

MEINDERT VAN DER KAAIJ

EEN KWAAD

DE WORSTELING MET DE INDONESISCHE

GEWETEN

ONAFHANKELIJKHEIDSOORLOG VANAF 1950

Overzicht van publicaties voortgekomen uit het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië, 1945-1950* van KITLV, NIMH en NIOD

Over de grens. Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949

Onze Revolutie. Bloemlezing uit de Indonesische geschiedschrijving over de strijd voor de onafhankelijkheid, 1945-1949

Het geluid van geweld. Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische revolutie, 1945-1946

Talen van geweld. Stilte, informatie en misleiding in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949

Diplomatie en geweld. De internationale context van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949

Tasten in het duister. Inlichtingenstrijd tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949

Grof geschut. Artillerie en luchtmacht in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949

De klewang van Vrouwe Justitia. Recht en onrecht in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949

Revolutionary worlds. Local perspectives and dynamics during the Indonesian Independence war, 1945-1949

Een kwaad geweten. De worsteling met de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog vanaf 1950

Sporen vol betekenis. In gesprek met 'Getuigen & Tijdgenoten' over de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog / Meniti Arti. Bertukar Makna bersama 'Saksi & Rekan Sezaman' tentang Perang Kemerdekaan Indonesia

Van Rij en Stam. Rapporten van de Commissie van onderzoek naar beweerde excessen gepleegd door Nederlandse militairen in Indonesië, 1949-1954 (Bronnenpublicatie)

Meer informatie: WWW.AUP.NL

**EEN KWAAD
GEWETEN**

ONAFHANKELIJKHEID, DEKOLONISATIE
GEWELD EN OORLOG IN
INDONESIË

MEINDERT VAN DER KAAIJ

EEN KWAAD

DE WORSTELING MET DE INDONESISCHE

GEWETEN

ONAFHANKELIJKHEIDSOORLOG VANAF 1950

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

Deze publicatie komt voort uit het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950*. Een volledig overzicht van de publicaties van het programma is achterin dit boek dit vinden.

Het onderzoeksprogramma werd uitgevoerd door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), volgens de geldende regels voor onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), waarvan KITLV en NIOD deel uitmaken. Het programma is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Nederlandse overheid.

Afbeelding omslag: De Indonesische weduwe Cawi bij het graf van haar echtgenoot Bitol, september 2011. Bitol was een van de 431 inwoners van het Javaanse dorp Balongsari (voorheen Rawagede), die in december 1947 door Nederlandse militairen werd geëxecuteerd. Bron: AFP, foto Romeo Gacad.

Ontwerp omslag en binnenwerk: BVDT – Bart van den Tooren
Beeldredactie: Harco Gijsbers, Ellen Klinkers, René Kok
Index: Femke Jacobs

ISBN 978 94 6372 068 7
e-ISBN 978 90 4855 685 4
DOI 10.5117/9789463720687
NUR 680

© M. van der Kaaij / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2022

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 ^{jo} het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoudsopgave

7 Inleiding

15	1	De verhalen van ooggetuigen
37	2	Van militair naar veteraan
55	3	Over tot de orde van de dag
65	4	Het probleem Westerling
77	5	Het rapport van Van Rij en Stam
87	6	Parlementaire enquête regeringsbeleid en Indonesië
97	7	De kwestie Nieuw-Guinea
109	8	Stilte over de oorlog
129	9	Hueting en de storm die volgde
147	10	Verjaring van misdrijven in Indonesië
155	11	Het staatsbezoek aan Indonesië, 1971
165	12	De historiografie na Hueting
177	13	Journalistiek en cultuur
189	14	Indische Nederlanders en Molukkers
199	15	Indië-veteranen komen voor zichzelf op
211	16	Het visum voor Poncke Princen
223	17	Het staatsbezoek aan Indonesië, 1995
243	18	De verkeerde kant van de geschiedenis
251	19	Rawagede in de rechtbank
267	20	Tekenen van verwerking
285	21	De oorlog in Indonesië in de schoolklas
297	22	Na 65 jaar: het wetenschappelijk onderzoek
307	23	Slotbeschouwing

317 Noten

343 Bronnen

352 Register

Inleiding

Op 2 december 2016 schreef het kabinet-Rutte II aan de Tweede Kamer dat er ‘voldoende aanleiding is voor een breed opgezet onderzoek’ naar het in Indonesië gebruikte geweld in de periode 1945-1949.¹ Aanleiding voor deze Kamerbrief was het verschijnen van het boek *De brandende kampongs van Generaal Spoor* van Rémy Limpach. Deze historicus concludeerde in zijn studie dat het Nederlandse leger zich in deze oorlog schuldig heeft gemaakt aan structureel extreem geweld. Volgens het kabinet hadden sinds de publicatie van de *Excessennota* in 1969 en het daarop geformuleerde standpunt van de Nederlandse regering zich zoveel nieuwe ontwikkelingen voorgedaan dat voor een vervolgonderzoek ‘voldoende aanleiding’ was.

Het kabinet vroeg de onderzoeksinstituten Koninklijk Instituut van Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en Nederlands Instituut voor Oorlogs- Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) met een onderzoeksvoorstel te komen. Die keuze was niet verwonderlijk. Al in 2012 hadden deze instituten opgeroepen tot een breed onderzoek naar het Nederlands militair geweld tijdens de dekolonisatieoorlog. Na eerdere afwijzingen van de kabinetten-Rutte I en II besloot dit laatste kabinet in zijn nadagen toch tot financiering van een breed onderzoek.

Een paar maanden later lag er een onderzoekprogramma klaar met als titel ‘Dekolonisatieoorlog, Geweld en Oorlog in Indonesië, 1945-1950’. Het moest antwoord geven op vragen naar de aard, omvang en oorzaken van het ‘grensoverschrijdend geweld’, en naar de bredere politieke, maatschappelijke en internationale context waarin dit kon plaatsvinden. Het moest een breed

opgezet onderzoek worden met open oog voor de samenhang tussen de gebeurtenissen. Een van de zeven projecten is het onderwerp van dit boek, de wijze waarop Nederland vanaf 1950 is omgegaan met de oorlog en het daarin begane extreme geweld, in het bijzonder door de Nederlandse krijgsmacht.

Dit is uiteraard niet het eerste boek over de verwerking van de oorlog in Indonesië. Socioloog Jacques van Doorn maakte de dekolonisatieoorlog als dienstplichtig soldaat mee en schreef samen met Wim Hendrix het baanbrekende boek *Ontsporing van geweld* (1970). In de jaren daarna schreef hij nog vele boeken en artikelen over de Nederlands-Indonesische geschiedenis, met inbegrip van de wijze waarop Indië-veteranen met hun oorlogsverleden worstelden. Historica Stef Scagliola publiceerde in 2002 haar proefschrift *Last van de oorlog* waarin zij als eerste onderzocht hoe elementen van doofpot en taboe de discussie in Nederland over het excessieve geweld in Indonesië hebben weggedrukt. Daarnaast slaagde Scagliola erin om de woede en frustratie die bij Indië-veteranen leefden over de behandeling die hun na 1950 ten deel was gevallen, begrijpelijk en inzichtelijk te maken. Ik heb in dit boek gebruik gemaakt van haar werk dat ik in grote lijnen volg maar ook in de tijd uitbreid. Scagliola's studie richtte zich op de periode van de onthullingen van de Huetting-affaire in 1969 en zij eindigde haar boek min of meer rond 1988. Ik pak de draad van de worsteling met de verwerking van de oorlog al op in 1950 en die volg ik tot het moment dat het onderzoeksproject eindigde in 2021.

Toen Sukarno en Mohammad Hatta op 17 augustus 1945 de onafhankelijkheid van Indonesië uitriepen, bracht dat in Nederland een grote schok teweeg. Koningin Wilhelmina had weliswaar op 7 december 1942 aangekondigd dat de koloniale verhouding tussen Nederland en de kolonie met teregt zou worden beëindigd, maar dat was een belofte voor de langere termijn. Nederland was er in 1945 nog niet aan toe en meende dat ook Indonesië nog niet klaar was voor zelfbestuur. Wat volgde waren ruim vier jaren van onderhandelingen en oorlogsvoering. In totaal zou Nederland zo'n 220.000 militairen inzetten, van wie ruim 135.000 uit eigen land, voor een strijd die niet werd gewonnen.

Het overgrote deel van de Nederlandse bevolking kreeg van de oorlog in Indonesië, die structureel werd geduid als een binnenlands ordeprobleem met daarbinnen twee 'politieacties', in die jaren een vertekend beeld voorgeschoteld. Dit gebeurde vanuit de overheid in bijvoorbeeld in *Polygon-journaals*, maar ook door defensievoorlichting.² Daarnaast gaven dagbladen in het verzuilde Nederland zelden een evenwichtige weergave van de feiten. Het waren voornamelijk bladen met een linkse signatuur zoals

Vrij Nederland en *De Waarheid* die berichtten over bijvoorbeeld de brieven van militairen met beschrijvingen van wreedheden. Centrumrechtse kranten met een grote oplage zoals *de Volkskrant* en *Trouw* negeerden doorgaans de signalen van excessief geweld of wekten de suggestie dat de betreffende militairen overspannen waren. Ook boden kranten autoriteiten veel gelegenheid om de berichten te ontkennen of te bagatelliseren.³

Bijna twintig jaar na de officiële soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949 zou voor het eerst het brede Nederlandse publiek kennis nemen van het excessieve geweld waaraan een deel van de krijgsmacht in Indonesië zich schuldig had gemaakt. Dat was toen Indië-veteraan Joop Hueting in het Vara-programma *Achter het Nieuws* vertelde over zijn ervaringen met martelingen, executies en het zonder militaire aanleiding platbranden van kampongs. Deze televisie-uitzending leidde tot veel commotie in de samenleving, met ongeloof en ontzetting enerzijds, woede van veteranen die dit geweld ontkenden en zich onterecht aangevallen voelden anderzijds. Het kabinet-De Jong zag zich gedwongen opdracht te geven tot een summier onderzoek, dat leidde tot een in enkele maanden tijd geschreven nota op basis van door ambtenaren bij elkaar gezochte archiefstukken, die bekend werd als de *Excessennota*.

Vijftig jaar na deze nota is duidelijk dat de hierin beschreven gevallen van extreem geweld slechts het topje van de ijsberg vormden. Omdat een groot deel van het geweld destijds niet werd gerapporteerd en in de doofpot verdween, is de precieze omvang van het geweld niet meer vast te stellen en kunnen historici slechts gissen naar het totaal aantal slachtoffers. Zo stelde historicus Gert Oostindie in 2015 op basis van een analyse van honderden gepubliceerde egodocumenten van soldaten dat het aantal gevallen van extreem geweld ‘eerder in de orde van de tienduizenden dan van duizenden [...] moet worden geschat’.⁴ Rémy Limpach onderschreef deze stelling een jaar later in zijn boek *De brandende kampongs van Generaal Spoor*.⁵

In zijn studie noemde Limpach het extreme geweld in Indonesië structureel, anders dan een aantal ‘betreurenswaardige excessen’, zoals het kabinet-De Jong in de *Excessennota* had gesteld.⁶ Hij noemde het op afschrikking en collectieve bestraffing gerichte extreme geweld zoals het platbranden van kampongs of blinde beschietingen van dorpen een relatief vaak voorkomend patroon onder de uitgeputte en overbelaste Nederlandse troepen. Daarnaast vermoordden soldaten op grote schaal Indonesische gevangenen, niet zelden nadat zij waren gemarteld voor het verkrijgen van informatie. Tot de militaire acties behoorden zuiveringen in dorpen – ‘sweeps’ in het soldatenjargon – die

geregeld 'gepaard gingen met brandstichting, doodschieten van burgers en gevangenen, plunderingen en soms ook aanranding en verkrachting'? Hoewel het Nederlandse extreme geweld in Indonesië zijns inziens structureel was, stelde Limpach ook dat dit slechts werd toegepast door een minderheid van het Nederlandse leger. Voor tal van militairen was 'hulpverlening aan de noodlijdende bevolking of het herstel van verwoeste infrastructuur typerender voor hun diensttijd' dan het plegen van dergelijk geweld.⁸

Ook aan Indonesische zijde maakten ongeregelde strijdgroepen en het Republikeinse leger zich volgens Limpach schuldig aan structureel geweld. Dat begon met wat bekendstaat als de bersiap-tijd toen veelal jonge nationalistische Nederlanders, Indiëse Nederlanders, Molukkers, Chinezen en andere van koloniale sympathieën verdachte Indonesiërs vele slachtoffers maakten. Later pasten de Indonesische strijdkrachten de tactiek van verschroeide aarde toe.⁹

Historici en publicisten hebben na de Hueting-affaire veelvuldig geconstateerd dat er wat betreft deze oorlog sprake is geweest van een 'onverwerkt verleden' en een 'koloniaal trauma'. Zo wees historicus Henk Wesseling er in 1979 op dat Nederlanders geen historisch beeld hadden van kolonisatie en dekolonisatie, dat dit 'eenvoudig uitgesneden, verdrongen, verdwenen' was.¹⁰ Publicist Rudy Kousbroek verweet de Indië-specialisten onder historici dat zij angstvallig hadden vermeden om de pijnlijke feiten over dit onderwerp aan het licht te brengen.¹¹ Historicus Joop de Jong meende in 1997 dat er genoeg historisch materiaal over de dekolonisatie beschikbaar was, maar dat 'Nederland niet bereid en in staat is het verleden zelf onder ogen te zien' en telkens ritueel en emotioneel reageert als dat koloniale verleden ter sprake komt.¹² Henk Schulte Nordholt constateerde in 2000 dat met betrekking tot onderzoek naar de geweldpleging tijdens de Indonesische revolutie er sinds de Hueting-affaire zelfs sprake was van 'regressie' en dat de geschiedschrijving daarover nog niet was voltooid.¹³ Abram de Swaan schreef in 2017 dat de 'weinig verheffende koloniale geschiedenis' in Nederland maar niet wilde bekijken; hij sprak in dit verband over 'postkoloniale absences'.¹⁴

Bovenstaande constatering geldt niet alleen de onafhankelijkheidsoorlog, maar ook het koloniale verleden van Nederland in bredere zin. Hoewel de oorlog en het kolonialisme in het postkoloniale vertoog vaak in één adem worden genoemd, ligt de focus van dit boek alleen op de publieke reflectie en verwerking van het Nederlandse optreden in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Dat nadenken over dat deel van het verleden strekt zich uit over twee gebieden. Dat is de omgang met de oorlog in het al-

gemeen met vragen over legitimiteit en doel van de militaire operaties. Het tweede gaat over het extreme geweld; welke vormen dat aannam en in welke mate dat heeft plaatsgevonden.

In dit boek ga ik op zoek naar het antwoord op de vraag of, en zo ja, waarom Nederland zo met dat oorlogsverleden in Indonesië worstelde. In dit verband valt vaak de ruime term 'onverwerkt verleden'. Met waarneembare activiteiten als het doen van onderzoek, deelname aan debatten, schrijven en publiceren van memoires, het schrijven van brieven naar kranten, geschiedenislessen op school, en het oprichten van monumenten reflecteren Nederlanders op dat verleden, geven ze hun interpretatie van de 'feiten', pogen ze feiten te onthullen of juist in de doofpot te stoppen, en proberen ze met het pijnlijke verleden in het reine te komen. Kortom, al datgene wat leidt tot de verschillende collectieve herinneringen die ook in het hedendaagse Nederland nog bestaan over de oorlog in Indonesië en het excessieve geweld.

Er is een wezenlijk onderscheid in de herinnering van de dekolonisatieoorlog in Indonesië en de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Van de tien miljoen inwoners die Nederland in 1950 telde, had de overgrote meerderheid de Duitse bezetting meegemaakt en had er eigen herinneringen aan. Van de oorlog in Indonesië konden slechts de teruggekeerde militairen, Indische Nederlanders en Molukkers, ambtenaren, journalisten en geestelijken getuigenis afleggen. De rest van de bevolking moest het, behalve met die verhalen die deze getuigen – soms – vertelden, doen met eenzijdige en gecensureerde berichtgeving van de oorlog in kranten en Polygoonjournaals. Zij hadden aan de 'politieacties', zoals de oorlog nog lang zou worden aangeduid, slechts indirecte herinneringen. In de Tweede Kamer werden vóór 1950 over zestien geweldsincidenten in Indonesië vragen gesteld, maar hierover werd slechts door een klein deel van de dagbladen bericht.

De herinnering aan de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog en de Nederlandse rol daarin werd in volgende decennia verder vormgegeven onder invloed van verschillende actoren in de samenleving. In de eerste plaats is er het politieke domein van strafrechtelijke vervolging, schadevergoeding en parlementair onderzoek. Daarbij valt te denken aan politici – ministers en Kamerleden – die bepalen of er waarheidsvinding komt in de vorm van een parlementaire enquête, dat er archieven vrij worden gegeven of dat tegen militairen die over de schreef zijn gegaan, strafrechtelijke vervolging wordt ingesteld en dat op die manier bepaalde misstanden aan het licht komen.

De tweede groep actoren zijn historici en journalisten die met hun publicaties en andere producties bepalen hoe op een bepaalde periode wordt

teruggekeken, welke feiten daarover bekend worden en welk moreel oordeel daarover wordt gegeven. In het verlengde daarvan is van belang hoe geschiedenisdocenten deze periode in hun klassen behandelen. De derde groep wordt gevormd door de getuigen van de oorlog, in dit geval de Indië-veteranen, mensen die na 1950 naar Nederland migreerden of repatrieerden zoals Indische Nederlanders en Molukkers en correspondenten van kranten. Op enig moment betraden deze mensen met hun ervaringen en herinneringen het publieke domein en vertelden hun verhaal in de vorm van autobiografieën, ingezonden brieven naar kranten en interviews in media. Om nog een completer beeld te krijgen zijn er de culturele interpretaties van de oorlog in de vorm van romans, speelfilms, theatervoorstellingen en tentoonstellingen.¹⁵

De interpretaties van en opvattingen over het conflict in Indonesië verschilden tussen en binnen deze groepen en hebben zich door de jaren heen ontwikkeld. Dit had gevolgen voor de brede maatschappelijke verwerking van de oorlog. Er is een ontwikkeling te zien van een vrijwel totaal zwijgen over de oorlog tot uiteindelijk het erkennen van excessief geweld en op het hoogste niveau aanbieden van excuses daarvoor. Deze ontwikkeling ging schoksgewijs, aan de hand van in de tijd beperkte opelevingen van aandacht voor de oorlog. Voor dit boek heb ik gezocht naar uitingen van herinneringen over de dekolonisatieoorlog in de publieke ruimte, in het bijzonder de media en archieven, alsook naar zoals historisch onderzoek, fictie, dagbladcommentaren, exposities, parlementair debat, speelfilms, geschiedenisboeken en militaire herinneringsliteratuur. Gesprekken die betrokkenen, Indische Nederlanders, Molukkers en veteranen hierover voerden, worden hier slechts meegenomen wanneer zij een weerslag kregen in publiek toegankelijke bronnen.

Voor deze zoektocht naar 'geluiden' over de oorlog in de samenleving heb ik mede gebruikgemaakt van Delpher, de website van de Koninklijke Bibliotheek waarop een corpus van 1,8 miljoen kranten en 11 miljoen tijdschriftpagina's en ruim 900.000 boeken digitaal doorzoekbaar is. Uit dit enorme reservoir heb ik de uitingen over de oorlog in Indonesië gezeefd en geanalyseerd. Daarnaast maakte ik gebruik van de digitale archieven van de tijdschriften *Tong Tong/Moesson* en *Kleio*.

Dit boek gaat niet alleen over het geluid over de oorlog in Indonesië. Wat bij de verwerking van de dekolonisatieoorlog in Nederland juist een belangrijke rol heeft gespeeld, is de stilte, niet alleen het zwijgen van vele betrokkenen, maar ook soms bewuste pogingen om informatie en discussie over

de oorlog uit het publieke domein te houden en in de doofpot te stoppen. Te denken valt aan het beleid gericht op het voorkomen van strafrechtelijke vervolging van nog niet verjaarde zaken. De bronnen hierover liggen voornamelijk in archieven. Ik heb vooral onderzoek gedaan in de collecties van het Nationaal Archief. Het ministerie van Buitenlandse Zaken verleende medewerking aan dit onderzoek door het beschikbaar stellen van archieven die (nog) niet openbaar zijn.

De opbouw van dit boek is chronologisch en gestructureerd rond de momenten dat de oorlog en het excessieve geweld in de media veel aandacht kregen en vervolgens weer een reeks van jaren in de luwte terecht kwamen. De analyse begint met de jaren na 1950 waarin Nederland zich in een ijzig stilzwijgen over de oorlog hulde. Dit werd pas in januari 1969 verstoord met de onthullingen van Hueting in het tv-programma *Achter het Nieuws* en de publicatie van de *Excessennota*. In dit boek zal deze zes maanden durende episode worden aangeduid als de Hueting-affaire.

De relatieve stilte die hierna intrad, werd in 1987 verbroken door de ophef rond de uitgelekte paragraaf over de dekolonisatieoorlog in de monumentale boekenserie van Loe de Jong over de Tweede Wereldoorlog. De volgende periode van commotie in de media en politiek dateert van het midden van de jaren negentig met het visum dat de destijds gedeserteerde Poncke Princen van minister Van Mierlo kreeg en de enorme aandacht voor het staatsbezoek van koningin Beatrix in 1995. Een volgende mijlpaal was de verklaring van minister Bot in Jakarta in 2005, zestig jaar na de *Proklamasi*, dat Nederland 'aan de verkeerde kant van de geschiedenis' had gestaan. Het boek eindigt met de behandeling van de rechtszaak van de weduwen van Rawagede tegen de staat en het initiatief tot het brede wetenschappelijk onderzoek waarvan dit boek een resultaat is.

Dit boek gaat over het moeizame proces waarin de Nederlandse samenleving zich rekenschap gaf van de oorlog en vooral van het door het eigen leger gepleegde extreme geweld. Het is wellicht verhelderend om aan te geven waar het boek niet over gaat. Zo behandel ik niet de verwerking van, en reflectie op de ruimere koloniale geschiedenis en gewelddadige wijze waarop Nederland ruim driehonderd jaar in delen van de Indonesische archipel aanwezig is geweest. Evenmin gaat dit boek over de nasleep van de Japanse bezetting gedurende de jaren 1942-1945, zoals het conflict over de achterstallige salarissen en pensioenen van krijgsgevangenen Indisch personeel – de zogeheten backpay-kwestie – of de verwerking van gevangenschap in Japanse interneringskampen. Tot slot blijven de maatschappelijke gevolgen in Ne-

derland van de Indonesische onafhankelijkheid goeddeels buiten beschouwing. Zo komt de migratie naar Nederland van Indische Nederlanders en Molukkers alleen ter sprake in relatie tot de herinnering aan de oorlog en het massageweld; ik schrijf niet over hun gedwongen vertrek, kille ontvangst en moeizame integratie, onderwerpen waarover reeds veel is gepubliceerd.

Dit onderzoek over de publieke verwerking van de oorlog in Indonesië blijft dicht bij de bronnen en is niet zo zeer gericht op de dynamiek van de bredere herinnering aan de jaren van kolonialisme en dekolonisatie, zoals dat doorgaans bij memory studies het geval is.

Het boek is verdeeld in drie delen. Het eerste deel loopt tot de onthullingen van Joop Hueting. Het tweede deel loopt van 1969 tot 1994, toen het staatsbezoek van Beatrix aan Indonesië leidde tot een tweede media-eruptie over de dekolonisatieoorlog en het massageweld. Het derde deel loopt tot 2017, toen het brede onderzoek naar de oorlog van start ging.

Bij de spelling van persoons- en geografische namen is gekozen voor de moderne Indonesische spelling. Daarnaast gebruik ik in de gewone tekst Indonesië en Jakarta in plaats van Nederlands-Indië en Batavia, maar blijft de inhoud van citaten onveranderd.

In dit boek zullen de omstreden termen ‘oorlogsmisdaden’ en ‘excessen’ alleen worden gebruikt in citaten. De reden daarvan is dat juist het wel of niet gebruiken van deze term expliciet onderdeel uitmaakte van de discussie rond de oorlog. Zo hebben Indië-veteranen zich voortdurend heftig verzet tegen het gebruik van woorden als ‘oorlogsmisdaden’ of ‘oorlogsmisdrijven’. Het was lange tijd regeringsbeleid om het extreme geweld in Indonesië met behulp van de term ‘excessen’ af te doen als incidentele ontsporingen. In plaats daarvan zal ik gebruikmaken van termen als excessief, extreem of grensoverschrijdend geweld.¹⁶

I.

De verhalen van ooggetuigen

Aan de Duitse bezetting in de jaren 1940-1945 had iedereen in Nederland directe herinneringen. Voor informatie over de gebeurtenissen in Indonesië in de periode 1945-1950 waren Nederlanders echter afhankelijk van de vertekende en eenzijdige berichtgeving van kranten, tijdschriften, radio en Polygoon-journaal. Dit hoofdstuk gaat over burgers die de oorlogsjaren in Indonesië wel hadden meegemaakt en later naar Nederland kwamen. Hoe keken Indische Nederlanders en Molukkers die eerste jaren terug op de dekolonisatieoorlog die de aanleiding vormde voor het geforceerde vertrek uit hun geboorteland? Wat brachten de getuigen zoals militairen, geestelijken en journalisten mee aan herinneringen over de oorlogsjaren? Leverden deze getuigen na hun aankomst een bijdrage aan de herinneringscultuur over dat conflict en het daarin begane grensoverschrijdend geweld?

VERTREK UIT INDONESIA

‘Druilerig zette de eerste werkdag van het nieuwe jaar in’, schreef het *Algemeen Dagblad* op maandag 2 januari 1950. Een flink aantal mensen was in ‘gure nevel en regen’ naar Rotterdam gekomen om vanaf de kade prins Bernhard uit te zwaaien voor zijn reis op het vliegdekschip Hr.Ms. Karel Doorman. Hoe symbolisch was het dat enkele dagen na de overdracht van Indonesië, dit schip koers zette naar de Nederlandse Antillen en Su-

riname, de nog overgebleven overzeese gebiedsdelen van het ooit zo grote koloniale rijk.

Vanaf datzelfde moment kwamen er uit de net verloren gegane kolonie juist Nederlanders voorgoed in hun vertrouwde of nieuwe vaderland aan.¹ Hoewel exacte demografische cijfers ontbreken, is de schatting dat in 1950 in Indonesië nog ruim 300.000 mensen woonden die tot de Nederlandse gemeenschap gerekend konden worden. Ongeveer twee derde van hen was van Indische, gemengd Indonesisch-Nederlandse afkomst. Zij werden Indo-Europeanen of Indo-Nederlanders genoemd, maar ook Indische Nederlanders. In het koloniale spraakgebruik heetten de Nederlanders totoks en de mensen met een gemengde afkomst Indo's. Deze laatste groep had in Nederlands-Indië de juridische status van Europeaan, waardoor zij in principe in aanmerking kwamen om naar Nederland te migreren.

Het kabinet-Drees wilde het liefst dat deze groep zo veel mogelijk in Indonesië bleef. Nederland had er al de handen vol aan om 120.000 uit Indonesië terugkerende militairen van werk, voedsel en woonruimte te voorzien. Ook vanuit Indonesië zelf oefenden Nederlandse autoriteiten op deze groep druk uit om vooral te blijven. Volgens Hoge Commissaris Tony Lamping lag er 'in het prijsgeven van de Nederlandse nationaliteit [...] niets laakbaars'.² Het overheidsbeleid was erop gericht om de komst naar Nederland te ontmoedigen, maar veel effect had het niet.

Tussen het einde van de Tweede Wereldoorlog en de soevereiniteitsoverdracht eind 1949 verlieten zo'n 100.000 personen Nederlands-Indië om te herstellen van de verschrikkingen tijdens de Japanse bezetting.³ Zij kwamen als evacués of werden met recuperatieverlof gezonden en zouden later, als de rust was hersteld, weer terugkeren naar Indië. Zo'n 44.000 gingen nooit meer terug, zij bleven in Nederland.⁴

Over de tweede golf van migranten lopen de cijfers behoorlijk uiteen. Zo schatten de particuliere hulporganisatie CCKP en het CBS ze op 90.000, respectievelijk 68.000 personen. Deze stroom kwam al enige maanden voor de overdracht in december 1949 op gang en zette zich na begin 1950 stevig door. In 1950 en 1951 verlieten ongeveer 67.000 mensen die juridisch gezien Nederlander waren Indonesië. Het waren vooral ambtenaren en ex-KNIL-militairen die deze stap namen. Deze Europeanen zagen voor zichzelf in Indonesië geen toekomst meer. Aan het begin van deze periode heerste al een latente vorm van vijandigheid tussen bevolkingsgroepen. Nederlanders hadden het formeel niet meer voor het zeggen, maar leefden en woonden nog wel in grote welvaart, wat voor animositeit zorgde. Tevens

had de gewelddadige oorlog diepe sporen achtergelaten in de zin dat Indische Nederlanders erop werden aangekeken destijds de kant van de blanda's te hebben gekozen. Konden zij nu wel goede Indonesiërs worden?⁵

Die wrijving tussen de bevolkingsgroepen zou in de volgende jaren bepaald niet minder worden, vooral omdat het conflict rond Nieuw-Guinea voor steeds meer spanningen tussen de landen zorgde.⁶ Tussen 1952 en 1959 vertrok een derde golf van ruim 70.000 personen naar Nederland.⁷ Het betrof veelal minder bemiddelde Indische Nederlanders. Hun overkomst verliep verspreid over enkele jaren, omdat zij de kosten van de overtocht niet meteen konden opbrengen. Ook kostte het hen door tegenwerking van de Nederlandse overheid veel moeite om een Nederlands paspoort in bezit te krijgen.

De vierde golf startte op 5 december 1959, Zwarte Sinterklaas, toen president Sukarno bekendmaakte dat alle Nederlanders met een paspoort Indonesië moesten verlaten. Nederlandse bedrijven werden genationaliseerd. Dit was het gevolg van oplopende spanningen tussen de twee landen over Nieuw-Guinea. Bovendien waren in de loop der jaren de onderlinge verhoudingen dermate verslechterd dat sommigen vreesden voor een tweede bersiap. In één jaar tijd verlieten 35.000 Nederlanders het land. Het werd een 'Indisch Duinkerken' genoemd.⁸

Bij de laatste twee golven zaten veel Indische Nederlanders die in de eerste twee jaar na de overdracht hadden besloten om Indonesisch staatsburger (*warga negara*) te worden. Zij hadden destijds voor een hels dilemma gestaan. Moest men verraad plegen aan de Nederlandse vlag en het koningshuis? Tegelijkertijd zagen velen op tegen een vertrek uit hun geboorteland en zij twijfelden eraan of zij in Nederland wel zouden kunnen aarden. Was het dan niet verstandiger Indonesiër te worden? Nederlandse ondernemingen hadden bovendien beloofd Indonesiërs eerder aan te nemen en ook was dan de kans op een ambtenarenbaan groter. Inmiddels hadden zij echter het vertrouwen in de toekomst verloren.⁹

In Nederland bleven bestuurders de mensen uit Indonesië met lede ogen zien komen. Opiniepeilingen gaven aan dat Nederlanders op dat moment de woningnood als veruit het belangrijkste probleem zagen. Van de tijdens de Tweede Wereldoorlog verwoeste huizen was nog maar een bescheiden deel herbouwd. Waar moesten die duizenden migranten worden gehuisvest?

De vraag werd of Nederland de Indische Nederlanders in Indonesië zo maar een paspoort moest geven. De commissie onder leiding van P.H.M. Werner die in 1952 in Indonesië het 'indo-Europese vraagstuk' had bestudeerd, antwoordde daarop negatief. In het rapport, dat angstvallig geheim

werd gehouden, werd onderscheid gemaakt tussen westers en oosters georiënteerde Nederlanders. Die laatste groep, de ‘in Indië gewortelden’ genoemd, bestond volgens de commissie uit mensen die door hun afkomst, aard, aanleg en milieu meer in hun geboorteland thuis hoorden en in Nederland weinig kans maakten op een succesvolle assimilatie.¹⁰

Lange tijd slaagde de Nederlandse overheid erin om deze groep in Indonesië te houden door ofwel kredieten voor de dure overtocht te weigeren ofwel door geen paspoort te verstrekken. Vanaf 1955 moest de regering echter erkennen dat de positie van Indische Nederlanders in Indonesië langzamerhand onhoudbaar werd. Vanuit de Tweede Kamer groeide de kritiek op dat restrictieve beleid naarmate er meer alarmerende berichten uit Indonesië kwamen over de vijandige sfeer tegenover mensen die toch als landgenoten moesten worden beschouwd. De voorschotten werden verruimd en de wachttijden verkort. Belangrijk was tevens dat Nederland, om humanitaire redenen, bereid was de warga negara's weer Nederlander te laten te worden. Was het aantal zogeheten spijtoptanten in 1956 nog 600, in de jaren tot en met 1962, toen de kwestie van Nieuw-Guinea was opgelost, zou dat aantal groeien naar een paar duizend per jaar.¹¹ Uiteindelijk zouden in de periode 1950-1968 tussen de 225.000 en 242.000 in Indonesië verblijvende personen voorgoed naar Nederland reizen.¹² Het totaal aantal ‘repatrianten’, door socioloog Jacques van Doorn ook wel de ‘Indische generatie genoemd’, wordt gewoonlijk in de orde van 300.000 gesteld.

AANPASSEN EN NIET TERUGKIJKEN

Nederlanders zaten na 1945 niet te wachten op de verhalen van Indische landgenoten over hun oorlogservaringen, die hadden zij zelf immers genoeg. Bovendien was men niet optimistisch over de maatschappelijke slagingskansen van deze groep. Bij aankomst van het passagiersschip Willem Ruys in Rotterdam begin 1950 zag de verslaggever van *Trouw* hen als ‘eenvoudige mensen, die waarschijnlijk nooit in Nederland zullen aarden, maar voor wie Indonesië geen veilige toekomst meer biedt’.¹³ Kranten schonken zelden aandacht aan de bijzondere historische achtergronden van deze landgenoten. Zij zagen hen vooral als zielige gevallen.¹⁴ Indische Nederlanders kwamen in kranten of op de radio vrijwel nooit zelf aan het woord. Om een vinger aan de pols te houden liet het ministerie van Maatschappelijk Werk in 1955 door de Universiteit van Amsterdam (UvA) onderzoeken hoe de kranten over de Indische Nederlanders schreven. De uitkomst was dat journalisten/kranten zich vooral richtten op de problemen die de nieuwkomers in Nederland

konden veroorzaken en nauwelijks aandacht hadden voor hun persoonlijke omstandigheden.¹⁵

In de havens van Rotterdam en Amsterdam kreeg de groep onzekere en niet zelden getraumatiseerde mensen een koele ontvangst. Zo hadden zij dat zelf althans ervaren, vertelden velen later. Vanaf het begin begrepen deze migranten dat Nederland maar één ding van hen wilde: aanpassen en assimileren. Nederlands-Indië moest zo snel mogelijk geschiedenis worden. Veruit de meeste Indische Nederlanders gingen hierin mee, althans naar de buitenwereld toe. In eigen kring was Indië zelden ver weg, heerste er een stil verlangen naar die vooroorlogse samenleving. In de publieke ruimte waren zij echter geneigd hun eigen verleden weg te poetsen.¹⁶ Zij kregen te maken met een Nederlandse overheid die er bij hen op bijna obsessieve wijze op aandrong zich aan te passen. Een sleutelpositie in dit assimilatieproces kreeg het Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier initiatief voor de sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden (CCKP), een platform dat de nieuwkomers een 'dictaat van de zorg' oplegde. Doel was het zo snel mogelijk verwerven van het 'volwaardig lidmaatschap van de Nederlandse volksgemeenschap'.¹⁷ Bij het leren van Nederlandse gewoonten en cultuur zou het Indische verleden een sta-in-de-weg zijn. Onderzoeken die in de jaren vijftig en zestig naar gerepatrieerde Indische Nederlanders werden uitgevoerd, stonden louter in het teken van integratie en assimilatie. Er was geen enkele belangstelling voor hun leven tijdens de Japanse bezetting en de dekolonisatieoorlog.¹⁸

In Nederland ontstond in de loop van de jaren vijftig een lappendeken van organisaties die zich inzetten voor de belangen van verschillende Indische groepen: zij gaven vaak een krantje of tijdschrift uit. Bij het onderzoek van de UvA werd gekeken naar *De Indische verlofganger* (Vereniging van Indische Verlofgangers en Gerepatrieerden), *Madjoe* (Vereniging van oud-officieren van het KNIL), *Nibeg-orgaan* (Nederlands-Indische Bond van Ex-krijgsgevangenen, -Geïnterneerden en -Gerepatrieerden), *Onze Koers* (Vereniging Indische Nederlanders), *Reflector* (Indische Pensioenbond) en *Rapat/Eenheid* (Pro Patria).¹⁹ Wellicht tot opluchting van de opdrachtgevers bleek dat veruit de meeste organen zich bijzonder volgzzaam ten opzichte van de overheid opstelden. Zij namen meldingen en oproepen van overheidsinstanties in hun blad op. Zij gaven ruimte aan mededelingen uit de eigen groep en verslagen van de eigen organisatie. Over het algemeen boden deze bladen vooral gezelligheden en mededelingen, niets subversiefs kortom.

Een blad dat zich volgens de onderzoekers van de UvA onderscheidde van de andere verenigingsbladen was *Rapat*, de Nederlandse titel *Eenheid*

werd maar zelden gebruikt. Dit orgaan van Pro Patria kenmerkte zich door een 'veelzijdige belangstelling en grote journalistieke activiteit'. De krant die meestal tweewekelijks uitkwam, besteedde relatief veel aandacht aan onderwerpen als 'toestand in Indonesië', 'verleden en traditie' en 'algemene politiek'.²⁰ In mei 1953 hadden officieren van het KNIL Pro Patria opgericht met als doel om 'namens alle Indische Nederlanders hun gevoelens, gerechtvaardigde wensen, grieven, critiek bij de Nederlandse regering en andere autoriteiten tot uitdrukking te brengen'.²¹ De oprichters stelden meer eenheid te willen aanbrengen in de versnipperde Indische belangenvertegenwoordiging en zich te verzetten tegen de 'geestelijke apathie' die in hun eigen kringen werd waargenomen. Zij sloegen in *Rapat* een zeer weerbare toon aan die te vergelijken is met die van *Oud-Wapenbroeders*, het blad van het Veteranen Legioen Nederland dat later nog aan de orde komt.

Kennelijk bezorgd over de soms opstandige toon deed de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) onderzoek naar deze stichting dat onder meer uitwees dat Pro Patria banden bleek te hebben met de voormalige KNIL-kapitein Raymond Westerling.²² Deze militair werd voor zijn daden in de jaren 1945-1950 dan wel niet vervolgd, maar de overheid koesterde jegens hem wel een fors wantrouwen. In *Rapat* stelden de leden de slechte woonomstandigheden in contractpensions aan de orde, het als 'onrecht' beschreven lot van Molukkers, de ontwikkelingen rond Nieuw-Guinea en vooral hoe groot de nood was bij de Indische Nederlanders die zich nog in Indonesië bevonden en die smeekten om tot Nederland toegelaten te worden. Tot slot verzette de stichting zich tegen de assimilatiepolitiek van de overheid: men meende dat het Indische culturele erfgoed behouden moest blijven.²³ Pro Patria riep het Kolonel H.J. Schmidt-Fonds in het leven om in Indonesië achtergebleven Indische Nederlanders financieel te steunen en overkomst naar Nederland mogelijk te maken. Dit fonds werd nauwlettend gevolgd door de BVD en die dienst ontraadde prinses Wilhelmina in 1954 om hieraan haar medewerking te verlenen.²⁴

Opvallend in de drie jaargangen van *Rapat* was dat er vaak over de achterstallige salarissen en pensioenen en over de 'jappenkampen' werd geschreven. Soms kwam in een stuk de bersiap-tijd voorbij. De dekolonisatieoorlog daarentegen kwam zelden aan de orde. De term 'politieonele acties' was zo goed als afwezig. De PvdA en de dagbladen *Het Vrije Volk* en *Het Parool* werden vaak beschimpt en aangevallen, omdat zij medeschuldig werden bevonden aan het 'verkwanselen' van Indië. Die houding sluit aan bij de uitkomst van een enquête in 1957 naar het stemgedrag van uit Indonesië

overgekomen Nederlanders. Slechts enkele ondervraagden die in Nederland waren geboren, hadden een voorkeur voor de PvdA. Van de Indische Nederlanders zou bij een verkiezing niemand op de PvdA hebben gestemd. Een meerderheid koos voor de KVP en haar rechtse afsplitsing, de Katholieke Nationale Partij (KNP).²⁵

Samen met andere verenigingen organiseerde Pro Patria regelmatig lezingen en protestavonden tegen het gebrek aan steun van de regering voor nog in 'Indonesië verblijvende Nederlanders'. Bij deze avonden in de Haagse Dierentuin ontbraken nooit het Veteranen Legioen Nederland (VLN) en andere tegenstanders van de Indonesische onafhankelijkheid zoals Stichting Rijksbehoud en Door de Eeuwen Trouw. Sprekers waren vaak Prosper Ego en W.K.H. Feuilletau de Bruyn en een enkele keer ook Raymond Westering, mensen die zich tegen de dekolonisatie verzetten.²⁶

Bij het eenjarige bestaan van Pro Patria zei de voorzitter, generaal-majoor b.d. Piet Scholten, dat zijn stichting inmiddels 16.000 leden telde.²⁷ Gezien de beperkte doelgroep lijkt dat een respectabel aantal en aangenomen mag worden dat *Rapat* in Indische kringen een zekere invloed had. Kennelijk verloor de stichting echter vrij snel aan belang. In juni 1956 verscheen het laatste nummer. In oktober meldde het *Algemeen Handelsblad* dat Pro Patria 'in liquidatie verkeerde,' zonder dat verder toe te lichten.²⁸ Daarna is van de stichting nooit meer iets vernomen.

Hoewel voor de meeste Indische Nederlanders het einde van Indië en het begin van Indonesië vaak rampzalig was en een pijnlijke periode moet zijn geweest, hebben zij tot 1969 over de revolutiejaren in het openbaar weinig losgelaten. Van Nederlandse media kregen zij daarvoor niet de ruimte en de kansen die zij in eigen bladen kregen, lieten zij zo goed als onbenut. Ook de Nederlanders die in Indonesië werkten, zwegen na hun terugkeer uit de voormalige kolonie over de oorlogsjaren. Over het algemeen zijn zij zonder veel sporen over de dekolonisatieoorlog achter te laten in de Nederlandse samenleving opgegaan. Dit in tegenstelling tot hun ervaringen in Japanse kampen, waarover zij, zeker in later jaren, veel zouden schrijven. Bestuursambtenaren en werknemers van bedrijven in het vooroorlogse Indonesië hadden aan de dekolonisatieoorlog blijkbaar geen herinneringen die zij publiekelijk met landgenoten wilden delen.

Kennelijk zat niet iedereen met een onverwerkt verleden, veronderstelde Van Doorn. Over een bundel uit 1977 waarin sommige bestuursambtenaren opvallend luchtig naar de dekolonisatie keken,²⁹ schreef hij: 'Degenen die boeiend werk hadden, belangrijke verantwoordelijkheden droegen en inte-

ressante ervaringen opdeden, betreurden het einde van Indië vaak zonder rancunes te ontwikkelen. Bestuursambtenaren, planters en officieren beschouwden het overzeese verblijf als een leerzaam avontuur.³⁰

MOLUKKERS IN NEDERLAND

Behalve de Indische Nederlanders zou er begin jaren vijftig nog een andere groep 'in Indië gewortelden' naar Nederland komen. De onafhankelijkheid van Indonesië had onder meer tot gevolg dat medio 1950 het KNIL werd opgeheven. De ongeveer 55.000 KNIL'ers met een Indonesische achtergrond konden kiezen tussen demobilisatie en een overstap naar het Indonesische leger.³¹ Het leven als een gewoon burger sprak velen niet aan. Hoewel ongeveer 26.000 militairen zich meldden bij het Indonesische leger, was dat niet bepaald aantrekkelijk. Molukse KNIL'ers hadden de reputatie keiharde, gewelddadige soldaten te zijn die de kant van de Nederlanders hadden gekozen, hetgeen hen bij Indonesiërs berucht en mogelijk gehaat maakte. Op hun beurt wisten Molukkers dat het Indonesische leger hen allesbehalve met open armen zou ontvangen.³² Veruit de meesten schoven deze ingewikkelde keuze voor zich uit en kwamen in opvangkampen op Java, Sulawesi en Sumatra terecht.

Ondertussen werden onderhandelingen over hun toekomst bemoeilijkt door verschillende gebeurtenissen. Zo pleegde kapitein Raymond Westering samen met Molukse militairen die onder hem hadden gediend in januari 1950 in Bandung een coup. Een paar maanden later pleegde KNIL-militair Andi Abdul Azis in Makassar, eveneens met Molukse soldaten, een coup met als doel het einde van de deelstaat Oost-Indonesië te voorkomen. Deze voorvallen bezorgden de Indonesische autoriteiten het sterke gevoel dat Nederland uit frustratie de Molukse militairen gebruikte om de vestiging van de nieuwe staat Indonesië te dwarsbomen. Dit beeld werd nog eens bevestigd toen op 25 april 1950 op Ambon de Republiek Maluku Selatan (RMS) werd geproclameerd. Dit laatste had tot gevolg dat de bereidheid bij Molukkers om naar het Indonesische leger over te stappen nog geringer werd. Menig Moluks militair vroeg demobilisatie aan in de Molukken, maar dat werd door de regering in Jakarta afgewezen. Rondom de eilanden legde het Indonesische leger eerst een cordon aan en bracht later gewapenderhand de eilanden onder effectief Indonesisch gezag. Jakarta had daarna geen bezwaren meer tegen demobilisatie op de Molukken, maar toen was bij veel KNIL-militairen de animo hiervoor verdwenen.

De impasse in de onderhandelingen rond de Molukse militairen duurde voort totdat een uitspraak van de Nederlandse rechter begin december 1950

Molukse gezinnen komen op 21 maart 1951 aan met het schip de Kota Inten in het koude Nederland in de overtuiging dat zij ooit weer terug naar de Molukken zullen gaan. Bron: Spaarnestad Photo.

de kwestie in een onverwachte richting duwde. In een kort geding, aangespannen door Molukse militairen op Java en financieel gesteund door Nederlanders die zich tegen de Indonesische onafhankelijkheid bleven verzetten, werd een verbod gevraagd op hun demobilisatie in Indonesisch gebied indien zij dat niet wensten. Dit leverde volgens hen levensgevaar op voor de militairen en hun gezinnen. De Haagse rechter stelde de eisers in het gelijk. Dat vonnis werd een maand later door het hof bevestigd en de Hoge Raad wees op 2 maart 1951 het beroep van de staat af.

Dit alles tot verbazing en teleurstelling van de Nederlandse regering. Indonesië wilde de doorgangskampen op Java, waar de militairen en hun gezinnen nog steeds verbleven, opruimen. Den Haag moest handelen en koos voor een dienstbevel aan de Molukse soldaten om te kiezen tussen demobilisatie in Indonesië met een handgeld van 5000 gulden of 'tijdelijke opzending' naar Nederland. Ruim 3500 militairen – onder wie behalve Molukkers ook soldaten uit Menado – werden met hun gezinnen naar Nederland gehaald.

Zo liep 21 maart 1951 het eerste transportschip met Molukse gezinnen, de Kota Inten, de haven van Rotterdam binnen. Het werd in meerdere opzichten

een kil ontvangst. Tijdens de ontscheping hagelde het en viel er natte sneeuw. Feestelijke muziek zoals bij de troepentransporten ontbrak dit keer. Koningin Juliana liet een sober welkomstwoord voorlezen.³³ De gezinnen die arriveerden maakten volgens de Nederlandse regering een zeer geringe kans op een succesvolle integratie. De militairen en hun gezinnen, in totaal ongeveer 12.500 personen, spraken over het algemeen gebrekkig Nederlands en stonden wat betreft levenswijze verder van de Nederlandse samenleving af dan Indische Nederlanders. De Molukkers kregen huisvesting in zo'n vijftig opvangkampen, verspreid over het land. Het betrof kloosters, kazernes en twee voormalige gevangenkampen uit de Duitse bezettingstijd: Schattenberg, het voormalige doorgangskamp Westerbork, en Lunetten, voorheen Kamp Vught.

Net als bij de Indische Nederlanders was er van Nederlandse kant weinig belangstelling voor de persoonlijke achtergronden van deze nieuwkomers. Wel werden zij in de publiciteit in de armen gesloten door de aanhangers van de stichting Door de Eeuwen Trouw, die zich ten doel stelde om van de Molukken een onafhankelijke staat te maken. Hulp aan de 'Ambonezen' zagen deze mensen van de stichting, zonder uitzondering fel tegenstander van de Indonesische onafhankelijkheid, als een ereschuld. De eerste jaren leefden de Molukse gezinnen geïsoleerd van de Nederlandse samenleving. De toegangen tot de kampen werden bewaakt nadat was gebleken dat Molukkers die al enige tijd in Nederland woonden, zich in die woonoorden uitgaven als vertegenwoordigers van de RMS en bijvoorbeeld 'paspoorten' van deze republiek uitdeelden.³⁴ Kranten waren niet geïnteresseerd in de verhalen van deze voormalige militairen van het KNIL. Andersom leken ook Molukkers niet geneigd om zich naar de Nederlandse samenleving open te stellen.³⁵ Velen gingen ervan uit dat hun verblijf in Nederland tijdelijk zou zijn en slechts enkelingen spraken Nederlands. Ook in de besloten familiekring werd, zo blijkt uit literatuur die tweedegeneratie-Molukkers decennia later zouden schrijven, over de oorlog weinig gesproken. Zo vertelt Sylvia Pessireron in *De verzwegen soldaat* over haar vader die 'hele dagen aan het raam kon staan', verteerd door verdriet en verbittering over wat de Nederlandse overheid hem had aangedaan. Het gevolg van deze zwijgzaamheid was dat de Molukse bijdrage aan de publieke herinnering van de oorlog in Indonesië in Nederland na 1950 nihil te noemen was.

JOURNALISTEN

Andere getuigen van de oorlog in Indonesië die na 1950 naar Nederland kwamen, waren journalisten. Een enkeling was er correspondent toen de eerste

Nederlandse legereenheden arriveerden. De meesten kwamen voor kranten en radio pas later in Indonesië terecht, soms permanent, maar vaker voor een korte periode. Wat betreft werkwijze waren deze journalisten grofweg te verdelen in twee groepen.³⁶ Zo waren er die, zoals dat nu heet, ‘embedded’ bij het leger verbleven. Zij kregen een accreditatie van het ministerie van Oorlog en stonden geregistreerd als officier civiele dienst. Om te voorkomen dat zij bij patrouilles een makkelijk doelwit zouden vormen, liepen zij in militaire kleding rond. Zij aten en sliepen tussen de militairen en dankten hun veiligheid aan hen. Bij de groep legerjournalisten zaten bijvoorbeeld Henk van Maurik, Will Hofwijk, Alfred van Sprang en Wim Dussel. Van Maurik kwam in februari 1947 voor de Katholieke Gewestelijke Pers (onder meer *De Gelderlander*, *Limburgsch Dagblad* en *Eindhovenens Dagblad*) naar Zuidoost-Azië met de opdracht veel over ‘onze jongens’ te schrijven. In latere interviews vertelde hij dat hij zich toen volkomen identificeerde met de militairen. ‘Ik leefde met de troepen. Als er iemand stierf ging ik mee hem begraven.’ Hij kreeg ook een pistool – een Luger – waarmee hij tijdens de eerste ‘politie actie’ een keer had geschoten (‘over de bommen heen hoop ik’) en vervolgens had teruggegeven. Van Maurik had tot op het laatst een goede band met generaal Simon Spoor die zijn boek, een bundeling van zijn krantenstukken waarin hij verslag deed van de oorlog, van een welwillend voorwoord voorzag.³⁷ Spoor uitte zijn ‘grote waardering’ voor het ‘voortreffelijke werk’ dat door ‘Van Maurik en zijn collega’s van de Nederlandse pers voor onze troepen in Indië is verricht’.³⁸

De katholieke *De Maasbode* stuurde Will Hofwijk naar Indonesië die net als Van Maurik een nauwe band met de soldaten kreeg. ‘Ik had een gevoel of al deze jongens familie van me waren. Ze stonden me zeer na. Het waren Nederlandse jongens, waar heel Nederland trots op mocht zijn.’³⁹ Zijn voorbeeld was de Amerikaanse oorlogsverslaggever Ernie Pyle die beroemd werd met zijn reportages tijdens de Tweede Wereldoorlog waarbij hij bij wijze van spreken van schuttersputje naar schuttersputje kroop om soldaten vragen te stellen. Hofwijk interviewde kapitein Westerling op een moment dat al bekend was wat zijn Depot Speciale Troepen op Zuid-Sulawesi had aangericht. Hij stelde hem er geen enkele vraag over.⁴⁰

De andere groep journalisten kwam terecht in Jakarta waar zij de persconferenties, briefings en recepties van militairen, onderhandelaars en Indische overheid bezochten. Zij bleven er in hun ‘comfortzone’.⁴¹ Zij liepen elkaar vaak tegen het lijf, bijvoorbeeld in de bar van Hotel des Indes, waar ook vaak politici en voorlichters kwamen, met wie zij vanzelf nauwe con-

tacten onderhielden. Een enkele keer maakten zij onder leiding van voorlichtingsofficieren een reis door onrustige gebieden. In tegenstelling tot de embedded journalisten schreven zij zelden onder naam en waren daarom veel minder zichtbaar bij de lezers in Nederland.

In Indonesië werkten ook journalisten die voor Radio Batavia programma's maakten die bestemd waren voor de strijdkrachten, maar die dagelijks ook een halfuur te beluisteren waren in Nederland. Een van de omroepers was Jaap van Meekren, die later bekend werd als presentator van actualiteitenprogramma *Televizier*. 'Gecensureerd werd er niet, want we schreven niks', zei hij later. 'Alles werd aangeleverd. Er werd gesproken over terroristen waar we het nu over vrijheidsstrijders zouden hebben. Aantallen gesneuvelden werden weggelaten om het thuisfront niet te verontrusten.'⁴² Zijn collega Arie Kleijwegt, later directeur televisie van de VPRO, was als marinevoorlichter betrokken bij de radio-uitzendingen. Op pad gaan met de zware apparatuur was onmogelijk en dus kwamen de soldaten naar de studio. 'Die vertelden dan een soort avonturenverhaal. Het klinkt achterlijk en stom, maar ik heb geen enkele herinnering aan een discussie die we ooit hadden over de legitimiteit van het Nederlandse ingrijpen. We vonden het allemaal vanzelfsprekend.'⁴³ Bob Kroon, de latere politiek commentator van *Tros Aktua* en *De Telegraaf*, maakte voor de radio Engelstalige uitzendingen. Hij stelde dat medewerkers uitgesproken voorstanders van het militaire optreden waren. 'We hadden best bewondering voor mensen als kapitein Westering [...] Waar gehakt wordt vallen nu eenmaal spaanders, vonden wij.'⁴⁴

Het was voor beide groepen journalisten moeilijk werken. Zij waren vrijwel volledig afhankelijk van wat zij door de voorlichtingsdienst aan nieuws voorgeschoteld kregen. Stukken moesten eerst gelezen worden en informatie die de positie van het leger kon beschadigen, werd geschrapt. Deze perscensuur leidde bij journalisten uiteindelijk tot een vorm van 'disciplinerende zelfcontrole' waar geen voorlichter meer bij te pas kwam. Bovendien speelden de voorlichtingsdiensten van leger en Indische overheid een handig spel van verdeel en heers: wie positief over het leger schreef, kreeg af en toe een nieuwtje in de schoot geworpen.⁴⁵

Dat de jonge verslaggevers, bijna niemand was ouder dan dertig jaar, een eenzijdig beeld van de oorlog gaven, had ook te maken met de weinig kritische journalistieke cultuur van Nederland vlak na de oorlog.⁴⁶ Voor de verslaggeving over Indonesië gold nog eens dat kranten bijna geen geld hadden voor relatief dure correspondenten en dat verslaggevers van kritische kranten, zoals het communistische partijblad *De Waarheid*, eenvoudigweg de

toegang tot de archipel geweigerd werd. Na 1945 herstelde de verzuilde samenleving zich en kwamen de vooroorlogse, nauwe banden tussen kranten en politieke partijen terug. Als er in die jaren al journalisten waren die zich minder volgzaam wilden opstellen, dan waren er nog de hoofdredacteurs die hun redacties in het gelid hielden. In 1985 vertelde Klaus Schreiner, van 1945 tot 1957 buitenlandredacteur bij *Het Vrije Volk*, hoe pakweg twintig jongeren op de redactie naar aanleiding van de eerste 'politioele actie' verontwaardigd belet hadden gevraagd bij hoofdredacteur Klaas Voskuil. Zij wilden dat hun krant, in die jaren verbonden aan de PvdA en de grootste van Nederland, hier kritisch over zou schrijven. Voskuil had op een 'vaderlijke' toon gezegd dat Nederland niet kon toestaan dat er in Indië terreur was. Bovendien stonden er volgens Voskuil 'grotere belangen op het spel. De coalitie met de KVP mocht niet uit elkaar vallen, anders kwam er van de sociale wetgeving niets terecht. [...] De hoofdredactie stond vierkant achter Drees. Het leek of men niet wilde inzien dat de PvdA in het kabinet werd gechanterd door Romme van de KVP.' De jongeren dropen af, volgens Schreiner. 'Je hoorde dan niet meer bij de familie.'⁴⁷

De berichtgeving over de oorlog van de andere sociaaldemocratische krant, *Het Parool*, was minder eenduidig en dat kwam met name door de inbreng van Frans Goedhart. Onder zijn pseudoniem Pieter 't Hoen, waarmee hij in 1940 zijn illegale nieuwsbrief ondertekende en wat later zou uitgroeien tot *Het Parool*, beschreef hij in april 1949 enkele extreme geweldsdaden. In dat artikel noemde hij acht represailles van KNIL-militairen en uitzonderlijk was dat hij de namen noemde van de 25 gedode Indonesische burgers.⁴⁸

Toch kreeg ook Goedhart bij *Het Parool* van zijn hoofdredacteur Gert Jan van Heuven Goedhart wat betreft Indonesië niet altijd carte blanche. In 1949 vatte Goedhart het plan op een reportageserie te maken in dat land. Na veel vijven en zessen mocht hij gaan, maar hij moest daarvoor wel een contract tekenen met daarin bijvoorbeeld de zin: 'Identificatie met de Nederlandse zaak (...) is de grondslag waarop Goedhart zich stelt. [...] Dit betekent van aanvang af een nauw, open contact met de Nederlandse autoriteiten ter plaatse, in het bijzonder met de heer Van Roijen en zijn staf, wiens arbeid door *Het Parool* met instemming en bewondering wordt gevolgd.'⁴⁹ In augustus 1949 dwarsboomde Van Heuven Goedhart de plaatsing van een primeur van Goedhart over het bloedbad dat Nederlandse troepen hadden aangericht bij de Javaanse plaats Tjilatjap, waarbij zonder aanleiding het vuur was geopend op een bruiloftsfeest en 26 à 27 doden vielen. Goedhart wilde zijn bronnen niet noemen en de hoofdredacteur vond het risico op

fouten te groot. Van Heuven Goedhart wilde, zo stelde hij, absoluut niet de toen net begonnen Ronde Tafel Conferentie bederven. Pas toen een andere krant over dit geweld berichtte, verscheen in *Het Parool* hierover een kort, zakelijk bericht.⁵⁰

De politiek hoofdredacteurs van rechtse kranten zoals Carl Romme van *de Volkskrant* en Sieuwert Bruins Slot van *Trouw* hadden vermoedelijk veel minder last van opstandige redacteurs. De confessionele kranten steunden over het algemeen de militaire missie in Indië ten volle en waren sowieso minder snel geneigd een kritisch woord over het Nederlandse leger af te drukken. Het enige dagblad dat zich vanaf begin af aan tegen de oorlog in Indonesië keerde, was *De Waarheid*, de partijkrant van de CPN.

Uiteindelijk zou geen enkele van de in Indonesië verblijvende journalisten rapporteren over excessief geweld dat door Nederlandse troepen was gepleegd. Wat in de oorlogsjaren over extreem geweld in Nederlandse kranten zoals *De Groene Amsterdammer*, *Vrij Nederland*, *De Waarheid* en *Het Parool* terecht kwam, had bijna altijd als bron de brieven aan familie en vrienden die regelmatig integraal werden afgedrukt.

De ironie wil dat kranten voor 1950 wel indirect over excessen publiceerden, zonder dat redacties zich er toen bewust waren. Zo berichtte *Trouw* op 23 december 1947 over het bloedbad bij Rawagede met de kop: 'Terreur in het Krawangse dwong Ned. troepen in te grijpen.' De verslaggever schreef dat benden de omgeving van de kampong Rawagede onveilig hadden gemaakt en zelfs onschuldige burgers hadden onthoofd. 'Het toenemend aantal terreurdaden maakte het noodzakelijk op 9 december een actie uit te voeren.' Het kwam, schreef de krant zeer tegen wat wij nu weten in, tot een 'reeks kleine gevechtsaanrakingen met vijandelijke benden', maar 'wanneer dergelijke benden bij de nadering der Nederlanders in de kampongs vluchten, staakten onze troepen het vuren, ten einde te voorkomen, dat onschuldigen zouden worden getroffen.'⁵¹

Na de overdracht van de soevereiniteit keerden de meeste journalisten naar huis terug of kwamen op andere posten terecht. Het is de vraag waarom zij, zeker de eerste jaren na 1950, zwegen over hun ervaringen met het oorlogsgeweld. Van Maurik, Hofwijk, Alfred van Sprang, Arie de Gooyer en Willem van de Poll schreven voor 1950 verschillende boeken over hun belevenissen aan het front. Daarna publiceerde alleen *Trouw*-verslaggever De Gooyer nog een boek – *Met groot verlot* (1952) – dat over het leven van militairen na Indië ging, maar naadloos in de serie van voor 1950 paste in de zin dat excessief geweld er in ontbrak.

Journalist Henk van Maurik (midden) van De Gelderlander doet vanuit Indonesië verslag van de strijd van Nederlandse soldaten aldaar. Bron: Vrij Nederland van 5 juli 1980.

Pas vanaf 1984 reflecteerden journalisten op hun rol tijdens de oorlog. Zo stelde Van Maurik dat de Nederlandse pers in Indonesië had gefaald. 'Ook ik. Ik was te onervaren. Ik wist te weinig.'⁵² Hofwijk van *De Maasbode* keek met enige reserve terug op zijn tijd in Indonesië. Het interview met Westerling waarin hij Zuid-Sulawesi onvermeld liet, was een 'journalistieke misser', zo erkende hij in een interview. Hij was te veel onder de indruk van de bravoure van Westerling.⁵³ Jaap van Meekren zei dat hij zich voor zijn werk 'niet geneerde', omdat er volgens hem dringende redenen waren geweest om in de kolonie orde op zaken te stellen. 'Zeker voor de duizenden in de kampen. [...] Als je het objectief bekijkt hebben wij het zo fatsoenlijk mogelijk gedaan, maar het was fout.'⁵⁴

In het kader van de na 1950 ingetreden stilte bij journalisten is het nuttig de aandacht te vestigen op Paul van 't Veer, die in 1945 bij het ANP redacteur overzeese gebiedsdelen werd en een jaar later naar Jakarta vertrok om voor persbureau Aneta te schrijven. Hij hoorde bij de groep verslaggevers die vooral in die stad bleef, de persbijeenkomsten bezocht en hier nieuwsberichten van maakte. In 1949 vertrok hij naar New York om daar te schrij-

ven over de manier waarop de Verenigde Naties met het conflict in Indonesië omgingen. Een jaar later kwam hij in dienst bij *Het Vrije Volk*, waar hij twintig jaar buitenlandredacteur zou blijven. In die jaren raakte hij door Indonesië gefascineerd, wat blijkt uit het forse aantal historische boeken dat hij later over dat land zou schrijven. Vooral *De Atjeh-oorlog* (1969) oogstte veel waardering van recensenten en historici. Hij verdedigde hierin de stelling dat de periode 1873-1942 in feite als één lange Atjeh-oorlog moest worden beschouwd. Over de oorlog die hij ruim drie jaar zelf had meegemaakt schreef hij later nauwelijks, hoewel hij in de jaren vijftig als verslaggever nog regelmatig in Indonesië zou komen.

Bij het vermijden van de oorlog zal een rol hebben gespeeld dat tot 1961 Klaas Voskuil hoofdredacteur van *Het Vrije Volk* was. Voskuil wilde waarschijnlijk niet dat in zijn krant de nachtmerrie van de dekolonisatieoorlog, die een potentiële smet zou kunnen werpen op de kabinetten van partijgenoot Drees, werd opgerakeld. Dat Van 't Veer achteraf ontevreden was over zijn werk en zich er zelfs voor schaamde, blijkt uit twee artikelen die hij later zou schrijven voor *Hollands Maandblad*. Het eerste schreef hij in 1970 naar aanleiding van het verschijnen van het dagboek van Wim Schermerhorn, minister-president en vervolgens voorzitter van de commissie-generaal voor Nederlands-Indië die over een bestand onderhandelde met de Indonesische Republikeinen. Tijdens de perspresentatie herinnerde Van 't Veer de politicus aan zijn in 1946 gedane uitspraak dat hij journalisten 'hyena's' vond. Schermerhorn speelde de vermoorde onschuld en collega's lachten om de vraag. 'De vragensteller, anders gezegd ik, voelde geen reden tot vrolijkheid omdat de herinnering aan zoveel en zulke belangrijke jaren vol onbegrip voor pers en voorlichting, door de lezing van het dagboek weer zo sterk was geworden.' Van 't Veer spuide vervolgens zijn kennelijk lang ingehouden gal over de wijze waarop Schermerhorn hem onwelgevallige berichten uit kranten trachtte te houden, journalisten intimideerde en correspondenten die toch publiceerden naar zijn kantoor liet komen en hun een 'pak op hun donder' gaf.⁵⁵

De publicatie van een deel van de *Officiële Bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische Betrekkingen 1945-1950* in 1976 maakte Van 't Veer wederom woedend. Bepaalde documenten bevestigden zijn vermoeden dat hij en alle andere verslaggevers door Schermerhorn bewust op het verkeerde been waren gezet.⁵⁶ De enige manier waarop hij zich kennelijk met die jaren kon verhouden was in de vorm van zijn 'documentaire roman' *Je moet er geweest zijn* uit 1971. Hoofdpersoon is een journalist die een verhaal heeft geschreven over een bloedig optreden van Nederlandse troepen op een eiland

en dat door hoofdredacteur Luik – Voskuil? – uit de krant *Het Vrije Woord* wordt gehouden. Het is nooit duidelijk geworden of Van 't Veer dit zelf zo heeft meegemaakt of dat het fictie betrof.

FOTOGRAFEN EN CAMERAMENSEN

Behalve schrijvende pers waren er ook fotografen en cameramensen die in de periode 1945-1949 verslag deden van de oorlog. Uit studies als *Een voorbeeldige kolonie* van Gerda Jansen Hendriks en *De gecensureerde oorlog* van Louis Zweers blijkt dat Nederlanders in die jaren een eenzijdig en vooral positief visueel beeld kregen voorgeschoteld van het conflict. Een fotograaf wiens werk tijdens de oorlog in Nederland veel werd gebruikt en gewaardeerd was Hugo Wilmar. Hij werkte eerst bij de Marine Voorlichtingsdienst, maar werd in de loop van 1947 fotograaf voor de weekbladen *Panorama* en de *Katholieke Illustratie*, die bij elkaar zo'n twee miljoen lezers hadden.⁵⁷ Hij trok veel op met soldaten en legde vast hoe zij hun vrije tijd doorbrachten. Daarnaast maakte hij ook foto's van gevechtshandelingen die Nederlanders een reëler beeld van de oorlog hadden kunnen geven als ze door de censuur van de krijgsmacht zouden zijn gekomen. Nog voor het einde van de oorlog werd Wilmar door de twee tijdschriften uit Nederlands-Indië teruggehaald, vermoedelijk omdat zij zijn foto's niet meer geschikt voor hun lezers vonden.⁵⁸ Hij verlegde daarna zijn werkterrein. Zijn afgekeurde foto's die ervan konden getuigen dat het conflict veel gewelddadiger was dan voorgesteld, verdwenen in het archief van Defensie en werden pas in de jaren negentig herontdekt. Het verhaal van Wilmar ging in grote lijnen ook op voor Jan Stevens, Wim Dussel, Willem van de Poll en Alfred van Sprang. Dussel zei later dat hij in principe geen oorlogsgeweld in beeld bracht. 'Als fotograaf koos je voor een opbouwende benadering van de politonele acties. Foto's die veel onheil voor de familie van de betrokkene konden aanrichten, [...] werden niet gemaakt.'⁵⁹

De filmbeelden voor bijvoorbeeld het Polygoonjournaal en promotiefilms van het ministerie van Oorlog waren allesbehalve schokkend te noemen. Midden jaren zeventig ontsloot de Rijksvoorlichtingsdienst zijn filmarchief over Nederlands-Indië. Tot teleurstelling van journalisten zat daar geen enkel beeld bij van gevechtshandelingen, laat staan van extreem geweld. Als die beelden al zijn gemaakt, zijn ze later vernietigd. Gerda Jansen Hendriks constateerde in haar proefschrift over overheidsfilms over Indië dat toen *Achter het Nieuws* in 1969 Joop Hueting interviewde over de oorlogsmisdaden, er geen enkel bewegend beeld beschikbaar was dat paste bij het onderwerp. Er was niets dat de guerrilla-oorlog visualiseerde.⁶⁰

GEESTELIJKEN

Een andere groep getuigen van de oorlog die na 1950 uit de voormalige kolonie terugkeerde waren geestelijken. Dat waren ten eerste de zendelingen en missionarissen die werkten in protestantse en katholieke gemeenten en nauwe banden onderhielden met de Indonesische bevolking. Wanneer en in welke aantallen zij naar Nederland terugkwamen, is nooit precies geregistreerd. De aalmoezeniers en legerpredikanten verlieten Indonesië tegelijk met de militairen. Tijdens de oorlogsjaren zond het ministerie van Oorlog 182 priesters en 150 dominees uit naar het oorlogsgebied.⁶¹ De dienst Geestelijke Verzorging was een van de weinige onderdelen waarvoor het leger niet zelf het personeel kon opleiden en afhankelijk was van de aanlevering uit de kerken. De werving voor deze posities verliep zowel bij de katholieke als bij de protestantse kerken moeizaam. Slechts weinigen liepen warm voor deze herderlijke taak en met name dominees met een gezin waren terughoudend. De kandidaten moesten fysiek in orde zijn en een 'goede instelling' hebben, wat wilde zeggen dat als iemand een pacifistische inslag had, deze alleen bij hoge uitzondering werd toegelaten.⁶²

Eenmaal in het oorlogsgebied ontging het de geestelijk verzorgers niet dat Nederlandse militairen soms hard optraden en daarbij ook grenzen overschreden. Dat bleek uit brieven die aalmoezeniers naar hun oversten in Nederland stuurden. Een van hen was persoonlijk getuige geweest van enkele executies: 'het druist hevig tegen mijn christelijke priesterlijke gevoelens in.'⁶³ Een ander was aanwezig geweest bij een mishandeling van een geboeide gevangene en meldde in een brief: 'Toen zag ik voor het eerst iets dat mij diep geschokt heeft, waar ik den hele dag beroerd van geweest ben'. Historicus A.J. Donckers vermoedde dat vele aalmoezeniers de 'gepleegde barbaarsheden' van zich af wilden schrijven.⁶⁴

Kennis van wreedheden was ook aanwezig bij de protestantse predikanten, zelfs bij de leidinggevenden. Tijdens een vergadering van hogere commandanten in 1946 schreef de hoofdlegerpredikant van het KNIL, J.C. Koningsberger, de slechte stemming in de bataljons toe aan zaken als oververmoeidheid maar ook aan de 'verontwaardiging over het afmaken van gevangenen door de militaire politie'.⁶⁵ Hij had in die tijd een column in *Trouw*, maar het beeld dat hij hierin schetste, stond ver af van de Indonesische werkelijkheid met geweldsexcessen. Hij week hierin niet af van andere predikanten en aalmoezeniers die in het openbaar iets over de oorlog zeiden. Het roept de vraag op waarom deze geestelijken niet meer ruchtbaarheid gaven aan de geweldsincidenten die overduidelijk in strijd waren met hun ethische, chris-

telijke overtuiging. Een deel van het antwoord is te vinden in de brief waarin hoofdlegerpredikant A.T.W. de Kluis Koningsberger duidelijk maakte dat incidenten ‘die wij als predikanten absoluut ontoelaatbaar vinden’, met de legerleiding moesten worden afgehandeld. ‘Het lijkt me niet goed dat deze dingen door een of andere veldprediker achter jouw rug om in een of andere krant in Holland zouden gezet worden. Dat zou funest zijn.’ Koningsberger deelde deze opvatting. De leiding van de legerpredikanten voerde een vorm van informele censuur in omdat het in Nederland bekend worden van wreedheden het draagvlak voor de militaire missie zou aantasten.⁶⁶

Bij de katholieke geestelijke verzorging kwamen in 1948 van journalisten, vooral van *De Tijd*, zoveel verzoeken binnen om inlichtingen over mogelijk begane wreedheden dat aalmoezeniers van hogerhand de instructie kregen om de beantwoording van ‘pijnlijke vragen’ aan de hoofdaalmoezenier over te laten. Die ontkende vervolgens alles. Een jaar later werden de aalmoezeniers nog eens aan deze censuurinstructie herinnerd. Het argument was dat ‘men in Nederland’ gemakkelijk geneigd was berichten te generaliseren. ‘Dit zou een verkeerd beeld geven van de realiteit’. Het aalmoezenierskorps was gedisciplineerd, zo constateerde de hoofdaalmoezenier tot zijn opluchting, omdat ‘herhaalde verzoeken’ van *De Tijd* om informatie over ‘vermeende wreedheden’ onbeantwoord waren gebleven.⁶⁷ In de officiële verslagen van de aalmoezeniers werd met geen woord over de geweldsexcessen gesproken.⁶⁸

Bij het zwijgen over de incidenten door geestelijken – tijdens, maar ook na de oorlog – speelde ook mee dat zij, net als veel journalisten, een nauwe band hadden met de soldaten met wie zij de hele dag doorbrachten. Sommige dominees gingen hierin heel ver. Tekenend is het verhaal van Herbert Timens, die vond dat een geestelijk verzorger alleen zijn werk kon doen als hij aan dezelfde gevaren bloot stond als gewone soldaten. Hij werd bekend als de parachutistendominee die na zijn springtraining een ‘wing’ haalde.⁶⁹ Geestelijk verzorgers zagen de militairen vaak als ‘onze jongens’ tegenover wie zij een vergoelijkende houding aannamen. Zo waren zij geneigd om het harde optreden als enige methode te zien om de orde te handhaven en hadden ze begrip voor de wraakgevoelens bij Nederlandse soldaten wanneer een van hun kameraden door de tegenstander was gedood en verminkt.⁷⁰ Dat hun lichamen door Indonesiërs werden verminkt, doet historicus Rémy Limpach overigens af als een propagandaverhaal om de tegenstander als ‘barbaren’ te framen. Dit gebeurde zelden en bovendien maakten ook Nederlandse militairen zich hieraan schuldig. Tijdens de bersiap werden lichamen van burgers wel regelmatig geschonden, wellicht dat dit aan de beeldvorming heeft bijgedragen.⁷¹

Het aannemen van een kritische houding door geestelijken werd door de militaire autoriteiten afgekeurd. Een aalmoezenier die in zijn preek eens duidelijk maakte dat militairen niet moesten doen alsof ‘het 5e en 7e gebod tijdelijk waren opgeheven’ – niet doden/moorden en niet stelen – kreeg na afloop van de kolonel een standje omdat dergelijke stichtelijke opmerkingen ‘de vechtlust bij de jongens wegnam’.⁷²

De geestelijke verzorgers in dienst van de krijgsmacht brachten na de oorlog maar zelden een excus in de publiciteit. Een uitzondering was legerpredikant L. Doorn die naar aanleiding van de Hueting-affaire in een brief aan de Vara citeerde uit de notities die hij destijds had gemaakt. Puntsgewijs noemde Doorn in zijn brief zo beetje alle in Indonesië begane vormen van extreem geweld. Ooggetuige van dat alles was hij niet geweest. ‘Bewijzen heb ik niet. Maar de verhalen zijn te afschuwelijk om gefantaseerd te zijn.’⁷³ Deze uitzonderingen waren er ook bij de katholieke en protestantse gemeenten in Indonesië. Bij de protestanten was er een kloof te zien tussen de zendelingen in Indië en de kerken in Nederland.⁷⁴ De laatste steunden de militaire operatie volledig, terwijl de zendelingen een positiever beeld van de revolutie hadden, in de opstandelingen eerder vrijheidsstrijders dan terroristen en criminelen zagen. Zij trachtten tevergeefs hun geloofsgenoten in Nederland te overtuigen van de legitimiteit van het Indonesische nationalisme.

Hackie Hildering was een hervormde predikant die niet schroomde om het Nederlandse beleid aan de kaak te stellen. In 1949 werd hij klokkenluider van het bloedbad in de christelijke gemeente Peniwen op Oost-Java waarbij Nederlandse militairen bij een ziekenhuis vijf Indonesiërs doodschoten en verpleegsters ontvoerden en verkrachtten.⁷⁵ Hildering stuurde een rapport van dit incident naar de zendingraad in Nederland. Vervolgens schreef hij een artikel dat in *Vrij Nederland* en *In de Waagschaal* werd gepubliceerd. In Nederland ontstond over de zaak ophef, misschien wel meer over het feit dat Hildering dit aan de grote klok had gehangen dan om de inhoud van de kwestie. De dominee kreeg een storm van kritiek over zich heen en generaal Spoor overwoog enige tijd om hem strafrechtelijk te vervolgen.⁷⁶

Aan intimidatie en dreiging met strafrechtelijke vervolging ontkwam evenmin pastoor I.M. Harjadi, die in 1949 bij de lokale militaire autoriteiten de moord op een Indonesische handelaar meldde, die was gepleegd door drie Landmacht-militairen. KNIL-kolonel D.R.A. van Langen verwierp de aantijging die volgens hem een ‘ernstige blaam’ op Nederlandse militairen wierp. Pastoor Harjadi werd, nadat militairen bisschop A. Soegijapranata onder druk hadden gezet, voor straf overgeplaatst naar een andere regio.⁷⁷

CONCLUSIE

Indische Nederlanders en Molukkers waren in de eerste jaren na hun aankomst in Nederland over het algemeen zwijgzaam, in het bijzonder wat betreft de oorlog. Er was nauwelijks maatschappelijke belangstelling voor wat zij hadden meegemaakt. In dagbladen en tijdschriften werden zij niet of nauwelijks aan het woord gelaten. Het in hun ogen gedwongen vertrek uit hun geboorteland was voor Indische Nederlanders pijnlijk en soms zelfs traumatisch. In navolging van het uitdrukkelijke overheidsadvies om in Nederland te assimileren keek men vooral vooruit. Voor de Molukse families gold dat men nauwelijks Nederlands sprak, in een isolement terecht kwam en lang in veronderstelling verkeerde dat het verblijf in Nederland tijdelijk was.

Journalisten die in Indonesië werkten, leefden vaak sterk mee met de soldaten en voelden er uit loyaliteit niets voor om negatief over hen te berichten, ook niet toen zij terug in Nederland waren. Journalisten die vooral in Jakarta werkten, waren voor hun nieuwsvoorziening vooral afhankelijk van de voorlichtingsdiensten van het leger. Hoofdreducties van veel landelijke dagbladen waren huiverig om overheidsbeleid te bekritisieren.

Na de overdracht in 1949 werd het bij zowel de protestantse als de katholieke kerk tot aan 1969 stil over de oorlog en het geweld. De wortels van het zwijgen direct na 1950 moeten worden gezocht in de censuur die aalmoezeniers en legerpredikanten van hun leiding tijdens de oorlog kregen opgelegd en die daarna bleef doorwerken. Bovendien waren zij uit zichzelf gezagsgetrouw en loyaal aan de manschappen die zij hadden gediend.

OM.THUIS

2.

Van militair naar veteraan

Nooit eerder en nooit daarna heeft Nederland zoveel militairen, gedurende een zo lange en onafgebroken periode in een oorlog gestuurd als bij de dekolonisatieoorlog in Indonesië. In totaal dienden ruim 220.000 militairen onder de Nederlandse vlag, waarvan zo'n 140.000 uit Nederland.¹ Gemiddeld hebben zij twee tot drie jaar onder oorlogsomstandigheden hun werk gedaan.² Een deel van de lokaal geworven militairen zou ervoor kiezen om na de soevereiniteitsoverdracht in Indonesië te blijven, als gewoon burger ofwel als militair in het Indonesische leger. De rest van het leger zou in delen door troepenschepen naar Nederland worden gebracht.³

Deze militairen vormden een aanzienlijke groep getuigen die over de oorlog in Indonesië konden vertellen en de herinnering eraan levend konden houden. Toch heeft het vanaf de eerste repatriëringen in de media ontbroken aan verhalen over die oorlog die Nederlanders er een realistischer beeld van hadden kunnen geven. In welke gemoedstoestand kwamen Indië-veteranen in Nederland terug, hoe vonden zij hun weg in de burgermaatschappij, maar vooral, waarom bleven zij in de richting van het

Terug in Nederland ligt voor veel veteranen een ongewisse toekomst in het verschiet waarin zij hun ervaringen in Indië een plek moeten geven. Februari 1948. Bron: NIMH.

Nederlandse publiek zwijgen over hun gevaarlijke en vaak angstaanjagende werkzaamheden in de tropen en het excessieve geweld?

AANKOMST IN NEDERLAND

In tegenstelling tot wat militairen later verklaarden, was hun opvang van de zijde van de overheid in de praktijk niet zo slecht. De organisatie van de terugreis en aankomst verliep aanmerkelijk gestroomlijnder dan die van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in Azië.⁴ Behalve dat de overheid wat ruimere financiële mogelijkheden en een langere voorbereidings-tijd had, was er kennelijk geleerd van de gemaakte fouten. De terugkeer was in handen van de Nationale Demobilisatieraad (NDR), die zeer breed was samengesteld. Hij telde vertegenwoordigers van arbeidsbureaus, kerkelijke instanties, militaire bonden en Stichting 1940-1945.

De grootste bulk militairen kwam naar huis na de overdracht van de soevereiniteit in december 1949. Aanvankelijk gingen de militaire autoriteiten ervan uit dat in september 1950 de laatste soldaten Indië verlaten zouden hebben, maar dat bleek een misrekening. De laatste dienstplichtigen verlieten het land pas op 7 april 1951 en de laatste KL-militairen op 4 juni.⁵ Vanaf de loopplank van het troepenschip werden de militairen naar een loods gebracht waar de eerste administratieve handelingen werden verricht. Zij kregen daarna in een envelop hun demobilisatiebonus van rond de 100 gulden en 70 gulden voor de aanschaf van een burgerkostuum.⁶ Daarnaast ontvingen zij bonnen voor textiel, schoenen en levensmiddelen, en een bewijs voor gratis openbaar vervoer tijdens de verloftijd en een aanvraagformulier voor het Ereteken Orde en Vrede, als dank voor de bewezen diensten. Toegezegd werd een premie van 10 gulden voor elke gediende maand.

De aankomst op de kades van schepen als de Kota Inten, Volendam, Waterman, Zuiderkruis in Rotterdam – soms ook in Amsterdam – verliep over het algemeen feestelijk. Kranten schreven er hartelijke stukken over. *Zelfs Vrij Nederland* en *De Groene Amsterdammer*, tijdschriften die eerder zeer kritisch waren over het militaire ingrijpen en de mogelijk bedreven geweldexcessen, schreven met sympathie over ‘de gewone jongens.’⁷ Sommige veteranen stelden tientallen jaren later dat zij aan de kade door pacifisten en communisten werden uitgemaakt voor fascisten en moordenaars.⁸ In de uitgebreide krantenartikelen over aankomsten in 1950 is daar echter niets van terug te vinden. Vrijwel iedereen lijkt vooral blij te zijn geweest dat ‘onze jongens’ weer terug waren. Mogelijk herinnerden deze militairen zich hun vertrek naar de Oost, toen het wel gebeurde dat mensen op de kade soldaten uitjoelden.

De journalisten benaderden de aankomst van de schepen vaak op dezelfde manier. Zij beschreven van een afstandje wat zij zagen gebeuren op het schip waar 'gebruinde kerels' elkaar aan de reling verdrongen. Er was een militaire kapel voor de muziek, die tijdens het plechtige moment het Wilhelmus speelde. Er was een minuut stilte voor de militairen die in Indië waren overleden. Dan sprak de kapitein van het schip die zei dat de stemming onderweg opperbest was geweest. Tot slot de onvermijdelijke toespraken van hoge militairen en hoge ambtenaren die namens regering en de koningin de soldaten bedankten voor hun offers en hun veel succes wensten in hun verdere leven. Een uitzondering vormde de reportage in *Het Vrije Volk* met daarin een interview met een militair die zijn zorgen uitte over bijvoorbeeld zijn kansen op werk. Verder kregen soldaten niet veel kans om publiekelijk over hun belevenissen te vertellen.⁹

De eerste lichten die in Nederland aankwamen, bestaande uit bataljons oorlogsvrijwilligers, konden rekenen op een uitbundig onthaal en de aanwezigheid van menig hoogwaardigheidsbekleder. Maar dat enthousiasme ebde naar verloop van tijd weg. In Den Haag overwoog men om de gedemobiliseerde mannen een Delftsblauw tegeltje als aandenken te geven, maar dit plan sneuvelde vanwege de kosten. Er zat niet meer in dan een oorkonde.¹⁰ De teruglopende belangstelling was een kwestie van gewenning; wéér een troepenschip. Maar er kon ook iets anders meespelen. Een week nadat de Kota Inten in juni 1951 de allerlaatste militairen uit Indië op de kade had afgeleverd, constateerde *Trouw* ietwat beschaamd dat dit iedereen was ontgaan. Van de bevrijding van Indië was niets terechtgekomen en dat stuk Nederland bestond niet meer, zo schreef de commentator, waarschijnlijk hoofdredacteur Bruins Slot. 'Daarom wordt men er maar liever niet aan herinnerd en vergeet men het eresaluut dat deze mannen zo volledig toekomt.'¹¹

De ontvangst van de militairen in hun woonplaats kon op verschillende manieren verlopen. De huldiging werd grootser aangepakt naarmate het aantal militairen groter was. Zo organiseerde Assen een verwelkomingsavond voor alle Indië-veteranen uit de stad, met muziekkorps, toespraken en een opvoering van de plaatselijke toneelclub.¹² In Den Haag waren er 38 van dit soort bijeenkomsten. Slechts de helft van alle 7500 Haagse veteranen bezocht deze gelegenheden, wat aangeeft dat de behoefte van militairen om op deze manier in het zonnetje te worden gezet niet zo groot was. Ook bij provinciaal georganiseerde ontvangstdagen kwam doorgaans de helft opdagen. In dorpen die niet meer dan een handvol jongens uit Indië zagen terugkomen, bleef de festiviteit klein. Families kregen soms een welkomstbord te leen met een

Hollands winterlandschap aan de ene kant en een tropisch landschap aan de andere kant, terwijl in de buurt voor een cadeau werd gecollecteerd.¹⁵

Na een maand, soms zes weken, verlof moesten de mannen zich melden in het demobilisatiecentrum voor een snelle medische controle en het inleveren van hun persoonlijke uitrusting. Bij het zoeken naar werk kregen zij hulp van de Gewestelijke Arbeidsbureaus, maar zij mochten zich ook wenden tot de regionale demobilisatieraden waar zij, om bij hen vertrouwen te wekken, geholpen werden door mensen uit het verzet. Velen kozen voor de laatste optie, omdat zij afkerig waren van officiële instanties waaraan het stigma kleefde van liefdadigheid en bedeling. De hulpinstanties hadden aanvoeld dat Indië-veteranen zichzelf omgaven met een flinkheidscultus en een afkeer hadden van ambtenarij.¹⁴ Het vinden van werk bleek uiteindelijk het minste van alle problemen waartegen de veteranen zouden aanlopen. Op 15 juni 1951 stonden van de in totaal 130.000 in Nederland gedemobiliseerde militairen nog slechts 1069 ingeschreven als werkzoekend. Dit betekende dat 99 procent redelijk snel werk had gevonden of was begonnen met een studie.¹⁵ Het zoeken naar huisvesting vormde een groter probleem, zeker omdat Nederland in zijn geheel kampte met een chronisch woningtekort. De meeste militairen gingen weer bij hun ouders wonen.¹⁶

In materieel opzicht was de opvang van de Indië-veteraan door de overheid, zo luidde de conclusie van twee studies, goed georganiseerd geweest. Ook in vergelijking met andere landen zoals Groot-Brittannië, dat na de Eerste en Tweede Wereldoorlog een grote demobilisatie uitvoerde, had de Nederlandse overheid goed gepresteerd.¹⁷

PSYCHISCHE PROBLEMEN

Wezenlijk anders lag dat met de mentale en sociale opvang van de veteranen op het moment dat het vertrouwde leven van voor de oorlog weer opgepakt moest worden. Nu was de gezondheidszorg in Nederland in die naoorlogse jaren in het algemeen op zijn best sober te noemen en was de toegang daartoe niet optimaal. Bij het ministerie van Oorlog ging men ervan uit dat de mensen die uit de tropen kwamen een tijdje nodig zouden hebben om weer te gewennen aan het Hollandse leven, maar dat dat probleem van voorbijgaande aard zou zijn. De kennis over oorlogstrauma's en psychische nood was begin jaren vijftig in de krijgsmacht nog geen gemeengoed. In een brief aan familieleden schreef een arts bijvoorbeeld dat zij die uit hun geestelijk evenwicht waren geraakt dat aan zichzelf te wijten hadden.¹⁸ Het hoofd van de sectie geestelijke gezondheidszorg van de Koninklijke Landmacht die waarschuwde

voor de psychische gevolgen van een guerrilla-oorlog werd door zijn collega's lacherig aangehoord. Problemen zoals moeite hebben bij de sociale omgang, slapeloze nachten, angstaanvallen of enorme driftbuien, werden afgedaan als 'tropenkolder' of 'hypernervositeit' die vanzelf zouden overgaan.¹⁹

Ook de samenleving stond niet open voor mentale problemen die het gevolg waren van jarenlange stress.²⁰ Huisartsen, zo bleek uit een studie, herkennen pas eind jaren vijftig een 'psychische stoornis' als een ziektebeeld. Tijdens de wederopbouw was de behandelkamer geen plek voor 'zeurpieten'. Militairen en oud-militairen die om hulp vroegen liepen het risico als 'gek' te worden bestempeld.²¹

De politiek leek geen oog te hebben voor deze kant van de problematiek. Minister van Oorlog A.H.J.L. Fiévez (KVP) bond mensen op het hart om teruggekeerde militairen niet als 'merkwaardige gevallen' te beschouwen. Het waren mannen die even uit het lood waren geslagen en met een beetje hulp weer op het rechte spoor terecht zouden komen. Kranten droegen eveneens deze grondhouding van de wederopbouwjaren uit. In Indië hadden militairen 'veel ontberingen moeten doorstaan, maar zij hadden het gehááld'.²² Toen zij nog in Indië zaten, waren de voorgeschreven middelen tegen tropenkolder 'hartelijke brieven, veel hartelijke brieven van thuis' en 'kameraadschap, verstandige leiding en goede ontspanning'.²³

Niet in de laatste plaats wierpen militairen zelf bij het zoeken naar een oplossing voor hun psychische nood flinke drempels op. Dat had alles te maken met de al eerdergenoemde flinkheidscultus die bij hen leefde. Zij hadden voor hetere vuren gestaan en zij waren toch geen doetjes. Aan psychologische ondersteuning hadden zij geen behoefte.²⁴ Pas in later jaren drong tot hen door hoe zwaar hun dienst eigenlijk was geweest en welke tol de spanningen van een guerrilla-oorlog bij hen hadden geëist. Zij waren als jongvolwassenen met weinig levenservaring en matig getraind in een hun volstrekt onbekende cultuur terecht gekomen. Daar moesten zij – vaak langer dan vooraf voorgespiegeld – strijd leveren tegen een dikwijls onzichtbare vijand. Bij terugkeer ontdekten zij dat hun thuisgebleven leeftijdgenoten een opleiding hadden genoten en in menig opzicht een maatschappelijke voorsprong hadden opgebouwd. Dat dit bij een deel van de Indië-veteranen leidde tot vormen van zelfbeklag, was in dat perspectief zeer wel te begrijpen.

NOODWACHTPLICHT

Dat het Nederlandse publiek en de politiek zich niet altijd dankbaar toonden voor de moeilijke en zware jaren die veteranen in Indië hadden doorge-

bracht, mag blijken uit de kwestie rond de zogeheten noodwachtplicht die eind jaren vijftig speelde. De Koude Oorlog en de angst voor het communisme vonden in Nederland onder meer hun uitdrukking in de oprichting van de Bescherming Bevolking (BB), een organisatie die burgers in bijzondere situaties zoals oorlog zou kunnen bijstaan. Aanvankelijk dacht men deze instelling te kunnen bemensen met vrijwilligers. Hoewel de aanmelding aanvankelijk goed liep, bleek een paar jaar later dat veel van deze vrijwilligers snel afhaakten. Om dat euvel op te vangen kwam het vierde kabinet van Drees in 1958 met het plan om voor mannen die reeds in militaire dienst waren geweest de noodwachtplicht in te voeren.

Bij de in totaal 60.000 oud-militairen die verplicht werden toe te treden tot de BB, zaten 30.000 Indië-veteranen. Deze veteranen voelden weinig voor deze dienst, omdat zij meenden al genoeg offers voor het vaderland te hebben gebracht. Behalve zo'n drie jaar diensttijd in Indonesië hadden zij na thuiskomst in Nederland ook nog meermaals moeten meedoen aan herhalingsoefeningen. PvdA-Kamerlid Wiebe Wierda, zelf Indië-veteraan, verzettede zich heftig tegen het plan van minister van Binnenlandse Zaken Edzo Toxopeus (VVD). 'De inlijving van degenen die de beste jaren van hun leven als militair in Indonesië hebben doorgebracht' was voor Wierda onverteerbaar. 'Zij dreigen slachtoffer te worden van hun goede eigenschappen.' Toxopeus had namelijk verklaard dat deze militairen door hun in Indonesië opgedane ervaringen als geen ander geschikt waren voor de BB.²⁵ De motie die Wierda najaar 1959 indiende om Indië-veteranen vrij te stellen van de noodwacht, werd alleen gesteund door zijn eigen partij, PSP en CPN. Van de rechtse partijen stemde alleen Durk van der Mei (CHU), die in Indië had gediend, voor de motie. Eind jaren tachtig werd hij vertrouwenspersoon voor Indië-veteranen.

Uit weinig blijkt dat de samenleving enige sympathie kon opbrengen voor het verzet van Indië-veteranen tegen de noodwachtplicht. Ook de rechterlijke macht stelde zich zakelijk op. Kantonrechters weigerden van Indië-veteranen om aan noodwacht mee te doen wegens psychische problemen van de hand. 'De mensen moeten flinker zijn. We hebben al te veel slappe mensen.'²⁶

WANTROUWEN NAAR DE POLITIEK

Hoewel scheepskapiteins bij aankomst in Nederland vaak beweerden dat de stemming aan boord 'opperbest' was geweest, rijst uit herinneringsliteratuur een minder eenduidig beeld op. Militairen voelden zich op verschillende

terreinen door 'Den Haag' in de steek gelaten. Hoewel de communicatielijnen met het moederland verre van perfect waren, wisten zij dat politiek en bevolking niet meer zo unaniem achter de militaire actie stonden. Het riep bij hen de vraag op wat de zin van hun inspanningen was geweest en wat hun positie in de samenleving zou worden. Zo hoorden zij dat Tweede Kamerleden zoals de eerdergenoemde Goedhart, maar ook Henk Gortzak (CPN) en Nico Palar (PvdA) vragen hadden gesteld over vermeende geweldsexcessen die in brieven van soldaten naar huis werden beschreven. Militairen die hierop reageerden, zagen die gebeurtenissen veelal als een onvermijdelijk bijverschijnsel van de vuile oorlog waarin zij buiten hun schuld terechtgekomen waren. Een soldaat zei daarvan eens dat 'excessen schouderophalend werden afgekeurd'.²⁷ Socioloog en Indië-veteraan Jacques van Doorn wees erop dat dit ook gold voor militairen die uit een 'rood nest' kwamen. PvdA-partijsecretaris Evert Vermeer stond in contact met honderden leden in Indonesië die van familieleden hadden doorgerekend wat in linkse bladen stond. Hij moest sussend optreden toen bekend werd dat zijn partijgenoot Frans Goedhart de minister had geïnterpelleerd over vermeende ontsporingen.²⁸

Hoe langer de oorlog duurde, hoe groter bij militairen het onbegrip werd over de politieke besluitvorming in Den Haag. Cruciaal daarbij was de nasleep van de militair aanvankelijk zo succesvol lijkende tweede 'politonele actie'. Voor veel militairen gold de snelle verovering van Yogyakarta als het belangrijkste succes tot dan toe. Onder sterke internationale druk moest Den Haag echter besluiten de Republikeinse hoofdstad weer te ontruimen. Kolonel Van Langen zei daarop tegen zijn Tijger-Brigade: 'De ontruiming van deze gebieden gebeurt op last van de Nederlandse regering en niet omdat gij daartoe wordt gedwongen door tegen u gerichte vijandelijke handelingen. Gij zijt militair en moreel ongeslagen.'²⁹ Bevelhebber Spoor, Van Langen en andere leidinggevenden gebruikten de politiek graag en veelvuldig als zondebok om hun eigen falen te camoufleren.³⁰

Volgens Van Doorn verloren militairen definitief hun vertrouwen in de politiek toen in mei 1949 bekend werd dat Nederland het door zijn diplomaat Herman van Royen en de Indonesische Mohammad Roem gesloten akkoord had getekend waarin op een snelle onafhankelijkheid van Indonesië werd afgekoerst. Vanuit het perspectief van veel militairen was dit geheel onnodig. Zij deelden de gedachte niet dat Nederland door de internationale situatie, waaronder druk van de Verenigde Staten en de Verenigde Naties, geen andere kant op kon en dat dit een politiek onvermijdelijke uitkomst was. In plaats daarvan heerste de overtuiging dat zonder politieke interventie

de troepen de acties succesvol hadden kunnen afronden en dat daarmee hun komst naar Indonesië en de gebrachte offers nut en zin hadden gehad. Deze opvatting had veel weg van een dolkstootlegende: de oorlog was niet verloren op het slagveld, maar door 'verraad' van politieke partijen. De Haagse politiek, aldus Van Doorn, werd voor veel Indië-militairen de zondebok van al hun frustratie. Dat militairen geloof hechtten aan de dolkstootlegende blijkt bijvoorbeeld uit vele brieven die zij naar familie en vrienden stuurden.³¹

Al voor hun thuiskomst vanaf de tweede helft van 1948 voelden velen in het leger in Indië een chronisch gebrek aan erkenning in Nederland. Militairen zelf gebruikten veelvuldig de term 'vergeten leger'.³² Tijdens een vergadering van aalmoezeniers viel de uitdrukking 'We zijn het afgeschreven leger'.³³ *Trouw* gebruikte de term 'het vreemde leger' in een commentaar. 'Het was een vreemde tijd, zij kwamen in een vreemd land, werden slachtoffer van een vreemde politiek en werden geconfronteerd met de vreemdste oorlogsvoering ooit vertoond.'³⁴

DE VERWERKING

Over dat hele pakket van angstige belevenissen, gesneuvelde kameraden, het gevoel dat de hele operatie in Indonesië zinloos was geweest en het gebrek aan erkenning viel thuis moeilijk te praten. Dat soort gesprekken riepen emoties op en die wilden de veteranen niet laten zien. Mentale hardheid was iets om trots op te zijn. 'Thuis vragen ze je honderduit, maar hoewel je heel wat hebt meegemaakt, heb je niet veel zin om alles te vertellen [...] vooral niet over de gevechten die je hebt meegemaakt', zei een militair medio 1949.³⁵

Terugkijkend concludeerde ervaringsdeskundige Van Doorn dat die groep militairen een generatie zijn gaan vormen. Zij kwamen niet terug met doorsnee-dienstverhalen, maar hadden unieke herinneringen aan een unieke gebeurtenis: het drama van het einde van het Nederlands imperium in Azië. Ze gingen overzee met vage verwachtingen over bevrijding en het herstellen van vrede, maar kwamen terug met diep ingeslepen ervaringen, ook met excessief geweld, volgens Van Doorn. Breed gedeeld was het gevoel dat 'de politiek' hen op vele manieren in de steek had gelaten en had verraden. KNIL'ers koesterden bovendien wrok vanwege het opheffen van hun leger medio 1950. Men koos zijn eigen helden zoals generaal Spoor en kapitein Westerling. De gedeelde ervaringen scherpten een collectieve identiteit die zich volgens Van Doorn moeiteloos over een lange tijd kon handhaven.³⁶

Dat vormde een scherp contrast met hoe Nederland naar Nederlands-Indië keek. De vroegere interesse viel na 1950 praktisch weg. Historici trokken

hun handen ervan af, politici hadden andere zaken aan hun hoofd en het publiek ontbrak. Het Indische verleden was ‘eenvoudig uitgesneden, verdrongen, verdwenen’, schreef historicus Wesseling.³⁷ In die context slaagde ‘het vergeten leger’ er niet in om als groep zijn plek in het debat te vinden. In plaats van zich naar buiten open te stellen, viel men nog sterker dan voorheen op zichzelf terug.

VETERANEN LEGIOEN NEDERLAND (VLN)

Een van de uitlaatkleppen werd het Veteranen Legioen Nederland dat in 1951 door drie Indië-veteranen – oorlogsvrijwilliger T. Schilling, dienstplichtige T. Matthijssen en KNIL'er G. Dames – werd opgezet. Het geld kwam van G.C. Quarles van Ufford, een rijke, toen 86-jarige jonkheer die lange tijd in Nederlands-Indië had gewoond en sympathie koesterde voor de veteranen. De oprichters wilden alle mensen die in Indië hadden gevochten in een bond bij elkaar brengen en hun belangen vertegenwoordigen, maar wat verder de ambities waren, bleef lang in het vage. Door de bundeling wilde men ‘eindelijk eens een nationaal apparaat waarin alle geloofsgezindten, politieke partijen en maatschappelijke standen verenigd zijn in een streven naar een nationaal doel’. Alleen Indië-veteranen konden lid worden.³⁸

In bestuur en adviesraad zaten verschillende hoge officieren die in Indië een prominente rol hadden gespeeld, zoals luitenant-admiraal Conrad Helfrich en generaal-majoor Edu Engles. Zij sloegen een kritische toon aan in de richting van ‘de politiek’, regeringsbeleid was volgens hen bepaald door partijbelangen en niet door het landsbelang. Kranten hadden weinig oog voor hun boodschap. Het ledenaantal van het VLN is eens geschat op 10.000.³⁹ Aangezien over de oplage van *Oud-Wapenbroeders* niets bekend is, is het moeilijk vast te stellen hoe invloedrijk deze stroming was. Volgens Van Doorn zal de door deze club gebezigde retoriek echter vele Indië-veteranen hebben aangesproken. ‘De grieven van het KNIL waren, in verdunde vorm, ook de hunne’. Met hun herinneringen aan het opkomende communisme in Indië, waren ze waarschijnlijk ook niet ongevoelig voor het krasse anticommunisme waar het Legioen blijk van gaf.⁴⁰

De oprichting van het VLN werd aangekondigd in het eerste nummer van het blad *Oud-Wapenbroeders*, min of meer de opvolger van *Wapenbroeders*, het in de jaren 1945-1949 zeer populaire soldatenblad van de Dienst Legercontacten. Wie achter deze uitgave zat en wie de redactie vormde, bleef aanvankelijk onduidelijk, wat bij de pers en politieke partijen de nodige achterdocht wekte. De *Oud-Wapenbroeders* en het VLN kregen daar een

allesbehalve warm welkom. ‘Zoiets als het broertje van de Duitse Stahlhelm’, schreef *Trouw*, die de beweging daarmee van rechts-extremisme betichtte.⁴¹ *De Volkskrant* zag in het VLN een ‘toevluchtsoord voor elementen’ die maar al te graag misbruik maken van de ontevredenheid van anderen. *Oud-Wapenbroeders* dreigde de ‘stem te worden van een legioen der ontevreden’,⁴² Dat Indië-veteranen ontevreden en gefrustreerd waren, was op zich een rake constatering. Dat het VLN bij kranten – zeker de voormalige verzetsbladen – en politieke partijen associaties opriep met de periode voor de Tweede Wereldoorlog, toen extreemrechts in rancune een dankbare voedingsbodem vond, lag voor de hand.

Deze afwijzende reacties bevestigden de oprichters en volgers van het VLN in hun opvatting dat zij in de samenleving alleen stonden en ongewenst waren. In het tweede nummer schreef viceadmiraal Helfrich dat de commentaren blijk gaven van ‘een totaal gemis aan begrip voor hetgeen speciaal de Indische veteranen hebben moeten doorstaan’.⁴³ Ook gewone soldaten reageerden boos op de commentaren, vooral op het impliciete verwijt een stelletje fascistten te zijn. Zij gaven aan grote behoefte te hebben aan een vereniging. ‘Ik vind het hier rôt. Ik mis de jongens. Ze zijn her en der verspreid, weer opgenomen in het “normale” leven. [...] ik voel me alleen, omdat alle mensen om me heen heel anders denken en voelen dan de jongens.’ Een ander schreef ‘We hebben ons nu al voor alles laten uitmaken: Oranje-SS, avonturiers, moordenaars, stommelingen, enz. We zijn er kwaad om geweest, we hadden ons gewapend in Nederland gewenst, later zijn we er bot onder geworden en we keken elkaar alleen nog maar aan. Dat is nu weer zo.’⁴⁴

Een aantal militairen, met name degenen die afkomstig waren van het KNIL, had het in Nederland zo slecht naar hun zin dat zij kozen voor een nieuw militair avontuur. Zij meldden zich aan voor het Nederlands Detachment Verenigde Naties (NDVN) dat in oktober 1950 naar Korea werd gezonden, waar een oorlog was uitgebroken tussen het noordelijke en zuidelijke deel van het land. Kenmerkend voor hun opstelling was dat zij bij hun inscheping voor Korea het lied ‘Voor Westerling en vaderland’ zongen.⁴⁵

De overheid in het algemeen en het ministerie van Oorlog in het bijzonder hebben nooit goed geweten hoe om te gaan met het VLN en zij probeerden het gedachtegoed van die vereniging te negeren. Dit beleid moest het departement verlaten toen in mei 1954 de prominente Indië-veteraan generaal-majoor b.d. H.J.J.W. Dürst Britt in een toespraak tijdens een bijeenkomst van het VLN in termen van een dolkstootlegende sprak. Daar waar de eerste militaire actie een groot succes was, faalde volgens hem de politiek, wat tot gevolg had

de 'ondergang van het koninkrijk en een ontredderd Indonesië'. Eigenlijk hadden de militairen niet moeten gehoorzamen, zo stelde hij, waarop hij volgens verschillende verslagen een ovationeel applaus kreeg.⁴⁶

De uitlatingen wekten de nodige verontwaardiging. Dürst Britt werd in commentaren een gebrek aan de meest elementaire democratische kennis verweten. Het was een 'ontoelaatbare staatsrechtelijke onnozelheid' van de generaal, 'mallepraat, maar gevaarlijke mallepraat'.⁴⁷ Tweede Kamerlid Eddy Visch (CHU) vroeg minister van Oorlog Kees Staf (CHU) onderzoek te doen naar de uitlatingen. Moesten de uitspraken niet als 'hoogst onkrijgstuchtelijk worden gekwalificeerd'?⁴⁸

In de ministerraad vond iedereen dat de kwestie beschadigend werkte voor het gezag en het aanzien van generaals in de krijgsmacht. Dürst Britt was bovendien niet de enige oud-Indië-generaal die controversiële uitspraken deed; ook Simon de Waal en Willem Helfrich spraken in deze zin. Het kabinet had weinig respect voor deze officieren. Premier Drees vroeg zich af wat het kabinet tegen deze gepensioneerde generaals kon uitrichten. Minister Johan Beyen (partijloos) opperde vervolging van Dürst Britt wegens opruiing, maar justitieminister Leendert Donker (PvdA) achtte de zaak daar te zwak voor. Drees sloot zich daarbij aan, maar vond wel dat er een dossier moest worden aangelegd van wat 'deze mensen zoal zeggen'. Besloten werd om, net zoals veel kranten deden, de uitlatingen scherp te veroordelen.⁴⁹

Kort daarop gaven ook de chefs van staven van de krijgsmacht een gezamenlijke verklaring uit waarin de uitlatingen van Dürst Britt werden afgekeurd. De generaal b.d. had een verkeerde interpretatie gegeven aan het reglement op de krijgstucht met zijn bewering 'dat militairen eigen initiatief moeten nemen als zij menen, dat men in de hoogste kringen niet goed is ingelicht'.⁵⁰ Veel pijnlijker voor Dürst Britt was de beantwoording door minister Staf van de Kamervragen. Hij achtte de uitlatingen voor een 'gepensioneerde opperofficier ongepast en in strijd met de geest van de Krijgstucht'.⁵¹ Staf had Dürst Britt bovendien in een persoonlijk gesprek op het ministerie kenbaar gemaakt dat hij de uitspraken ten zeerste betreurde.⁵²

Deze openbare terechtwijzing van hun held viel slecht bij het VLN. Voorzitter Doppen schreef een open brief aan premier Drees waarin hij de kant van Dürst Britt koos. Hij betreurde het onbegrip waarop militairen stuitten die in Indië hadden gediend. Doppen verzocht Drees 'de belangen van de Indische Nederlanders en de Ambonezen wel afdoende te willen verzekeren, daar dit op het moreel der gewapende macht een veel grotere invloed ten goede zal hebben dan de verklaringen van de chefs van staven'.⁵³

EXCESSIEF GEWELD BINNEN BOORD HOUDEN

Was het praten voor de militairen over hun ervaringen in Indonesië na thuiskomst in het algemeen al moeilijk geweest, dat gold nog sterker voor het extreme geweld dat zij hadden gezien of wellicht zelf hadden gepleegd. Er zijn veel aanwijzingen dat onder de militairen in Indië een erecode werd afgesproken om de minder fraaie kanten niet naar buiten uit te dragen. Sommige soldaten luchtten hun hart in brieven aan familie en vrienden.⁵⁴ Vaak lieten zij daar een waarschuwing op volgen: ‘met niemand over praten hoor! Ook niet met de dominee’.⁵⁵ Het was nooit de bedoeling dat die brief in de publiciteit werd gebracht, zoals soms toch gebeurde.

In die vier jaar oorlog kwam er nooit een bericht over extreem geweld in de krant doordat een soldaat bewust voorbeelden daarvan naar de pers doorspeelde. Ook Joop Hueting benaderde toen geen kranten. Wel bekend is het geval van een soldaat, sergeant A. Peters, die in 1949 in een brief aan het conservatief-katholieke weekblad *De Linie* beschreef hoe gevangengenomen ‘peloppers’ werden gemarteld met knuppels, brandende sigaretten en messen. Hij vroeg hoofdredacteur J.J.F. Möllmann of de pers, door aandacht aan dit soort praktijken te besteden, hieraan een einde kon maken. In plaats van publiceren, stuurde de hoofdredacteur zijn brief door naar het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen en dit leidde tot een veroordeling van de hoofddader van de beschreven martelingen. Voorts kreeg sergeant Peters drie maanden cel en werd hij gedegradeerd tot huzaar tweede klasse, omdat hij niet had ingegrepen bij een misdrijf en had nagelaten melding daarvan bij zijn meerderen te maken.⁵⁶

Militairen die buiten hun medeweten en schuld ‘klokkenluiders’ van het extreme geweld werden, konden rekenen op een straffe vervolging door de legerleiding. Schrijnend voorbeeld daarvan was reservekapitein Ko Zweeres, wiens brief aan vrienden door *De Groene Amsterdammer* werd gepubliceerd en daarna door Eerste Kamerlid Jan Schalker (CPN) in de senaat in maart 1949 werd voorgelezen. Deze officiersbrief, zoals die later bekend werd, veroorzaakte veel commotie omdat de schrijver het optreden van de Duitse bezetter destijds ‘correcter’ vond dan dat van het Nederlandse leger in Indonesië. Hierop volgden vele pogingen om Zweeres strafrechtelijk te vervolgen, waarbij hij maandenlang werd gedetineerd en geïntimideerd, zodanig dat hij een zelfmoordpoging ondernam. Uiteindelijk werd van vervolging afgezien.⁵⁷ De aanpak van briefschrijvers als Zweeres was een vrij cynische manier om mensen in de krijgsmacht ervan te doordringen dat je niet geacht werd de ‘vuile was’ buiten te hangen, ook niet aan familie en vrienden. Voor

het verdoezelen van dit geweld gebruikte men de uitdrukking toetoeppen: toetoepp is Maleis voor sluiten, in de doofpot stoppen.⁵⁸

Die instelling veranderde niet na 1949. In de gedenkboeken gepubliceerd voor 1969 zijn vrijwel geen verwijzingen naar extreem geweld te vinden en tegen journalisten werd hierover het stilzwijgen bewaard. Dat veteranen ook na de oorlog elkaar aan die erecode herinnerden, bleek uit het artikel in *Oud-Wapenbroeders* van augustus 1952 dat inging op een ingezonden brief van een verontwaardigde veteraan die zelf niet in Indië had gediend. Tijdens een herhalingsoefening had deze man zich geërgerd aan de taal en anekdotes die hij van Indië-veteranen hoorde. 'Het is mogelijk dat Indië de jongens zo gemaakt heeft. Van enige moraal is bijna geen sprake meer.' Aan tafel had hij geïnformeerd naar de diensttijd in de Oost. 'Ik heb verhalen gehoord, zo verschrikkelijk, dat ik heel goed kan begrijpen dat de Indonesiërs geen Hollander meer kunnen zien. Toen ik probeerde om hen onder het oog te brengen dat al die vuiligheid in Indonesië uitgehaald, toch niet kan worden goedgepraat, haalden ze lachend de schouders op. Och, wie deed er toen niet aan mee?'

Op deze brief volgde een streng betoog waarin een redacteur de veteranen erop wees voorzichtig te zijn in de buurt van mensen die de oorlog in Indië niet hadden meegemaakt. 'Wij kennen die rare verteltrant onder elkaar wel [...] maar niet iedereen kan daar tegen en vooral niet degenen die niet bij ons in Indië zijn geweest.' De schrijver riep op om voortaan de 'stoerdoenerij en excessen in woordkeus en gespreksonderwerpen' achterwege te laten. Een doelbewuste oproep te zwijgen over eigen geweld, maar geen ontkenning van extreem geweld.⁵⁹

Majoor-aalmoezenier Hans Helmer was goed op de hoogte van het feit dat soldaten thuis worstelden met de oorlog en het geweld. Tijdens de oorlog had hij de archipel bereisd om soldaten te helpen hun ervaringen te verwerken. Hij organiseerde er retraites en bezinnings- en verdiepingdagen om de ergste psychische nood te lenigen. In 1952 publiceerde hij het boekje *Even liatten mannen!* – liatten is Maleis voor kijken – omdat hij om zich heen zag dat sommige veteranen als burger flink met hun diensttijd in de knoop zaten. Soldaten moesten, zo schreef hij, het verleden verwerken door 'rouwmoedig' te erkennen dat zij zwak waren geweest en daarvoor leergeld hadden betaald.⁶⁰ Zij dienden met zulke zaken vooral niet naar buiten te treden. 'Ja, er zijn domme dingen gebeurd, er is wel eens een kogel te veel of te vroeg geschoten, er is wel eens een huis te veel in de fik gestoken. Laat dat niet beoordelen door dames achter de theetafel, noch door heren achter de bittertafel en nog veel minder

door toeristen die een week in Indonesië hebben rondgevoegen.⁶¹ Helmer adviseerde soldaten om geen brieven naar ‘radiomoeders en radiovaders, noch naar redactie van kranten en tijdschriften’ te schrijven. ‘Het formuleren, op schrift zetten en publiceren van moeilijkheden, doet ze meestal in ernst toemenen; het wordt een problemencultuur.’⁶²

Als in latere jaren veteranen toch gaan praten over het extreme geweld dat zij in Indonesië hadden gezien en hen gevraagd wordt waarom zij dat niet eerder hebben gedaan, dan keerde altijd hetzelfde antwoord terug: zij vreesden de repercussies van hun vroegere maten, de *sobats*. Illustratief is het verhaal van Thé van de Locht die destijds in dezelfde compagnie zat als Joop Hueting en in 2012 het boek *De kist* schreef, waarin ook het extreem geweld aan bod komt. Waarom was hij Hueting niet reeds in 1969 bijgevallen? ‘Ik hield in die jaren mijn mond. Ik was bang dat er hier veteranen voor de deur zouden staan als ik wel iets zou zeggen.’⁶³

G E D E N K B O E K E N

Met de publieke schrobbering van Dürst Britt eindige wellicht het publiekelijk verkondigen van de dolkstootlegende. Anders lag dat met de talrijke gedenkboeken die Indië-veteranen in de loop der jaren het licht deden zien.⁶⁴ Ook in deze boeken ontbrak het veelal aan begrip van de internationale politieke realiteit van die oorlogsjaren en leefde de gedachte dat de oorlog militair gewonnen had kunnen worden als ‘Den Haag’ maar niet door de knieën was gegaan. Deze publicaties suggereren dat die gedachte veel breder leefde dan alleen in het VLN.⁶⁵ De gedenkboeken van veteranen waren niet zozeer geschiedschrijving als wel getuigenis- en herinneringsliteratuur, een eenzijdige beschrijving van het conflict. Het waren semi-officiële kronieken van eenheden, geschreven door meerdere auteurs en met een voorwoord van de commandant die stelde dat in Indië voortreffelijk werk was verricht. Zij stonden vol met anekdotes die vermoedelijk ook te horen waren op reünies.⁶⁶ De boeken waren bedoeld als een eerbetoon aan gesneuvelde kameraden en waren uitsluitend bestemd voor *sobats* van de betrokken eenheid. Er is overigens een verschil met memoires die veteranen individueel – over het algemeen later in hun leven – over hun ervaringen zouden publiceren. Deze egodocumenten zijn over het algemeen kritischer en openhartiger over de werkelijke gang van zaken in Indonesië en komen in hoofdstuk 15 verder aan de orde.

Gedenkboeken werden dikwijls in eigen beheer uitgegeven, in kleine oplage gedrukt en bleven onbesproken in publieksmedia. Analyse van deze

gedenkböeken door historicus Emma Keizer wijst uit dat de schrijvers een poging deden om de oorlog te rechtvaardigen als een legitieme poging om orde en vrede te herstellen. Bedoeld of onbedoeld kreeg zulk werk de functie van collectieve zelfbevestiging en morele zelfrechtvaardiging.⁶⁷

Van Doorn vergeleek de gedenkböeken eens met het werk van Loe de Jong over de Tweede Wereldoorlog. Niet intellectuele nieuwsgierigheid of wetenschappelijke interesse vormde de motor, maar het schetsen van een beeld dat door lotgenoten werd herkend. Waar De Jong de talloze individuele en groepservaringen van de Duitse bezetting vertaalde in een duidelijk beeld, kwamen de veteranen in de regel niet verder dan wat onbeholpen registraties van gebeurtenissen. Dit laatste gold eigenlijk ook voor de enkele journalist die over de dekolonisatieoorlog schreef.⁶⁸

ERKENNING EN HERDENKING

Vormen van publiek eerbetoon voor veteranen kwamen in de eerste jaren na 1950 zeer sporadisch van de grond. De herinnering aan ingrijpende gebeurtenissen in het verleden vindt gewoonlijk een collectieve uitdrukking in de vorm van een monument op een openbare plaats. Daarmee wordt het verleden geïnterpreteerd en verbeeld. Een praktische functie van monumenten is dat zij dienen als verzamelpunt bij herdenkingen en de groep die bij die gebeurtenis centraal staat, ook zichtbaar maken voor de samenleving. Met deze plaatsen van herinnering wordt de nationale identiteit vormgegeven.⁶⁹

In 1980 telde Nederland 1500 monumenten die betrekking hadden op de Tweede Wereldoorlog.⁷⁰ Volgens een overzicht van veteranenorganisatie VOMI was er toen slechts een tiental monumenten voor soldaten die in Indonesië waren omgekomen.⁷¹ Zo richtten in 1955 leden van het VLN in het Friese Achtkarspelen een monument op voor vier in Indonesië omgekomen plaatsgenoten. Een huis-aan-huiscollecte leverde hiervoor genoeg geld op en de gemeente nam de kosten van het onderhoud op zich. De weduwe van generaal Spoor, H.T. Spoor-Dijkema, verrichtte de onthulling.⁷²

Elsbeth Locher-Scholten beschrijft in een analyse van de totstandkoming van het Nationaal Monument op de Dam hoe moeizaam Indië-veteranen een plaats kregen in de Nederlandse herinneringscultuur.⁷³ Om te voorkomen dat elke stad en dorp een eigen beleid ging voeren, stelde de regering de Nationale Monumenten Commissie (NMC) in. In deze commissie namen een reeks van gezagsdragers plaats, maar vertegenwoordigers uit de (voormalige) koloniën ontbraken. Toen de NMC in 1947 de plannen voor negen

ationale monumenten onthulde, bleek dat er geen een was gewijd aan de oorlog in Azië of de Cariben, noch aan de hierop volgende oorlog in Indonesië.⁷⁴

Dat wekte ongenoegen in de Indische gemeenschap in Nederland. Zij eiste een waardige herdenking en een compromis werd gevonden in de vorm van 'de twaalfde urn', die gevuld met aarde van 22 erebegraafplaatsen uit de archipel naast de urnen uit de elf provincies in het Nationaal Monument zou worden geplaatst. Door de gevoelige situatie met Indonesië begin 1949, werd bedongen dat de urn alleen as mocht bevatten van slachtoffers uit de periode 1941-1945. De oorlog daarna, en dus ook de Nederlandse gesneuvelden bleven formeel buiten beeld. In de praktijk bleek die strakke scheiding echter niet hanteerbaar: de urn bevatte ook as van na 1945 omgekomen militairen. Dit werd volgens Locher door het comité angstvallig verzwegen. Op de oorkonde stond dat de urn 'symbool was van de opofferingsgezindheid van allen [...], zowel burgers als krijgslieden [...] die vielen in de strijd tegen Japan en voor vrede en recht'. De laatste vier woorden verwezen naar de dekolonisatieoorlog, maar dat bleef impliciet en viel niemand op. Op de deksel van de urn stonden de jaartallen 1940-1945.⁷⁵ In het bijzijn van koningin Juliana en prins Bernhard werd de urn in 1950 tijdens een officiële plechtigheid in het tijdelijke monument op de Dam bijgezet. Over de strijd in 1945-1949 werd door alle sprekers gezwegen.⁷⁶

Omdat bij de jaarlijkse dodenherdenking op 4 mei op de Dam geen woord werd gezegd over de militairen die sneuvelden na de Tweede Wereldoorlog, organiseerde het VLN al op 7 december 1950 een alternatieve dodenherdenking. Met de datum werd verwezen naar de 7 December Divisie waaraan de initiatiefnemers, oud-generaals Dürst Britt en Engles, leiding hadden gegeven. 'In een lichte sneeuwjacht bogen zich twee moeders, de ogen vol tranen, met een eenvoudige ruiker voor de Indonesische urn', schreef *Trouw*.⁷⁷ Twee jaar later constateerde dezelfde krant, een van de weinige die over deze herdenking schreef, dat bij het monument naast de kransen 'slechts een tuiltje bloemen' was neergelegd. 'Even was er een intense, pijnlijke stilte toen die in het zwart geklede moeder van een gesneuvelde soldaat als enige haar stille hulde bracht. [...] Haar daad was als een vraag. Vergeet Nederland dan zo snel zijn gevallen?'⁷⁸

Deze aparte herdenkingen werden gestaakt toen in 1961 het ceremonieel op 4 mei werd verruimd tot 'allen die sinds 1940 voor het vaderland zijn gevallen', met inbegrip dus van de Indië-veteranen. De doden, zo schreef Van Doorn, 'waren na lang traineren eindelijk symbolisch verenigd'.⁷⁹

POLITIEK EN GEVALLEN SOLDATEN

Rond 1950 konden politieke partijen voor de in Indonesië omgekomen militairen niet veel belangstelling opbrengen. Dit gold ook voor de zorg voor de nabestaanden van deze militairen. Weduwen van omgekomen militairen kregen een uitkering. Ouders van ongetrouwde jongens, de grote meerderheid van de uitgezonden militairen, kregen geen enkele financiële tegemoetkoming.

In de Eerste Kamer werd in oktober 1950 tijdens de voorbereiding van een begrotingsbehandeling gevraagd om een gespecificeerde opgave van het aantal omgekomen militairen in de jaren 1945-1949.⁸⁰ Het antwoord verscheen in de bijlage van de memorie van antwoord. Volgens minister Staf waren er 4751 soldaten 'gesneuveld of aan bekomen verwondingen overleden.'⁸¹ In het verslag zelf werd er met geen woord over gerept, tijdens de behandeling in de Eerste Kamer bleef dit cijfer onbesproken en in de pers werd er nauwelijks over bericht.⁸²

De Tijd was de enige landelijke krant die dit cijfer nieuwswaardig vond. Het plaatste een summier bericht op de voorpagina met daaromheen een zwarte rouwrand.⁸³ Het *Overijsselsch Dagblad* meldde een dag later dat de minister bereid was een 'slotoverzicht aan het Nederlandse volk' te verstrekken zodra er meer viel te zeggen over de 'gevallen van vermissing' waarnaar nog onderzoeken gaande waren.⁸⁴ Voor zover valt na te gaan, heeft het ministerie van Oorlog/Defensie dit officiële slotoverzicht nooit opgemaakt en is er door politici nooit meer naar gevraagd. Latere schattingen wijken slechts marginaal af. Niettemin wordt in kringen van veteranen vaak gesproken van ruim zesduizend doden en dan wordt ook de doden van het latere conflict om Nieuw-Guinea meegeteld.⁸⁵

CONCLUSIE

Materieel werden de militairen na hun thuiskomst in Nederland beter opgevangen dan velen later verkondigden, maar er schortte zeker het nodige aan de opvang op mentaal gebied. Het gebrek aan kennis over en inzicht in de soms zeer heftige situaties waaraan de over het algemeen jonge militairen enkele jaren in Indonesië hadden blootgestaan deed zich hier gelden. Veel Indië-veteranen konden of wilden over hun belevenissen niet praten, wellicht uit vrije keuze, maar deels ook omdat het te traumatisch was geweest, omdat de samenleving er niet voor openstond, of omdat zij represailles van hun vroegere sobats vreesden. Deze veteranengemeenschap, hoe gemêleerd ook van samenstelling, werd daarmee een in zichzelf gekeerde groep die zich

onbegrepen voelde. Het zeer rechtse profiel van de eerste grote veteranenorganisatie VLN was een sta-in-de-weg bij contacten met politiek en samenleving. En als het ging over extreem geweld, hielden veteranen elkaar aan een – al dan niet expliciet uitgesproken – erecode om daarover niet naar buiten te treden.

3.

Over tot de orde van de dag

Voor politici en bevolking was het verlies van Indonesië, maar ook het verlies van de strijd om Indonesië een grote schok. Al die jaren hadden zij tijdens het conflict meegeleefd met de jonge Nederlandse militairen. Hoe ging de bevolking om met het verlies van de strijd om Indië? Het leek erop dat de mensen die geen getuige waren geweest van de dekolonisatieoorlog, hierover het liefst zwegen. Waarom verdween de oorlog om Indonesië uit het publieke discours?

Zelfs PvdA-Kamerlid Frans Goedhart, die in de periode 1945-1949 het vermeende excessieve geweld van het Nederlandse leger herhaaldelijk aan de orde stelde, liet dit onderwerp na eind 1949 links liggen. Wat was daar de achtergrond van? CPN-Kamerlid Henk Gortzak stelde als enige nog een vraag daarover. Waarom werd hij door de regering afgescheept met halve en onjuiste antwoorden?

DE EERSTE MAANDEN

De dekolonisatieoorlog was in de eerste dagen na de soevereiniteitsoverdracht ver te zoeken in kranten en andere media. Op oudejaarsdag 1949 had minister-president Drees via de Wereldomroep laten weten dat de militairen die daar vier jaar 'vol gevaar' hadden doorgebracht, dat niet voor niets hadden gedaan. Als Nederland zich in 1945 eenvoudig uit Indonesië had terug-

getrokken, zou dat ‘voor beide landen noodlottig geweest zijn [...]’. Want thans is samenwerking verkregen en Nederland zal in Indonesië waardevolle diensten kunnen bewijzen.’ Dat Nederland van Indonesië afstand moest doen was ‘voor velen zwaar te verwerken’, zo erkende Drees. Hij stelde voor om dit te zien in het licht van eerdere ‘verliezen’ na de zeventiende eeuw: ‘Nieuw-Amsterdam, de Kaapkolonie, Australië enz., omdat Nederland te klein was te omvatten wat zijn zeevaarders ontdekten’. Nederland moest het verlies maar gauw vergeten en de draad weer oppakken.¹

Van verdere beschouwingen over de verloren oorlog in Indonesië bleven de Nederlanders verschoond. Zij gingen door met wat na mei 1945 was begonnen: de wederopbouw van Nederland. De periode 1945-1950 is door historicus Hans Blom gekarakteriseerd als ‘jaren van tucht en ascese’, maar dat gold eveneens voor de jaren die daar nog op volgden.² Vele levensmiddelen en gebruiksgoederen waren nog op de bon, er heerste woningnood en men maakte zich zorgen over de nieuwe stroom repatrianten en migranten – de ‘bonnenvreterers’ – die door de onafhankelijkheid van Indonesië op gang zou komen.

In de notulen van het extraparlamentaire kabinet-Drees van januari 1950 valt een voorzichtig optimisme te ontwaren.³ Ministers spraken over culturele investeringen in Indonesische films en bibliotheken, maar ook over mogelijkheden om de economische banden met de voormalige kolonie aan te halen. Met de nachtmerrie die al vier jaar duurde moest het afgelopen zijn. De behoefte om terug te kijken was nihil. Ministers waren tevreden over de uitkomsten van de Ronde Tafel Conferentie (RTC) die zicht boden op voortzetting van de vooroorlogse economische en sociale banden. De uitdrukking ‘Indië verloren, rampspoed geboren’ hoefde volgens hen niet uit te komen.

De maand januari was echter nog niet voorbij of het spook van die voorbije oorlog doemde in alle hevigheid weer op. Met ongeveer vijfhonderd Molukse vertrouwelingen van het KNIL deed Raymond Westerling halverwege januari een coup poging in Bandung die na een dag al als mislukt moest worden beschouwd. Vervolgens gaf de kwestie met de groep Molukse KNIL-militairen die weigerden in Indonesië te demobiliseren de regering veel kopzorgen. Tot slot zou de kwestie Nieuw-Guinea haar nog handen vol werk opleveren. De oorlog was voorbij, de dekolonisatie niet.

Dat sommige Kamerleden worstelden met de naweeën van de verloren oorlog en de onafhankelijkheid van Indonesië bleek uit de vragen die het Zeeuwse CHU-Kamerlid baron W.F.E. van der Feltz in januari stelde.⁴ Hij vroeg de regering of het Nederlandse volk niet een ‘krenkende en volkomen overbo-

dige vernedering is aangedaan' door aan de toch al zo pijnlijke soevereiniteitsoverdracht in Jakarta een plechtigheid te verbinden waarbij 'onze geliefde Nederlandse vlag, nog wel onder de ontroerende tonen van ons volkslied, het gewijde Wilhelmus' in tegenwoordigheid van vele buitenlandse gasten en een menigte toeschouwers werd gestreken. Had het niet getuigd van 'meer piëteit en waardigheid' als dat neerhalen van de vlag was gebeurd 'in alle stilte' en zonder al die autoriteiten en buitenlandse gasten, zo wilde Van der Feltz weten.

Minister van Overzeese Gebiedsdelen L. Götzen was dit niet met hem eens.⁵ Zonder er veel woorden aan vuil te maken stelde hij dat de ceremonie met de volledige instemming van de Nederlandse regering had plaatsgevonden en dat die het niet als krenkend of vernederend had ervaren. De voorstanders van de Indonesische onafhankelijkheid waren het met Götzen eens. *Het Vrije Volk* schreef naar aanleiding van de vragen dat het juist een 'stijlvolle gebeurtenis' was geweest die 'na alle pijn die was geleden voldoening gaf'. Het was een mooie afsluiting waarna 'een stilzwijgen paste'. Volgens de sociaaldemocratische krant sprak uit de Kamervragen een 'fatale gezindheid die in de overdracht een bittere nederlaag ziet'.⁶

FRANS GOEDHART

Van der Feltz was een conservatief en hij had met 28 andere rechtse Kamerleden tegen het wetsontwerp op de soevereiniteitsoverdracht gestemd. Aan de linkerkant van de Kamer heerste ten aanzien van de oorlog en het geweld vooral stilte. Zelfs PvdA-Kamerlid Frans Goedhart, die tot dan toe als een van de regelmatigste en hardnekkigste critici van het optreden van het Nederlandse leger in Indonesië had gegolden, maakte er geen woord meer aan vuil.

De Kamermeerderheid zweeg dus, maar waarom hield ook die eigengereide Goedhart zijn mond? Als oprichter van het illegale *Het Parool* en daarmee een erkend verzetsheld stelde hij in de Kamer verschillende keren het excessieve geweld aan de orde. Samen met partijgenoten als Jacques de Kadt, Nico Palar en Marinus van der Goes van Naters vroeg hij bewindslieden – ook die van de PvdA, die dat vreselijk vonden – om uit te zoeken wat er waar was van de verontrustende soldatenbrieven die bij hen binnenkwamen.⁷ Dit begon al met het optreden van Depot Speciale Troepen onder leiding van kapitein Westering op Zuid-Sulawesi (december 1946-maart 1947). Goedhart las in de Kamer fragmenten voor van brieven van soldaten aan het thuisfront die beschreven hoe arrestanten werden mishandeld en doodgeschoten.

Goedhart voelde zich zo vaak aan het lijntje gehouden dat hij justitieminister Johan van Maarseveen (KVP) in een persoonlijke brief in juli 1949

meldde dat hij het vertrouwen in de autoriteiten in Batavia volledig had verloren.⁸ Bij de moord op vijf Indonesiërs bij het ziekenhuis in het dorpje Peniwen bleek uiteindelijk dat de hoofdverdachte 'helaas zoek' was. 'Dit soort van onderzoeksrapporten ondersteunt slechts het vermoeden dat er veel te verbergen schijnt', schreef hij Van Maarseveen. Een 'onbevangen, onbevooroordeeld en onafhankelijk onderzoek' naar meldingen van extreem geweld was volgens Goedhart noodzakelijk. Er moest een commissie naar Indonesië gaan die een rapport zou opstellen dat aan de regering en Tweede Kamer zou worden voorgelegd.

Op 13 september 1949 vroeg Goedhart in de Tweede Kamer minister Van Maarseveen naar berichten over een schietpartij tijdens een bruiloft in Tjilatjap.⁹ Hierna zou hij het geweld nooit meer aan de orde stellen, niet in het parlement en niet in *Het Parool*, waar hij nog redacteur was. Bij deze vrij plotselinge omslag bij Goedhart heeft een interventie van Van Maarseveen een belangrijke rol gespeeld. Aanleiding hiervoor was een eerder verzoek van Goedhart en zijn partijgenoten van 24 juni om een debat met de regering te voeren over het laten verrichten van een onafhankelijk juridisch onderzoek naar extreem geweld. Dit verzoek om een interpellatie werd door de Kamer ingewilligd, waarbij de datum later zou worden vastgesteld.¹⁰

Voor Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon Tony Lovink was dit reden om in te grijpen. Hij maakte minister Van Maarseveen duidelijk dat openbaarmaking van excessen, zoals de PvdA-Kamerleden kennelijk wilden, rampzalige gevolgen zou hebben voor de verhouding met Indonesië. De incidenten waarover het ging, waren volgens Lovink op zich 'niet verontrustend' en 'niet maatgevend' voor de krijgsmacht, maar 'koud en zakelijk beschouwd zeer weezinwekkend'. Als deze zaken onthuld zouden worden, kon de regering niets anders doen dan de 'excessen gepleegd door Republikeinen' – volgens Lovink nog veel omvangrijker en erger – daartegenover te stellen.¹¹

Het gevolg zou een 'wedijver worden elkander van de meest afschuwelijke afslachtingen te betichten. Welk een vertoning zou dit worden!' Dit zou leiden tot een 'vertroebeling van de atmosfeer, welke de goede verstandhouding, waarnaar thans met alle kracht wordt gestreefd, slechts zou kunnen schaden'. Lovink doelde op de Ronde Tafel Conferentie (RTC) die toen gaande was. Hij stelde voor dat Van Maarseveen het rebellerende PvdA-Kamerlid bij zich zou roepen om met hem 'open kaart te spelen'. De minister moest Goedhart vertrouwelijk alle informatie over de excessen van beide kanten ter beschikking stellen. Ook mocht hij namens Lovink de PvdA'ers beloven dat er een '3 à 4-tal Nederlandse juristen' naar Indonesië zouden gaan voor onderzoek.

Van Maarseveen volgde dit advies op. In een persoonlijke brief aan Goedhart schreef hij dat Lovink akkoord was met een juridisch onderzoek. Daarnaast trachtte hij Goedhart ervan te overtuigen dat publiciteit over excessen in Indonesië een negatief effect zou hebben op de RTC-gesprekken.¹² Goedhart was reeds lang fel voorstander van de Indonesische onafhankelijkheid en ook hij wilde dat de RTC zo snel mogelijk tot een goed resultaat zou leiden. Het resultaat van deze brief was dat het Kamerlid daarna niet meer op een debat over de excessen zou aandringen en dat het onderwerp een jaar later stilletjes van de lijst van werkzaamheden van de Kamer werd afgevoerd.¹³

Het rapport van de naar Indonesië gestuurde juristen – Stam, Van Rij en Groeninx van Zoelen, van wie de laatste zich halverwege het onderzoek zou terugtrekken – bleek onafhankelijker en onthullender te zijn dan Goedhart zich ooit had kunnen wensen. Hij heeft de regering er echter nooit meer naar gevraagd. Het lijkt er sterk op dat hij wist van het bestaan van het rapport en hoe explosief het materiaal was dat Van Rij en Stam hadden verzameld. Twintig jaar later, vlak nadat Joop Hueting in 1969 op tv over het massageweld had verteld, waarschuwde hij in een vergadering van de PvdA-Kamerfractie nog dat er een geheim rapport over het extreem geweld in Indonesië bestond.¹⁴

Wat bij zijn ommezwaai zal hebben meegespeeld, was dat hij rond 1950 steeds meer in beslag werd genomen door het vraagstuk van de Koude Oorlog, net als trouwens Jacques de Kadt met wie hij voor zijn partij woordvoerder buitenlandse zaken was. Beiden lieten zich inmiddels gelden als geharnaste anticommunisten die pleitten voor een assertieve houding ten opzichte van de Sovjet-Unie. De oorlog in Indonesië was afgelopen, daar was niets meer aan te doen, terwijl de verslechterende verhouding met de Sovjet-Unie urgent was en ieders belangstelling had.

In 1952 maakte Goedhart op uitnodiging van president Sukarno een rondreis door Indonesië, waarover hij in *Het Parool* schreef en later het boek *Revolutie op drift* het licht deed zien. Hij constateerde dat Sukarno politiek munt trachtte te slaan uit de Nieuw-Guinea-kwestie en in speeches de bevolking tegen Nederland ophitste. Nog erger vond hij dat communisten in Indonesië steeds meer macht kregen en zich bedienden van ‘uitgesproken anti-Nederlandse agitatie’.¹⁵ Goedhart was teleurgesteld en keerde zich van Indonesië af. Hij was inmiddels van mening dat Nieuw-Guinea beslist niet onder Indonesisch bestuur moest komen. Tijdens de Hueting-affaire vroeg *Volkskrant*-journalist Martin Ruyter aan Goedhart waarom hij na de soevereiniteitsoverdracht het extreme geweld in Indonesië niet meer aan de orde had gesteld. Hij antwoordde: ‘Als eenling kun je in de Kamer een woest verhaal afsteken, maar als je dan geen

steun van anderen krijgt, heeft het geen zin om er mee door te gaan.¹⁶ Dit was een al te beperkte weergave van de feiten. Hij had wel degelijk steun van collega's gekregen blijkens de interpellatie met de minister die hem werd toegestaan – en over het (doofpot)overleg met Van Maarseveen zweeg hij.

HENK GORTZAK

Het enige Kamerlid dat zich na de overdracht van Indonesië nog publiekelijk druk maakte over de oorlog en het daarin gepleegd excessieve geweld was CPN'er Henk Gortzak. Net als Goedhart was hij een verzetsman en had hij in de jaren daarvoor in het parlement verschillende keren aangedrongen op onderzoek en strafrechtelijke vervolging van daders van misdrijven in Indonesië. De aankomst van kapitein Westerling in Brussel na diens coup poging en zijn vlucht naar Singapore in augustus 1950 greep Gortzak aan om bij minister-president Drees aan te dringen België om uitlevering te vragen. Daarnaast vroeg hij of Westerling wegens het aan hem toegeschreven 'onmenselijk optreden op Zuid-Celebes' strafrechtelijk kon worden vervolgd. Tot slot verzocht hij om openbaarmaking van een rapport dat de commissie onder leiding van K.L.J. van Enthoven, een topadviseur van toenmalige gouverneur-generaal Huib van Mook, over de Zuid-Celebes affaire in 1947 had geschreven.¹⁷

Drees antwoordde, na kabinetsberaad daarover, op alle drie verzoeken afwijzend, met geen of slechts zeer korte inhoudelijke toelichting. Op de eerste vraag schreef hij dat het uitleveringsverdrag met België arrestatie van Westerling onmogelijk maakte. Wat betreft de strafrechtelijke vervolging van Westerling antwoordde Drees 'ontkennend', meer niet.¹⁸ In de minister-raad had hij hierover gezegd het 'bezwaarlijk' te vinden om acht maanden na de soevereiniteitsoverdracht nog te overwegen een vervolging in te stellen.¹⁹ Zonder al te veel discussie werd Westerling hier buiten strafvervolging geplaatst. Over de openbaarmaking van het rapport-Van Enthoven antwoordde Drees tot slot dat er geen reden was om terug te komen op het standpunt dat in december 1948 aan de Kamer was gegeven, namelijk dat openbaarmaking niet wenselijk was, omdat de regering van Indonesië een strafrechtelijk onderzoek overwoog.²⁰ In werkelijkheid was het rapport binnenskamers gebleven op aandringen van landvoogd Huib van Mook. Het was 'te pijnlijk voor de regering van Oost-Indonesië' en buitenstaanders zouden zich geen voorstelling kunnen maken van de onvermijdelijkheid van 'bepaalde maatregelen'. Het kabinet besloot toen om een samenvatting van de conclusie bij de griffie van de Tweede Kamer vertrouwelijk ter inzage te leggen en het hoofddeel van het rapport onder de pet te houden.²¹ In 1969 was PvdA-lei-

der Joop den Uyl de eerste parlementariër die het rapport-Van Enthoven als nog bij de griffie zou opvragen.²² Kennelijk wist Gortzak eerder niet dat de samenvatting van de conclusie voor hem opvraagbaar was geweest en nam de regering niet de moeite om hem te vertellen dat hij dat recht had.

In de ministerraad zei Drees overigens iets anders dan in de beantwoording van Gortzaks vragen. Hij stelde dat in het rapport-Van Enthoven behalve de daden van Westerling ook 'de daaraan voorafgaande terreur van Republikeinse zijde' stond vermeld. Dat maakte 'publicatie van dit rapport bezwaarlijk'. Ook minister Willem Schokking (CHU) van Oorlog zei dat openbaarmaking 'voor verhouding Uniepartners niet wenselijk' was. Van Maarseveen zei daarop dat er inmiddels ook een andere commissie, Van Rij en Stam, aan het werk was. Drees zei hier niets van te weten.²³ Na dit afwijzende antwoord van Drees is de Tweede Kamer tot aan 1969 nooit meer op de kwestie-Westerling, of op welk ander Nederlands extreem geweld ook, teruggekomen.²⁴ Over de oorlog en het verlies van de kolonie werden in het parlement niet veel woorden meer vuil gemaakt. Het kwam af en toe slechts terloops ter sprake. CHU-senator Gerrit Vixseboxse verwoordde het tijdens een begrotingsbehandeling eind 1950 zo: 'Wij staan aan den drempel van een nieuwe periode. Nederland begint zich geleidelijk bewust te worden van de ingrijpende verandering of, juister gezegd, versmalling die zich in zijn Rijksgebied heeft voltrokken.'²⁵

TUSSEN BETROKKENHEID EN ONVERSCHILLIGHEID
Het is de vraag in welke mate de Nederlandse bevolking begin 1950 op de hoogte was van wat zich in werkelijkheid in de vier jaar daarvoor in Indonesië had afgespeeld. Gezien de berichtgeving in dagbladen en de bewegende beelden die in bioscopen werden vertoond, moet worden aangenomen dat beeld en werkelijkheid ver uit elkaar hebben gelegen. In de Tweede Kamer werd gedurende de oorlog over zestien geweldsincidenten vragen gesteld, maar daarvan drong slechts een gering deel door tot het grote publiek. Alleen bladen ter linkerzijde van het politieke spectrum besteedden hieraan aandacht.²⁶

Dat de bevolking hiervan in 1950 wel kennis wilde nemen, viel te betwijfelen, schreef Frits Rüter, gespecialiseerd in oorlogsmisdrijven in het strafrecht. Nederland was daarin niet uitzonderlijk. De bereidheid tot openheid werd belemmerd door het klimaat dat was geschapen tijdens het gewapend conflict. Te denken viel aan het redeneren in vriend-vijand sjablonen en overheidsvoorlichting die de gruweldaden van de tegenpartij breed uitmat en eigen wandaden verzweg. Dit versterkte, betoogde Rüter in 1973, bij de bevolking de neiging om 'niet te kunnen of – vooral – niet te willen geloven dat ernstige

oorlogsmisdrijven bij herhaling door de eigen strijdkrachten werden begaan.²⁷

Een groot deel van de bevolking, zo bleek uit opiniepeilingen, leefde daarom begin 1950 vooral mee met de verwickelingen rond kapitein Westerling in Singapore na zijn ontsnapping uit Indonesië.²⁸ Dat gold ook voor de terugkomst van de militairen uit Indonesië. Verder leek de aandacht van Nederlanders voor de oorlog in Indonesië en het verlies van de kolonie al snel na de overdracht te verdwijnen.

Verschillende historici verklaarden deze lauwe houding door te stellen dat die belangstelling voor wat ooit Nederlands-Indië heette nooit erg groot was geweest. Volgens Jan Blokker was het bezit van de rijksdelen altijd de ‘zaak geweest van een politieke, bestuurlijke, economische en militaire elite’. Bij het grote publiek vermocht de kolonie nooit de ‘volksziel te raken’. Het land was nooit ‘van ons allemaal’ geweest en het kon ons, volgens Blokker, ‘letterlijk en figuurlijk gestolen worden.’²⁹ Historicus Remco Raben is dezelfde mening toegedaan. Nederlanders vergaapten zich aan etnografische films en kochten tropische levensmiddelen en snuisterijen, maar buiten deze exotische consumptie heerste er een ‘uitgesproken onverschilligheid’ en lijkt het erop dat de koloniën nooit ‘echt onderdeel zijn geworden van het Nederlandse nationale bewustzijn.’³⁰ Volgens Raben was er daarom geen sprake van een ‘diepgeworteld trauma’ toen Nederland afstand deed van Indonesië in 1949 en van Nieuw-Guinea in 1962. ‘De plotselinge verdwijning van het hele onderwerp is beter te verklaren uit relatieve onverschilligheid dan uit collectieve verlegenheid.’³¹

Tallose enquêtes die het NIPO tijdens de oorlog hield, lieten toen wél vrij consistent een grote betrokkenheid bij Nederlands-Indië zien. Zo konden bijna alle ondervraagden – 89 procent in december 1946, 89 in maart 1947 en 91 in april 1947 – de onderzoekers vertellen waar ‘Linggadjati’ over ging.³² Dit was een in 1946 gesloten akkoord tussen Nederland en de Republikeinen. In oktober 1946 constateerde het NIPO een groeiende betrokkenheid van de ondervraagden bij het conflict. Dat had volgens de onderzoekers alles te maken met de uitzending van dienstplichtigen.³³ Zo stond in mei 1946 op de vraag wat het belangrijkste is dat de regering moest opknappen, de ‘Indonesische kwestie’ met 8 procent op de zesde plaats.³⁴ In januari 1947 stond dit punt met 17 procent op de tweede plaats, vlak achter de woningnood.³⁵ Aan het eind van dat jaar vond 30 procent van de ondervraagden dat het conflict het belangrijkste probleem was, waarmee de woningnood met 17 procent ruim overtroffen werd.³⁶ Ook in juni 1949 vond nog 27 procent de Indische kwestie het meest urgente probleem.³⁷ De peilingen lieten zien dat een meerderheid van de ge-enquêteerden consistent een conservatief beleid voorstond met betrekking tot

Indonesië, veelal nog behoudender dan de kabinetten-Drees I en II. Het regeringsbeleid kon in de peilingen al die jaren nooit op steun van een meerderheid van de ondervraagden rekenen, omdat zij dit te slap vonden.

Op 10 december 1949 – de RTC was afgerond en de overdracht stond voor de deur – zei 46 procent nog te twijfelen over de vraag of die akkoorden goed waren.³⁸ Twee maanden later zei 70 procent het ‘prettig te vinden dat er nu een regeling’ was, hoewel 34 procent het oneens bleef met de inhoud van het akkoord.³⁹ Wat was er in die twee maanden gebeurd? Het lijkt erop dat nu ook de meerderheid van de Nederlandse bevolking zich neerlegde bij het onvermijdelijke. Koningin Juliana had haar handtekening onder de afscheidingspapieren gezet, dat viel niet meer terug te draaien. Men sloot het boek Nederlands-Indië, al deed een derde van de Nederlanders dat morrend en met forse tegenzin. De meerderheid die zich jarenlang tegen de Indonesische onafhankelijkheid had gekeerd, moest haar nederlaag erkennen. Men was het conflict moe. Het verlies van de kolonie vormde voor de natie geen onoverkomelijk trauma. In tegenstelling tot de Indische Nederlanders lagen de mensen die in Nederland waren gebleven er niet wakker van. Maar het verloren gevecht om Indië bleef een pijnlijke, onverkwikkelijke geschiedenis. Nederland vormde in dat opzicht geen uitzondering, ook bij andere voormalige kolonisatoren trad er een stilte in na het verlies van een kolonie, helemaal als er een oorlog aan vooraf was gegaan.⁴⁰

CONCLUSIE

In de Tweede Kamer werd na de soevereiniteitsoverdracht het liefst niet meer over de oorlog in en het afscheid van Indonesië gesproken. Zelfs Frans Goedhart zweeg in de Tweede Kamer over het excessieve geweld. Na een onderhoud met minister Van Maarsenveen verdween het excessieve geweld in de Tweede Kamer van de agenda – en in de doofpot. Na 1950 richtte Goedhart als Kamerlid zich op de Koude Oorlog en Europese samenwerking. Het enige Kamerlid dat nog wel wilde praten over het geweld in Indonesië, CPN’er Henk Gortzak, werd door de regering afgescheept met halve waarheden. Het rapport-Van Enthoven over Zuid-Sulawesi verdween in het archief. Onder de bevolking daalde de belangstelling voor Indonesië drastisch na de soevereiniteitsoverdracht. Nederlanders legden zich neer bij het onvermijdelijke. Wellicht waren de koloniën nooit echt onderdeel geworden van het Nederlandse nationale bewustzijn, zoals verschillende historici opperden en zo kon de belangstelling voor de oorlog als vanzelf verdwijnen.

4.

Het probleem Westerling

Raymond Westerling waagde begin 1950 een coup in Bandung die al na korte tijd werd neergeslagen. De Indonesische regering wilde hem daarvoor vervolgen, maar maakte ook bekend dat daarbij tevens zijn oorlogsmisdaden op Sulawesi betrokken zou worden. Geschrokken kwam het Nederlandse kabinet meteen in actie om Westerling ten koste van veel uit handen van de Indonesische justitie te houden. De regering gaf opdracht tot een geheime en zeer riskante operatie die bij ontdekking Nederland internationaal grote schade zou hebben berokkend. Waarom nam het kabinet-Drees dit risico? Hoe is deze handelwijze te karakteriseren?

DE TURK

In april 1950 wees een opiniepeiling uit dat bijna de helft van de Nederlanders vond dat kapitein Westerling niet bestraft moest worden.¹ Behalve dat hij zich schuldig zou hebben gemaakt aan oorlogsmisdaden op het eiland Sulawesi, werd hij er in Indonesië van verdacht leiding te hebben gegeven aan de zogenaamde APRA-coup in Bandung in januari 1950. Slechts 12 procent vond dat hij op zijn minst voor de rechter moest verschijnen.

Kapitein Westerling bij zijn afscheid van het Korps Speciale Troepen in november 1948.

Bron: NIMH.

‘Elke ochtend baden we op school voor Westerling [...], de dappere rebellenkapitein, die alles in het werk stelde Indië of in ieder geval Celebes voor ons te behouden, toen de regering in Den Haag al door de knieën was gegaan voor Soekarno en zijn trawanten’, schreef journalist Sytse van der Zee in zijn autobiografie.² De gereformeerde Bosdriftschool in Hilversum waar hij leerling was, zal niet de enige school in Nederland zijn geweest waar voor de rebellenkapitein werd gebeden.³ Toen al werd hij verdacht van oorlogsmisdaden, maar dat vormde kennelijk geen beletsel om hem te adoreren.

Zo veelbesproken als Westerling onder de bevolking was, zo stil waren politici tijdens en na de oorlog over hem. Het kabinet-Drees had wellicht gehoopt dat het in december 1949, met de onafhankelijkheid van Indonesië was verlost van het ‘probleem Westerling’. Niets was minder waar. Westerling zou enkele ‘terroristische groepen in West-Java’ hebben voorzien van wapens en zich voorbereiden op het plegen van een coup tegen de Indonesische regering.⁴ De wildste geruchten deden in Indonesië de ronde. Zo zouden in een mum van tijd tienduizenden opstandelingen klaar kunnen staan om de strijd met de TNI, het Indonesische leger, aan te binden. Het klopte dat Westerling druk bezig was met de voorbereiding van een putsch onder de naam APRA, de Angkatan Perang Ratu Adil, wat ‘strijdkrachten van de rechtvaardige vorst’ betekent. De titel ‘rechtvaardige’ is bestemd voor de verlosser die het Javaanse volk komt bevrijden van vreemde overheersers waarmee aanvankelijk de Nederlanders werden bedoeld. Westerling had andere overheersers in gedachten. Hij wilde een alliantie vormen van uiteenlopende groepen die zich om verschillende redenen tegen de nieuwe regering van Sukarno en Hatta wilden verzetten.

Begin januari 1950 antwoordde Hoge Commissaris Hans Hirschfeld op verontruste vragen uit Nederland nog dat het allemaal meeviel.⁵ Nederlands hoogste vertegenwoordiger in Indonesië meldde ten overvloede – het kabinet wist heel goed met wie het van doen had – dat Westerling een gedomobiliseerde kapitein was die in de tweede helft van 1948 uit de dienst was ontslagen, omdat de klachten over extreem geweld en gebrek aan discipline van zijn eenheid de spuigaten waren uitgelopen. Zelfs generaal Spoor wilde hem niet langer de hand boven het hoofd houden.⁶ Verwijzend naar Westerlings optreden in Medan en Zuid-Sulawesi schreef Hirschfeld nog dat de kapitein met zijn Depot Speciale Troepen met ‘geringe middelen en weinig personeel orde en rust op krachtige wijze wist te herstellen’ en dat ‘zijn optreden met enkele manschappen tegen grote overmachten hem een soort

van aureool van onkwetsbaarheid' had gegeven.⁷ Deze mythische uitstraling heeft hij tot zijn dood in 1987 behouden voor zijn eigen soldaten, maar ook voor Indië-veteranen die nooit onder hem hadden gediend.⁸

Raymond Pierre Paul Westerling werd in 1919 in Istanboel geboren – vandaar zijn bijnaam De Turk – als zoon van een Nederlandse handelaar en een Griekse moeder. In 1941 meldde hij zich op 22-jarige leeftijd aan als vrijwilliger bij het Nederlandse consulaat in Istanboel. Hij kwam terecht bij de Prinses Irene Brigade in Wolverhampton en volgde de opleiding tot commando. Dat ging hem zo goed af dat hij instructeur werd. Na het einde van de oorlog in Europa werd hij uitgezonden naar Medan op Sumatra om onder meer het herstel van het Nederlandse gezag voor te bereiden. Hij viel toen al op vanwege zijn succes in het verkrijgen van inlichtingen, maar tevens vestigde hij daar een reputatie van meedogenloosheid en hardhandigheid, die dusdanig was dat het Britse leger hem uit Medan verwijderde. In juli 1946 kreeg hij het commando over het Depot Speciale Troepen (DST), een nieuw gevormde, in contraguerrilla gespecialiseerde commando-eenheid. Met deze groep reisde Westerling naar het onrustige Zuid-Sulawesi dat volgens de militaire top in de greep was van 'criminele bendes en nationalistische organisaties' die de plaatselijke bevolking terroriseerde. Westerling moest de rust herstellen en deed dat op een ongekend gewelddadige manier. Naar schatting zijn daar ruim 3500 burgers het slachtoffer van geworden.⁹ De zuiveringsacties kregen later de naam 'Zuid-Celebes affaire'. Historicus De Moor typeerde hem als een 'vrijgevochten roverhoofdman' die als een 'pauw' door 'Indië paradeerde, revolver op de heup, dolk in zijn sokken'. De groep waarover Westerling het commando voerde leek volgens De Moor op een bende vrijbuiters die voor zeventig procent bestond uit inheemse mannen, en dan vooral Molukkers.¹⁰

Toen het optreden van Westerling en zijn mannen als doodseskaders bij Nederlandse autoriteiten steeds meer vraagtekens opriep, werd zijn DST door generaal Spoor naar Java teruggetrokken. Maar zijn rol in Indonesië was nog geenszins uitgespeeld, want hij werd door de legerleiding op het schild gehesen en werd het DST tot rolmodel van de Koninklijke Landmacht gebombardeerd. Ook na zijn ontslag in 1948 vroegen mensen rond generaal Spoor hem nog regelmatig voor allerlei schimmige karweitjes op inlichtingengebied.¹¹ Als burger vestigde hij zich nabij Puntjak op Java waar hij een transportonderneming begon, waarbij hij werkte met gedemobiliseerde volgelingen. Hirschfeld schreef het kabinet dat bewegingen zoals de Darul Islam zich afzetten tegen de regering Sukarno-Hatta, maar dat Westerling

hierbij betrokken zou zijn, onder meer met levering van wapens, noemde hij 'absurd'.¹² Dit had Hirschfeld volkomen verkeerd ingeschat.

DE COUPPOGING

Luitenant-generaal D.C. Buurman van Vreeden had op 25 december 1949 met Westerling nog een onderhoud gehad. Hij was de opvolger van de overleden generaal Spoor en op dat moment de hoogste Nederlandse militair in Indonesië. Westerling zei hem ronduit dat hij van plan was om na de soevereiniteitsoverdracht een militaire operatie tegen het Republikeinse leger op touw te zetten. Buurman van Vreeden raadde hem dat sterk af, maar ondernam geen actie. Westerling sprak ook met talloze andere hoge militairen, zo bleek uit een onderzoek van de militaire politie. Zij hadden in meer of mindere mate sympathie voor zijn plannen tegen Sukarno, waar hij niet geheimzinnig over deed. Al die officieren bewaarden het stilzwijgen over die gesprekken en dekten Westerling daarmee af. Het liet zien dat ook delen van de militaire top en middenkader gevoelig waren voor die mythische persoonlijkheid. Zij grepen niet in mede omdat, zo stelt De Moor, zij bang waren dat het KNIL hiermee het gevaar liep uiteen te vallen terwijl het nog tot minstens medio 1950 moest blijven functioneren.¹³ De laatste maanden voor de soevereiniteitsoverdracht waren er steeds meer inheemse militairen gedeserteerd. De top wist dat Westerling kon rekenen op steun binnen het leger en een actie in de vorm van een arrestatie zou tot een explosieve situatie kunnen leiden.

Dat het Westerling ernst was met zijn coup poging bleek toen een brief van hem van 5 januari 1950 aan de deelstaat Pasundan op West-Java uitlekte met daarin een ultimatum om de APRA te erkennen als het leger van de deelstaat. Vanaf dat moment werd Westerling weer een kabinetskwestie. Minister-president Drees stelde dat Westerling zich schuldig had gemaakt aan 'illegale militaire activiteiten' en overwoog om hem te laten arresteren en naar Nederland terug te laten sturen.¹⁴ Minister van Buitenlandse Zaken Dirk Stikker (VVD) opperde om hem als reserveofficier te mobiliseren en naar Nederland terug te roepen. Wat met deze voornemens is gebeurd, is onduidelijk, maar op 23 januari realiseerde het kabinet zich dat het onheil reeds was geschied.

Die maandag vielen zo'n vijfhonderd oud-KNIL-militairen Bandung aan. Aanvankelijk boekten zij succes. Westerlings mannen namen schietend in een ommezien het plaatselijk hoofdkwartier van het Indonesische leger (TNI) in. Ondanks waarschuwingen leek het leger volkomen verrast. Na die inname gebeurde er niets meer. Steun van andere KNIL-eenheden bleef uit. De Darul Islam, waarop was gerekend, hield zich stil. Lichamen van gedode

militairen lagen op straat, maar het gewone leven in Bandung ging door. De aanvallers kregen 's middags in de gaten dat zij alleen stonden en gaven zich over. De coup was uitgelopen op een anticlimax. Westerling was totaal buiten beeld gebleven omdat hij met andere militairen op weg zou zijn geweest naar Jakarta. Al met al had de poging het leven gekost van 93 TNI-militairen en zes burgers. De operatie bleek zeer amateuristisch te zijn opgezet. De 125 man van het voormalige Depot Speciale Troepen en de soldaten van andere eenheden werden gearresteerd en later veroordeeld tot gevangenisstraffen en teruggezet in rang. Een 'onpeilbare vernedering', aldus De Moor, voor militairen die tot het laatste moment Nederland trouw wilden blijven.¹⁵ Hun vereerde aanvoerder zou de dans ontspringen.

DE REACTIES

De kranten in Indonesië loeiden van verontwaardiging.¹⁶ Zij waren boos vanwege de aarzelende houding van de regering, het feit dat een handjevol militairen ondanks waarschuwingen zomaar het Bandungse hoofdkwartier had kunnen innemen. Het land had hiermee gezichtsverlies geleden. De woede ging ook richting Nederland dat het maar niet kon laten om Indonesië in problemen te brengen en dat daar niet zonder consequenties mee weg mocht komen.¹⁷ In Nederlandse kranten vormde de actie van Westerling dagenlang voorpaginanieuws. De commentaren waren verdeeld. De linkse en liberale dagbladen waren vooral bezorgd over de gevolgen voor de samenwerking tussen Nederland en Indonesië. In rechtse media zoals *De Telegraaf*, *Trouw* en *de Volkskrant* was er sprake van enig leedvermaak. 'Men wilde niet, dat wij langer verantwoordelijkheid droegen en men heeft zijn zin gekregen', schreef *De Telegraaf* nadat het de chaos in Indonesië had beschreven.¹⁸

Zelfs na de mislukte coup kon Westerling in Nederland nog op steun en sympathie rekenen uit de conservatieve, antidekolonisatie-hoek, zoals van oud-premier Pieter Gerbrandy (ARP) en publicist Feuilletau de Bruyn.¹⁹ Uit een opiniepeiling bleek dat 35 procent van de bevolking zijn actie afkeurde, maar dat 18 procent hem steunde en 30 procent geen mening had. Dat veel Nederlanders hem bewonderden bleek uit een andere enquête. Op de vraag welke man men het meeste bewonderde eindigde hij op de zevende plaats, nog voor de Amerikaanse generaal Eisenhower.²⁰

KABINET-DREES I KOMT IN ACTIE

Het kabinet nam met verbijstering kennis van de actie van Westerling. Tegen het ANP sprak minister Götzen zijn bezorgdheid uit over diens roeke-

loze handelen. ‘Dit is funest voor Indonesië’.²¹ In grote spanning wachtte de ministerraad de ontwikkelingen af. De bewindslieden namen het zichzelf kwalijk dat niet eerder alles in het werk was gesteld om Westerling naar Nederland te halen. De raad hield er ernstig rekening mee dat als Westerling in Indonesische handen zou vallen, er hoogstwaarschijnlijk een ‘show-proces’ zou komen, dat niet alleen over de APRA-actie zou gaan, maar ook over zijn Zuid-Sulawesi-verleden.²² Dat had vicepresident Mohammad Hatta althans laten weten aan ambassadeur Hirschfeld.²³ De Indonesische regering voelde zich hiertoe gedwongen door de felle commentaren in kranten, waarin het hoofd van Westerling werd geëist.

Tot opluchting van het kabinet bleek Westerling een tijdlang onvindbaar, wat betekende dat Nederland nog een kans had om Indonesië te vlug af te zijn. Minister van Oorlog Schokking achtte het ‘t beste als Westerling ‘uit Indonesië weggewerkt kon worden’. Minister van Financiën Pieter Lief tinck (PvdA) merkte op dat Westerling nog steeds reserveofficier was en dat de regering zich niet van haar verantwoordelijkheid kon bevrijden en dat optreden noodzakelijk was. De ministerraad besloot staatssecretaris van Oorlog Fockema Andreae naar Indonesië te laten afreizen en hem te machtigen ‘indien hij een mogelijkheid ziet, de kwestie-Westerling te liquideren’.²⁴ Hoe ver de staatssecretaris mocht gaan om het probleem Westerling weg te werken, hoorde hij een paar dagen later. Tijdens een etentje met Drees, minister Van Maarseveen (Overzeese Gebiedsdelen) en Lief tinck in hotel De Vieux Doelen aan het Haagse Tournooiveld kreeg hij, zo vertelde Fockema in 1991 aan historicus Hans Meijer, ‘expliciet toestemming van de premier om met alle middelen en ongeacht de kosten Westerling uit Indonesië te halen’.²⁵

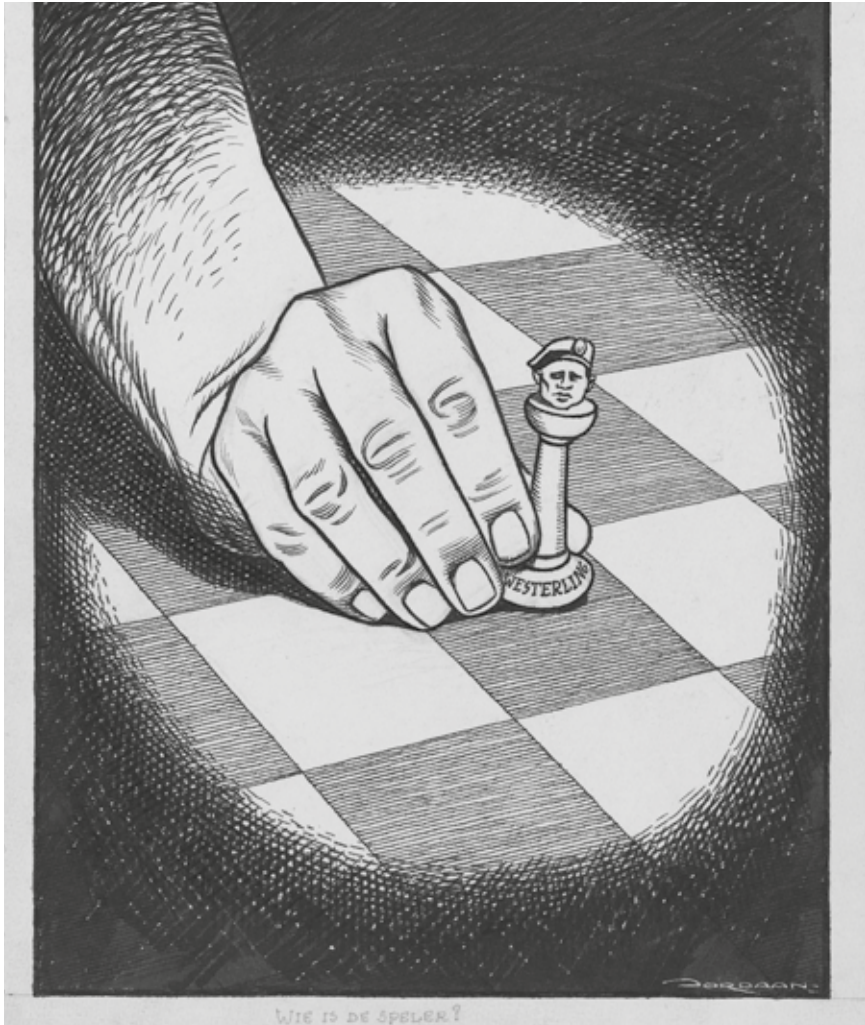
Wim Fockema Andreae was tot dan in de politiek vrij onbekend. Na zijn studie rechten in Leiden was hij een tijdje ambtenaar en adviseerde hij onder anderen premier Hendrik Colijn (ARP). Vrij plotseling werd de vvd’er in het kabinet-Drees staatssecretaris van Oorlog, waar hij vooral belast was met de opheffing van het KNIL. Vlak na zijn aantreden werd Fockema betrokken bij de onderhandelingen rond de Ronde Tafel Conferentie. Hij genoot bij de Indonesiërs vertrouwen vanwege zijn constructieve opstelling wat hem geschikt maakte voor de riskante operatie die in Indonesië voor hem lag.

Op de dag dat Fockema in Jakarta aankwam, meldde de vrouw van Westerling zich bij generaal Van Langen – na de soevereiniteitsoverdracht bleven delen van het Nederlandse leger om logistieke redenen nog een halfjaar in Indonesië aanwezig – met de boodschap dat haar man de wanhoop nabij

was.²⁶ Westerling had na de mislukte coup bij oude bekenden moeten bedelen om onderdak. Enkele keren had hij in een park geslapen. Hirschfeld had van Hatta begrepen dat Indonesië Westerling wilde vervolgen en omdat de goede verhoudingen met Indonesië bij hem boven alles gingen, waarschuwde hij Buurman van Vreeden voor onbezonnen acties zoals het zorgen voor een ontsnapping naar het buitenland. Hij had geen idee hoe vastbesloten het kabinet was om Westerling niet voor de rechtbank te laten komen. Fockema besloot daarom om Hirschfeld buiten alle plannen te houden.

Met generaal Van Langen kon hij beter zaken doen, omdat ook het leger maar één doel had: Westerling uit handen houden van de Indonesische autoriteiten en het voorkomen van een proces. Buurman van Vreeden en Van Langen wisten dat Westerling bij dubieuze zaken betrokken was geweest en in staat was de legertop te compromitteren bij een eventueel proces.²⁷ In de directe omgeving van generaal Spoor hadden volgens De Moor 'officieren gefunctioneerd met een inlichtingenverleden, dubieuze plannenmakers en intriganten', die Westerling na zijn demobilisatie nog voor enkele karweitjes hadden gevraagd. Zij kenden zijn talent tot fabuleren en sloten niet uit dat hij desnoods schandalen ter plekke zou verzinnen.²⁸ Het wegwerken van Westerling was, kortom, niet alleen een belang voor de Nederlandse staat, maar ook in het bijzonder voor de krijgsmacht.

Generaal Van Langen had majoor Frans van der Veen, hoofd inlichtingen van de Generale Staf, opgedragen een plan uit te werken voor de evacuatie van Westerling. Toen de kapitein in Jakarta weer boven water kwam, twijfelde Fockema geen ogenblik. Het plan-Van der Veen zou veel herrie geven met Indonesië en Hirschfeld, maar de staatssecretaris nam de volle verantwoordelijkheid op zich. Het plan bestond eruit dat een Catalina Westerling vlak voor de kust van Singapore zou afzetten. Voor het gebruik van dit watervliegtuig moest er toestemming van de Marine verkregen worden. Waarschijnlijk zou vice-admiraal F.J. Kist die hiervoor het groene licht moest geven, niet aan het plan mee willen werken. Het toestel moest dus met een smoes losgeweekt worden. Majoor Van der Veen regelde een opvouwbare rubberboot en liet op de zwarte markt voor tienduizend gulden aan 'Straits dollars en Engelse ponden' kopen die Westerling straks in Singapore nodig zou hebben. Uitgerekend op het bureau van de Hoge Commissaris Hirschfeld werd een vals paspoort gemaakt op de naam Willem Ruitenbeek. Op 22 februari werd Westerling naar de kust gesmokkeld, in het watervliegtuig gewerkt en op een kilometer van de kust met het rubberbootje uitgezet, waarmee hij naar het strand roeide. Een dag later werd hij door de politie van Singapore gearresteerd.²⁹

Cartoon van tekenaar Leo Jordaan. Kapitein Westerling wordt voorgesteld als pion tussen de regeringen van Indonesië en Nederland. Gepubliceerd in *Vrij Nederland* van 28 januari 1950. Bron: *Atlas van Stolk*, collectie Jordaan.

Toen algemeen bekend werd dat Westerling met hulp van Nederlandse militairen was ontsnapt, wekte dit bij Indonesische kranten grote verontwaardiging. Het waren niet alleen nationalistische kranten zoals *Merdeka*, maar ook gematigde en onafhankelijke bladen als *Pedomani* en *Indonesia Raya* namen het nieuws hoog op. Nederlandse excuses, zoals bij de coup-poging, waren niet meer voldoende. Zij eisten uitlevering en strafrechtelij-

ke vervolging van Westerling. *Merdeka* nam alleen maar genoegen met de doodstraf.³⁰

Tot grote opluchting van Hirschfeld vormden deze heftige uitingen een groot contrast met de berustende reactie van de Indonesische regering. Fockema Andreae en Hirschfeld brachten na het bekend worden meteen een bezoek aan minister van Defensie, Hamengkubuwono.³¹ De staatssecretaris legde meteen al zijn kaarten op tafel door precies te vertellen hoe alles was gegaan en dat Hirschfeld niets van de operatie wist. Hij wist de minister ervan te overtuigen dat arrestatie en vervolging van Westerling behalve voor Nederland ook voor Indonesië tot pijnlijke situaties konden leiden, omdat hiermee het extreme geweld van beide kanten openbaar zouden worden.

Stafchef Simatupang van TNI bezocht een dag later namens Hamengkubuwono de Hoge Commissaris om hem op de hoogte te brengen van de opvattingen van de regering. Tot opluchting van Hirschfeld bleek ook de Indonesische regering van mening te zijn dat de samenwerking met Nederland niet door deze 'comedy of errors' verstoord mocht worden. De samenwerking, vooral op militair gebied, had zich al zo veelbelovend ontwikkeld dat unaniem was besloten om op die weg verder te gaan, zo zei de stafchef. Maar Indonesië zou in de publiciteit wel scherp reageren. Ze zou genoegdoening, een diepgaand onderzoek en vervolging van verantwoordelijke militairen eisen. Nederland moest openlijk schuld bekennen en spijt betuigen.³² Dat de 'Westerling-storm' uiteindelijk beperkt bleef 'tot een glas water', was volgens Fockema in de eerste plaats te danken aan uitgerekend Sukarno. De president had hem verteld dat 'hij in mijn plaats precies hetzelfde gedaan zou hebben. Persoonlijk nam hij mij niets kwalijk'.³³

SCHADE BEPERKEN

Met de voorwaarden van de Indonesische regering ging Nederland akkoord, ook met de eis dat er een offer moest worden gebracht. Dit was echter makkelijker gezegd dan gedaan, want toen de betrokkenen in Jakarta een paar dagen bij elkaar zaten om de zondebok aan te wijzen, kwamen ze tot de slotsom dat dit voor het moreel van de militairen eigenlijk een slechte zaak zou zijn. Het ging er juist om de zaak-Westerling tot bedaren te krijgen. Maar als er iemand moest worden aangewezen, zo zei Hirschfeld, dan wilde hij dat generaal Van Langen werd ontslagen. Dat stuitte op weerstand bij Fockema, maar vooral bij Buurman van Vreeden, die zei dat hij in dat geval onmiddellijk zou opstappen.³⁴ Aan minister Schokking suggereerde Fockema later nog om als genoegdoening enkele lagere officieren naar Nederland te halen.³⁵

De regering in Nederland was opgelucht over de afhandeling van de kwestie, maar moest wel een besluit nemen over de netelige vraag wie de prijs ging betalen. Het kabinet besloot op 27 februari Fockema voor overleg naar Nederland terug te halen. Hij zou dan ook eventuele vragen uit de Tweede Kamer kunnen beantwoorden.³⁶ Vanuit het parlement bleef het echter op dat moment stil. De Kamerleden realiseerden zich waarschijnlijk dat Nederland zich in een precarie situatie bevond, waarin elk woord er één te veel zou kunnen zijn.

Nog voordat er een officiële bevestiging was van Westerlings ontsnapping, stonden Nederlandse kranten vol met geruchten, blijkens de koppen 'Waar is Westerling?' en 'In Singapore geen spoor van de Turk?'³⁷ Elke zucht over Westerling haalde de kranten. Met een mengeling van ongeloof en bewondering meldden ze op 25 februari dat Westerling in Singapore was aangekomen en was gearresteerd. Een enkele krant beweerde zelfs dat hij daar zwemmend was aangekomen. De regering liet het ANP weten dat met de arrestatie een 'bron van onrust' was weggenomen. Minister Van Maarseveen betreurde openlijk dat veel mensen in de ban waren van Westerling en hem op een voetstuk hadden geplaatst. 'De feiten zullen uitwijzen hoe deerlijk deze kringen zich vergist hebben, het slachtoffer zijn geworden van zijn bravourepraat en zijn onkunde.'³⁸

Medio maart werd bij de regering de opluchting over de verdwijning van Westerling uit Indonesië overschaduwd door informatie over hoe die ontsnapping was verlopen. De regering had de rechterhand van Hirschfeld, A.H.C. Gieben, gevraagd een rapport op te maken van de gang van zaken. Hij had daarvoor met alle betrokkenen gesproken en het resultaat kwam in de buurt van een spannende spionageroman.³⁹ In een memo liet secretaris-generaal Cees Fock van Algemene Zaken aan Drees weten dat dit rapport 'volkomen onhanteerbaar' was en in deze vorm nooit naar de Kamer gestuurd kon worden. Hij suggereerde om Gieben te vragen een versie te maken die wel 'overlegbaar' was.⁴⁰ Het probleem was dat KVP-leider Romme inmiddels toch Kamervragen over de affaire had gesteld, omdat de ophef in de samenleving inmiddels aanzienlijk was. Drees antwoordde Fock dat het 'inderdaad een onmogelijke situatie' was, maar dat hij het herschrijven van de geschiedenis ook 'zeer bezwaarlijk' achtte.⁴¹

Toen Fockema was teruggekeerd uit Indonesië en de ministerraad bijwoonde, stelde Drees dat hij het rapport-Gieben 'wel heel erg' vond. Het was volgens hem nodig om vervolging van Westerling in Indonesië te voorkomen, maar dat het met 'zoveel bedrog' gepaard moest gaan, vond hij pijnlijk. Voor het kabinet was duidelijk dat om gezichtsverlies te vermijden niets van de red-

dingsoperatie rond Westerling bekend mocht worden. De vraag was echter hoe als regering een offer te brengen, zoals Indonesië had geëist, zonder met een helder verhaal te kunnen waarom dat gebeurt. Staatssecretaris Fockema wilde publiekelijk het boetekleed aantrekken en ontslag nemen, wat Drees onaanvaardbaar vond. Hiermee zou het hele kabinet verantwoordelijk worden voor de ontsnapping van Westerling. Dat zou volgens hem ook internationale repercussies hebben: 'Lid van regering heeft meegeholpen om W. te laten verdwijnen', zo zag Drees de krantenkoppen al. Uiteindelijk meende de raad dat een 'vrijwillig ontslag' van generaal Van Langen in de publiciteit het minste stof zou doen opwaaien. Minister van Justitie René Wijers (KVP) vond het bezwaarlijk dat in dat geval alleen Van Langen zou worden geslachtofferd: 'Zou dit moreel niet prettig vinden'. Waarop Drees zei dat het kabinet moest kiezen voor 'het minst kwade' om uitlekken te voorkomen. Het voorstel om Van Langen te vragen vrijwillig ontslag te nemen, werd met negen tegen drie stemmen aanvaard.⁴² Van Langen kreeg later de Bronzen Leeuw, de een-na-hoogste militaire dapperheidsonderscheiding,⁴³ en zou pas in juli 1950 als een van de laatste Nederlandse militairen Indonesië verlaten.⁴⁴

Men besloot geen nieuw rapport-Gieben te laten maken. Minister van Oorlog Schokking had KVP-Kamerlid Romme weliswaar toegezegd de vragen te beantwoorden, maar dat zou nooit schriftelijk gebeuren. Nadat Romme van Schokking binnenskamers tekst en uitleg had gekregen, begreep hij waarom het kabinet deze kwestie in de doofpot wilde houden. Hij erkende dat het voor alle partijen het beste was de affaire-Westerling te laten rusten.⁴⁵

INDONESIË EIST UITLEVERING WESTERLING

Echt rustig werd het niet, want Westerling zat gevangen in Singapore en zorgde bijna dagelijks voor nieuws, bijvoorbeeld door een medegevangene knock-out te slaan.⁴⁶ De Britse autoriteiten in Singapore waren buitengewoon ongelukkig met de situatie, omdat zij geen partij wilden kiezen en de kwestie juridisch tamelijk gecompliceerd was.⁴⁷ Zo was daar de vraag of het uitleveringsverdrag uit 1899 tussen Groot-Brittannië en Nederland ook voor het onafhankelijke Indonesië gold.

Direct na de arrestatie van Westerling in Singapore maakte de Indonesische regering bekend dat zij om uitlevering van de kapitein zou vragen. Dit zorgde in politiek Nederland weer voor onrust. De daadwerkelijke aanvraag kwam pas drie maanden na zijn ontsnapping en bovendien op een, volgens de Britten, foute wijze. Zo voerde Indonesië als grond voor de uitlevering 'certain crimes in Java' aan, waarmee onduidelijk bleef wat het hiermee bedoelde.⁴⁸ Eind juni

kwam de zaak voor. In het uitleveringsverzoek stond dat Indonesië Westerling wilde berechten voor ‘war crimes’, gepleegd in 1946 en 1947. Westerling verzocht in augustus bij het Singaporese High Court de uitleveringsprocedure stop te zetten. De volgende dag stemde de rechtbank in met dit verzoek, omdat er geen geldig uitleveringsverdrag tussen Singapore en Indonesië zou zijn. Dit was een grote teleurstelling voor de Indonesiërs die bij de uitspraak aanwezig waren en die gebaarden ‘kop eraf’. Westerling maakte daarop in hun richting het maaierende gebaar van schieten met een machinegeweer.⁴⁹

Het kabinet-Drees had al besloten om Westerling te laten arresteren wegens het beramen van de putsch in Bandung als hij voet op Nederlandse bodem zou zetten.⁵⁰ Dit besluit werd op 21 augustus nog eens bevestigd. Dat wist Westerling kennelijk, want hij landde niet op Schiphol maar op het vliegveld van Brussel en bleef zo voorlopig uit handen van Nederlandse autoriteiten. Tot opluchting van het kabinet bleef het daarna stil rond de affaire Zuid-Sulawesi.

CONCLUSIE

In januari 1950 besloot het kabinet om op buitenlands grondgebied een Nederlandse veteraan, die door de Indonesische autoriteiten voor ernstige strafbare feiten werd gezocht, hulp te bieden bij het ontvluchten van dat land. Putschist Westerling ontkwam zo aan strafrechtelijke vervolging, terwijl zijn ondergeschikten door de krijgsraad hard werden aangepakt. Premier Drees schrok achteraf van de praktische implicaties van deze actie, maar droeg er niettemin de volledige verantwoordelijkheid voor. Het kabinet moet zich gerealiseerd hebben dat ontdekking van deze illegale actie van Nederlandse militairen het land enorme internationale imagoschade zou kunnen berokkenen. Toch aanvaardde de regering dat risico. Het geeft aan hoezeer ministers – en de defensietop in Indonesië – wilden voorkomen dat Westerling in Indonesië zich voor de rechter moest verantwoorden voor de coup poging en vooral zijn optreden op Zuid-Sulawesi. Lastige Kamervragen over de actie werden achter gesloten deuren afgehandeld. De Zuid-Celebes-affaire moest buiten de publiciteit en in de doofpot blijven. Het gevolg was dat Westerling aan strafvervolging ontkwam.

5.

Het rapport van Van Rij en Stam

Vlak voor de onafhankelijkheidsoverdracht reisden de juristen Van Rij en Stam naar Indonesië om het excessieve geweld op Sulawesi te onderzoeken. Zij schreven hierover een rapport dat in 1954 naar de regering werd gestuurd. Waarom duurde het zo lang voordat dit klaar was? Dit rapport werd nooit openbaar gemaakt. Met de aanbeveling om Westerling te vervolgen besloot de regering niets te doen. Wat waren daarvoor de redenen?

PVDA WIL ONDERZOEK

Op 27 augustus 1954 plofte in de brievenbussen van drie ministeries een rapport afkomstig van de juristen W.J.H. Stam en C. van Rij met als titel *Zuid-Celebes*.¹ Het 78 pagina's tellende stuk bleek bij lezing een pijnlijke schreeuw uit een verleden dat beleidsmakers in 1950 als afgesloten hadden beschouwd. Niet alleen beschreven de juristen gedetailleerd de bloedbaden die door Westerlings troepen op Sulawesi waren aangericht, maar tevens bekritiseerden zij de hoogste gezagsdragers in Indië van die tijd zonder daarbij een blad voor de mond te nemen. Deze autoriteiten achtten zij medeverantwoordelijk voor de gepleegde misdrijven.

Achteraf gezien kwam de afhoudende wijze waarop het kabinet-Drees III in 1954 omging met de potentieel explosieve inhoud van het rapport van Van Rij en Stam, niet uit de lucht vallen. Ze vertoont sterke overeenkomsten

met de manier waarop in 1948 het rapport-Enthoven, dat behalve over het Indonesische leger ook over het gewelddadige optreden van het DST pijnlijke details bevatte, door het kabinet-Drees I was afgedaan. Zoals eerder beschreven werd dit rapport niet geschikt gevonden om openbaar te maken.²

De oorsprong van het rapport van Van Rij en Stam ligt bij het in de loop van 1949 aanhoudend vragen om juridisch onderzoek naar de ‘vermeende excessen’ in Indië door PvdA-Kamerleden Goedhart, Van der Goes van Naters en Vermeer. Toen Goedhart in de Kamer stelde dat hij over de kwestie een interpellatie wilde, kwam minister van Overzeese Gebiedsdelen Van Maarseveen met een plan. Hij wilde juristen naar Indië sturen om daar onderzoek te doen naar de omvang van de excessen en de maatregelen die daartegen waren genomen.³ De minister schreef aan hvk Lovink in Jakarta: ‘Indien een dergelijk onderzoek werd ingesteld zou dit hier te lande bevrediging geven en naar mijn mening en ook in het belang zijn van de goede naam van het leger dat als geheel genomen vrijuit gaat.’⁴ Lovink ging akkoord met het voorstel om drie of vier Nederlandse juristen naar Indië te laten komen, maar wel onder de voorwaarde dat zij onder bevel van de procureur-generaal van het hooggerechtshof zouden komen.⁵

Bij ministeriële beschikking van 15 oktober 1949 werden Van Rij (advocaat-fiscaal Bijzonder Gerechtshof Amsterdam), Stam (substituut-officier arrondissementsrechtbank Zutphen) en F.A. Groeninx van Zoelen (raadsheer-plaatsvervanger bij het Bijzonder Gerechtshof Amsterdam en hoofd van de Nederlandse missie tot opsporing van oorlogsmisdadigers in Duitsland) beschikbaar gesteld ‘teneinde te worden belast met een onderzoek naar beweerde excessen van militairen.’⁶ Toen zij op 26 oktober in Indonesië arriveerden, vertelde Lovink hun dat het onderzoek maximaal zes maanden mocht duren en in ieder geval vóór de soevereiniteitsoverdracht afgerond moest zijn. De onderhandelingen eindigden veel eerder dan verwacht, waardoor zij uiteindelijk aan de hand van het in Indonesië verzamelde materiaal hun rapport in Nederland moesten afmaken.

De samenwerking tussen Groeninx van Zoelen enerzijds en Van Rij en Stam anderzijds was verre van optimaal. Eerstgenoemde liet al medio december weten dat hij niet instemde met de conclusie die zijn twee collega’s trokken in de zaak-Tjilatjap waarbij 26 à 27 Indonesiërs door een eenheid onder leiding van een luitenant waren doodgeschoten.⁷ Van de aanklacht dat deze officier hieraan ‘grove schuld’ had, sprak de krijgsraad hem vrij. Van Rij en Stam vonden dit vonnis onjuist, maar Groeninx meende dat de vrijspraak terecht was. Later bleek dat Van Rij en Stam vonden dat Groeninx te weinig

aandacht besteedde aan de dossiers en dat hij ‘innerlijk verzet’ bood tegen het onderzoek naar militairen die zich in zijn visie hoogstens ‘iets te flink’ hadden opgesteld.⁸ Gevolg was dat de heren elkaar in Indonesië nauwelijks meer zagen en dat minister Van Maarseveen voorstelde dat Groeninx een zelfstandig rapport zou inleveren.⁹ Dit is vrijwel zeker nooit gebeurd, het rapport is althans in de archieven niet te vinden.

Volgens Groeninx was het voor Nederland het beste als ‘de zaak betreffende de excessen [...] zo snel mogelijk wordt geliquideerd’. Zijn voorkeuring uit naar het opstellen van een ‘sober en objectief verslag’ zonder dat dit aanleiding gaf tot ‘pijnlijke en politiek ongewenste commentaren en discussies’. Van Maarseveen was dat met hem eens en liet Van Rij en Stam weten dat het ‘aanbeveling verdiende’ om hun verslag ‘zakelijk en sober op te stellen.’¹⁰ De twee juristen vatten hun taak echter ruimer op en lieten weten dat zij een ‘objectief onderzoek’ zouden verrichten ‘naar beweerdelijk gepleegde excessen [...] ongeacht rang en stand, en naar de achtergrond daarvan.’¹¹

De juristen Van Rij en Stam maken zich op voor de reis naar Indonesië voor onderzoek ‘naar beweerdelijk gepleegde excessen’. Bron: Het Parool van 24 oktober 1949.

Zoals gezegd arriveerden Van Rij en Stam in Indonesië toen de onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië in een stroomversnelling terecht kwamen. Zij moesten snel en haastig werken. In hun rapport vermeldden zij dat zij tot hun teleurstelling lange tijd niet over alle militaire en civiele documenten konden beschikken. Zij vermoedden dat een deel van de bewijsstukken bewust waren vernietigd. Als gevolg van de late overdracht daarvan konden zij geen tijd vinden voor het verhoren van betrokkenen. Slechts een paar getuigen, onder wie Westerling, konden zij spreken. Tot slot konden zij niet beschikken over het persoonlijk archief dat procureur-generaal Henk Felderhof van de kwestie-Celebes in zijn bezit had. Wel konden zij putten uit het dossier 'Vooronderzoek Paardekooper'. Dit pak documenten was samengesteld door luitenant-kolonel J.L. Paardekooper. Hij was begin 1949 naar Indonesië gereisd met de opdracht om juridisch vooronderzoek te doen naar de excessen die zouden zijn gepleegd door de (onder)officieren J. Stufkens, B.E. Rijborz en J.B. Vermeulen, die onder het commando vielen van kapitein Westerling. Paardekooper moest uitzoeken of zij in aanmerking kwamen voor strafrechtelijke vervolging. In augustus 1949 voltooide hij zijn onderzoek, waarmee vervolgens niets werd gedaan.

Door een misverstand werd het dossier van Paardekooper overgedragen aan het Indonesische Hoog Militair Gerechtshof en na de soevereiniteits-overdracht wilde de Indonesische procureur-generaal dit niet meer afstaan.¹² Daarom werd lange tijd gedacht dat dit dossier, dat bestaat uit tientallen getuigen en duizenden A4tjes, zich niet in Nederland bevond, totdat dit relatief recentelijk werd ontdekt in het Nationaal Archief.¹³ Van Rij en Stam beschikten over een aantal doorslagen van onder ede afgenomen getuigenverklaringen. Het ontbreken van dit gehele dossier werd destijds door minister Van Maarseveen aangemerkt als reden om af te zien van vervolging van Stufkens, Rijborz en Vermeulen.¹⁴ Limpach vraagt zich begrijpelijkerwijs af of dit geen te makkelijk excuus was.¹⁵

RAPPORT VAN VAN RIJ EN STAM BIJ JUSTITIE
Terug in Nederland zijn Van Rij en Stam zonder Groeninx aan de slag gegaan. Opmerkelijk waren twee interviews die Van Rij vlak na zijn terugkomst in Nederland gaf aan *Het Parool* en *Het Vrije Volk*.¹⁶ Hij was buitengewoon mild ten opzichte van het leger en zei te geloven dat berichten sterk waren overdreven. Hij stelde dat 'de fantasie en het gerucht in de brieven uit Indonesië een grote rol hebben gespeeld'. Ook bleek hij nog onder de indruk van Westerling, die volgens hem een commandant was 'die zijn troep voor de volle honderd procent in de hand' had. Van Rij: '[Westerling] gaat

er dan ook prat op – en dit is juist – dat onder zijn bevel nooit een zuivere nationalist, die gevangen is genomen, is gedood.’

Belangrijke vraag is waarom het zo lang heeft geduurd voordat Van Rij en Stam hun verslag bij de ministeries indienden. Een voor de hand liggende verklaring is dat het materiaal zeer uitgebreid was. Daarbij kwam dat zowel Van Rij als Stam het maken van het rapport moest combineren met veel andere publieke functies. Van Rij was bijvoorbeeld nauw betrokken bij de – uiteindelijk mislukte – vorming van de Europese Defensiegemeenschap en bij de CICRC (Commission Internationale Contre le Régime Concentrationnaire), waarvoor hij regelmatig voor langere tijd in respectievelijk Brussel en Parijs verbleef. Hij was ook ‘juge-asseur’ in het proces tegen oorlogsmisdadigers Fritz Suhren en Hans Pflaum.¹⁷

Van Rij en Stam konden, kortom, in 1950 hun belofte over het inleveren van het rapport niet gestand doen. Vanaf mei 1951 verwaterde het contact tussen de onderzoekers en het ministerie van Justitie. Dat veranderde na de plotselinge arrestatie van Westerling een jaar later. Na zijn vrijlating in Singapore vestigde hij zich in België, waar hij door het ontbreken van een uitleveringsverdrag uit handen van de Nederlandse justitie kon blijven, die hem nog steeds wilde vervolgen voor de coup poging in Bandung. Uiteindelijk werd Westerling in 1952 op een landgoed in Hummelo, waar hij zat ondergedoken, door de politie aangehouden.

Het daarop geopende gerechtelijk vooronderzoek naar de rol van Westerling in de coup poging in Bandung bracht ook vragen naar boven over zijn optreden op Zuid-Sulawesi. Zo noteerde minister van Justitie Donker op een nota over deze kwestie de vraag of het rapport van ‘de drie juristen’ ooit was ingeleverd.¹⁸ Daarop besloot een ambtenaar om Van Rij en Stam te herinneren aan hun belofte een rapport over de wreedheden op Zuid-Sulawesi te schrijven. De correspondentie tussen Justitie en de juristen is onvindbaar, maar dit lijkt het moment te zijn waarop Van Rij en Stam besloten alsnog hun werk af te maken.¹⁹ Dat Westerling de aanleiding was voor het afronden van het rapport, verklaart waarom dit alleen over Zuid-Sulawesi ging. Een zoon van Van Rij herinnert zich dat eens in de zoveel tijd Stam op zaterdag uit Zutphen naar Amsterdam kwam om met zijn vader aan het rapport te werken. ‘Dan zaten twee heren in driedelig grijs met hun vulpen eindeloos papieren te corrigeren. Zij zeiden dat de duiding heel precies moest zijn.’²⁰

Naast het 78 pagina’s tellende rapport stelden zij tevens twintig dossiers samen van verschillende excessen die in hun ogen de ‘ergste’ waren of die om een andere reden hun belangstelling hadden gewekt. In de aanbiedingsbrief

bij het rapport in 1954 schreef Van Rij: 'In de loop van de volgende week hopen wij Uwe Excellentie de andere, reeds in 1950 vastgestelde, rapporten te doen toekomen.'²¹ Hier is het nooit van gekomen. Deze twintig dossiers kwamen pas in 1969 voor een deel boven water toen Stam ze inleverde bij Cees Fasseur, de secretaris van de onderzoeksgroep naar de excessen.²² Waarom hebben Van Rij en Stam deze wezenlijke stukken niet al in 1954 ingediend zoals Van Rij had toegezegd? Limpach, die wijst op hun grote inspanningen en grondigheid, meent dat mogelijk het gebrek aan weerklank en waardering voor hun rapport hen hiervan heeft weerhouden.²³

De kracht van het rapport van Van Rij en Stam was dat het concreet en zonder omwegen het extreme geweld beschreef dat militairen onder Nederlands gezag op het eiland Zuid-Sulawesi hadden toegepast. Daarnaast verwierpen zij de door Indische autoriteiten als geoorloofd beschouwde 'noodrechtstoepassing'. De juristen betoogden dat militaire, civiele en juridische autoriteiten in Indië zoals Spoor, Van Mook en Felderhof verantwoordelijk waren voor zaken als standrechtelijke executies en martelingen. Zij hadden Westerling en zijn onderschikten hun gang laten gaan zonder dat zij iets deden om de 'zuiveringsacties' onder controle te houden. Stam en Van Rij wezen de 'rechtspraak ter plaatse', waarmee militairen executies wilden legitimeren, af als 'volstrekt onwettig handelen, dat met alle regelen van rechtspraak, zoals die onder beschaafde naties gelden, brak'. Zij stelden dat niet alleen het strafrechtelijk onderzoek naar Westerling en de drie officieren van belang was, maar dat 'de gehele achtergrond ter sprake zal moeten komen en alle verantwoordelijkheden zullen moeten worden nagegaan'.²⁴

Minister van Justitie Donker moet hebben beseft dat hij het rapport van Van Rij en Stam niet louter ter kennisgeving kon aannemen. Hij gaf daarom twee van zijn ambtenaren opdracht het rapport juridisch te beoordelen. Guus Belinfante, toen een nog onbekend jurist en later hoogleraar rechtswetenschap aan de UvA, kreeg van Donker de opdracht het rapport 'op zijn juridische merites te bezien met het oog op een eventuele strafrechtelijke vervolging' van Westerling en zijn ondergeschikten Rijborz, Stufkens en Vermeulen die waren betrokken bij de 'zuiveringsacties'. Belinfante begon zijn verslag met de constatering dat het militair recht in Indonesië op dat moment geen standrecht of noodrecht kende. 'Het optreden van Westerling en zijn navolgers, hoezeer ook gedekt door gezaghebbende autoriteiten, miste iedere wettelijke grondslag'. Westerling had zich volgens Belinfante schuldig gemaakt aan doodslag en moest daarvoor op basis van de Nederlandse strafwet worden vervolgd. Deze vervolgbaarheid gold ook voor Stufkens, Rijborz en Vermeulen.²⁵

Op de laatste pagina van zijn nota kwam Belinfante met een uitsmijter die haarfijn aangaf hoe politiek explosief het verder bewandelen van de strafrechtelijke weg zou kunnen zijn. De jurist voorspelde dat bij vervolging van Westerling en de anderen zij zich ongetwijfeld zouden beroepen op 'ambtelijk bevel': opdracht voor hun handelen hadden zij van hogherhand gekregen. Om de verantwoordelijkheden precies vast te stellen zou het Openbaar Ministerie gedwongen zijn om ook strafvervolging in te stellen tegen de directe opdrachtgevers van Westerling, overste H.J. Veenendaal en kolonel H.J. de Vries. 'De sneeuwbal rolt dan verder', schreef Belinfante. Ook generaal Buurman van Vreeden en oud-gouverneur-generaal Van Mook zouden verantwoordelijk kunnen worden gesteld voor het excessieve geweld op Sulawesi. Of het daadwerkelijk tot vervolging van deze mensen zou komen, betwijfelde Belinfante, 'doch moet men er rekening mee houden dat de namen van de betrokken civiele autoriteiten niet buiten de openbaarheid zullen kunnen blijven'. Een tweede geraadpleegde jurist, B.H. Kazemier, kon zich 'geheel verenigen' met de zienswijze van Belinfante.²⁶ Conclusie van de twee juristen was dat vervolging van Westerling een eind zou maken aan de doofpot en dat alles open en bloot op straat zou komen te liggen.

Minister Donker zat nu met een netelig probleem. In zekere zin wilde hij Westerling vervolgen. In een ambtelijke nota tekende hij aan: 'dit optreden [was m.i.] in strijd met elke minimale vorm van recht'.²⁷ Tegelijkertijd realiseerde hij zich dat Westerling niet vervolgd kon worden, zonder dat tevens de betrokkenheid van de voormalige Indische autoriteiten bij oorlogsmisdrijven geopenbaard zou worden. Een aanknopingspunt zag Donker in een samenvatting die het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen van de kwestie-Westerling had gemaakt.²⁸ Hierin stond dat de Indische regering in augustus 1948 'voor een strafvervolging van Westerling blijkaar geen voldoende aanleiding aanwezig had geacht'.²⁹ Daarop zocht Donker vervolgens advies over de vraag welke gevolgen dit 'sepot' zou kunnen hebben voor de vervolgbaarheid van Westerling. Het ambtelijk antwoord hierop luidde dat 'een veroordeling van Westerling na een beslissing tot seponering niet waarschijnlijk is'.³⁰ Donker pleegde hierop overleg met minister van Oorlog Staf, die evenmin op een rechtszaak tegen Westerling zat te wachten, met als uitkomst dat de kwestie aan de ministerraad voorgelegd zou worden.³¹

RAPPORT VAN RIJ EN STAM IN DE MINISTERRAAD
Het rapport werd in de ministerraad in twee zittingen besproken. De eerste keer werd de gedachtewisseling buiten de notulen gehouden, wat vaker ge-

beurt wanneer gevoelige zaken aan de orde zijn. Volgens de aantekeningen die de secretaris in steekwoorden voor eigen gebruik maakte, blijkt dat Donker een samenvatting gaf van acties van Westerling en van wat Van Rij en Stam hadden ontdekt. De kapitein had ‘honderden mensen doodgeschoten’, ‘zonder proces’ en ‘veel eigenhandig’. Hij vertelde ook dat de verantwoordelijkheid ‘op het hoogste niveau was begonnen: bij v. Mook’. Vervolgens noteerde de secretaris: ‘wist volmaakt ongeoorloofd/ 1944/45 Duitsers’.³²

Donker wees zijn collega’s op het eerdere sepot van de zaak tegen Westerling door de Indische regering in 1948. Donker concludeerde dat door dit sepot van gouverneur-generaal Van Mook een succesvolle vervolging van Westerling onwaarschijnlijk was. De twee andere ambtelijke notities, waaronder die van Belinfante, werden door Donker volgens de aantekeningen tijdens de twee discussies niet ter sprake gebracht. Deze zaten ook niet bij de stukken die ministers voor een vergadering toegestuurd kregen. Met andere woorden, Donker hield informatie achter die de ministerraad op andere gedachten had kunnen brengen.

Minister van Oorlog Staf zei vervolgens dat ook hij dacht dat door het eerdere sepot de kans op een veroordeling niet groot was, maar zat er wel mee: ‘vervelend niets doen/licht zwaar/cf. Duitsers’. Minister van Landbouw Sicco Mansholt (PvdA) sputterde het felst tegen door erop te wijzen dat de excessen ‘zwart-wit op papier stonden. Ik kan daar niet de verantwoordelijkheid van dragen!’ Drees sloot het agendapunt af met de opmerking: ‘Laten we nu niet discussiëren’, waarbij ‘nu niet’ in de secretarisaantekeningen was onderstreept.

De discussie van een week later kwam terecht in de zogeheten P-notulen – wat wil zeggen dat alleen de betrokken ministers die mochten nalezen en vervolgens moesten inleveren – waardoor we preciezer weten wat er is gezegd.³³ Dit keer kwam vooral Drees aan het woord, die stelde dat Westerling van zijn bevoegdheden ‘behoorlijk misbruik’ had gemaakt en dat anderen na hem het nog erger hadden gemaakt. ‘Aan Indonesische zijde echter had men misdadigers uit de gevangenissen losgelaten.’ Hij wees erop dat de zaak destijds was geseponeerd en dat het niet aannemelijk was dat ‘hier een krijgsraad er alsnog aan begint’. Daarbij kwam dat een procedure tot gevolg zal hebben ‘dat alle gruwelen aan Nederlandse en Indonesische zijde bedreven zullen worden opgerakeld. De procedure loopt op niets uit, maar intussen wordt veel ellende weer naar voren gebracht’. Volgens Drees moest bedacht worden dat ook Oost-Indonesiërs stelden dat het optreden van Westerling ‘zeer nuttig’ was geweest voor herstel van de orde. Tot slot zouden bij een

proces Indonesiërs betrokken kunnen worden en dat zou 'daar niet goed vallen' en slecht voor de betrekkingen zijn.

Wederom verzette Mansholt zich het felst tegen het niet-vervolgen van Westerling. Hij gaf aan dat hij niet begreep hoe de juridische redenering van Donker in elkaar stak, maar hij wist wel dat hij het 'onbevredigend' vond. Mansholt huiverde ervoor 'de verantwoordelijkheid te aanvaarden voor het feit dat een moordenaar de dans ontspringt!' Hij zag liever een gerechtelijke procedure, ook al leverde die wellicht niets op. Die constatering moest maar 'uit de mond van de rechters komen'. Minister Staf zei daarop dat het toch wel ongelukkig zou zijn als Westerling buiten vervolging werd gesteld, maar vervolgens wel als getuige zou optreden. 'Aldus zal Westerling nog een eervolle taak krijgen.' Mansholt repliceerde dat ook de Duitse oorlogsmisdadigers Hermann Göring en Willy Lages voor de rechtbank als getuigen waren opgetreden zonder dat hun dit voordeel had gebracht.

Bij de stemming waren PvdA'ers Mansholt, Jo van de Kieft en Ko Suurhoff, alsmede ARP'er Jelle Zijlstra voor vervolging. Met twaalf tegen vier stemmen besloot het kabinet – dus ook Drees, in tegenstelling tot wat hij veel later zou beweren³⁴ – tot het niet-instellen van vervolging. Het kabinet besloot zonder stemming om het rapport niet te publiceren en ook niet ter inzage te leggen bij de griffie van de Tweede Kamer waar Kamerleden het vertrouwelijk hadden kunnen lezen. Daarmee werd het dossier voor vijftien jaar gesloten.

De groep mensen die in 1954 kennis hadden van het rapport van Van Rij en Stam was waarschijnlijk erg klein. Het rapport zelf zat niet bij de ministerraadstukken. Het is zelfs de vraag of andere ministers dan die van Justitie, Overzeese Rijksdelen en Oorlog het onder ogen hebben gekregen. Dat de ministerraad in 1954 over de mogelijke strafrechtelijke vervolging van Westerling had gesproken, was bij zeer weinigen in Den Haag bekend en bleef ook buiten de gewone notulen. Het is onbekend of Van Rij en Stam ooit te weten zijn gekomen dat in het kabinet over hun rapport is gesproken. Het duurde tot 1969 voordat het rapport uit de archieven werd opgediept en in beperkte mate beschikbaar kwam.

Mansholt zei in een interview in 1995, dat hij het zichzelf kwalijk nam destijds niet te zijn opgestapt. 'Daar [voor de oorlog in Indonesië] was ik, Sicco Mansholt, mede voor verantwoordelijk. Ik draag die verantwoordelijkheid, niet de veteranen. De regeringen hebben in de jaren 1945-1949 fout op fout gestapeld en ik heb niet de consequentie getrokken om op te stappen.'³⁵

CONCLUSIE

Pas vier jaar na hun onderzoek overhandigden de juristen Stam en Van Rij hun rapport over het geweld over Zuid-Sulawesi aan de regering. De vertraging werd vooral veroorzaakt door de drukke werkzaamheden van de juristen.

Ondanks juridische adviezen – onder andere van de latere hoogleraar strafrecht Belinfante – dat Westerling in Nederland voor zijn daden op Zuid-Sulawesi vervolgbaar was, besloot het kabinet dit niet te doen. Daarbij speelde mee de waarschuwing dat een eventuele strafzaak niet zou stoppen bij Westerling, maar dat ook de rol en verantwoordelijkheden van hogere autoriteiten in dezen bekend zouden worden. Strafrechtelijke vervolging was daarom uitgesloten. Het rapport was voor de regering dermate giftig dat het diep in het archief verdween.

6.

Parlementaire enquête regerings- beleid en Indonesië

Toen PvdA-fractie leider Marinus van der Goes van Naters eind 1947 een voorstel indiende om een parlementaire enquête te houden naar het regeringsbeleid tijdens de Tweede Wereldoorlog, kreeg dat algemene steun in de Tweede Kamer. Dit onderzoek ging ook over de eerste maanden, tot november 1945, van wat toen de ‘Indische kwestie’ heette. Kamerleden in deze commissie behandelden vanaf het begin dit onderwerp met grote tegenzin. Uiteindelijk zou van het onderzoek naar het Indonesische beleid van de kabinetten-Gerbrandy en -Schermerhorn/Drees niets op papier verschijnen. Waarom worstelden de commissieleden zo met de ‘Indische kwestie’? Waarom wilden zij niet dat de uitkomsten naar buiten zouden komen?

HET VOORSTEL

PvdA-fractievoorzitter Marinus van der Goes van Naters verraste op 17 juni 1947 iedereen met zijn voorstel tot het houden van een parlementaire enquête naar het regeringsbeleid van de kabinetten De Geer en Gerbrandy tijdens de oorlogsjaren. Dat voorstel viel aanvankelijk niet bij iedereen even goed. Met name bij het dagblad *Trouw*, met toen nog zeer nauwe banden met de ARP-fractie, gaf het aanleiding tot zure opmerkingen. Waren het niet ‘prof. Schermerhorn en zijn vrienden’ die direct na de bevrijding voorkwamen dat het kabinet-Gerbrandy verantwoording zou afleggen? ‘Nu, na twee

jaar, ontwaakt in de PvdA plotseling die behoefte', terwijl de staatkundige betekenis van die verantwoording volgens de ARP minder was geworden. Nog meer stak het dat Van der Goes van Naters deze wens 'zo maar op eigen houtje' naar voren had gebracht 'zonder daarover eerst met de andere fracties overleg te plegen'.¹ Van der Goes had dit onderwerp al eens in de Kamer ter sprake gebracht, doch hiervoor geen steun gekregen.² Hij wilde de leemte vullen die was ontstaan in de parlementaire democratie door het buiten werking stellen van het parlement vanaf mei 1940. Maar hij vond ook dat het goed was dat werd vastgesteld wat er in die vijf bezettingsjaren precies was gebeurd. Een goede geschiedschrijving zou daar behulpzaam kunnen zijn. Van der Goes wilde ook het 'Indonesisch beleid in Londen, in het bijzonder ten aanzien van de rekrutering en opleiding der troepen' onderzocht zien. Waarom de sociaaldemocraat juist deze gevoelige kwestie, naast al die andere, onderzocht wilde hebben, is onduidelijk gebleven.³

Andere Kamerleden gingen hierop door. Zij stelden voor om niet, zoals Van der Goes wilde, de te onderzoeken periode te beperken tot 5 mei 1945, de dag van de bevrijding, maar tot 20 november van dat jaar, de dag waarop de tijdelijke Staten-Generaal weer in hun gezag werden hersteld. Tot die dag had de regering geen verantwoording kunnen afleggen tegenover de volksvertegenwoordiging. Het liberale Kamerlid Steven Bierema stelde zelfs voor het onderzoek door te trekken tot 23 juli 1946, toen de Tweede Kamer weer haar volledige parlementaire rechten kreeg. Dit zou betekenen dat de gehele duur van het kabinet-Schermerhorn/Drees onder de loep zou worden genomen.⁴ Van der Goes verzette zich heftig tegen deze uitbreiding. Volgens hem had ook de voorlopige Tweede Kamer ruim de gelegenheid gehad het toenmalige kabinet aan de tand te voelen. Uiteindelijk stemde de Kamer voor het amendement waarbij als einddatum 20 november 1945 werd genomen. Alleen de PvdA-fractie stemde tegen: zij wilde Drees kennelijk helemaal buiten de enquête houden.

Ook een ander voorstel van Bierema haalde een meerderheid en wederom had de PvdA tegen gestemd. De liberaal wilde in het punt over Nederlands-Indië de frase 'in het bijzonder de rekrutering en opleiding der troepen' schrappen. Hij zag in deze toevoeging een beperking en wilde dat het algehele Indië-beleid bekeken zou worden. De Kamer was dat met Bierema eens.⁵ Deze twee amendementen hadden aanzienlijke gevolgen voor het onderzoek naar de Indische kwestie. Het zou niet alleen gaan over het Londense beleid van Gerbrandy, maar voor een deel ook over dat van het kabinet-Schermerhorn/Drees. Te denken valt aan de in september en oktober

1945 genomen besluiten troepen naar Indië te sturen en het voornemen om niet met de Indonesische leiders Sukarno en Hatta te onderhandelen.⁶

Verschillende Kamerleden, onder wie CHU-leider Hendrik Tilanus, vreesden dat de enquête minder fraaie feiten – welke precies liet hij in het midden – naar boven zou halen en dat dit het Nederlandse prestige en reputatie zou kunnen schaden. Beoogd commissievoorzitter Donker antwoordde daarop dat de ‘ware democratie haar kracht nimmer ontleent aan het verdoezelen van feiten en tegenstellingen’. In dezelfde woorden liet Van der Goes van Naters zich uit: ‘Het prestige van Nederland wordt niet geschaad door een dergelijk onderzoek; veeleer zal het als een triomf der Nederlandse democratische gedachte worden beschouwd.’⁷

Zonder hoofdelijke stemming besloot de Tweede Kamer tot het houden van een parlementaire enquête, de eerste sinds zestig jaar.⁸ Uiteindelijk had geen enkele partij de behoefte om dwars te liggen. Hoewel verschillende Kamerleden vraagtekens hadden gezet bij de doelstelling van Van der Goes om de enquête binnen een jaar na installering van de commissie af te ronden, bleef dit uitgangspunt ongewijzigd. Al heel snel bleek echter dat dit een volstrekt onmogelijke opgave was. Uiteindelijk zou het parlement tot acht keer toe in december besluiten tot verlenging met één jaar: de commissie bracht haar laatste rapport uit in 1956.

PUNT N

Het onderzoek naar het ‘punt n’ – de commissie gaf alle onderwerpen een letter en de ‘Indische kwestie’ werd punt n – zou in die jarenlange vertraging een belangrijke rol spelen.⁹ Een eerste indicatie daarvan bleek al in het tweede verslag dat de commissie aan de Tweede Kamer uitbracht. Leden voorspelden dat de voorbereiding op grote moeilijkheden zou stuiten, omdat veel materiaal van de Nederlands-Indische regering zich niet in Nederland bevond. Een andere moeilijkheid was dat veel getuigen niet in Nederland verbleven.¹⁰ Een halfjaar later was de toon over punt n iets positiever. Zo kreeg de commissie verscheidene belangrijke stukken in handen en ontstond er een beeld van de onderdelen waaruit dit onderwerp moest gaan bestaan. Maar veel verder dan dat ging het in werkelijkheid niet.¹¹ Onderzoeker R.F. Wery meldde tijdens een vergadering dat hij een ‘massa stukken’ had verzameld, maar dat hij geen idee had hoe hij verder moest. ‘Iemand moet een zekere richtlijn aangeven’, zo stelde hij.¹² Die zou er nauwelijks komen.

In augustus 1949 meldde de commissie in het vierde verslag dat diverse archieven een ‘rijke oogst’ hadden opgeleverd, maar dat het materiaal nog niet

was bekeken. Daarnaast waren er nog ‘slechts elf getuigen’ gehoord. Hoeveel tijd dit onderzoek zou gaan kosten, kon de commissie nog niet zeggen, maar wel dat het zeer omvangrijk ging worden. Van het verhoren van getuigen in het buitenland werd vanwege de kosten afgezien. Nu al voorspelde de commissie dat punt n nooit volledig zou kunnen worden afgerond.¹³ Omstreeks dezelfde tijd werd in de commissie geopperd om gebruik te maken van het feit dat in verband met de Ronde Tafel Conferentie, die van 23 augustus tot 2 november werd gehouden in Den Haag, vele Indonesische autoriteiten in Nederland zouden verblijven. Uiteindelijk zouden alleen twee in Indonesië wonende Nederlanders – E.D. Wermuth en J. Verboom – worden gehoord, waarbij het proces-verbaal van laatstgenoemde ook nog eens zoekraakte.

Problematisch is dat de in het Nationaal Archief beschikbare notulen van de plenaire vergadering van de enquêtecommissie verre van compleet zijn. Zo gaapt er een gat tussen november 1949 en 23 februari 1951. Over de ontwikkeling van punt n in deze periode is alleen de summier informatie beschikbaar die het vijfde en zesde verslag leveren. Daarin staat dat het verzamelen van archiefstukken werd voortgezet, dat de commissie zich beperkte tot de hoofdlijnen en dat het onderzoek ‘slechts langzaam vooruitkwam’.¹⁴ In de vergadering van 23 februari 1951 werd duidelijk hoe de commissie aankeek tegen de gebeurtenissen in Indonesië tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog. Commissielid Bob Wttewaal van Stoetwegen (CHU), die al eerder had aangegeven dat het werk haar boven het hoofd was gegroeid, was zeer somber over punt n. Ze vond dat dit onderwerp ‘nog niet rijp’ was om daar op korte termijn over te rapporteren. ‘Zulk een onderzoek zou ook veel te veel gevoeligheden in verband met de verhouding tot Indonesië opwekken.’ Als de Tweede Kamer dit punt wilde doorzetten, dan zou dit volgens Wttewaal van Stoetwegen moeten worden overgedragen aan een commissie van deskundigen op Indisch gebied.¹⁵

Een paar maanden later werd over punt n maar één ding gezegd: dat hier voor de verkiezingen ‘toch niets [aan] gebeuren kan’.¹⁶ Die verkiezingen waren op dat moment nog meer dan een jaar weg: 25 juni 1952. Veel notulen laten punt n onbesproken. Dit veranderde in een vergadering in maart 1952 waarin werd gemeld dat voormalig Indisch bestuursambtenaar J.W. Meyer Ranneft een rapport aanbood met informatie over Indonesië. Dan volgt de zin: ‘Of de commissie hieraan iets moet doen, kan pas onderzocht worden, indien punt n ter hand wordt genomen.’ Dit is dan kennelijk nog steeds niet gedaan. Verderop in de notulen blijkt dat er nog geen of weinig getuigen waren gehoord. Een commissielid drong erop aan hier eens mee te beginnen. ‘Dan liggen hun verklaringen tenminste vast en lopen wij niet meer het risi-

co dat deze getuigen inmiddels sterven of naar het buitenland vertrekken.¹⁷

Bij het verschijnen van het zesde deelrapport van de commissie berichtte *De Telegraaf* in september 1952 dat ‘van bevoegde zijde’ was vernomen dat het zeer de vraag was of de commissie het onderzoek naar de gebeurtenissen in toenmalig Nederlands-Indië zou afmaken. ‘Er schijnt van bepaalde zijden druk geoefend te zijn of te worden, om zich niet meer in deze historie te verdiepen, ten einde mogelijke gevoeligheden van tegenwoordige bewindslieden in Indonesië en belangrijke figuren in ons land niet te raken.’¹⁸ *Het Parool* van die middag meldde dat de commissie binnenkort aan de Tweede Kamer zou voorstellen ‘af te zien van een onderzoek naar alles wat zich rondom Nederlandsch-Indië heeft afgespeeld’. Belangrijkste reden, aldus de krant, was dat het ‘thans niet meer mogelijk is onderdanen van de republiek te horen.’¹⁹ Geen van de andere dagbladen haakte op deze twee berichten in. Correcties van de berichten verschenen er evenmin.

Tweede Kamervoorzitter Leo Kortenhorst (KVP) vroeg in september 1952, vermoedelijk naar aanleiding van bovengenoemde berichten, in een brief aan de enquêtecommissie naar de stand van zaken wat betreft het onderzoek naar Indië.²⁰ Het dwong de commissie intern tot een inventarisatie van het materiaal dat er op dat moment was en dat stemde allesbehalve positief. ‘Het is natuurlijk mogelijk en zelfs, gezien de tot dusverre verkregen gegevens, waarschijnlijk, dat de publicatie van de werkelijke gang van zaken te land en ter zee een niet zeer fraaie indruk zal maken. Ook is het zeer wel mogelijk dat deze publicatie aan de positie van Nederland tegenover het buitenland tot op zekere hoogte afbreuk zal doen.’ Tegelijkertijd redeneerde de commissie dat een ‘openhartige publicatie [...] onverdiende blaam’ zou kunnen wegnemen en dat de verantwoordelijkheden correct konden worden vastgesteld. Ook meende zij dat het tot dan gevoerde ‘systeem om niets te verdoezelen goed gewerkt heeft’. Toch werd niet uitgesloten dat de conclusie zou kunnen luiden dat ‘publicatie met ’s lands belang in strijd zou zijn’. Het zou vreemd zijn als wel het militaire beleid ten aanzien van Indië – over Indonesië ging het zelden – behandeld zou worden, en niet het civiel-politieke deel. De gedachte om over Indië niet te gaan publiceren had kennelijk zodanig wortel geschoten dat gekeken werd naar hoe de zaak formeel lag. Conclusie was echter dat punt n door de Kamer was opgedragen en dat de commissie zich hier alleen aan kon onttrekken als de Kamer, op eigen initiatief en niet op dat van de commissie, haar hiervan zou ontslaan.²¹

Met het oog op de discussie die in 1956 zou ontstaan over de argumenten voor het voortijdig afsluiten van deze enquête, bevatten deze notulen

nog een interessante opmerking. Enkele leden constateerden dat bij toetsing van getuigenverklaringen ‘telkens weer blijkt dat tal van personen zich de belangrijke gebeurtenissen toch met nauwkeurigheid weten te herinneren’, hoewel bepaalde feiten ‘nu reeds tien jaar achter ons liggen’.

De brief van Kamervoorzitter Kortenhorst leidde tot de afspraak dat er een bespreking zou komen tussen de enquêtecommissie en het Seniorenconvent – een besloten overleg tussen fractievoorzitters – van de Tweede Kamer. Uit de notulen van 23 april 1953 blijkt echter dat dit overleg nog altijd niet had plaatsgevonden. De commissieleden worstelden nog steeds met de praktische vraag in welk deel de strijd op de Javazee en op Java moest worden behandeld: in punt p (het militair beleid na de meidagen van 1940) of in punt n? ‘De vraag wordt echter, hoe en door wie dit moet gebeuren.’ De voorzitter van de commissie – inmiddels was PvdA’er Donker vervangen door KVP’er Theo Koersen – wees erop dat punt n formeel nog steeds geschreven behoorde te worden, maar dat nog even in het midden gelaten werd wie zich hiermee ging belasten.²²

De ontmoeting van de commissie met de Kamerleden Romme, Joan Willems (PvdA), Jan Schouten (ARP), Tilanus en Pieter Oud (VVD) zal in dat licht voor de commissie teleurstellend zijn geweest. De parlementariërs waren unaniem in hun oordeel dat punt n moest worden afgemaakt. Ook als uit het onderzoek ‘minder fraaie gebeurtenissen’ aan het licht zouden komen, was volgens Romme het niet-onderzoeken van het beleid rond Indië een ‘veel groter kwaad’. Tilanus meende dat het een ‘slechte indruk in den lande’ zou maken als het Indische beleid zou blijven liggen. De Tweede Kamer had op dat moment niet de behoefte om de Indische geschiedenis weg te moffelen.²³

Commissielid Wttewaal van Stoetwegen bracht naar voren dat 20 november 1945 een onlogisch einde was wat betreft het Indische beleid. Daarnaast vreesde zij een ‘heleboel moeilijkheden’, omdat ‘niet te vermijden is dat de gedragingen van een aantal Indonesische autoriteiten ter sprake komen, terwijl zij zelf niet gehoord kunnen worden’. De fractievoorzitters lieten zich niet van de wijs brengen. Zij kwamen de freule alleen tegemoet op het punt dat er nieuwe leden uit de Kamer moesten komen die punt n op zich zouden nemen.²⁴ Die nieuwe leden kwamen er – Johan Fens (KVP), Nico Stufkens (PvdA), Siep Posthumus (PvdA), Jan Fokkema (ARP) en Theo van Lier (PvdA) – maar veel hielden zij zich niet met Indië bezig. Dat mag althans worden afgeleid uit een korte mededeling in de vergadering van 28 september 1954, anderhalf jaar na die bijeenkomst met de Kamersenioren.

Pas als de andere punten 'zo goed als voltooid zijn, zal de commissie beslissen op welke wijze n zal worden aangepakt.'²⁵ Hieruit mag worden afgeleid dat het onderwerp weer was blijven liggen.

Kennelijk bleef dit een tijdje zo.²⁶ Pas in de vergadering van ruim twee jaar later – het is dan november 1956 – is er over dat onderwerp weer iets te vinden. Het was geheel gewijd aan punt n, het enige onderwerp waarover nog geen verslag was verschenen. Een van de griffiers van de commissie, G.M.A.M. Huigens, had voor de vergadering een nota gemaakt met de voor- en tegenargumenten voor voortzetting van dit onderdeel.²⁷ Voor het afronden van het onderzoek pleitte volgens Huigens bijvoorbeeld het feit dat de Kamersenioren daarop hadden aangedrongen, er al enkele getuigen waren gehoord en dat de enquête zonder Indië niet echt voltooid zou zijn. Hier-tegen pleitte dat publicatie over het civiele beleid van voor 1942, het echech van het KNIL op Java bij de Japanse invasie en het militair beleid in 1942 en daarna 'weinig goeds valt te zeggen' en het niet in 's lands belang is' daar nadruk op te leggen. 'Dit klemt temeer omdat het hier donkere hoofdpunten betreft waartegenover geen belangrijke lichtpunten gesteld kunnen worden.'

Voorts waren betrokkenen die men wilde horen inmiddels overleden of om een andere reden niet beschikbaar, bijvoorbeeld omdat zij in Indonesië woonden. Eén van de overwegingen van de Kamer bij het instellen van de enquête was dat uit het onderzoek 'nuttige lessen voor de toekomst' waren te trekken. Aangezien Indië reeds verloren was gegaan, had dit 'ten aanzien van punt n [...] geen enkele betekenis.' Het element dat in de enquête op een of andere manier rekenschap zou kunnen worden afgelegd over het waarom van het starten van de oorlog en wie daarbij op welke wijze een rol hadden gespeeld, werd niet besproken.

Het enige argument echter dat later terug zou komen in het voorstel aan de Tweede Kamer om de enquête te beëindigen, ging over het probleem om getuigen nog te verhoren over zaken die vijftien jaar geleden waren gebeurd. Uit de laatste verhoren, zo stelde de commissie vast, was gebleken dat 'intelligente en geenszins oude mensen' zich nauwelijks meer zaken van 1942 en daarna konden herinneren. In de commissie was het met name Kamerlid Fens die dit argument ondersteunde. Hij gebruikte woorden als 'principiëel en moreel onjuist' om aan te geven dat hij het niet verantwoord achtte dat getuigen een eed moesten afleggen voor zaken die al lang geleden waren gebeurd.²⁸ Zo besloot de commissie unaniem om er een punt achter te zetten en de Kamer om ontheffing van haar taken te vragen.²⁹ Er zou geen deel negen met daarin de Indische kwestie komen. Dat kreeg de Kamer pas

een maand later, op 11 december 1956, officieel te horen. Dit was rijkelijk laat, want het mandaat van de commissie moest elk jaar vóór 31 december verlengd worden, waardoor het afsluitende debat nog voor het kerstreces gehouden kon worden. Behalve dat de Kamer totaal verrast was, werd zij hiermee ook voor het blok gezet. Het debat werd uiteindelijk op vrijdag 21 december gepland, de dag dat Kamerleden klaarstonden om naar huis af te reizen en Kerstmis te vieren.

HET KAMERDEBAT

Het werd vooral het debat voor de teleurgestelde Kamerleden.³⁰ De twee die hier vooraan stonden, waren Charles Welter en Pieter Gerbrandy, beiden in 1946 medeoprichters van het Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid (NCHR). Dit was een actiegroep die bij de regering protesteerde tegen het Akkoord van Linggadjati en zich heftig verzette tegen de onafhankelijkheid van Indonesië. Deze twee oud-ministers hadden gehoopt dat de enquête de fouten zou blootleggen die tot het akkoord hadden geleid. Zij wilden bijvoorbeeld weten waarom Van Mook toch met Sukarno en Hatta was gaan praten, ondanks het verbod van de regering.

Welter en Gerbrandy waren boos over het late tijdstip waarop de commissie had gemeld dat ze ermee wilde stoppen: zij zagen hierin opzet en obstructie. In die korte tijd hadden zij geen publieke steun kunnen organiseren voor hun protest. Daarnaast vochten zij, net als de Kamerleden Jan Schmal (CHU), Gortzak en Frits van de Wetering (CHU), de argumentatie aan om het onderzoek niet voort te zetten. Gerbrandy rekende voor dat de periode van de capitulatie van Japan op 15 augustus tot 20 november 1945, op dat moment elf jaar geleden was. Hoe was dat te rijmen met het rapport dat de commissie onlangs had gepubliceerd over gebeurtenissen die zestien jaar geleden hadden plaatsgevonden? ‘Nu gaat men om de hete brij heenlopen, men wil mensen sauveren.’ Hij doelde hiermee met name op Drees en Schermerhorn, de naamgevers van het kabinet. Welter voegde eraan toe dat bij de instelling van de enquêtecommissie in 1947 een grote meerderheid van de Kamer het amendement-Biereema had aangenomen, waarmee de onderzoeksperiode werd uitgebreid naar 20 november 1945. Het niet-onderzoeken van de Indische periode na de bevrijding was dus in strijd met de uitdrukkelijke opdracht van de Kamer, zo stelde Welter.

CHU'er Van de Wetering meende dat de commissie vanaf het begin te laks was geweest met dit onderwerp. Hij had zelf tijdens de Tweede Wereldoorlog in een Japans krijgsgevangenkamp gezeten. ‘Het spijt me dat ik niet meer

kan vernemen waarom de Nederlandse regering in Londen tegenover ons zo'n passieve houding heeft aangenomen. Wij hebben ons daardoor gevoeld als de meest vergeten mensen in de wereld.' Van de Wetering ging niet zo ver als Gerbrandy om de commissie van partijdigheid te beschuldigen. 'Maar natuurlijk moeten deze zaken [...] niet in de doofpot.' Hij stelde voor dat de regering geld beschikbaar zou stellen voor een historisch onderzoek en dat de archieven hiervoor open zouden gaan.³¹

Communist Henk Gortzak leverde vanuit een heel ander gezichtspunt kritiek op het besluit van de commissie. De CPN was als enige partij vanaf het begin tegen de oorlog in Indonesië geweest. Hij betreurde het dat nu niet bekend zou worden waarom het kabinet-Schermerhorn/Drees bijvoorbeeld besloot tot het voeren van een oorlog die 'tot een rampzalige situatie' had geleid en wiens verantwoordelijkheid dat was geweest.

Het enige Kamerlid dat in het debat het besluit van de commissie steunde was Van der Goes van Naters, uitgerekend de man die negen jaar daarvoor het initiatief had genomen voor de enquête. Hij nam een mild standpunt in en zei dat zijn fractie het bezwaar van de commissie kon begrijpen. Wat hem belangrijker leek, was de vraag wat er met de opbrengst van de enquête ging gebeuren.³² De pijnlijke consequentie van het op het allerlaatste moment aankondigen van de beëindiging was immers dat de Tweede Kamer niet fatsoenlijk kon debatteren over het resultaat van negen jaar onderzoek. Per 1 januari 1957 zou de commissie worden ontbonden en niet meer aanspreekbaar zijn.

De negentien delen die de commissie in die tijd produceerde, besloegen bijna vijftienduizend pagina's. Zij verhoorde 1250 getuigen en deskundigen en stelde 100.045 vragen. De Tweede Kamer kon niets anders doen dan dit alles ter kennisgeving aannemen. Van der Goes stelde voor om delen toch te bespreken bij begrotingsbehandelingen. Voorzitter Kortenhorst beloofde er zijn best voor te doen, maar daar zou niets van terecht komen.

In zijn werk over de Tweede Wereldoorlog noemde Loe de Jong droog de verschillende punten op waarop de enquêtecommissie met betrekking tot Nederlands-Indië tekort was geschoten. 'Een vreemd zwijgen?', zo vroeg hij zich af. Het lijkt erop dat hij precies wist wat zich in de commissie had afgespeeld. 'Misschien niet zo vreemd', zo vervolgde hij, 'wanneer men zich voor ogen stelt, hoe scherp, ja hoe pijnlijk in 1956 nog de herinneringen waren aan Nederlands koloniale worsteling in 1945-1949.' Als de commissie daar een oordeel over had willen vellen, 'dan zou, zo vermoeden wij, een waaier van opvattingen zijn gebleken, waaraan alle duidelijkheid zou hebben ontbroken.'³³

Uiteindelijk stemden 72 Kamerleden voor beëindigen van de werkzaamheden en 24 tegen. Op deze stemming kwam PvdA-Kamerlid Wiebe Wierda in 1969, toen er ophef ontstond vanwege de Hueting-affaire, in een interview met *De Tijd* terloops nog terug. Wierda had als bataljonscommandant in Indië gediend en was ervaringsdeskundige. Hij zei tegen de journalist dat hij naar aanleiding van Huetings uitlatingen geen vragen had gesteld aan de regering. 'Dan had ik dat in 1956 al moeten doen. De Tweede Kamer wees [...] eenzelfde enquête over de politionele acties af. De kwestie werd weggestemd door rechts.'³⁴ In werkelijkheid had het precies andersom gelegen. De PvdA stemde in haar geheel, dus ook Wierda, voor het beëindigen van de enquête. Het waren juist delen van de ARP (4), KVP (14) en CHU (2) – en de CPN- en SGP-fracties – die een voortzetting van het onderzoek wilden.

CONCLUSIE

Bij de negen leden van de parlementaire enquêtecommissie regeringsbeleid 1940-1945 was vanaf het allereerste begin ten aanzien van het Indië-beleid een zekere ontwijking zichtbaar. Terwijl andere onderwerpen met voortvarendheid werden opgepakt, sleepte de behandeling van punt n zich negen jaar lang voort zonder dat ooit een Kamerlid voor dit deel verantwoordelijk zou worden.

Er zijn geen aanwijzingen dat zij partijgenoten die in de periode 1945-1950 bewindslieden waren geweest uit de wind wilden houden. Wel vreesden zij dat de uitkomst op het buitenland een 'niet zeer fraaie indruk zal maken' en dat de conclusie kon zijn dat 'publicatie met 's lands belang in strijd zou zijn', wat eerder duidt op het motief dat zij het vaderland in bescherming wilden nemen. De kwestie van het extreem geweld in Indonesië bleef in deze jaren geheel buiten beeld.

Uit het optreden sprak een algemene weerzin om zich met dit pijnlijke onderwerp bezig te houden. Het was wellicht exemplarisch voor de houding die bij veel Nederlanders in die jaren vijftig en zestig ten aanzien van de ex-kolonie aanwezig was, zoals bij historici, journalisten en geschiedenisdocenten. De herinnering was nog te pijnlijk.

7.

De kwestie Nieuw-Guinea

Tijdens de Rondetafelconferentie (RTC) eind 1949 vonden de Nederlandse onderhandelaars dat Nieuw-Guinea onderdeel moest blijven uitmaken van het Koninkrijk der Nederlanden. Dit was de uitdrukkelijke wens van zowel regering als Tweede Kamer. Het is moeilijk om precies vast te stellen waar dit vasthouden aan Nieuw-Guinea precies een uiting van was. Was het spijt en teleurstelling over het verlies van een indrukwekkende kolonie die voor Nederland financieel profijtelijk was en het land internationaal aanzien gaf? Of was het een middel om de pijn over het verliezen van een koloniale oorlog te verdoven en de 'beschavingsmissie' voort te zetten? Die twee elementen zijn in de besluitvorming over Nieuw-Guinea moeilijk uit elkaar te houden.

Voor dit boek is de vraag van belang welke rol het conflict over Nieuw-Guinea speelde in de verwerking van de dekolonisatieoorlog. Op welke manier droeg dit bij aan de neiging van Nederlanders om over het militaire ingrijpen te zwijgen? Leidde het conflict over het eiland dat tot 1962 voor oplopende spanningen tussen Nederland en Indonesië zorgde, de aandacht af van de verwerking van de oorlog?

DE VOORGESCHIEDENIS

'Een zielig geval zonder uitzichten', zo noemde bestuursambtenaar Jan van Eechoud Nieuw-Guinea in de jaren dertig van de vorige eeuw. 'Een trage-

die zonder end'.¹ Pogingen van enkele vasthoudende Nederlanders om in die jaren een deel van het immense eiland te koloniseren en enigszins winstgevend te maken, waren jammerlijk mislukt.² Tot de Tweede Wereldoorlog hadden weinig Nederlanders interesse kunnen opbrengen voor dit ruige, dunbevolkte gebied. De goeddeels ondoordringbare wouden, bevolkt door mensen die nog, zoals men toen zei, in het stenen tijdperk leefden, waren hoogstens bij antropologen, geografen en ontdekkingsreizigers geliefd. De hitte en vochtigheid maakten van Nieuw-Guinea volgens Drees een 'menschvijandig land'.³ In de ogen van Nederlandse bestuurders was het misschien juist daarom wel geschikt om er in de jaren twintig een strafkamp te vestigen. Boven-Digoel was bestemd voor Indonesiërs die te luid van hun streven naar meer vrijheid en meer inspraak blijk hadden gegeven.

Dit veranderde echter na de onafhankelijkheidsproclamatie van Sukarno en Hatta op 17 augustus 1945. Verschillende Indische Nederlanders begrepen dat deze stap mogelijk tot de onafhankelijkheid van Indonesië zou kunnen gaan leiden. Zij begonnen na te denken over mogelijkheden om in dat geval toch in de archipel te kunnen blijven. In een open brief aan het Nederlandse volk schreef C.T. Berg dat Nieuw-Guinea een 'plek voor de toekomst' zou zijn, een 'vaderland waar onze groep zichzelf kan zijn, [...] 'waar we in staat zijn om Nederlands te kunnen praten, denken en voelen'.⁴ Berg richtte de belangengroep Grootere Nederland Actie op. Hij kreeg voor zijn plan van verschillende kanten steun, onder meer van de invloedrijke pressiegroep het Indo-Europeesch Verbond.⁵

Toen in Den Haag het op 15 november 1946 met de Republiek gesloten Akkoord van Linggadjati werd besproken, waarin niets expliciet over Nieuw-Guinea stond, toonde minister J.A. Jonkman (PvdA) zich gevoelig voor de wens van Indische Nederlanders om een toevluchtsoord te hebben.⁶ Bij de 'aankleding' van dit akkoord – waarbij de Tweede Kamer eenzijdig enkele voorwaarden toevoegde – kwam de aantekening dat Nieuw-Guinea een aparte status zou krijgen. Dit plan kreeg in de jaren daarna in Nederland steeds meer steun. De eerdergenoemde Van Eechoud bleek bij nader inzien toch geloof te hebben in de economische ontwikkeling van het eiland en lobbyde onder meer bij zijn partij, de KVP, voor zijn plan om Nieuw-Guinea los van Indonesië een eigen toekomst te geven.⁷ Deze lobby bleek niet zonder succes. Het Van Roijen-Roem-akkoord van mei 1949 sprak nog wel van een overdracht van de 'werkelijke en complete soevereiniteit aan Indonesië'. Minister van Uniezaken en Overzeese Rijksdelen Van Maarseveen besefte echter dat dit voor veel twijfelaars in de Tweede Kamer een brug te ver zou

zijn en ging op zoek naar manieren om de benodigde twee-derde meerderheid in de Tweede Kamer te halen. Het behoud van Nieuw-Guinea bleek bij veel politici, vooral die van de vvd, zo aansprekend te zijn en zodanig de pijn van de dekolonisatie te verzachten dat zij onder die voorwaarde instemden met de onafhankelijkheid van Indonesië.

Bij de afsluitende onderhandelingen in december 1949 kon men het over Nieuw-Guinea niet eens worden. Indonesië voelde er niets voor om Nieuw-Guinea buiten de overdracht te houden. Onder grote tijdsdruk spraken Nederland en de nieuwe Republiek af dat binnen een jaar over de toekomst van het eiland een definitief besluit zou worden genomen. In dat jaar zou de verhouding tussen de twee landen echter danig vertroebeld raken. De oorzaak daarvan lag onder meer in de coup poging van Westerling begin 1950 en het afschaffen van de federale structuur van Indonesië door de Republikeinse regering, wat volgens Nederland in strijd was met de RTC-afspraken. Het kabinet besloot na het mislukken van de conferentie het onderwerp voorlopig ‘in de ijskast’ te zetten, in de verwachting dat Indonesië in de jaren daarna wel zou bijdraaien.

BITTER CONFLICT MET INDONESIAË

Achteraf valt te constateren dat Nederland had kunnen weten dat Indonesië het er niet bij zou laten zitten. Bewijs daarvoor zijn de nota's van achtereenvolgens Hirschfeld – die in juli 1950 vertrok als Hoge Commissaris – en zijn opvolger A.Th. Lamping, waarin zij voorspelden hoe rampzalig de relatie tussen de twee landen zich zou kunnen ontwikkelen als Nederland vasthield aan Nieuw-Guinea. Het zou ten koste gaan van de laatste rijkdommen die Nederland nog in Indonesië had. Lamping smeekte de regering bijna om Indonesië tegemoet te komen, omdat hij vreesde voor gewelddadige represailles. ‘Geen Indonesiër kan onze Nieuw-Guinea-politiek anders interpreteren dan als een streven om toch nog een koloniale mogendheid in het klein te willen spelen.’⁸

De verwachting dat na het tekenen van het soevereiniteitsverdrag door koningin Juliana de gekwetste nationale gevoelens in Nederland met het verstrijken van de tijd zouden gaan liggen, kwam niet uit. Integendeel zo leek het. In de lente van 1950 vond nog 59 procent⁹ van de Nederlanders dat Nieuw-Guinea onder Nederlands bestuur moest blijven, in de herfst was dat percentage gestegen naar 62.¹⁰ In juni schreven 283 mensen uit de academische wereld een verzoekschrift aan de Tweede Kamer waarin met de ‘meeste aandrang’ werd ‘verzocht het behoud en de versteviging van de band tussen

Nederland en Nederlands Nieuw-Guinea, zuiver en zonder inmenging van vreemde mogendheden, met alle kracht te bevorderen [...].¹¹ In september ondertekenden 366 hoogleraren datzelfde verzoekschrift. Van de grote Nederlandse dagbladen kwam weinig tegenspraak, volgens politicoloog Arend Lijphart, die over de kwestie een invloedrijk boek met de veelzeggende titel *The Trauma of Decolonization* zou schrijven. Zij liepen in ‘docile agreement’ aan de leiband van de politieke partijen.¹²

Verskillende studies hebben aangetoond dat in Nederland met betrekking tot Nieuw-Guinea na het ‘verlies van Indonesië’ heel andere dan rationele motieven een rol speelden.¹³ Men beriep zich op het zelfbeschikingsrecht van de Papoea’s en het feit dat het eiland geografisch en etnisch niet bij Indonesië hoorde, argumenten die ook opgaan voor de Molukken. Daarnaast speelde het idee mee dat Nederland met ‘de laatste parel in de Gordel van Smaragd’ nog steeds een (opvoedings)taak te vervullen had.¹⁴ Een topambtenaar bij Buitenlandse Zaken merkte hierover eens op dat Nederland de houding had van een ‘bezorgde vader die zijn zoon ernstig toespreekt wanneer deze met een slecht rapport thuiskomt’.¹⁵ Nieuw-Guinea zou maritiem een belangrijke rol kunnen vervullen in de bescherming van het vrije Westen en zo zou Nederland, zo werd volgens Lijphart geregeneerd, iets behouden van zijn vroegere ‘grandeur’ en ‘power’ van middelgrote mogendheid. Toch was dat niet de kern, zo concludeerde hij. ‘The real motives behind Holland’s reluctance to decolonize were entirely subjective and psychological: the search for national self esteem, feelings of moral superiority, egocentric altruism, and deep resentment against Indonesia.’¹⁶ Historicus Bart Stol nuanceerde in 2017 in zijn dissertatie het beeld dat Lijphart schetste van de beweegredenen van Nederland om aan Nieuw-Guinea vast te houden. Dat beleid was volgens hem vooral gebaseerd op een in die jaren reële afweging van kosten en baten en werd bovendien gesteund door andere koloniale mogendheden. Er waren wel frustraties en emoties over het verlies van de oorlog, maar die speelden geen doorslaggevende rol in de besluitvorming.¹⁷

DE ZAAK-JUNGSCHLÄGER

President Sukarno was vastbesloten om Nieuw-Guinea aan het grondgebied van Indonesië toe te voegen. Hij nam daarvoor vergaande maatregelen zoals de nationalisering van Nederlandse bedrijven. Sukarno voerde de druk verder op met de arrestatie in december 1953 van meer dan dertig Nederlanders op verdenking van het lidmaatschap van de zogeheten Nederlands-Indische

Guerrilla Organisatie (NIGO).¹⁸ Het Openbaar Ministerie hield de NIGO verantwoordelijk voor de politieke en economische malaise die Indonesië in haar greep hield. Na twee jaar waren pas vier Nederlanders voor de rechter gebracht en negentien nog niet verhoord, laat staan dat zij te horen kregen waarvan zij verdacht werden.¹⁹ De twee bekendste arrestanten die strafrechtelijk werden vervolgd, waren mannen die in de dekolonisatieoorlog een belangrijke rol hadden gespeeld: voormalig hoofd van inlichtingendienst NEFIS, Leon Jungschläger en KNIL-officier Henry Schmidt.²⁰

Het overduidelijke politieke karakter en de dubieuze juridische onderbouwing van het proces wekte in Nederland grote verontwaardiging.²¹ Het was de Nederlandse overheid duidelijk dat het hier om een showproces ging en dat de NIGO een verzonnen organisatie was. Bovendien werden de arrestanten mishandeld. Toen de Indonesische aanklager Sunarjo hiernaar werd gevraagd, zei hij dat het ging om 'klappen van aanmoediging die de waarheid naar boven brengen.'²² De Hoge Commissaris graaf Van Bijlandt meende dat Indonesië hiermee 'over de hoofden van de verdachten heen de Nederlandse regering, haar diplomatieke vertegenwoordigers in Indonesië en de aldaar verblijvende Nederlanders' wilde treffen.²³

Naarmate de tijd verstreek groeide in Nederland de weerzin over de behandeling van hun landgenoten in Indonesië. Alleen de landelijke kranten schreven in die periode al ruim tweeduizend artikelen over Jungschläger.²⁴ Toen de voormalige NEFIS-man in februari 1956 de doodstraf hoorde eisen door de officier van justitie kwam een deel van Nederland in verzet. Er ontstond een Jungschläger-comité, in kerken werden gebedsdiensten gehouden, kranten stelden gratis ruimte ter beschikking voor de oproep om geld te storten. De grimmigheid van de sfeer bleek uit de hoeveelheid dreigbrieven die de Indonesische ambassade ontving.²⁵ Deze stemming sloeg om in uitgesproken woede toen op 19 april bleek dat Jungschläger in zijn cel aan een hersenbloeding was overleden. Vooral bij de confessionele partijen en onder oud-KNIL-militairen steeg de verontwaardiging hierover tot een kookpunt.

PROPRIA CURES

Uitgerekend op de dag van Jungschlägers overlijden verschenen in het Amsterdamse studentenblad *Propria Cures* twee stukken waarin werd gesteld dat Jungschläger en Schmidt niet zo onschuldig waren als Nederland dacht. Journalist/dichter Jan Eijkelboom en de latere hoogleraar sociologie Joop Goudsblom hekelden de eenzijdigheid waarmee Nederlandse kranten – 'van *NRC* tot *de Volkskrant* [...] zelfs *De Waarheid* heeft discreet gezwegen' –

over de kwestie hadden bericht. Geen krant had een verband durven leggen tussen het proces en het excessieve geweld tijdens de dekolonisatieoorlog. Goudsblom en Eijkelboom erkenden dat het proces van geen kant deugde en dat de NIGO een verzinsel was. Nederland moest echter inzien dat Indonesië Jungschläger vervolgte, zo stelde Eijkelboom, omdat hij hoofd is geweest van de Nederlandse inlichtingendienst die 'vaak gruwelijke methoden toepaste om gevangenen aan het praten te krijgen [...] en als iemand hieraan bezweek, kreeg hij een schot in de nek'. Goudsblom vergeleek de Nederlandse vraag om een clemente behandeling in Indonesië met Duitse verzoeken om uitlevering van veroordeelde ex-ss'ers.²⁶

Over deze publicaties in het studentenblad met pakweg zesduizend abonnees ontstond de nodige commotie. Tijdens een herdenkingsplechtigheid in het Amsterdamse Concertgebouw spraken sprekers hun woede uit over de twee artikelen waarin Jungschläger volgens hen was beschreven als een ex-sd'er of ex-ss'er. Jan Derks, oud-hoofredacteur van *De Tijd*, deed de beschuldigingen van Eijkelboom en Goudsblom aan het adres van Jungschläger af als 'de krankzinnigste nonsens'.²⁷ De stukken in *Propria Cures* over de praktijken van de NEFIS bleven niet zonder gevolgen. 'Knokploegen, scheldbrieven, dreigementen in alle soorten en maten', zo beschreef Aad Nuis, destijds redacteur van dit blad, de reacties. Volgens hem hadden 'de zettters van PC een paar weken lang flinke ijzeren staven naast hun machines staan'.²⁸ Eijkelboom dook onder toen hij voor zijn huis een auto zag staan met een 'knokploeg oorlogsveteranen'.²⁹ Nuis vond het achteraf teleurstellend dat geen enkele krant het studentenblad was bijgevallen of een enigszins matigend geluid had laten horen. Uiteindelijk leidde de storm van kritiek en verontwaardiging er onder meer toe dat de PC-redactie een bijdrage van Joop Hueting over de excessen in Indonesië niet plaatste. 'Wij willen de zaak niet op de spits drijven', zo kreeg Hueting te horen.³⁰

De commotie weerhield Andries Teeuw, hoogleraar Maleis en Indoneesisch, er niet van een maand later op een vergadering van het Genootschap Nederland-Indonesië de 'heilige verontwaardiging' van zijn landgenoten aan de kaak te stellen. Hij verwees naar de excessen gepleegd op Zuid-Sulawesi en de geheimzinnigheid daaromheen. Teeuw vroeg waarom er geen goed onderzoek was gedaan naar de daden van kapitein Westerling. 'Voor de Indonesiër is de onschuld van Westerling tien keer zo ongeloofwaardig als voor ons de schuld van Jungschläger'.³¹ Slechts één journalist merkte deze lezing op: Jacques Gans van *De Telegraaf*. Hij kon weinig waardering opbrengen voor de 'kruiperigheid en onderdanigheid' van de Leidse hoogle-

raar in de richting van Sukarno en het 'frappant staaltje van het aflikken van de schoen die schopt'.³²

Met het overlijden van Jungschläger verdween kennelijk bij de Indonesische autoriteiten de drang om via strafprocessen hun gram op Nederland te halen. In het proces tegen de andere 'spion', Henry Schmidt, kwam het eind 1956 tot een uitspraak: vijftien jaar onvoorwaardelijk. Vooral rechts Nederland was er verontwaardigd over dat een 'onschuldig man' een dergelijke straf kreeg opgelegd, maar er was ook opluchting dat het niet zwaarder was uitgevallen. Minister Joseph Luns (KVP) protesteerde plichtmatig en poogde achter de schermen en in stilte om iedereen eerder vrij te krijgen. Dat lukte in de loop van 1957. In alle stilte werden de lichte gevallen vrijgelaten, maar Schmidt volgde pas op 18 maart 1959.³³

Over de voor de hand liggende vraag waarom de Indonesische autoriteiten Jungschläger en Schmidt niet vervolgden voor mogelijk strafbare feiten gepleegd in de periode 1945-1949, valt slechts te speculeren. Het antwoord zou kunnen zijn dat Indonesië vreesde dat dan tevens het eigen excessieve geweld naar buiten zou kunnen komen. Een aanwijzing hiervoor is de boodschap die Indonesië vanaf de Hueting-affaire via zijn ambassadeurs aan de Nederlandse regering zou overbrengen, dat het land beslist geen prijs stelde op een onderzoek naar het gepleegde geweld in deze oorlog.³⁴

OVERDRACHT NIEUW-GUINEA

De benoeming in 1952 van Luns als minister zonder portefeuille met onder meer Nieuw-Guinea in zijn takenpakket had geen toenadering tot Indonesië tot gevolg. De KVP'er liet zich kennen als een voorstander van de harde lijn die zich tot het laatste moment zou verzetten tegen opgave van Nieuw-Guinea. Het was onder meer door zijn onbuigzame houding – en onhandige grapjes – waarmee hij de Indonesische delegatie dermate op de kast joeg, dat de onderhandelingen over Nieuw-Guinea in Genève begin 1956 spaak liepen.³⁵

Direct daarop zegde Sukarno de Nederlands-Indonesische Unie eenzijdig op, wat in Indonesië als een bevrijding werd gevierd. Deze Unie had in Haagse ogen de tegenhanger moeten worden van het Britse gemenebest. Zij zou bestaan uit de soevereine partners het Koninkrijk der Nederlanden (inclusief Suriname en de Nederlandse Antillen) en de Verenigde Staten van Indonesië. De twee staten zouden op tal van gebieden gaan samenwerken en ministers zouden elkaar elk halfjaar spreken. Het getouwtrek over Nieuw-Guinea gaf Sukarno het laatste argument om deze Unie, die voor

Indonesië nooit aantrekkelijk was geweest, op te zeggen. Dit maakte evenwel geen einde aan de anti-Nederlandse-stemming in Indonesië. Historici vroegen zich af of Nederland op dat moment dat negatieve sentiment nog had kunnen veranderen door Nieuw-Guinea over te dragen.³⁶ Het leek erop dat de interne politieke dynamiek, vooral de electorale opkomst van anti-Nederlands gezinde communisten, leidde tot de zogeheten Nieuw-Guinea campagne, waarbij demonstranten Nederlandse bezittingen plunderden en bekladden. In december 1957 bezette het Indonesische leger Nederlandse ondernemingen die daarna werden genationaliseerd. Op 5 december – Zwarte Sinterklaas – verklaarde Sukarno Nederlanders staatsgevaarlijk en verzocht hij hun met klem Indonesië te verlaten. Het leidde tot een uittocht van 50.000 Nederlanders en Indische Nederlanders.

Toch kon de verhouding tussen de twee landen nog slechter worden. In de aanloop naar 1962 dreigde er zelfs oorlog, zeker nadat Nederland het vliegdekschip Hr.Ms. Karel Doorman naar Nieuw-Guinea had gestuurd. Indonesië liet militairen op het eiland landen en daarbij kwam het soms tot gevechten met Nederlandse soldaten. Nederland kreeg intussen internationaal steeds minder steun voor zijn beleid. Uiteindelijk dwongen de Verenig-

Minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns zoekt begin april 1961 tevergeefs steun bij de Amerikaanse president John Kennedy voor het behoud van Nieuw-Guinea voor Nederland. Bron: Nationaal Archief.

de Staten Nederland te onderhandelen met Indonesië. In Nederland was het ARP-fractie leider Bruins Slot die zich als eerste bij het onvermijdelijke neerlegde, dit tot ergernis van andere partijen, zoals de KVP, die nog niet van opgeven wilden weten. Bruins Slot wilde geen herhaling van de 'politonele acties'. Twijfel over de vraag of Nederland wel recht had op Nieuw-Guinea 'gaf hem de overtuiging dat je geen bloedvergieten meer mocht riskeren'.³⁷

OMSLAG

Hoewel de kwestie rond Nieuw-Guinea nog tot 1962 voortduurde en op diplomatiek niveau van geschil naar conflict escaleerde, meende Lijphart dat in 1956 de piek lag van het Nederlandse gevoel van 'zelfgenoegzaamheid en eigengerechtigheid' richting Indonesië. De preoccupatie met het verloren internationaal prestige maakte langzaam plaats voor de acceptatie van de status van een kleine macht. De psychologische wonden die de oorlog en het uiteindelijk loslaten van Indonesië hadden geslagen, werden na enkele jaren steeds draaglijker. De oorlog van 1945-1949 raakte langzaam op de achtergrond. Het hele complex van frustraties, teleurstellingen en geschonden trots werd geleidelijk minder pijnlijk. Wat hierbij hielp, volgens Lijphart, was de economische voorspoed van het land in de loop van de jaren vijftig.³⁸ Geleidelijk drong het door dat de leus 'Indië verloren, rampspoed geboren', niet bewaarheid was geworden. Daarnaast hielp de groeiende aandacht voor de NAVO, de Koude Oorlog en de Europese integratie om de pijn van de dekolonisatie bij politiek en bevolking te verdringen.

De Nederlandse Hervormde Kerk was het eerste segment in het behoudende deel van de Nederlandse samenleving waar de pijn over de dekolonisatie leek te verdwijnen. In juni 1956 publiceerde de generale synode van deze kerk een 'oproep tot bezinning over het vraagstuk Nieuw-Guinea'.³⁹ Puntsgewijs liepen de synodeleden de argumenten na die werden gebruikt voor het behoud van het eiland en concludeerden dat die nog maar beperkt geldig waren. De kerk uitte haar bezorgdheid over de mogelijk rampzalige gevolgen van dit conflict. Nederlanders moesten zich afvragen of het Nederlandse bewind de bewoners van Nieuw-Guinea niet afsnoerde van hun 'natuurlijke nabuurland Indonesië'.⁴⁰ De oproep kwam de hervormde synode op felle kritiek te staan. Die kwam van andere zuilen zoals bleek uit de kop in *de Volkskrant*: 'Ongelukkige oproep'. *Het Gereformeerde Gezinsblad* schreef: 'Oproep van Hervormde Synode koren op Indonesische molen'.⁴¹ Daarnaast stak binnen de Hervormde Kerk een storm van verontwaardiging op en zetten kerkleden acties op touw om de oproep te herroepen, zonder dat dit resultaat had.⁴²

De oproep is van significante betekenis geweest voor de latere omslag in Nederland, vooral omdat deze bij rechts Nederland zoveel stof deed opwaaien.⁴³ Het heropende in veel kringen het debat over de status van het eiland, die al jaren onbesproken was gebleven. Zo ondertekenden een halfjaar later 116 intellectuelen, ‘onder wie 54 hoogleraren’, een adres aan de zes grote politieke partijen waarin zij hun twijfel uitspraken over het Nieuw-Guinea-beleid en aandrongen op een heroverweging van de standpunten, zonder aan te geven welke kant dat moest opgaan.⁴⁴ Van de politieke partijen reageerde alleen de PvdA positief op deze petitie.⁴⁵

De dagbladen maakten de omslag naar een andere kijk op het geschil met Indonesië, maar wel schoorvoetend.⁴⁶ Uitzonderlijk was de rol van twee katholieke kranten, *De Gelderlander* en *De Tijd/De Maasbode*, die het vanaf 1956 aandurfd en het beleid van de Nederlandse regering tegen het licht te houden. *Het Vrije Volk* sloot zich in 1958 aan bij het pleidooi van de PvdA voor een ‘internationale consultatie’ voor het probleem. Veel andere kranten begonnen pas in 1960 hun commentaren bij te stellen. De *Nieuwe Rotterdamse Courant* maakte in augustus 1961 een ommezwaai met de constatering dat de weg naar zelfbeschikking zich niet per se onder leiding van Nederland behoefde te voltrekken. Zo volgde *Trouw* in september 1961 met de opzienbarende en fel bekritiseerde omslag die Bruins Slot, z’n hoofdredacteur en fractievoorzitter van de ARP, in deze kwestie maakte. *De Volkskrant* bleef zich tot het eind verzetten tegen het loslaten van Nieuw-Guinea.⁴⁷ Volgens Lijphart hebben de dagbladen die overstag gingen een beslissende rol gespeeld in het regeringsbesluit om Nieuw-Guinea over te dragen.⁴⁸

Typerend voor de houding van de Nederlandse overheid ten opzichte van de pers is de geschiedenis van journalist Willem Oltmans, die in 1956 Sukarno interviewde en daarin veel sympathie voor hem toonde.⁴⁹ In latere jaren wees Oltmans op verschillende manieren – bijvoorbeeld ook als belangenbehartiger – de Nederlandse regering op de rampzalige gevolgen van haar Nieuw-Guinea-beleid. Minister Luns liet hierop jarenlang weinig middelen ongebruikt om Oltmans in zijn functioneren te dwarsbomen en brodeloos te maken. In 1992 bleek uit stukken die Oltmans via een juridische procedure had losgekregen dat zijn vermoedens over die actieve tegenwerking volkomen juist waren.⁵⁰ Dit beleid bleek op het ministerie van Buitenlandse Zaken nog vele jaren na het vertrek van Luns te zijn voortgezet.⁵¹

PRESSIEGROEPEN

Na 1950 kende Nederland verschillende pressiegroepen die pleitten voor behoud van Nieuw-Guinea. De belangrijkste was de Stichting Rijksbehoud, een voortzetting van het even daarvoor opgeheven Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid dat zich fel had verzet tegen de onafhankelijkheid van Indonesië. De oprichters en bestuursleden van deze organisaties waren identiek: Gerbrandy, Welter en Gerretson. Zij vormden de extreem-conservatieve vleugel van de drie confessionele partijen die nog steeds mokten over de verloren strijd om Indonesië.

Veel leden van Stichting Rijksbehoud hadden ooit gediend in het KNIL. Er was een duidelijke overlap zichtbaar met het Veteranen Legioen Nederland, dat zich eveneens hartstochtelijk inzette voor behoud van Nieuw-Guinea.⁵² In bijna elk nummer van *Oud-Wapenbroeders* stond een stuk over Nieuw-Guinea of een oproep om de 'trouwe Papoea's' tegen Indonesië te beschermen. Naast de vaak traditioneel conservatieve en nationalistische houding van veel militairen, speelde er volgens Lijphart nog een andere factor mee. Degenen die aan de oorlog in Indonesië hadden meegedaan, wilden niet erkennen dat zij voor een verloren zaak hadden gevochten. 'De poging om Nieuw-Guinea in Nederlandse handen te houden moet worden gezien als een voortzetting van de oorlog in Indonesië.'⁵³

Uiteindelijk verloren deze Indië-veteranen ook de strijd om Nieuw-Guinea. Evenals in 1949 stond Nederland begin jaren zestig internationaal met de rug tegen de muur en werd het gedwongen te onderhandelen met Indonesië. Op 1 oktober 1962 droeg Nederland het gebied over aan de VN, die op hun beurt op 1 mei 1963 plaats maakten voor Indonesië.

Wat zich na dit moment in het publieke debat voltrok, was bijna een herhaling van wat er na de onafhankelijkheidsoverdracht van Indonesië in 1949 gebeurde. In korte tijd verdween Nieuw-Guinea uit de belangstelling, al moest het stof eerst nog een paar maanden neerdalen, zoals blijkt uit een telling van het aantal krantenstukken. Er werd bericht over de terugkomst van militairen en ambtenaren en de migratie van zo'n vijfhonderd Papoea-families naar Nederland. Tussen 1 juli en 30 september 1962 publiceerden de kranten 3784 artikelen over dit onderwerp. Dat aantal daalde in dezelfde periode een jaar later naar 168. In de jaren daarna kwam het nauwelijks meer boven de honderd en bleek er weinig meer van de verbondenheid die Nederland ooit had gevoeld met de 'trouwe Papoea's'. Aan de overdracht van het eiland door de VN aan het Indonesisch bestuur op 1 mei 1963 besteedden dagbladen relatief korte stukken.⁵⁴

Premier Jan De Quay (KVP) noteerde begin 1963 in zijn dagboek, nadat hij voor de buitenlandcommissie van de Tweede Kamer verslag had gedaan van de voorlopige overdracht van Nieuw-Guinea: 'er was geen belangstelling meer voor'.⁵⁵ Volgens historicus P.J. Drooglever was direct na de overdracht alle aandacht van bestuurders en politici gericht op verbetering van de betrekkingen met Indonesië.⁵⁶ Ook Lijphart constateerde dat Nieuw-Guinea direct na 1962 verdween uit het Nederlandse debat. Dit was volgens hem geen kwestie van onverschilligheid. Het was eerder zo dat 'the deep trauma attending the fruitless struggle for New Guinea had caused a compulsive urge to forget'.⁵⁷

CONCLUSIE

Welke rol speelde het vasthouden aan Nieuw-Guinea in de verwerking van de dekolonisatieoorlog? Veel wijst erop dat de voortzetting van het verblijf in Zuidoost-Azië de pijn over de verloren oorlog en dekolonisatie moest verzachten. Lijphart stelde vast dat de argumenten en de grondhouding om in Nieuw-Guinea te blijven weinig te maken hadden met een rationele afweging door Nederland. De redenen waren vooral subjectief en psychologisch. Veelzeggend was de houding van een deel van de Indië-veteranen ten aanzien van Nieuw-Guinea. Het gevecht om Nieuw-Guinea zagen zij als een voortzetting van de dekolonisatieoorlog: die was nog niet verloren. Dit was waar hun achterhoedegevecht over ging.

8.

Stilte over de oorlog

Dit hoofdstuk gaat over hoe achtereenvolgens historici, journalisten, Tweede Kamerleden, schrijvers en kunstenaars in de periode tot 1969 met de dekolonisatieoorlog en daarin gepleegde excessen zijn omgegaan. In welke mate besteedden deze mensen aandacht aan deze onderwerpen, wat was hun perspectief daarbij en op welke manier bereikte hun productie het Nederlandse publiek?

HISTORICI

Bij het schrijven van zijn proefschrift in 1983 over de rol van katholieken in de Indonesische revolutie, verbaasde Jan Bank zich over de geringe voortgang die de Nederlandse historiografie had gemaakt over een 'voor de vaderlandse geschiedenis zo cruciaal onderwerp' als de dekolonisatie van Indonesië. De Nederlandse inbreng viel in het niet bij die van Amerikaanse historici als George McTurnan Kahin, Benedict Anderson, John Smail en Anthony Reid.¹ Hij constateerde dat de studie van C. Smit uit 1963, *De liquidatie van een imperium*, nog altijd het meest volledige werk over die periode was. Het was in het 'Nederlandse klimaat van verbitterde 'post-kolonisatie'' een voorbeeld geweest van kritische geschiedschrijving, hoewel 'te weinig kritisch ten aanzien van het bronnenmateriaal'. Het was slechts gebaseerd op de nagelaten papieren van hoofdrolspelers Huib van Mook en Wim Schermer-

horn.² Een van de weinige andere werken uit de jaren voor de publicatie van de *Excessennota*, gewijd aan de oorlog en/of het militaire geweld was *Om een rode of groene merdeka* van H.J.A. Alers. Dit boek uit 1956 richtte zich op de tegenstrijdigheden binnen de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging en liet het Nederlandse perspectief buiten beeld. En in 1961 probeerden H. Baudet en I.J. Brugmans in *Balans van beleid* de (economische) gevolgen van het verlies van de kolonie voor de Nederlandse samenleving in kaart te brengen. Veel meer werd er niet gepubliceerd.

Deze magere productie van historici is wellicht mede terug te voeren op het beleid van Nederlandse universiteiten. Tot aan de onafhankelijkheid van Indonesië hadden de universiteiten van Leiden, Delft en Utrecht een opleiding Indologie, bestemd voor toekomstige bestuursambtenaren in Indië. Een van de vakken die studenten onderwezen kregen in Leiden en Utrecht was koloniale geschiedenis, waarvoor een aparte leerstoel bestond. In Leiden was H.J. Krom hoogleraar koloniale geschiedenis totdat hij in 1945 overleed. De universiteit besloot, om onbekende redenen, geen opvolger te benoemen.

In Utrecht bleef de leerstoel koloniale geschiedenis wel in stand. Tot aan 1955 was de uiterst conservatieve Carel Gerretson hier hoogleraar. Hij werd opgevolgd door W. Ph. Coolhaas die op zijn beurt in 1967 plaats zou maken voor S.L. van der Wal. Deze drie historici hadden met elkaar gemeen dat zij hun carrière waren begonnen als bestuursambtenaar in Indië.³ Het vak kreeg in de loop der jaren steeds een andere naam: 'betrekkingen van Nederland met de overzeese wereld', vervolgens 'overzeese geschiedenis', en later 'geschiedenis van het kolonialisme'. Volgens Jan Bank volgden de naoorlogse historici die zich bij andere universiteiten met Indonesië bezighielden, het werk van J.C. van Leur, W.F. Wertheim en H.J. Benda in hun 'autonome en sociologisch getinte geschiedschrijving van Zuid-Oost Azië'.⁴ De dekolonisatie en deze oorlog werden in die school nauwelijks behandeld. De animo van de eerste naoorlogse lichten studenten geschiedenis voor de koloniale geschiedenis was aan alle universiteiten vrijwel nihil. Zelfs in Utrecht, waar de leerstoel gehandhaafd bleef, leed het vak aan een chronisch gebrek aan belangstelling bij studenten. Het aantal Utrechtse promovendi op het gebied van koloniale geschiedenis was in die jaren beperkt.⁵

Bij de Sectie Krijgsgeschiedenis van de Generale Staf – een voorloper van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie – bestond in zekere mate wel aandacht voor het optreden van de krijgsmacht in die vier jaar in Indonesië.⁶ Alleen zou het resultaat van haar inspanningen het publieke do-

mein niet of nauwelijks bereiken. Van belang is dat in de naoorlogse jaren dit krijgsgeschiedkundige instituut nog steeds het stempel droeg waarmee het eind negentiende eeuw werd opgericht. In die jaren waren de meeste medewerkers geen professionele historici, maar militairen met een voorliefde voor geschiedenis. Hun werk kwam veelal neer op het schrijven van heel feitelijke verhandelingen over de organisatie en operaties van het Nederlandse leger. Na 1945 veranderde er veel ten goede in de zin dat de medewerkers, hoewel nog steeds grotendeels amateurhistorici, systematischer te werk gingen en de ogen niet sloten voor verkeerde besluiten van de legerleiding.

Over de dekolonisatieoorlog zou de sectie eind jaren vijftig en begin jaren zestig twee op zichzelf staande boeken produceren. Het eerste, van J.F.R. van Vogelpoel, werd enkel opgesteld en gedistribueerd voor 'intern gebruik' binnen de krijgsmacht.⁷ Hij richtte zich voornamelijk op de vraag welk materieel en welke manschappen naar Indonesië waren gezonden.⁸ Het tweede werk was van B.C. Cats, die in 1946 als oorlogsvrijwilliger op Java was gelegerd.⁹ Net als Van Vogelpoel gebruikte Cats veel jargon dat voor leken moeilijk te volgen was en bekeek hij het conflict vanuit een pro-Nederlands perspectief. Indonesische strijdgroepen duidde hij aan met termen als 'terroristen' of 'extremisten', die hij neerzette als moordzuchtig en onbetrouwbaar. Cats beschreef het 'heldhaftige optreden' van Nederlandse militairen bij gebiedsveroveringen en zuiveringsacties, waarbij hij het onderwerp van grensoverschrijdend geweld onbesproken liet.¹⁰ Dit boek werd uitgegeven, maar buiten de kring van veteranen waarschijnlijk weinig gelezen en bleef in de dagbladen onbesproken.

De sectie geschiedenis had in 1956 wel ambitieuze plannen voor een boekenserie over de oorlog, onder de titel *KNIL en KL in de Indische archipel 1943-1949*. Een bezuinigingsronde dwong de sectie deze plannen te beperken tot de 'politonele acties'.¹¹ Hoofduitvoerder was kolonel L. Schotborgh, die als KNIL-officier bij de oorlog betrokken was geweest. Hij werkte van 1961 tot 1964 aan een manuscript dat uiteindelijk zonder noten en bronnenlijst bleef en om onbekende reden niet werd uitgegeven. Het grensoverschrijdend geweld bleef vrijwel onbesproken. Hij verwees een enkele keer naar een 'exces' – dat volgens hem altijd werd bestraft – zonder precies te vertellen wat er was gebeurd. Het manuscript was vol lof voor de Nederlandse militairen.¹²

BRONNENPUBLICATIE

Nederlandse historici voelden in de periode 1950-1969 kennelijk weinig aandrang om zich te verdiepen in de Indonesische revolutie, de wijze waarop Nederlandse autoriteiten daarop reageerden, de oorlog die ontstond en het

grensoverschrijdend geweld dat tijdens deze oorlog werd gepleegd. Maar hoe bereidwillig was de Nederlandse overheid om historici die eventueel wel interesse in die onderwerpen hadden, toegang te verschaffen tot de betreffende archieven? In welke mate was de regering ervan doordrongen dat archieven en getuigenissen over deze periode niet verloren mochten gaan? Of juist andersom: werd er bewust nagedacht over de onwenselijkheid van vrije toegang?¹³

De bereidheid om archieven voor historici te openen was vanaf het begin beperkt. Zo wees het kabinet-Drees in 1954 een verzoek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) af om inzage te geven in de notulen van de ministerraad. Eenzelfde lot onderging datzelfde jaar een verzoek van Kamervoorzitter Kortenhorst die vroeg ‘dossiers in te zien over de Indonessische kwestie’. Minister van Binnenlandse Zaken Louis Beel (KVP), tot 1950 in hoge mate betrokken bij de dekolonisatie, keerde zich daartegen ‘aangezien deze zaken nog te kort in het verleden liggen’.¹⁴

Een andere reden om te weigeren had te maken met de parlementaire enquêtecommissie naar het regeringsbeleid 1940-1945 die, naar iedereen aannam, nog onderzoek deed naar een deel van de dekolonisatie. Toen eind 1956 bekend werd dat de commissie de Indische geschiedenis nauwelijks had uitgewerkt, benaderde het RIOD – op aandringen van hoogleraar economische geschiedenis Brugmans – minister van Onderwijs Jo Cals (KVP) met het voorstel om alsnog het regeringsbeleid inzake Nederlands-Indië in de periode 1945-1950 te onderzoeken, ‘een complex van gebeurtenissen van uitzonderlijk belang’.¹⁵ Brugmans was voor de oorlog lange tijd bestuursambtenaar in Indië geweest en had in de jaren 1942-1945 in een Japans kamp gezeten. In 1957 was hij bestuurslid van het RIOD en voorzitter van de stichting Indië in de Tweede Wereldoorlog, die toen onderdeel was van het RIOD. Het was Brugmans niet te doen om publicatie van een monografie, maar om het verzamelen van archiefmateriaal en het afnemen van interviews met betrokkenen, nu zij nog in leven waren. Minister Cals wees het verzoek af – ondanks een positief advies van de Rijkscommissie voor de Vaderlandse Geschiedenis (RCVG) – vanwege de bestedingsbeperkingen waarmee zijn ministerie kampte.¹⁶

Daarmee was de minister nog niet af van wat bekend werd als de ‘historische lobby’ binnen het parlement. Eerste Kamerlid Harm van Riel (VVD), die Brugmans kende uit het bestuur van het Nederlands-Economisch Archief, drong in 1958 tot tweemaal toe bij de regering aan op actie. Voor ‘samenvattende studies’ vond hij het nog te vroeg, maar het was ‘echter drin-

gend nodig dat het bronnenmateriaal op een verantwoorde wijze wordt verzameld.¹⁷ Een halfjaar later legde Van Riel dit verzoek ook bij premier Drees neer.¹⁸ In de ministerraad zei Drees 'dat de geschiedenis van de Indonesische kwestie op een of andere manier geschreven moet worden', maar tegelijkertijd wilde hij 'deze werkzaamheden zo veel mogelijk' beperken.¹⁹ Niemand in zijn kabinet drong aan op meer openbaarheid. In de senaat waarschuwde Drees in een bijzin niet al te hoge verwachtingen te koesteren, omdat de enquêtecommissie niet voor niets haar werk had neergelegd.²⁰

Het is de opvolger van Drees, De Quay, die na nieuwe vragen, dit keer van Eerste Kamerlid Joris in 't Veld (PvdA), in september 1960 toestemde in het verzamelen van gegevens bij politici en ambtenaren.²¹ Deze taak viel toe aan voormalig Indisch bestuursambtenaar M. Boon, die in 1943 bij Gerretson was gepromoveerd, wat volgens de regering een garantie was dat hij een 'betrouwbaar onderzoeker' was. Van publicatie in de vorm van een boek kon geen sprake zijn, daar was iedereen – politici én historici – het over eens. Boon ging in het grootste geheim aan de slag en zou betrokkenen interviewen in de beslotenheid van de studeerkamer zonder dat zij onder ede stonden zoals bij een enquête.²²

Slechts de helft van de personen die Boon had benaderd, wilde aan zijn onderzoek meewerken. Onder de weigeraars zaten hoofdrolspelers zoals Schermerhorn, Romme, Maan Sassen (KVP) en Jonkman. Voor de regering, met name voor minister Luns die de archieven over de Nederlands-Indonesische betrekkingen beheerde, vormde het onderzoek van Boon een argument om toegang voor anderen tot de archieven te blokkeren. Hij had sowieso zich het recht voorbehouden om Boon stukken te weigeren zonder hem uitleg te hoeven geven.²³

Lange tijd bleef het rond de Indische geschiedschrijving stil. Dit veranderde toen door de machtswisseling in Indonesië Suharto in 1966 aan het bewind kwam en de verhouding met Indonesië verbeterde. Op Kamervragen van PvdA'er Harry Peschar liet Luns zich verleiden tot de toezegging dat hij zou kijken of het werk van Boon in een bepaalde vorm gepubliceerd kon worden.²⁴ De onderzoeker was kort daarvoor plotseling overleden, wat waarschijnlijk de reden was waarom Luns het project heroverwoog en naar een nieuwe manier zocht om het onderzoek voort te zetten. Iets meer openbaarheid behoorde tot de mogelijkheden.

Het omzetten van deze belofte in daden bleek echter nog niet zo eenvoudig, want hoe moest die publicatie eruitzien, wat moest er wel of niet in komen en wie zou die keuze maken? Het probleem bleek zo hardnekkig

dat het kabinet-De Jong zelfs overwoog om de Tweede Kamer te vragen minister Luns te ontslaan van zijn belofte archiefstukken openbaar te maken.²⁵ Zo ver kwam het niet, mede doordat de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis, die als beoogde uitvoerder van de publicatie nauw betrokken was bij de vormdiscussie, zich in oktober 1968 kon vinden in een aangepaste formulering van de opdracht: ‘het publiceren van de officiële bescheiden uit regeringsarchieven betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen in de jaren 1945-1950’.²⁶ Het werd kortom een bronnenpublicatie.

De commotie die ontstond rond Joop Hueting en zijn beweringen over oorlogsmisdaden, versnelde de start van de bronnenpublicatie. In februari 1969 werd hoogleraar S.L. van der Wal aangesteld om dit project uit te voeren. Op dat moment gingen in de regering stemmen op om het bronnenonderzoek om te zetten in een breder wetenschappelijk onderzoek. Voormalig Indisch bestuursambtenaar Van der Wal voelde hier echter niets voor. Bronnenpublicatie diende aan geschiedschrijving vooraf te gaan, zo vond ook hoogleraar middeleeuwse geschiedenis Frits Hugenholtz, voorzitter van de Rijkscommissie.²⁷ Hij prees de regering voor het uitgeven van de regeringsdocumenten: ‘nimmer te voren was van overheidswege een dergelijk steun aan het onderzoek van het recent verleden gegeven’. Hugenholtz vergat dat Loe de Jong al in 1955 van minister Cals opdracht had gekregen voor een wetenschappelijk onderzoek naar de periode 1940-1945.

De voorzichtigheid van Van der Wal blijkt onder meer uit het gegeven dat hij met een boog om het excessen-debat heenliep. Cees Fasseur, secretaris van de ambtelijke onderzoeksgroep, stelde vast dat Van der Wal ‘voorlopig nog niet veel belangstelling voor de excessen-problematiek’ had. Uiteindelijk had Van der Wal toegezegd een van de vergaderingen van de onderzoeksgroep bij te zullen wonen, maar of dat ervan gekomen is, lijkt twijfelachtig.²⁸

JOURNALISTIEK

Vanaf 1956 groeide in Nederland een zekere verontwaardiging over de gewelddadige wijze waarop de Franse regering in Algerije trachtte de opstand van Algerijnse nationalistenvan te onderdrukken. Hoewel de Nederlandse regering Frankrijk steunde, keerden pers en publieke opinie zich regelmatig geëmotioneerd tegen het brute optreden van het Franse leger. Het waren niet alleen linkse kranten die verontwaardigd reageerden op de onthullingen over het extreme geweld dat de Fransen gebruikte. ‘Franse acties in Algerije stuiten op heftige kritiek, verweer niet overtuigend’ en ‘Misdaden in Algerije’ kopten *de Volkskrant* en *De Maasbode* in 1957.²⁹ Een deel van de

bevolking ging mee in die boosheid. Mensen organiseerden demonstraties en solidariteitsacties en zetten steuncomités op.

Kenmerkend in de journalistieke productie over deze dekolonisatieoorlog in Noord-Afrika was dat dit conflict veelvuldig in het kader van de Tweede Wereldoorlog werd geplaatst. ‘De Tweede Wereldoorlog was voor degenen die zich om de Algerijnse vrijheidsstrijd bekommerden [...] een moreel en/of persoonlijk ijkpunt’, zo beschreef Niek Pas in zijn studie over hoe Nederland met de Algerijnse oorlog was omgegaan. ‘Zoals de Duitse bezetter simpelweg fout was, was het Franse leger dat ook.’ Pas constateerde tevens dat de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, met daarbij het gewelddadige optreden van Nederlandse militairen, nauwelijks als referentiepunt diende. Maar zelden werden de gruwelen van het Franse leger vergeleken met die van het Nederlandse leger in Indië.³⁰

Indië-veteraan Joop Hueting ergerde zich hier zo aan dat hij *Nieuwe Rotterdamse Courant*-hoofdredacteur Maarten Rooij in april 1957 er een brief over stuurde. ‘Is het u bekend, dat – onder de verantwoordelijkheid dus van de Nederlandse regering – dezelfde zwijnerijen zijn uitgehaald in Indonesië, inzonderheid tijdens de politionele acties? Wanneer deze terminologie u te kras voorkomt, dan ben ik benieuwd naar de uwe waar het betreft het à bout portant neerknallen van hele reeksen ongewapende mannen, het martelen van ‘verdachten’, het neerschieten en -steken van krijgsgevangenen, [...] enz. enz. enz.’ Hueting riep Rooij op om te waken voor huichelarij, ‘ons op de borst te rammen over ónze beschaving’. Hij besloot de brief met: ‘In de hoop met bovenstaande iets te hebben kunnen bijdragen tot uw taak als verantwoordelijk en humaan journalist’.³¹

Rooij erkende in zijn korte antwoord dat de geschiedenis van Nederland niet ‘brandschoon’ was. Hij kreeg wel vaker meldingen daarover ‘uit tweede hand’ en daar kon hij niets mee. Bovendien, de keren dat Rooij tijdens het conflict in Indonesië was, had hij ervaren dat ‘de legerleiding dergelijke wreedheden steeds onderzocht en de betrokkenen zijn gestraft’. Het verschil met Nederland was dat in het Franse geval ‘de opperste leiding wist wat men door de lagere organen liet verrichten’. In een volgende brief wees Hueting er Rooij op dat de voorbeelden die hij had genoemd niet ‘uit tweede hand’ waren, maar dat hij die zelf had meegemaakt: ‘ik zat er met huid en haar in’. Van een publicatie kwam het evenwel niet.

Dit was eveneens het geval in 1956, toen Hueting naar aanleiding van de verontwaardiging over de vervolging van voormalig KNIL-militair Jungschläger een brief naar het studentenblad *Propria Cures* schreef.³² Onder de

titel 'Figuren uit het nieuwe Indië', stuurde hij enkele door hem geschreven scènes mee waarin Nederlandse militairen misdaden begingen, zoals executies en martelingen. Hij vroeg of dit kon met de ondertekening 'H.'. Niet dat hij bang was voor een proces, maar hij kon nog opgeroepen worden voor herhalingsoefeningen en dan kon men het hem 'moeilijk' maken. Hij stelde uit persoonlijk oogpunt prijs op publicatie, als een soort 'katharsis', 'want u begrijpt wel, ik droom er ook nog wel eens van'. Zoals al eerder duidelijk werd, publiceerde *Propria Cures* zijn stuk niet, omdat zij op dat moment zelf onder vuur kwamen te liggen van woedende veteranen die bedreigingen niet schuwden. 'Wij willen de zaak niet op de spits drijven, en zeker niet deze kant van de zaak', zo schreef de redactie terug. Wel werd het stuk van Hueting toegevoegd aan het 'reeds verzamelde bewijsmateriaal' voor het geval het blad alsnog voor de rechter werd geslept. Het liet zien dat ook voor een recalcitrant studentenblad dit onderwerp zijn grenzen had.

Tot slot deed Hueting in 1959 nog een poging bij P.J. Koets, hoofdredacteur van *Het Parool* en tijdens de oorlog naaste medewerker van Huib van Mook. In de correspondentie, waarvan de brieven van Hueting verloren zijn gegaan, kwam de oorlog in Indonesië aan de orde. Koets maakte Hueting duidelijk dat hij in zijn ambtelijke tijd van 1939 tot 1950 altijd een 'warm voorstander' van 'Indonesië's onafhankelijkheid' was geweest. Hij vertelde zijn 'republikeinse vrienden' aan Indonesische kant echter dat zij de 'moeilijkheden van het regeren sterk onderschatten'. Zo had hij in die oorlogsjaren altijd een 'strijd op twee fronten' moeten voeren: tegen Republikeinen en politiek Den Haag. Uiteindelijk nodigde Koets Hueting uit voor een persoonlijke ontmoeting. Of dat ervan gekomen is, is onduidelijk. Vaststaat dat het contact niet leidde tot een artikel over het geweld in Indonesië.³³

In augustus 1963 kwamen Huetings ervaringen die hem sinds 1950 achtervolgden toch in *Het Parool*, zij het gecompriëmeerd. In zijn ingezonden brief luchtte hij zijn gemoed nadat veteranen een protestactie hadden aangekondigd tegen de feestelijke ontvangst van het eerste Indonesische schip dat na het herstel van de diplomatieke betrekkingen een Nederlandse haven aandeed. De veteranen vonden dat ongepast omdat hiermee 'lieden werden binnengehaald die zich aan andermans goed hebben vergrepen'. Hueting sprak zijn verbolgenheid uit over veteranen die Indonesische zeelieden voor dief uitmaakten, terwijl zij als geen ander wisten 'op hoedanige wijze en op welke schaal Nederlandse militairen zich vergrepen [hadden] aan de eigendommen van ontelbare Indonesiërs. Diepe schaamte en afschuw vervullen mij als ik daaraan en aan nog ergere daden terugdenk.'³⁴

De terughoudendheid van deze kranten past voor een groot deel in de naoorlogse journalistieke cultuur die na de Tweede Wereldoorlog verder ging waar ze in 1940 was gebleven.³⁵ Kranten keerden terug in de verzuilde patronen waarbij er vaak nauwe connecties bestonden tussen politieke leiding en die van de kranten. Vaak waren het dezelfde mensen, zoals Romme (KVP en *de Volkskrant*) en Bruins Slot (ARP en *Trouw*). Bij die tijd hoorde, ook bij de zogeheten neutrale kranten, een grote mate van volgzaamheid ten opzichte van gezagsdragers. In de jaren zestig kwam daarin langzaam verandering. Over leidende figuren in de politiek, kerk en samenleving werd met minder eerbied geschreven. Niet langer 'lichtte de pers meteen het petje als er een autoriteit in zicht kwam', zoals Henk Hofland begin jaren zeventig constateerde. In tegenstelling tot wat veel literatuur over de verzuilingsgraad van kranten beweren, was er halverwege de jaren zestig bij jonge journalisten een verandering te zien. Uit ontwikkelingen binnen de beroepsgroep leidde mediahistoricus Frank van Vree af dat het proces van 'politisering en secularisering' in die jaren reeds, 'zij het aarzelend', in gang was gezet. Hier was volgens hem sprake van 'jonge wijn in oude zakken'.³⁶

Individuele journalisten mochten dan professionaliseren en zich kritischer opstellen, het waren veelal de 'oude zakken' die de belangrijke besluiten namen. Leonardo Jacobs werkte van 1963 tot 1972 bij *Het Vrije Volk* waar het archief een groot aantal foto's bevatte waarop executies en andere misdrijven uit de dekolonisatieoorlog zichtbaar waren. Volgens hem was het iedereen die op de redactie werkte duidelijk dat die foto's absoluut nooit de krant mochten halen. 'Iedereen beseftte dat publiciteit over de oorlog in Indonesië beschadigend voor de PvdA zou kunnen zijn en dus werden dat soort foto's en verhalen uit de krant gehouden'.³⁷

Een aansprekend voorbeeld hiervan is wat bekend kwam te staan als de Van Imhoff-affaire die draaide om het koopvaardijship met die naam dat in 1942 werd getroffen door een Japanse torpedo en zonk. De bemanning bracht zichzelf in veiligheid maar liet de 477 geïnterneerde Duitse burgers, onder wie veel anti-nazi's en Joden, aan hun lot over. Slechts weinigen overleefden dit drama. Een poging van een van hen om in 1953 hierover een strafzaak te openen, liep op niets uit. Duitse bladen hadden hierover geschreven, maar dat werd door Nederlandse kranten niet overgenomen. Televisiemaker Dick Verkijk maakte in opdracht van Herman Wigbold, hoofdredacteur van actualiteitenprogramma *Achter het Nieuws*, hierover in 1965 een documentaire. Gealarmeerd door de door Verkijk geïnterviewde politici, besloten Vara-televisiecommissaris Jan Willem Rengelink en voorzitter Jaap Burger om de

uitzending te schrappen. Nederland mocht dan een fout hebben gemaakt, dat nam niet weg dat Duitsland in de eerste plaats als dader moest worden aangemerkt.³⁸ Het nationaal belang woog zwaarder dan nieuwswaarde en vrije nieuwsgaring. De kwestie leidde bij Wigbold en zijn medewerkers tot grote frustratie. Aan Burger schreef de latere eindredacteur Hans Jacobs: ‘We moeten onszelf hypocrisie en de oneerlijkheid van de doofpotpolitiek verwijten.’³⁹ Een paar jaar later zond *Achter het Nieuws* het interview met Joop Hueting uit. Een ingreep van het Vara-bestuur bleef dit keer uit.

JOURNALIST / INDIË-VETERAAN

In een eerder hoofdstuk zagen we dat journalisten die tijdens de oorlog in Indonesië werkten, daarna in zeer beperkte mate over die tijd stukken schreven. Dat gold echter ook voor de militairen die na terugkomst in Nederland journalist werden. Te denken valt aan Henk Neuman die na zijn diensttijd – hij zat bij de Dienst voor Legercontacten in Jakarta – werkte bij de *Leeuwarder Courant*, de Wereldomroep en *De Tijd*. In de jaren zestig werd hij daarnaast buitenlandcommentator bij de KRO. Dat hij wist van excessen blijkt uit een brief die hij in februari 1949 aan PvdA-Kamerlid J. Logemann had geschreven. ‘Inderdaad worden er iedere dag opnieuw kampongs platgebrand of vanuit de lucht bestookt met boordwapens, handgranaten of lichte bommen. Tal van gevangenen – ik mag wel zeggen de meesten – overleven hun verhoor door de inlichtingendienst niet, vooropgesteld althans, dat ze het nog zo ver brengen.’ Het waren zaken, volgens Neuman, die een beter inzicht gaven in de motieven die Duitsers tot hun optreden in Nederland brachten. Er was echter geen andere oplossing. ‘Alleen door zo’n schrikbewind kan er een bescheiden portie rust worden gehandhaafd.’⁴⁰ Tot 1969 zou Neuman, zo ver bekend, nooit terugblikken op zijn ervaringen in Indonesië en daarna zou hij alleen melden dat hij bij de oorlog betrokken was geweest, maar niet uitweiden over zijn tamelijk schokkende waarnemingen.

Zwijgen over zijn diensttijd deed ook *Trouw*-redacteur Henk Biersteker. Pas na de Hueting-uitzending schreef hij een paginagroot artikel over zijn ervaringen. ‘Dat er individuele wreedheden zijn gepleegd bij verhoren door de veiligheidsdiensten, dat kon iedereen weten, die zijn oren gebruikte – aan het gillen namelijk.’ Biersteker werkte tijdens de oorlog bij de voorlichtingsdienst van de mariniersbrigade. Hij sloot zijn artikel, dat leest als een biecht, af met de zin: ‘De discipline gold vooral de vouw in de broek en de al of niet opgerolde mouwen der khaki-uniformen – zij gold niet waar zij het meest had moeten gelden – namelijk als het beest in ons erop los wilde.’⁴¹

Andere Indië-veteranen die later als journalist het onderwerp onaangeroerd lieten waren Ed. Peereboom – in Indonesië ingedeeld bij de Luchtmacht-voorlichting en daarna economisch redacteur bij *Het Parool* – en Ger Vaders – die als landmacht-militair de twee ‘politieele acties’ meemaakte en daarna voor *De Telegraaf* en *Nieuwsblad van het Noorden* werkte. Vaders schreef pas veel later over zijn diensttijd in Indonesië. Henk Hofland belandde in 1948 als filmoperateur bij de Vaste Staven Troepenschepen waar hij aan boord van de Kota Inten films voor de militairen vertoonde. Hij hoefde niet naar het ‘front’, maar sprak de militairen tijdens de vier weken durende terugtocht. Veel later, in 2012, zou hij schrijven dat zij hem gruwelijke foto’s van oorlogsmisdrijven hadden laten zien. ‘Niet een paar, maar ettelijke’.⁴² Toch schreef hij pas in zijn boek *Tegels lichten* uit 1972 voor het eerst over deze periode en zijn betrokkenheid daarbij.⁴³ In 1995 zou hij erover zeggen: ‘Een mening over Indonesië had ik in die jaren nauwelijks. Ik was politiek niet zo bewust.’⁴⁴

POLITICI

De term ‘politieele actie(s)’ komt in de Handelingen van de Eerste en Tweede Kamer in de periode 1950-1968 55 keer voor.⁴⁵ Daarvan viel die term 44 keer eenmalig, als een terzijde, een opmerking waar niemand op inging. Het betrof vaak een steek onder water van een CPN- of ARP-parlementariër in de richting van de PvdA, om die partij eraan te herinneren dat hun partijgenoot Drees als premier het besluit tot de tweede militaire actie had genomen. In die bijna twintig jaar werd de dekolonisatieoorlog een heel enkele keer in het parlement onderwerp van een discussie. Zo gaf CHU-senator Carel Gerretson – de eerdergenoemde hoogleraar koloniale geschiedenis – in 1952 ongeremd blijk van zijn frustratie over het verlies van de oorlog en kolonie. Nederland was teruggeval- len naar een staatje van ‘zesde of zevende rang’ en hij maakte de vergelijking met een ‘overbevolkte boerderij aan de rand van de Noordzee’. Gerretson beschuldigde afgelopen regeringen van volksverlakkerij door te spreken over ‘politieele acties’, terwijl er sprake was geweest van een ‘koloniale aanvalsoorlog, waarvoor de P.v.d.A. en haar Ministers mede verantwoordelijk zijn’.⁴⁶ De andere senatoren lieten hem uitrazen. Minister Stikker constateerde bij Gerretson een ‘verbitterde geestesgesteldheid en een defaitistische houding welke me ernstig hebben verontrust’.⁴⁷ Afgezien van *De Telegraaf*, waar hij columnist was, spraken de andere kranten schande van de uitval van Gerretson, vooral vanwege zijn kritiek op oud-minister Van Maarseveen die kort daarvoor was overleden. Het *Algemeen Handelsblad* noemde hem een ‘moderne Tijn Uilenspiegel’.⁴⁸ Het bleek een rimpeling over de oorlog die iedereen snel was vergeten.

Een serieuzer debat ontstond in 1958, eveneens in de Eerste Kamer, toen PvdA-senator Maarten de Niet tijdens een begrotingsoverleg voorzichtig suggereerde dat Nederland bij de dekolonisatie van Indonesië had gefaald. De Niet was in Nederlands-Indië zendingconsul geweest en na 1945 lid van de Nova Zembla-groep: PvdA'ers die zich tegen militair ingrijpen hadden gekeerd. Hij had zich verbaasd over de stelling van de regering in de begroting dat er geen enkel causaal verband was tussen de chaotische politieke situatie waarmee Indonesië op dat moment worstelde en het gewapende conflict in de jaren 1945-1949. 'Geen historicus zal dat toch zo zeggen?', aldus De Niet.⁴⁹

ARP-senator Hendrik Algra bracht daarop in herinnering hoe premier Drees zijn ideaal van een unie met Indonesië in rook zag opgaan 'met als oorzaak de mateloze ontrouw van de Indonesische Leiders'. Hij ontkende over de moeilijkheden van Indonesië leedvermaak te hebben, maar wilde duidelijk stellen dat al voor de soevereiniteitsoverdracht de ARP ervoor had gewaarschuwd dat het deze kant zou opgaan. Volgens Algra had de PvdA de 'allereerste verantwoordelijkheid' gedragen voor het dekolonisatieproces. Algra ergerde zich aan termen als 'drie eeuwen van onderdrukking'. 'Ik vind dergelijke algemene formuleringen al te populair en ook al te zeer gespeend van voldoende historische kennis.'⁵⁰ Minister Luns van Buitenlandse Zaken zei geen redenen te hebben om mee te gaan in het 'schuldcomplex' dat PvdA-senatoren Nederland volgens hem probeerden aan te praten.⁵¹ De kranten gingen uitgebreid op de gevoerde discussie in de Eerste Kamer in, maar het bloedde net zo vlug weer dood.

De allereerste keer dat aan de kant van voorstanders van de dekolonisatieoorlog iets van een schuldgevoel zichtbaar werd, was bij het overlijden van Soetan Sjahrir in 1966. Sjahrir had tijdens de onafhankelijkheidsstrijd een belangrijke rol gespeeld en was de eerste premier van Indonesië. Het knagende schuldgevoel was het duidelijkst merkbaar bij *Trouw* in een door hoofdredacteur Bruins Slot geschreven in memoriam van Sjahrir. Hij constateerde dat Nederland tijdens de oorlog Sjahrir niet de ruimte had gegeven om de onafhankelijkheid van Indonesië te laten samengaan met een nauwe samenwerking met Nederland. 'Dat geldt wel in het bijzonder de oppositie in Nederland, waartoe destijds ook ons blad behoorde.' Een royale oplossing volgens de zienswijze van Sjahrir had veel ellende kunnen voorkomen. 'Dat inzicht hadden we toen niet.' De mensen van de zending hadden dat, zo vond hij nu, veel beter gezien. 'Men kan bij het overlijden van Sjahrir terecht aandacht vragen voor wat het Nederlands bewind hem voor de oorlog heeft aangedaan [...], wij voor ons kunnen ons niet onttrekken aan de erkenning het toen verkeerd te hebben gezien.'⁵²

Het stoffelijk overschot van Sutan Sjahrir wordt op 16 april 1966 met een tussenstop op Schiphol naar Jakarta overgevlogen. Vele Nederlanders, zoals premier Barend Biesheuvel, krijgen zo de gelegenheid hem op de luchthaven de laatste eer te bewijzen. Bron: Nationaal Archief, foto Jac. de Nijs.

Ook andere kranten onderkenden met terugwerkende kracht de betekenis van deze 'grote Indonesische zoon en waarachtig vriend van Nederland'.³³ Zo schreef *De Tijd*: 'Vandaag begrijpt menigeen dat Sjahrir gelijk had en dat Nederland heeft verzuimd zijn geestverwanten aan te bieden wat Nederland later na het geweld eenvoudig is afgedwongen'.³⁴ Sjahrir overleed in Zwitserland waar hij na zijn vrijlating uit de Indonesische gevangenis was gaan wonen. Het vliegtuig dat hem naar Jakarta zou brengen maakte op Schiphol een tussenstop. Vele Nederlanders, onder wie vicepremier Barend Biesheuvel (ARP), ministers Joop den Uyl (PvdA) en Ivo Samkalden (PvdA) en tal van Kamerleden, namen geëmotioneerd afscheid van een man die bij het sluiten van het akkoord van Linggadjati in Nederland diep werd gewantwoord. De belangstelling was zo groot dat de meeste aanwezigen buiten in de regen moesten wachten.³⁵

Hoewel eind jaren zestig hier en daar gevoelens van spijt zichtbaar werden, stonden bepaalde politici die bij de dekolonisatie een rol hadden gespeeld, afwijzend tegen verzoeken om interviews over die periode. Journalist Jan Eijkelboom kreeg in 1964 van de Vara de opdracht een tv-serie te

maken over de dekolonisatie. Verschillende politici zoals Schermerhorn, Stikker, Bruins Slot en Jonkman werkten hieraan mee. Drees was ‘moeilijk te strikken’. Hij achtte het volgens Eijkelboom een ‘heilloze onderneming voor de partij en de verbeterde verstandhouding met Indonesië’, maar wilde zich uiteindelijk ‘niet aan zijn verantwoordelijkheid onttrekken’. Het project stuitte af op de weigering van de KVP-politici. Beel weigerde omdat hij nog vicevoorzitter van de Raad van State was. Het doen van uitspraken over Indonesië vond hij in strijd met deze positie. Romme verklaarde ‘te ziek en te zwak te zijn’ voor het geven van een reactie. Tot Sassen richtte de Vara-leiding vijf brieven waarop hij ten slotte antwoordde dat hij het te druk had en de ‘delicate verhouding’ met Indonesië niet wilde schaden. Tot slot weigerde de RVD filmmateriaal over deze periode vrij te geven. Volgens Eijkelboom vormde het materiaal waarover hij beschikte ‘geen evenwichtig geheel’. De documentaire werd nooit afgemaakt en uitgezonden.⁵⁶

SIMON SPOOR EN HUIB VAN MOOK

De twee belangrijkste Nederlandse figuren die tussen 1945-1949 vanuit Nederlands-Indië betrokken waren bij het conflict waren generaal Simon Spoor en luitenant-gouverneur-generaal Huib van Mook. Spoor, toenmalig legercommandant in Indië, overleed een half jaar voor de onafhankelijkheid van Indonesië door een hartaandoening. Van Mook werd in oktober 1948 door het kabinet aan de kant gezet en vervangen door KVP-prominent Beel. Na het einde van de oorlog verdwenen deze twee mannen zo goed als uit de aandacht van het Nederlandse publiek.

Van het plotseling overlijden van Spoor was het kabinet danig onder de indruk en reeds een paar weken later besloten de ministers hem postuum te eren met de benoeming tot commandeur in de Militaire Willems-Orde.⁵⁷ Dat was een eer die tot dan toe alleen Prins Bernhard te beurt was gevallen. Na dat besluit ging het echter aan het eerbetoon wat schorten. Zo ontving de weduwe van Spoor, Spoor-Dijkema, een brief van minister Van Maarseveen dat hij haar de versierselen op het ministerie ‘ter hand’ wilde stellen. ‘Indien u er evenwel de voorkeur aan mocht geven dat u vorenbedoelde versierselen worden toegezonden, ontvang ik daarvan gaarne bericht.’⁵⁸ Een paar weken later, kennelijk nadat niet iedereen zich in deze handelswijze kon vinden, kreeg de weduwe wederom een brief waarin werd gesteld dat ‘te gelegener tijd en plaats’ haar de versierselen zouden worden uitgereikt ‘voor het front der troepen’. Van dat laatste is het nooit gekomen.⁵⁹ Uiteindelijk reikte koningin Juliana in de Burgerzaal van het Paleis op de Dam in sep-

tember 1951 de Willems-Orde aan mevrouw Spoor-Dijkema uit, overigens samen met vier andere weduwen van militairen die postuum onderscheidingen kregen.⁶⁰

Hoewel generaal Spoor bij zijn militairen en, blijkens verschillende opiniepeilingen, bij het Nederlandse publiek in die jaren populair was, waren veel politici minder over hem te spreken. Minister van Oorlog Wim Schokking reageerde in 1950 welwillend op het verzoek een van de nieuw te bouwen kazernes te vernoemen naar de generaal, maar gebeurde dat pas in 1966.⁶¹ Daar waren nog Kamervragen voor nodig van Boerenpartij-Kamerlid Voogd, die erop wees dat in voorgaande jaren 'herhaaldelijk was verzocht een kazerne naar Spoor te vernoemen'.⁶² Uiteindelijk werd de reeds bestaande kazerne in Ermelo herdoopt in de Generaal Spoorkazerne en mocht mevrouw Spoor in het bijzijn van prins Bernhard, 17 jaar na zijn overlijden, een borstbeeld van haar man onthullen.⁶³ Een paar jaar later, midden in de Hueting-affaire, weigerde de regering om onbekende redenen steun te verlenen aan een herdenking van de twintigste sterfdag van Spoor op het ereveld Menteng Pulo op Java, waar hij begraven ligt.⁶⁴ Deze behandeling stond volgens Spoors biograaf Jaap de Moor in schril contrast met hoe oud-militairen tot het eind toe met bewondering naar hun generaal keken.⁶⁵

Nog meer dan Spoor raakte de naam van Van Mook na 1950 in de vergetelheid. Tijdens het conflict stond zijn naam bijna dagelijks in de krant. Van Mook zette zich als hoogste Nederlandse vertegenwoordiger in Nederlands-Indië in voor een onafhankelijk, maar federaal Indonesië in Unieverband. In 1948 verloor hij het vertrouwen van met name KVP-politici en dwong men hem tot ontslag. Een poging van Drees om hem tot minister van staat te benoemen haalde in het kabinet geen meerderheid. Verbitterd vertrok Van Mook in 1949 naar de Verenigde Staten waar hij les gaf aan de University of California. Het had hem, volgens zijn biograaf Tom van den Berge, diep gegriefd dat de regering hem geen 'belangrijk of constructief' werk in Nederland had gegeven. De twee aanbiedingen die hij had gekregen, had Van Mook 'op het randje van beledigend' gevonden.⁶⁶ Drees zei later dat hij 'bij herhaling' bij Buitenlandse Zaken had aangedrongen om Van Mook een belangrijke baan aan te bieden. Van Mook had graag meegewerkt aan de eenwording van Europa of bijgedragen aan de ontwikkeling van het Instituut voor Sociale Studies in Den Haag. Altijd bleef Van Mook de hoop koesteren op een telefoontje uit Nederland met een aanvaardbare aanbieding.⁶⁷ Nooit zou hij meer in Nederland komen wonen. Hij overleed in 1965 in Frankrijk. Jan Blokker vroeg zich in zijn artikel retorisch af wie in Nederland Van Mook nog kende.⁶⁸

L I T E R A T U U R

In een lezing over de verwerking van de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse literatuur haalde literatuurhistoricus Ton Anbeek van der Meijden de stelling aan dat er een tijd nodig is voordat een ingrijpende ervaring vertaald wordt in een 'artistiek bevredigend resultaat'.⁶⁹ Daar waar in Indonesië volgens Gerard Termorshuizen vanaf 1950 een enorme stroom geschriften over de vrijheidsstrijd verscheen, sloeg in Nederland de 'amnésia, de verdringing' toe. 'Indië en Indonesië waren taboe geworden.'⁷⁰

De oogst is inderdaad mager. Begin 1948 verscheen van Hella Haasse de novelle *Oeroeg*, als Boekenweekgeschenk, over een Nederlandse en een Indonesische jongen die onafscheidelijk van elkaar opgroeiden, maar die tijdens de revolutie van elkaar vervreemdden. In de laatste scène staan zij tegenover elkaar, de een als Nederlandse soldaat en de ander als lid van het Republikeinse leger. Haasse groeide op in Nederlands-Indië en vertrok in 1945 naar Nederland nadat zij was vrijgekomen uit Japanse interneringskampen. Zij schreef het boek in de zomer van de eerste 'politioenele actie' en begreep het onafhankelijkheidsstreven van de Indonesiërs. Ze was zich bewust van de scheuring die die oorlog bij haar teweegbracht. 'Hoe moest ik accepteren dat ik een vreemde in mijn land van herkomst zou worden?'⁷¹

Een jaar later schreef Lucebert (pseudoniem van Bert Swaanswijk), direct op het bekend worden van de tweede 'politioenele actie', zijn *minnebrief aan onze gemartelde bruid indonesia*. De eerste strofe luidt: 'ik ben de bruidegom zoete boeroeboedoer/ hoeveel wreekt de bruidegom de bruid/ als op Java plassen bloed zij stuiptrekt/ uitbuiters hun buit haar ogen oesters inslaan en uitzuigen?' Het was zijn officiële debuut dat in februari 1949 in een zeer lage oplage verscheen in het tijdschrift *Reflex* van de Experimentele Groep in Holland. Lucebert wilde signalen afgeven over wat volgens hem 'kwalijke verschijnselen' waren van de tijd die hij meemaakte, zoals de behandeling van Indonesië door Nederland.⁷²

Na de onafhankelijkheid van Indonesië schreef Willem Frederik Hermans zijn roman *Ik heb altijd gelijk* die draait om de verbitterde Indië-veteraan Lodewijk Steegman. Walgend van Nederland fulmineerde Steegman al op de boot naar huis gedesillusioniseerd over de slapheid van zijn vaderland dat niet in staat was om Indonesië te behouden: 'Ik spuw op de heleboel, op jullie, op Soekarno, op de Koningin, op alles.' Later werd duidelijk dat Hermans de verhalen over de vergeefse strijd in Indië had gehoord van een gerepatrieerde militair die hij eens op een feestje had ontmoet.⁷³ Het is in de kern een anti-Nederlands boek waarin Steegman zijn weezin tegen zijn hele

vaderland spuide. Een hoofdstuk over katholieken leidde tot een strafzaak, waarbij Hermans werd vrijgesproken. De rechtszaak trok veel aandacht en wellicht daardoor verschenen over de roman twintig recensies, waarvan zeven ronduit negatief waren.

De drie bovenstaande werken behoren inmiddels tot hoogtepunten van de Nederlandse literatuur, maar die algemene erkenning kwam pas vele jaren later. *Oeroeg* werd als Boekenweekgeschenk redelijk goed ontvangen – ‘ondanks zijn geringe omvang een verhaal van allure’, schreef *Het Vrije Volk* – maar niet door iedereen. Met name uit Nederlands-Indische hoek kreeg Haasse forse kritiek. Tjalie Robinson schreef een vernietigende kritiek over *Oeroeg*. Het einde waarbij Oeroeg de hoofdfiguur onder schot houdt en hem zegt dat hij niets in Indonesië te zoeken heeft, vond hij ‘zelfs politiek gevaarlijk’, omdat dit zo nooit gebeurd kon zijn.⁷⁴ Het duurde vijf jaar voordat de novelle als een gewoon boek in de winkel kwam. De derde druk verscheen in 1961. Echt populair werd het boek pas vanaf de jaren zeventig. Hetzelfde patroon was zichtbaar bij *Ik heb altijd gelijk*. Ondanks de aanzienlijke publiciteit vanwege de rechtszaak verkocht het boek van Hermans matig. Het verscheen in 1951 en de tweede druk volgde in 1962. Pas vanaf 1968 volgden de drukken elkaar in hoog tempo op. Het gedicht *minnebrief aan onze gemartelde bruid indonesia* van Lucebert kreeg algemene bekendheid en erkenning nadat het in 1972 werd herdrukt in de overzichtsbandel van zijn werk *...en morgen de hele wereld*.

Onbekend bleef lange tijd het verhaal ‘De terugtocht’ van Jan Eijkelboom dat in 1953 verscheen in tijdschrift *Libertinage*. Eijkelboom, schrijver van een artikel in *Propria Cures* naar aanleiding van de kwestie-Jungschläger, zat een groot deel van de oorlog in Indië als schutter in een zogeheten brenccarrier die konvooien moest beschermen. Deze voertuigen werden regelmatig getroffen door trekbommen die langs de kant van de weg lagen. Hij hield aan zijn diensttijd een trauma over, werd ’s nachts schreeuwend wakker en durfde alleen met zijn rug naar de muur te slapen. Het was een mogelijke oorzaak voor zijn alcoholisme.⁷⁵ ‘De terugtocht’ had volgens Eijkelbooms biograaf Kees van ’t Hof aanvankelijk een heel andere inhoud. Het bevatte verschillende realistische actiescènes die waren geschreven in een ‘snel, gedreven stijl, bijzonder voor de jaren vijftig’. Toen Eijkelboom het stuk aan zijn vrienden liet lezen, wezen zij hem erop dat het beschrijvingen waren van oorlogsmisdaden en dat hij daarmee een strafrechtelijke vervolging riskeerde. Daarop schraptte hij alle actiescènes en bleef er een houterig verhaal over dat De Bezige Bij en Contact niet meer wilden uitgeven en het bij *Liberti-*

nage verscheen.⁷⁶ In 2000 werd het met drie andere autobiografisch getinte verhalen over Indonesië opnieuw uitgegeven.⁷⁷

Daarnaast kwam er fictie uit die was geschreven door oorlogscorrespondenten, predikanten en soldaten die in de periode 1945-1949 in Indië hadden verbleven. Deze boeken vertelden het verhaal van de gewone soldaat, over zijn dagelijks leven, zijn angstige momenten en de verveling. De verhalen legden de nadruk op kameraadschap, de onderlinge band en staaltjes van dapper gedrag. Volgens letterkundige Rob Nieuwenhuys hebben deze schrijvers geschiedenis geschreven, maar geen literatuur. 'De monotonie van deze verhalen waarin zoveel schokkends gebeurt, is opvallend. De talrijke clichés zijn evenzovele tekenen van schrijversonmacht.'⁷⁸

Schrijvers van deze soldatenboeken waren correspondenten Hofwijk, De Gooyer, Vermeulen en Van Maurik. Het werden geen verkoopsuccessen en kregen in kranten weinig aandacht. Anders lag dat bij de boeken van Job Sytzen, pseudoniem van de gereformeerde legerpredikant Jac. Donker, die wel goed verkochten. Donker hield zijn pseudoniem geheim, vermoedelijk omdat zijn boeken godslasterlijke taal en expliciete seksscènes bevatten. Nieuwenhuys noemde hem lichtelijk neerbuigend 'onze Jan de Hartog van onze militaire kruisvaart'. Hij verwerkte in zijn boeken zijn ervaringen die hij als veldprediker opdeed in de jaren 1946 tot 1948. De boeken kwamen, zo schreef Sytzen, 'uit het hart, dat vergroeid is met de Hollandse troepen'.⁷⁹ Volgens zijn biograaf Harry Poeze onderscheidde Sytzen zich door verslag te doen van controversiële zaken, waarover de voorlichtingsdienst het liever niet had, zoals de 'verschuivende desillusie met de missie in de Oost, de relatie tot de bevolking, de tegenstander, de 'politiek' in Batavia en Den Haag, buitensporig geweld, de dagelijkse routine, de omgang met vrouwen – Indonesisch en (Indo-)Europees – het thuisfront en de terugkeer'.⁸⁰ De recensies in verschillende dagbladen waren over het algemeen niet erg gunstig. De roman *Niet iedere soldaat sneuvelt* had volgens *Trouw* 'onmiskkenbare gebreken' en was met 'weinig beheersing geschreven', maar maakte wel 'concreet wat niet zelf beleefd en ervaren is'.⁸¹ Deze recensies stonden verkoopsucces niet in de weg. Naar schatting werden van de drie romans *Soldaat*, *Ravijn* en *Landgenoten* niet minder dan tweehonderd-duizend exemplaren verkocht. Mogelijk heeft Sytzen in de jaren vijftig als geen ander het beeld van het Nederlandse militaire optreden bepaald.

PODIUMKUNSTEN

Over de dekolonisatieoorlog werden na 1950 door cabaretiers en komieken – voor zover valt na te gaan, want uit die jaren is weinig tastbaars bewaard

gebleven – in geringe mate grappen gemaakt. Uitzondering was Wim Kan die in oktober 1950 tijdens een optreden in de Stadsschouwburg in Amsterdam een liedje over Raymond Westerling zong met het fragment: Westerling – Westerling, 't is ook wel zuur/ Lig je nu eenzaam en moe in het gras?/ Hier zijn geen kampongs meer om te verbranden/ Hier is geen menselijke schietschijf voor handen/ Als je dan nog maar zo'n Turkje niet was/ Als je dan nog maar zo'n schurkje niet was.⁸² Dit optreden werd op 4 november in een radioprogramma van de VARA uitgezonden. Hierop kwam een anonieme brief binnen, ondertekend met 'Green cap', waarin de toen al bekende Wim Kan werd gewaarschuwd nooit meer dit soort grappen over Westerling te maken. De schrijver stelde dat hij met 'kameraden' had besloten om deze 'laffe grappen' niet 'ongestraft' voorbij te laten gaan. 'Als je veel om Corrie geeft, haal deze grappen dan nooit meer uit.' Bedoeld werd Corrie Vonk, de vrouw van Kan. De brief eindigde met 'Denk aan jouw Corrie'.⁸³ De recherche van de Amsterdamse deed tevergeefs moeite om de afzender te achterhalen.⁸⁴

Het was overigens niet de enige vorm van intimidatie die Wim Kan binnenkreeg. Hij stuurde *Het Parool* die maand een ingezonden brief over reacties van luisteraars naar het genoemde radioprogramma. Hij citeerde een oud-majoor van het KNIL – hij beweerde chef te zijn geweest van Westerling – die schreef dat deze kapitein een flinke kerel was. 'Als we zo meer gehad hadden in Holland, dan waren we Indië niet op zo'n laffe, infame wijze uitgeschopt.'⁸⁵ Volgens Kan was het de elfde brief die in die geest aan hem was gericht. De vraag is of Kan zich door deze brieven voortaan over de dekolonisatieoorlog heeft ingehouden. Bij optredens in 1955 en 1963 heeft Kan korte opmerkingen over Westerling gemaakt.⁸⁶

Nauwelijks een maand na de soevereiniteitsoverdracht bracht de Stichting Het Nederlands Volkstoneel de voorstelling *Het vergeten peloton* in verschillende theaters in het land. Het stuk was geschreven en geregisseerd door Hans Tiemeyer, die tijdens de oorlog als frontartiest een tournee had gemaakt voor Nederlandse soldaten. Het stuk gaat over vijf militairen die op een eenzame post in de tropen verblijven. Tiemeyer wilde het publiek doordringen van hetgeen de 'onbekende soldaat' vooral psychisch in de tropen te doorstaan had gehad.⁸⁷ Het stuk werd, hoewel een recensent de strijd in Indonesië een 'niet strikt ter zake dienende problematiek' vond, toch redelijk ontvangen. *Het vergeten peloton* werd uiteindelijk vijftig keer op de planken gebracht, wat het *Algemeen Handelsblad* begin 1951 verbaasde omdat, 'het verhaal niet actueel meer' was.⁸⁸

Al met al was in de twintig jaar na 1950 in de culturele wereld verder weinig 'geluid' over de oorlog te vinden en zeker geen aanklachten over Nederlands oorlogsgeweld. Er werden over dit onderwerp geen speelfilms, schilderingen, beeldhouwwerken gemaakt, of exposities samengesteld.

CONCLUSIE

Gelet op het geringe aantal uitingen in de media en in Tweede Kamer in de periode tot 1969 kan de conclusie niet anders zijn dat de oorlog en de dekolonisatie in Indonesië ver van de belevingswereld van Nederlanders stonden. Het excessieve geweld bleef, op een paar kleine uitzonderingen na, helemaal buiten beeld.

De vergeefse pogingen van Joop Hueting om zijn verhaal over het geweld in een landelijk dagblad te krijgen, laat zien hoe afwijzend hoofdredacties daartegenover stonden. Journalisten die eerder als soldaat de oorlog aan den lijve hadden meegemaakt, waren niet geneigd over die periode te schrijven. Het lijkt erop dat hoofdredacties in de nog verzuilde samenleving zich in hoge mate lieten leiden door de veronderstelde belangen van de politieke partijen die de verloren oorlog het liefst wilden doodzwijgen, hetzij uit electoraal oogpunt, hetzij om geen lastige rekenschap te hoeven afleggen. Ook in de Tweede Kamer werd het onderwerp twintig jaar lang praktisch vermeden.

De dekolonisatie van Indonesië gaf een vak als koloniale geschiedenis een lelijke knauw. De studenten werden niet gestimuleerd zich in die richting te specialiseren. De voorzichtige en afhoudende manier waarop historici zoals Gerretson de geschiedenis van de dekolonisatie oppakten, daarbij tevens tegengewerkt door onwillige politici, leidde ertoe dat tot 1969 naar de oorlog nauwelijks onderzoek werd gedaan.

In literair opzicht liet de oorlog enkele sporen na – te denken valt aan *Oeroeg* en *Ik heb altijd gelijk* – zonder dat deze werken op dat moment verkoop-successen werden of een debat over oorlogsgeweld uitlokten. Deze boeken zouden juist na 1970 herdruk op herdruk beleven.

9.

Hueting en de storm die volgde

Het interview met Indië-veteraan Joop Hueting in de uitzending van *Achter het nieuws* op 17 januari 1969 betekende een majeure doorbreking van de stilte over de oorlog in Indonesië en het geweld dat daarbij is gebruikt. Bij de Vara stroomden daarna de brieven binnen, het grootste deel afkomstig van boze en geschokte veteranen.¹ Naar aanleiding van Huetings uitlatingen verschenen in landelijke dagbladen in vier weken tijd 464 artikelen over de vermeende oorlogsmisdaden.² In het parlement stelde PvdA-leider Joop den Uyl vragen aan de regering.

Hoe is te verklaren dat Hueting na drie mislukte pogingen nu wel een podium kreeg om misstanden uit het verleden te openbaren en ter discussie te stellen? Hoe reageerden de verschillende groepen zoals veteranen en politici op zijn uitlatingen? Het kabinet-De Jong zag zich gedwongen om ambtenaren in archieven onderzoek te laten doen naar grensoverschrijdend geweld van Nederlandse militairen. Het resultaat van dit onderzoek, de *Excessennota*, kwam in juli 1969 in de Tweede Kamer ter sprake. Waarom vloeide de aandacht in de samenleving voor de oorlog en het daarin gebruikte geweld na dat Kamerdebat grotendeels weer weg?

DE JOURNALISTIEK

Joop Hueting (1927-2018) vertrok in 1947 op 19-jarige leeftijd als dienstplichtig militair naar Indië waar hij diende bij de inlichtingendienst van de stoottroepen. In die functie was hij behalve getuige van vele oorlogsmisdrijven zoals martelingen, brandstichtingen en executies, soms ook mededader. In interviews vertelde hij hoe die indringende beelden en schaamte- en schuldgevoelens over zijn aandeel in het geweld hem jarenlang hebben achtervolgd. Terug in Nederland studeerde hij psychologie en promoveerde hij in 1968 op een onderzoek naar onder meer de invloed van doping op de prestaties van topsporters. Een stelling die Hueting bij zijn proefschrift wijdde aan de oorlog in Indonesië bracht eindelijk de aandacht die hij tot drie keer toe tevergeefs had gezocht. Hij vroeg zich af waarom er nog geen begin was gemaakt met 'het onderzoek van de juridische, historische, sociologische en psychologische aspecten van de oorlogsmisdaden, begaan door militairen in dienst van dit land'. Deze stelling haalde in mei 1968 de rubriek 'Dag In Dag Uit' in *de Volkskrant*, zonder dat verder op de inhoud werd ingegaan.³

Voor Martin Uitvlugt, journalist voor *Het Vaderland*, was deze stelling reden om Hueting meteen te interviewen. Dat was onverwacht, omdat dit blad een uitgesproken conservatieve signatuur had en zich tot 1950 tegen de

Joop Hueting, de soldaat uiterst rechts, geeft als lid van de stoottroepen acht voor generaal-majoor J.K. Meijer. Februari 1949. Bron: ANP.

onafhankelijkheid van Indonesië had verzet. Uitvlugt had in mei 1968 in feite de primeur van de uitlating van Hueting dat hij 'getuige geweest was van en medeplechtig aan het martelen en doodschieten van krijgsgevangenen' en 'dat er zonder militaire noodzaak kampongs werden platgebrand, dat er geschoten werd op alles wat bewoog'.⁴ De reacties op dit interview beperkten zich tot één ingezonden brief (tegen Hueting) en een stuk in het blad *Rechts-om*, 'nationaal en onafhankelijk, een uitgave van Stichting Nieuw-Rechts', met als kern dat Hueting het 'eigen nest bevuilde', een verwijt dat hij later nog vaak zou krijgen.⁵

Martin Ruyter, die bij *de Volkskrant* bekendstond als de 'ster-interviewer', had met Hueting afgesproken om hem te interviewen zodra zich daar een concrete aanleiding voor zou aandienen. Het verschijnsel dat Hueting had beschreven was niet nieuw voor Ruyter. Tijdens zijn studie geschiedenis had hij bij zijn bijbaantje op de correctieafdeling van *De Telegraaf* een chef die als kanonnier in Indië had gediend. 'Als hij na het zakken van de krant wat borrels ophad, kon hij triomfantelijk over het geweld vertellen. Zijn groep had bijvoorbeeld eens voor de aardigheid met een kanon een heel dorp in brand geschoten.'⁶ De twintigste verjaardag van de tweede 'politieele actie' vond Ruyter een mooie kapstok om de afspraak met Hueting na te komen. Waar *De Telegraaf* op die dag terugkeek met de vraag waarom Sukarno toen niet werd doodgeschoten, publiceerde *de Volkskrant* op pagina 15 het interview met Hueting.⁷ Op de voorpagina stond een Ankeiler: 'Twintig jaar geleden begon de tweede politieële actie van Nederland in Indonesië. Een triest stukje recente historie. De psycholoog dr. Hueting kijkt er vandaag op terug.' Een tamelijk terughoudende samenvatting van het interview waarin Hueting vrijuit vertelde over 'oorlogsmisdaden'.

Bij het stuk waarin militairen en de krijgsmacht van tamelijk ernstige feiten werden beschuldigd, pleegde de krant geen weerwoord. In de weken daarna drukte de krant vijf lezersbrieven (drie tegen en twee voor Hueting) af die reageerden op het interview.⁸ Een maand later, de uitzendingen van *Achter het Nieuws* waren reeds geweest, schreef Ruyter dat op het interview 'verhoudingsgewijs veel reacties' waren binnengekomen middels brieven en telefoontjes.⁹ Toch leidde dit bij *de Volkskrant* niet tot verdiepende journalistieke producties. Uitgeverij De Arbeiderspers nam direct na het interview dat 'bijzondere indruk op ons heeft gemaakt', contact op met Hueting. Na enkele gesprekken waren er plannen voor een 'autobiografisch verslag', maar die leidden tot niets.¹⁰ De ingehouden presentatie, het ontbreken van weerwoord en follow-up; het zijn tekenen dat niet iedereen op de redactie wist

hoe met dit pijnlijke nieuws om te gaan. Martin Ruyter hoorde met onder anderen Henk Huurdeman, Harry Lockefeer en Ineke Jungschleger tot de vernieuwende en creatieve jongeren die vormgaven aan de verandering van de krant in de jaren zestig en zeventig.¹¹ Kennelijk schrok een deel van de redactie toch terug voor de volle implicaties van het interview.

ACHTER HET NIEUWS

In hoofdstuk 8 werd duidelijk dat het blokkeren door het Vara-bestuur van de uitzending over Van Imhoff in de jaren 1965/1966 leidde tot frustratie bij de redactie van *Achter het Nieuws*. De affaire rond het tot zinken gebrachte koopvaardijship leek in veel opzichten op die rond de vermeende oorlogsmisdaden in Indonesië. In beide gevallen ging het om pijnlijk tekortschieten van Nederlanders dat door autoriteiten actief van het grote publiek werd weggehouden. Volgens mediahistoricus Chris Vos schiep de interne discussie over de Van Imhoff bij de VARA ruimte voor het uitzenden van de Hueting-affaire.¹² Het interview in *de Volkskrant* maakte bij de redactie van *Achter het Nieuws* indruk en het onderwerp werd reeds die ochtend vastgelegd bij het gemeenschappelijke claimbureau in Hilversum, dat moest voorkomen dat rubrieken dezelfde onderwerpen oppakten. De opnames met Hueting waren al voor de jaarwisseling klaar, maar werden daarna uitgezonden omdat hoofdredacteur Herman Wigbold verwachtte dat het dan meer aandacht zou krijgen. Het programma werd op de goed bekeken vrijdagavond geprogrammeerd, vlak voor de vijftigste uitzending van het populaire programma *Mies-en-scène* van Mies Bouwman.¹³

Hueting vertelde aan interviewer Hans Jacobs wat hij in grote lijnen reeds tegen Uitvlugt en Ruyter had gezegd. Gevangenen waren gemarteld en zelfs geëxecuteerd en dorpen werden in brand gestoken. Hij erkende dat hij er zelf aan had meegedaan. Hueting vond het hoog tijd dat de regering naar dat geweld onderzoek liet doen. Reeds die vrijdagavond stroomden bij de Vara de eerste boze telefoontjes van kijkers binnen en in de dagen daarna kwamen daar de brieven bij, 885 in totaal, waarvan 508 negatief over Hueting.¹⁴ Bij de reacties zaten bedreigingen aan zijn adres, zodat hij en zijn gezin in een hotel moesten onderduiken.¹⁵ Op het interview volgden nog twee uitzendingen die in hun geheel aan zijn beweringen waren gewijd. Hierin kwamen oud-militairen en destijds in Indonesië werkzame geestelijken en journalisten aan het woord, die over de kwestie verdeeld waren.

De uitzending van *Achter het Nieuws* ontbrak op zaterdag in geen enkele tv-rubriek. Journalist Nico Scheepmaker sprak zijn verbazing uit over de

hoge toon van de Vara over de ‘reeds bekende verhalen’ van Hueting die hij al hoorde van zijn ‘wachtcommandant en dat soort oud-strijders’ tijdens zijn diensttijd.¹⁶ In de kranten van maandag 20 januari voerden diep verontwaardigde Indië-veteranen de boventoon. Kamerleden zoals Den Uyl en Henk Vonhoff (VVD) kondigden aan de kwestie in hun fractie te gaan bespreken. De dagen daarna stonden de brievenrubrieken vol met veelal geschokte en boze reacties op Huetings uitlatingen. Kranten hadden interviews met Indië-veteranen en maakten reconstructies van Kamerdebatten van voor 1950 over de vermeende oorlogsmisdaden. De uitzending ontbrak in geen enkel hoofdredactioneel commentaar. *Het Parool* en *Het Vrije Volk* toonden zich voorstander van verregaande openheid. Het *Algemeen Handelsblad* constateerde dat er sprake was van een ‘onverwerkt verleden’. *De Telegraaf* noemde de uitzending ‘zinloos en misselijk’.¹⁷ Bij kranten onderling kon het er heet aan toe gaan. *De Telegraaf* probeerde met een bericht over presentator Wigbold dat hij ooit was veroordeeld wegens desertie, waarop *Het Vrije Volk* de ‘hetze’ van *De Telegraaf* tegen Wigbold verklaarde uit de drang om kwalijke stukken uit de geschiedenis te willen verdoezelen.¹⁸ Thema’s als een gebrekkige verwerking en de tegenstelling openheid versus doofpot waren vanaf dat moment terugkerende elementen in het publieke debat over de oorlog in Indonesië.

HOOFDROLSPELERS PVDA EN KVP¹⁹

De uitzending van de Vara veroorzaakte bij de PvdA-fractie de nodige nervositeit. In voorgaande jaren gebeurde het regelmatig dat wanneer de oorlog in Indonesië ter sprake kwam, rechtse partijen, vooral de ARP, klaarstonden met het verwijt dat PvdA-icoon Drees daarin een voorname verantwoordelijkheid had gedragen. Tijdens een eerste fractievergadering merkte Ed van Thijn op dat de kwestie ‘schadelijk’ voor de partij was. ‘Oppassen dat straks niet D66 er op zal springen’, waarschuwde hij. Ed Berg zei dat hij niet zag ‘hoe schade te voorkomen’ was en vroeg zich af wat de ‘meest adequate reactie’ zou zijn. Onderzoek uitlopend in ‘goede geschiedschrijving’ kon volgens hem eindigen in ‘zelfkastijding’.

In de vergadering van 4 februari was de neiging om de kwestie zo klein mogelijk te willen houden nog steeds merkbaar. Zo pleitte Goedhart ervoor om geen ‘overmatige spoed’ te hebben bij het eisen van een onderzoek. Hij waarschuwde dat er een ‘geheim rapport’ – van Van Rij en Stam – over het militair geweld in Indonesië bestond en dat Nederland hier niet goed uitkwam. De publicatie van excessen van ‘alleen Nederlandse zijde’ zou volgens

hem een 'scheef beeld' geven. Het zinde hem niet dat veel discussies in dagbladen over het aandeel van de PvdA gingen. Hannie Singer-Dekker pleitte ervoor om bij publicatie van een eventueel onderzoek het noemen van namen te vermijden: 'Het gaat om de feiten'. Den Uyl voelde hier niets voor: 'dat wordt een absurde zaak'.²⁰

Den Uyl leek zich te ergeren aan de voorzichtige opstelling van zijn fractie. Hij behoorde na 1945 tot de tegenstanders van militair ingrijpen in Indonesië. In die jaren werkte hij bij *Vrij Nederland* waar hij de invloed onderging van hoofdredacteur Henk van Randwijk die zich door zijn stellige afwijzing van de oorlog gedwongen zag zijn ontslag bij het weekblad in te dienen. Den Uyl had zich aangemeld bij de groep Nova Zembla, waarin verdedigers van een onafhankelijk Indonesië binnen de PvdA zich hadden verenigd.²¹ 'Alles moet boven water komen', zo zei Den Uyl begin februari in de fractie.²²

De inhoud van de *Excessennota* die begin juni uitkwam, sloeg bij de PvdA-fractie in als een bom. 'Het geschetste beeld is ontstellend', zei Den Uyl in een fractievergadering voorafgaand aan het Kamerdebat over de nota. Wat in Indonesië was gebeurd betrof 'niet een incident, maar een systeem'. Hij wilde dat er verder onderzoek werd gedaan. Het voorstel van de regering om eerst bronnenonderzoek te doen en na acht jaar aan geschiedschrijving te beginnen, kwalificeerde hij als een 'zaak op wetenschappelijke wijze in de doofpot stoppen'. Opmerkelijk genoeg keerde hij zich tegen het houden van een parlementaire enquête, want dat was na zo lange tijd 'niet meer mogelijk'. Hij wilde het liefst tien historici op korte termijn onderzoek laten doen. Pas als betrokken politici hier niet aan wilden meewerken, zou alsnog een enquête tot de mogelijkheden behoren.

In de fractie was ten opzichte van voorgaande vergaderingen de sfeer behoorlijk omgeslagen. Dit kon te maken hebben met de onthullende inhoud van de *Excessennota*. Tevens speelde mee dat er niet was gebeurd wat de fractie had gevreesd, namelijk dat de PvdA wegens Drees' aandeel onder vuur zou komen te liggen. Van terughoudendheid was bij de PvdA'ers geen sprake meer. Degenen die aan het woord kwamen wilden zelfs dat Den Uyl in het aanstaande Kamerdebat met een harder betoog zou komen dan hij van plan was. Zij vonden zijn verhaal 'wat aan de slappe kant'. De meesten pleitten voor een 'beperkte parlementaire enquête' naar de executies op Zuid-Sulawesi. De vergadering eindigde zonder een duidelijke conclusie.²³

Deze opwinding stak schril af bij die van de KVP, de partij waarmee de PvdA in de jaren 1945-1949 regeringsverantwoordelijkheid voor de oorlog had gedragen. Uit de fragmentarische notulen blijkt dat de partij zich in die

maanden meer druk maakte over een interne reorganisatie, met als doel de vergaderdiscipline van Kamerleden te verbeteren. De fractie was lang op zoek geweest naar een Kamerlid dat woordvoerder wilde zijn in deze kwestie. Uiteindelijk nam voorzitter Norbert Schmelzer deze taak op zich zonder, zo lijkt het, over de inhoud van zijn bijdrage met zijn fractie te hebben overlegd.²⁴

MAATSCHAPPELIJKE BEROERING

Vanuit de samenleving kwamen de heftigste reacties uit de hoek van Indië-veteranen.²⁵ *Madjoe*, het blad van de KNIL-veteranen, schreef dat de leden 'zeer verontwaardigd en diep geschokt' waren over de VARA-uitzending.²⁶ In *Strijdend Nederland*, het blad van de Bond van Stoottroepers en Oud-Stoottroepers (BOSS), overheerste een verontwaardigde toon.²⁷ Het Veteranen Legioen Nederland beschikte in 1969 niet meer over een eigen orgaan, maar stuurde wel een persbericht rond waarin het zich verzette tegen het door *Achter het Nieuws* geschetste beeld. In tegenstelling tot *Madjoe* wilde men bij VLN met buitenstaanders in discussie over dit onderwerp.²⁸ Een afsplitsing van VLN, de Federatie van Nederlandse Oud-Strijders met als woordvoerder Prosper Ego, noemde de uitlatingen van Hueting 'eenzijdig' en vond dat die pasten in een 'alles generaliserende, ongenuanceerde zelfbeschuldigingscultus'.²⁹

De vraag is waarom er begin 1969 in de publieke ruimte zo veel beroering ontstond over de oorlog in Indonesië en het daarin gebruikte geweld. Waarom barstte toen plotseling de bom? Wat begon met een uitdagende stelling

Joop Hueting werd na zijn onthullingen over extreem oorlogsgeweld in Indonesië een veel gevraagde gast bij forumdiscussies. Hier spreekt hij in politiek café Pieterspoort in Amsterdam met rechts van hem Vrij Nederland-journalist Joop van Tijn. Bron: Nationaal Archief, foto Joost Evers.

bij het proefschrift van Hueting, liep uit op honderden artikelen in kranten, vele televisieprogramma's, ingezonden brieven, opgewonden telefoongesprekken en bezorgde Kamerfracties en Kamervragen. Wellicht kwam deze doorbraak minder uit de lucht vallen dan vaak is gedacht. Ten eerste kan worden gewezen op de oorlog in Vietnam die ook Nederland vanaf het midden van de jaren zestig hevig beroerde. De uitgebreide berichtgeving bracht jongeren ertoe de straat op te gaan met spandoeken met leuzen als 'Johnson oorlogsmisdadiger' en 'Johnson moordenaar'. Juist *Achter het Nieuws* besteedde ruim aandacht aan deze guerrillastrijd en bracht de bommenregens op Vietnam in beeld.³⁰ Amerikanist Rob Kroes stelde dat de indringende beelden uit Vietnam in die jaren iets losmaakten dat we tot dan toe 'hadden onderdrukt, de herinneringen aan oorlogsmisdaden die Nederlanders zelf hadden bedreven in Indonesië'.³¹

Tegelijk was er een andere ontwikkeling. Sinds het midden van de jaren zestig verbrokkelde de nationalistische herinneringscultuur rond de Tweede Wereldoorlog, opgebouwd rond thema's als verzet, militaire strijd en nationale eenheid. Een mijlpaal was de publicatie, in 1965, van *Ondergang* van Jacques Presser, waarin niet alleen de geschiedenis van de Jodenvervolgung, maar ook de betrokkenheid van Nederlandse instanties en de passiviteit van de meerderheid van de Nederlandse bevolking werden benoemd. Het boek maakte veel indruk en werkte als een katalysator in de maatschappelijke debatten van de jaren zestig, waarin zich een ingrijpende, veel bredere culturele en politieke omslag aftekende.

Parallel aan de vergruizing van het beeld van Nederland als onderdrukte natie tijdens de Duitse bezetting, kwamen ook andere in de geschiedenislessen bejubelde episodes onder vuur te liggen, zoals de Gouden Eeuw en de VOC, die al evenzeer schaduwkanten bleken te bezitten. Nadat Van Heutz-monumenten in Coevorden en Amsterdam al enige keren licht waren beschadigd, ontplofte er in maart 1967 bij het monument in Amsterdam een kneedbom die aanzienlijke schade aanrichtte. Bij de rechtszaak schetste een van de daders zijn daad als een vorm van verzet tegen het 'verderfelijke symbool van een kolonialistische mentaliteit'.³² Historica Elsbeth Locher-Scholten zag eind jaren zestig een algemene opleving van belangstelling voor het koloniale verleden. Als voorbeelden noemde zij de oprichting van de Vereniging Nederland-Indonesië (1966), de eerste Birma-reünie van ex-geïnterneerden aldaar (1967) en de oprichting van Stichting Nederlandse Slachtoffers Japanse Vrouwenkampen (1968). Daarnaast maakte de na 1965 snel verbeterende verhouding met Indonesië het onderwerp Indië weer enigszins bespreekbaar.³³

Dan blijft de vraag waarom interviews in *Het Vaderland* en *de Volkskrant* relatief weinig reacties uit de samenleving opleverden in vergelijking met de uitzending van *Achter het Nieuws*. Volgens Mirjam Prenger speelde de indringendheid van het medium-televisie een doorslaggevende rol en wist de redactie het 'grote zwijgen' effectief te illustreren door de idyllische en blijmoedige beelden van het leger uit Polygoon-journaals te laten contrasteren met de gruwelijke verhalen van Hueting. De redactie zette Hueting bewust neer als een betrouwbare wetenschapper die in staat was te reflecteren op zijn ervaringen en men bracht zijn getuigenis zo zakelijk mogelijk. Hoofdredacteur Herman Wigbold had besloten om het interview, bij uitzondering, met twee camera's op te nemen, zodat er scherp gemonteerd kon worden tussen Hueting en interviewer Hans Jacobs. Bovendien was er de eenzijdige aanpak van de eerste uitzending: door het uitblijven van nuancerende tegengeluiden lag de focus geheel op de misstanden. Het weerwoord kwam pas in de twee daaropvolgende uitzendingen aan de orde. Het grote verschil met de twee krantenstukken was volgens Prenger het afsluitende optreden van Wigbold waarin hij zich de rol van openbaar aanklager aanmat. 'Daarmee ontsteeg de uitzending het niveau van het simpelweg signaleren van een schandaal en riep nadrukkelijk op tot politieke actie.'³⁴

AANPAK KABINET-DE JONG

Door de uitzending en de hoogoplopende emoties voelde het kabinet-De Jong zich flink onder druk gezet. 'De hysterie stijgt met het uur', zei minister van Justitie Carel Polak (vvd) toen de kwestie, vrij uitgebreid, in de ministerraad besproken werd. Hij zei te vrezen voor een 'politieke stunt van Nieuw Links', de progressieve vleugel van de PvdA.³⁵ De ministers realiseerden zich dat zij deze ophef niet konden negeren. Daarbij hinkte het kabinet op twee gedachten. Aan de ene kant moest er een 'zo groot mogelijke openheid' komen, maar tegelijkertijd wilden de ministers de Indië-veteranen niet laten vallen. 'De vraag waar het op aan komt is of het nog mogelijk is een onderzoek af te houden, zo zei Polak, die vreesde dat 'deze vraag in negatieve zin moet worden beantwoord'.³⁶

Minister Marga Klompé (kvp) meldde haar collega's dat zij contact had opgenomen met Drees voor inlichtingen. 'Deze vertelde dat destijds een uitgebalanceerd rapport is opgesteld waaruit zowel voor Nederland als voor Indonesië onaangename feiten naar voren kwamen.'³⁷ Drees had haar tevens verteld dat hij in 1954 had bepleit om dit rapport naar de Kamer te sturen, wat evenwel onjuist is. Klompé had ambtenaren opdracht gegeven in de ar-

chieven op zoek te gaan naar het rapport. Zij wilde een 'zo groot mogelijke openheid betrachten.' Haar collega Polak was er niet voor om 'te snel met feiten naar buiten te komen.' Een van de conclusies van het rapport van de twee juristen over de gebeurtenissen op Celebes was dat de militaire autoriteiten een aarzelende houding hadden aangenomen en toegelaten, zo niet bevolen hadden dat de voorbereide acties met alle middelen moesten worden uitgevoerd', aldus Polak.

Geen enkele minister voelde ervoor om onberecht gebleven excessief geweld van Nederlandse militairen alsnog te vervolgen. Polak was stellig in zijn opvatting 'dat na twintig jaar toch moeilijk meer tot vervolging kan worden overgegaan'. Staatssecretaris van Defensie Adri van Es (ARP) stelde dat met het 'opsporen en publiceren van nog niet berechte feiten noch de internationale rechtsorde, noch het nationale rechtsgevoel is gediend'. Uiteindelijk nam het kabinet over openbaarmaking van het rapport van Van Rij en Stam geen besluit en dus bleef het geheim. De voorzitter concludeerde dat de raad er niets voor voelde een eventueel onderzoek 'geheel aan de Kamer over te laten' en dat liever in eigen hand wilde houden. Het kabinet wist nog niet precies hoe deze kwestie aan te pakken en het besloot een ambtelijke werkgroep zich daarover te laten buigen.³⁸

Van belang was de opmerking van staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Hans de Koster (VVD) een week later in de ministerraad. Hij zei dat de Indonesische ambassadeur hem had laten weten dat zijn regering het zou betreuren als documenten over 'oorlogsmisdaden die van beide kanten zijn bedreven' werden gepubliceerd.³⁹ De regering wist nu dat er van Indonesische kant er geen behoefte was aan een diepgaand onderzoek naar het geweld. Indonesië zou deze lijn tot begin deze eeuw blijven volgen.

Dat het kabinet zich onder druk gezet voelde blijkt uit het feit dat de Binnenlandse Veiligheidsdienst was gevraagd een rapport over Hueting op te maken. Hierin stond bijvoorbeeld dat hij lid was geweest van de CPN en dat hij samenwoonde met een getrouwde vrouw.⁴⁰ Van het rapport is vermoedelijk verder geen gebruikgemaakt, omdat de 'feiten' nooit tegen Hueting zijn gebruikt.

PvdA-leider Den Uyl wilde dat de Tweede Kamer de leiding zou krijgen bij het onderzoek naar de vermeende wandaden door het instellen van een bijzondere Kamercommissie, maar dit werd door ARP, KVP en VVD snel afgewezen. ARP-fractievoorzitter Biesheuvel vond zo'n rol voor de Kamer 'voorbarig, voortijdig en te vroeg'.⁴¹ Dat zal voor het kabinet een opluchting zijn geweest. Eind januari was inmiddels de keus gevallen op het opstellen

van een rapport door een ambtelijke werkgroep die in overheidsarchieven op zoek ging naar sporen van extreem militair geweld.⁴² Zo zou de regering de touwtjes in handen houden. Deze groep ambtenaren – met als secretaris Cees Fasseur die toen als jurist bij Justitie werkte – moest in zeer korte tijd een grote hoeveelheid archieven doorploegen. Begin juni moest de nota, die pas later de naam *Excessennota* kreeg, voor de Tweede Kamer klaar zijn, zodat de kwestie nog voor het zomerreces kon worden afgehandeld. De verhitte publieke discussie maakte publicatie op korte termijn noodzakelijk omdat hiermee volgens het kabinet zelfs ‘waarden op het vlak van de geestelijke volksgezondheid’ gemoeid waren.⁴³

DE EXCESSENOTA

Ondanks het korte tijdsbestek bracht het onderzoek 110 door Nederlandse militairen gepleegde excessen aan het licht. De ambtenaren deden echter niets met de honderden brieven die naar aanleiding van Hueting bij de Vara waren binnengekomen. Ook de twintig rapporten over verschillende excessen die Stam persoonlijk aan secretaris Fasseur had overhandigd, bleven om onbekende reden ongebruikt. Op last van premier De Jong moest Fasseur het in de nota gebruikte woord ‘oorlogsmisdaden’ vervangen door de niet-juridische term ‘excessen’, waar weliswaar ernstige zaken als moord en martelingen onder vallen, maar tevens suggereert dat het gaat om uitzonderlijke gevallen.⁴⁴ Bovendien werd zo de gevoelig liggende vergelijking met Duitse en Japanse oorlogsmisdaden vermeden.

Het resultaat was een opsomming van losse ‘excessen’ – wat iets anders was dan een overzicht van de ‘wandaden’ waar de Kamer naar vroeg – zonder enig causaal verband of uitleg hoe de werking van verantwoordelijkheden en gezagsverhoudingen destijds in Indonesië waren. De vraag hoe uitzonderlijk de genoemde wandaden waren, werd – niettegenstaande de suggestie die van de term ‘excessen’ uitging – niet beantwoord en zo bleef onduidelijk of er wel of niet sprake was van een systeem of structureel geweld. De enige duiding van de oorzaak van het extreem geweld die premier De Jong in een inleidend stuk in de nota gaf, was dat die vooral lag bij de vijand en de door hem gekozen guerrilla-strijdwijze. De niet direct uit de nota voortkomende conclusie van de premier dat ‘de krijgsmacht als geheel zich correct [had] gedragen’, werd niet nader toegelicht.

Later bleek dat De Jong een belangrijke ingreep had gepleegd in de eindtekst van de commissie. Waar de ambtenaren schreven dat het materiaal waarover zij konden beschikken ‘verre van volledig’ was, schreef de premier

dat het 'materiaal onvolledig' was, en voegde daaraan toe dat er toch een 'voldoende indruk over de aard en omvang van de excessen' uit verkregen kon worden.⁴⁵ In 1997 zei De Jong in een interview met historica Stef Scagliola dat hij nog steeds achter die ingreep stond: 'Ik kon toch niet bij de Tweede Kamer aankomen met een vage ambtelijke tekst?'⁴⁶

Rémy Limpach noemde de ingrepen van De Jong een 'doelgerichte daad van verhulling van extreem geweld'.⁴⁷ Volgens hem bleven in de nota nog andere belangrijke aspecten buiten beeld zoals de medeverantwoordelijkheid van de militaire top en bestuurlijke en justitiële autoriteiten, het gebrek aan discipline en werden de namen van betrokken militairen bewust niet genoemd. 'Al deze omissies versterken de [...] indruk dat de Excessennota al met al een vergoelijkend regeringsmaatwerk is, waarin de realiteit, verantwoordelijkheden en aanzienlijke structurele problemen binnen de krijgsmacht die voor de overheid pijnlijk zijn, doelbewust buiten beeld worden gehouden.'⁴⁸

EXCESSENNOTA IN DE MEDIA

Mocht premier De Jong het streven hebben gehad om de implicaties van de nota naar de buitenwereld toe te relativiseren, dan is hij daar goed in geslaagd. Op 3 juni, de dag na de presentatie aan journalisten, luidden de krantenkoppen: 'Excessen waren een uitzondering' (*De Telegraaf*), 'Gedrag krijgsmacht in Indonesië als geheel correct' (*NRC*), 'Geen systematische wreedheden in Indonesië' (*Algemeen Handelsblad*), 'Excessen in Indië waren geen regel' (*Het Parool*), 'Premier De Jong: geen systematische wreedheid' (*Leeuwarder Courant*).⁴⁹ Alleen de koppen van *Trouw*: 'Excessen in Indonesië', *Het Vrije Volk*: 'Bij politionele acties meer excessen dan vermoed', *De Tijd*: 'Minister-president: meer kwaad gebeurd dan ik had verwacht' en *De Waarheid*: 'Schokkende feiten over politionele acties' weken daarvan af. De Jong was erin geslaagd om zijn drie kernpunten redelijk doeltreffend over het voetlicht te krijgen: het aantal excessen was hoger dan hij had verwacht, maar er was geen sprake geweest van systematisch geweld en de krijgsmacht had zich als geheel correct gedragen. Alle kranten openden met het nieuws over de *Excessennota*, dat zij kennelijk belangrijker vonden dan de opstand die een paar dagen eerder op Curaçao was uitgebroken.⁵⁰

De wijze waarop De Jong de uitkomsten van de nota in de persconferentie had geframed, was terug te lezen in de hoofdredactionele commentaren die daarop volgden. De stelling van de premier dat de nota een scheef beeld gaf, was in verschillende commentaren terug te lezen. Zo schreef *Het Parool* dat het rapport een eenzijdig beeld had gegeven van het conflict door de

aaneenrijging van de excessen. Dit concludeerde ook *De Tijd*, die de premier bovendien prees om zijn ‘warme bedoeling’ om de soldaten te beschermen. De *NRC* was het eens met De Jong dat de excessen ‘in hun juiste proportie moesten worden beschouwd’ en kwantitatief niet van de grootste betekenis waren. *De Telegraaf* meende dat het rapport geen enkele zin had gehad omdat het aantal excessen gering te noemen was.

Niet alle kranten gingen hierin mee. Volgens *Het Vrije Volk* mocht De Jong dan wel stellen dat er van systematische wreedheid geen sprake was geweest en dat het leger zich correct had gedragen, ‘maar de feiten spreken een andere taal.’⁵¹ *Trouw* concludeerde dat Hueting dus niet had overdreven en dat lang niet alles boven tafel was gekomen. ‘Het thans gepubliceerde rapport trekt de deksel weg boven een put, waarvan niemand de bodem kan zien.’⁵²

Dat de *Excessennota* over het geheel genomen door de pers relativerend en ingehouden werd beschreven, had wellicht te maken met de besloten bijeenkomst die premier De Jong voorafgaand aan de publicatie met een aantal hoofdredacteuren had gehad.⁵³ Niet uitgesloten is dat de regeringsfracties (KVP, ARP, CHU en VVD) eveneens van tevoren door het kabinet over de nota werden ingelicht, wat aan de relativerende en ingehouden reactie bijgedragen zou kunnen hebben.⁵⁴

EXCESSENDEBAT

Het Kamerdebat begin juli spitste zich toe op twee hoofdvragen: moesten militairen die over de schreef waren gegaan alsnog strafrechtelijk worden vervolgd en moest er na deze nota nog een parlementaire enquête komen? Op de eerste vraag, die in het volgende hoofdstuk uitgebreid aan de orde zal komen, gaven vooral de regeringspartijen een duidelijk antwoord. KVP-fractieleider Schmelzer zei dat zijn partij geen behoefte had aan ‘goedkope zondebokkenzoekerij’.⁵⁵ De andere partijen volgden daarna min of meer dit afwijzende standpunt over vervolging van militairen, zelfs de CPN. Marcus Bakker, die zijn pijlen vooral op de PvdA richtte en zijn historische gelijk wilde halen, vond dat bij een vervolging van militairen de verantwoordelijkheid bij de verkeerde kant werd gelegd.

Over de parlementaire enquête merkte VVD-fractievoorzitter Edzo Toxopeus op dat zijn partij daar geen behoefte aan had: ‘Aan politieke verantwoordelijkheid moet ooit een einde komen.’ ARP-woordvoerder Isaac Diepenhorst voorspelde dat waarheidsvinding na 22 jaar ‘vruchteloos’ zou blijken en bovendien verzette hij zich tegen het verlangen van sommigen die uit waren op de ‘zedelijke ontluistering van leidende figuren’. Net als de

andere sprekers zei CHU-fractievoorzitter Jur Mellema dat de *Excessennota* hem had geschokt. Hij vond het onbegrijpelijk dat er officieren destijds vrijuit waren gegaan, maar stelde tevens dat daar zoveel jaar later niets meer aan te doen was. Hij meende dat een enquête niet meer licht op de zaak zou werpen dan al bekend was.

Premier De Jong liet een dag later blijken dat de uitkomsten van de nota hem niet onberoerd hadden gelaten. Het had hem ervan bewust gemaakt 'dat de gruwel van de oorlog geen retorische formule is, maar een harde, angstwekkende werkelijkheid, die ook een Nederlandse troepenmacht niet onaangetast heeft gelaten'. Daarnaast had het onderzoek 'ons geconfronteerd met de broosheid van de menselijke persoonlijkheid'. De vaststelling hiervan was volgens De Jong de 'wezenlijke functie geweest van het excessenonderzoek'. Nadere kwantificering van het excessieve geweld in Indonesië diende 'geen zinnig doel'. Het aandragen van bijvoorbeeld 'nog meer belastend materiaal' was in zijn ogen van 'louter historische betekenis, omdat het zo zeer aan tijd, plaats en specifieke omstandigheden is gebonden dat wij er voor de toekomst nauwelijks enige lering kunnen trekken'.

Hier wilde Den Uyl zich niet bij neerleggen. Hij diende een motie in waarin hij de Kamer vroeg 'uit te spreken, dat zij het gewenst acht, in overweging te nemen een voorstel tot het instellen van een enquête naar de wijze, waarop de politieke en bestuurlijke verantwoordelijkheden hebben gefunctioneerd'.⁵⁶ Den Uyl wilde een 'beperkte enquête' waarbij alleen zou worden gekeken naar het bloedbad op Zuid-Sulawesi, waarschijnlijk omdat werd aangenomen dat het excessieve geweld zich vooral hier had voorgedaan. De Kamervoorzitter stelde echter dat deze indirecte wijze van het indienen van een enquêteverzoek in strijd was met de Kamerreglementen. Hierop volgde een debat over de reglementen waarbij het onderwerp grotendeels ondersneeuwde, maar dat wel duidelijk maakte dat Den Uyls motie niet op een meerderheid kon rekenen. Daarna kreeg de motie waarin de PvdA, D66 en ex-KVP'er Jacques Aarden het kabinet vroegen om een 'groep wetenschappelijke deskundigen' toegang tot alle archieven te geven en onderzoek te laten doen naar de bestuurlijke en politieke verantwoordelijkheden waaronder Nederlandse militairen in Indonesië optraden, geen meerderheid.

Over de *Excessennota* werd het na dit debat in de Tweede Kamer stil. Pas in 2008 zou dit document in de Handelingen weer eens worden genoemd, naar aanleiding van vragen over de rechtszaak van de weduwen van Rawagede.⁵⁷ Ook dagbladen verloren na het Kamerdebat snel hun interesse in de nota. Tot eind 1969 zou deze bijvoorbeeld nog twee keer worden genoemd.

Trouw meldde dat de PvdA een archief opende over de excessen in Indonesië – ‘voor ieder, die een wetenschappelijk onderzoek wil instellen.’⁵⁸ Van dat archief is nooit meer iets vernomen. Daarnaast berichtten regionale kranten over een openbare discussie die Joop Hueting in Venlo had gehad met Indië-veteranen, die door slechts dertig mensen werd bijgewoond. De ‘karatespecialisten’ die klaarstonden om Hueting te beveiligen, hoefden niet in actie te komen.⁵⁹ Pas bij de ophef die ontstond rond deel 12 van Loe de Jongs *Koninkrijk* in 1987 werd de *Excessennota* bij dagbladen weer actueel.

RELATIEVE STILTE NA EXCESSENDEBAT

De vraag is waarom de *Excessennota* en de oorlog in Indonesië direct na het Kamerdebat weer uit de publieke belangstelling verdwenen. Een oorzaak kan zijn dat de ophef die na de *Achter het Nieuws*-uitzendingen ontstond vooral te vinden was bij mensen die een bepaalde relatie met Indië hadden en dat dit bij andere groepen in de samenleving veel minder speelde. Uit een analyse van historica Stef Scagliola van de 885 brieven die bij de Vara binnenkwamen bleek dat 316 (36 procent) daarvan afkomstig waren van Indië-veteranen. Bij veteranen vielen de uitzendingen veel slechter (73 procent) dan bij de totale groep (57 procent).⁶⁰

Bovendien bleek uit kijkonderzoek naar de drie uitzendingen dat de kijkdichtheid en waarderingcijfers hiervan niet noemenswaardig afweken van andere uitzendingen van *Achter het Nieuws*.⁶¹ Mediahistoricus Chris Vos vroeg zich daarom af of er wel een ‘open zenuw’ werd geraakt. Hij concludeerde dat als er al een open zenuw was geweest, die bloot lag bij een ‘beperkte groep’, ‘waarbij de pijngrens van die zenuw nogal verschilde’. Voor de Nederlandse bevolking als geheel is het volgens Vos moeilijk om op basis van de gegevens over de ontstane verontwaardiging te spreken in termen van ‘trauma’ of ‘verdringing’.⁶²

Een belangrijker verklaring voor de nieuwe stilte lijken de drie effectieve besluiten te zijn die de regering-De Jong voor en tijdens het debat naar voren bracht. In de eerste plaats wist het kabinet te voorkomen dat de Tweede Kamer zou kiezen voor het voorstel van PvdA en D66 om een groep historici aan het werk te zetten die de fase van een bronnenstudie zou overslaan en zich meteen op de geschiedschrijving zou storten. Deze optie zou waarschijnlijk al ergens in de jaren zeventig voor nieuwe ophef hebben gezorgd. De keuze voor een bronnenonderzoek had bovendien tot gevolg dat lange tijd geen andere onderzoekers toegang tot Indische archiefstukken zouden krijgen.

Voorzitter F.W.N. Hugenholtz van de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis mocht in de *Excessennota* in een bijlage uitleggen waarom zijn organisatie eerst bronnenonderzoek wilde doen en pas daarna de geschiedschrijving ter hand wilde te nemen.⁶³ Van der Wal, de historicus die de bronnenstudie moest gaan uitvoeren, voelde bovendien niets voor een grote staf die hem zou bijstaan. Fasseur schreef in zijn memoires over Hugenholtz en Van der Wal: 'In een gesprek met mijn oude docent Hugenholtz bleken hij en Van der Wal echter niet voor deze aanpak te voelen. Van der Wal was zelf Indisch bestuursambtenaar geweest. Hij had maar moeilijk kunnen accepteren dat de dekolonisatie een einde had gemaakt aan zijn loopbaan bij het roemruchte Binnenlands Bestuur.' Hij had volgens Fasseur 'geen behoefte aan jonge historici die, naar hij vreesde, meer oog hadden dan hij voor de minder goede kanten van het gewezen koloniale bestuur.'⁶⁴

Premier De Jong wilde, zo stelde hij, 'iedere schijn van doofpot' vermijden. Een simpele verwijzing naar het bronnenonderzoek van Van der Wal leek hem niet voldoende om deze schijn voor de buitenwereld weg te nemen. Hij stelde voor bekend te maken dat er extra personeel en financiële middelen beschikbaar zouden komen voor een 'versneld en verbreed onderzoek', waarin de 'excessen-problematiek' een plaats zou krijgen.⁶⁵ Het bleek evenwel een loos gebaar. In de jaren daarna zou dit voornemen geruisloos van de agenda verdwijnen, waarschijnlijk omdat geen politicus of ambtenaar er warm voor liep. Toen Den Uyl in 1987 nog eens informeerde of de regering van plan was om na de bronnenpublicatie opdracht te geven voor een historisch onderzoek, verwees premier Ruud Lubbers (CDA) naar zijn voorganger De Jong die had betwijfeld of historisch onderzoek wel een regeringstaak was. Lubbers sloot zich aan bij de stelling de 'geschiedschrijving over te laten aan wie zich daartoe geroepen voelde'.⁶⁶

De woorden die Den Uyl in 1969 over de bronnenpublicatie uitsprak – dat dit neerkwam op het op 'wetenschappelijke wijze in de doofpot stoppen' van de kwestie – bleken later uit te komen. Bijna 25 jaar later zou het project onder de naam *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950*, klaar zijn. In de jaren na 1969 zou minister Luns van Buitenlandse Zaken regelmatig verzoeken voor toegang tot de archieven weigeren met als argument dat hij het werk aan de bronnenpublicatie niet wilde verstoren. Bovendien wilde Van der Wal – en later zijn opvolger P.J. Drooglever – vooral de diplomatieke relatie tussen de twee landen documenteren en niet het extreme militaire geweld in de jaren 1945-1950. Er was niemand die hen daarbij trachtte bij te sturen.⁶⁷ In het geweld was Van der Wal eenvoudig

niet geïnteresseerd.⁶⁸ Historica Locher-Scholten kwalificeerde het onderzoek in 1996 als een ‘bliksemafleider’ voor de tot handelen gedwongen regering en het parlement. De bronnenstudie had in al die jaren hoogstens indirect invloed op het publieke debat gehad, mede doordat kranten en tv aan de periodiek uitkomende delen zo weinig aandacht besteedden.⁶⁹ Frits Rüter kon zich niet aan de indruk onttrekken dat de keuze voor een bronnenstudie ‘minder was ingegeven door de zorg voor de historische wetenschap’ dan wel dat het ‘in het belang [was] van een afkoelingsperiode’.⁷⁰

In de tweede plaats overtuigde premier De Jong de regeringsfracties ervan dat een parlementaire enquête naar het extreme geweld van kapitein Westering op Sulawesi niet op zijn plaats was. Een enquête vond De Jong een middel om de politieke verantwoordelijkheden duidelijk te krijgen en hier ging het, zoals hij zei, om een staatsrechtelijk afgesloten periode. Het voorstel-Den Uyl kwam volgens hem neer op ‘geschiedschrijving door het daartoe ongeëigende middel van de parlementaire enquête’.⁷¹ Hij ontraadde de motie en voorkwam op die manier dat een parlementaire enquête het extreme militaire geweld weer terug in de publieke belangstelling zou brengen. Tot slot voorkwam het kabinet-De Jong dat militairen die in Indonesië in de fout waren gegaan, daarvoor alsnog strafrechtelijk vervolgd zouden worden. Hoe dat precies in zijn werk ging komt in het volgende hoofdstuk aan de orde.

CONCLUSIE

Het kabinet-De Jong hanteerde bij het debat over de *Excessennota* een doofpotbeleid, waarbij – anders dan bij de kabinetten-Drees – niet zozeer het verbloemen van beleidsdaden het motief was, maar eerder de bescherming van Indië-veteranen. Zo kwam er geen strafrechtelijke vervolging van in Indonesië door Nederlandse militairen gepleegde misdrijven die op dat moment nog niet waren verjaard.

Daarnaast kwam er geen parlementaire enquête, de hoogste vorm van politieke waarheidsvinding, naar de Zuid-Celebes affaire. Hier werden de voorgangers van de politici in bescherming genomen: ‘Aan politieke verantwoordelijkheid moet ooit een einde komen’.

Tot slot kwam er geen historisch onderzoek verricht door onafhankelijke historici die op korte termijn tot resultaat zou leiden, maar een bronnenonderzoek dat pas 25 jaar later zou worden afgerond. Het waren drie besluiten die de discussie over en de verwerking van de dekolonisatieoorlog en het extreme geweld enkele decennia verder in de tijd zouden duwen.

10.

Verjaring van misdrijven in Indonesië

In Nederland zijn ook na de soevereiniteitsoverdracht in december 1949 geen militairen voor de rechter verschenen wegens zware vergrijpen tijdens de oorlog in Indonesië. In 1971 stemde het parlement in met een wet die wel de verjaring van ‘oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid’ tijdens de Tweede Wereldoorlog uit de strafwet verwijderde, maar niet die tijdens de hierop aansluitende oorlog in Indonesië. De vergrijpen in de oorlog in Indonesië verjaarden daardoor in 1973.

Rechtszaken naar aanleiding van oorlogsmisdrijven leiden doorgaans tot aandacht in de publieke sfeer: journalisten schrijven stukken in kranten of maken reportages voor radio en televisie. Opiniemakers en deskundigen geven daar hun mening over, waardoor er een discussie loskomt en een vorm van verwerking ontstaat. Met het besluit tot handhaving van de verjaring van de Indonesische oorlogsmisdrijven bereikten regering en parlement dat na 1971 die pijnlijke periode niet middels de strafrechter in de publiciteit kon komen. Hoe kwamen regering en parlement tot de aanpassing van de wetgeving rond verjaring en waarom?

Premier De Jong slaagde er na kundig samenspel met minister van Justitie Carel Polak in om de oorlogsmisdrijven gepleegd in Indonesië te laten verjaren. Bron: Nationaal Archief, foto Joost Evers.

DUITSE OORLOGSMISDADEN

De oorlogsmisdrijven waaraan Duitse militairen zich in Nederland schuldig hadden gemaakt, kwamen in 1964 opnieuw in de publieke aandacht toen ss'er Ernst Rajakowitsch werd aangehouden en alsnog in Wenen voor de rechtbank moest verschijnen. In Nederland werd hij ervan verdacht medeplichtig te zijn geweest aan de deportatie van 10.000 Joden uit Nederland naar concentratie- en vernietigingskampen. Na het einde van de Tweede Wereldoorlog wist hij aan berechting te ontkomen en nu verzocht Nederland – uiteindelijk tevergeefs – aan Oostenrijk om uitlevering. Het was een periode waarin in Nederland de belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog sterk toenam.

Kort daarop adviseerde de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa de lidstaten om de nationale wetgeving zodanig aan te passen dat oorlogsmisdrijven begaan in de Tweede Wereldoorlog niet konden verjaren. Op vragen uit de Tweede Kamer antwoordde minister van Justitie Ynso Scholten (CHU) in 1965 dat in Nederland deze misdrijven pas zouden verjaren op 26 juli 1971 en dat hij daarom wetswijziging nog niet urgent achtte.¹ Het parlement was zeer gemotiveerd om oorlogsmisdadigers uit de Tweede Wereldoorlog ook na de wettelijke verjaringstermijn van 24 jaar nog voor de rechter te kunnen krijgen. Toen PSP-senator Fred van der Spek in maart 1965 voorstelde om de Duitse Bondsdag een 'motie van aanmoediging' te sturen nadat deze had aangekondigd die verjaring op te willen heffen, stemde de hele Eerste Kamer hiermee in.² Een week later deed de Tweede Kamer – op voorstel van PSP-Kamerlid Henk Lankhorst – hetzelfde.³

MISDRIJVEN IN INDONESIË

De aankondiging van het ministerie van Justitie in de begroting voor 1968 dat het werkte aan wetgeving die verjaring van oorlogsmisdrijven 'gepleegd tijdens de laatste wereldoorlog' moest voorkomen, kwam daarom niet als een verrassing.⁴ Bij de vaststelling van de begroting in de Eerste Kamer vroeg CHU'er Eddy de Geer van Oudegein of de niet-verjaring beperkt bleef tot de Tweede Wereldoorlog. Hij pleitte ervoor om dit wat 'ruimer te bezien'.⁵ Minister van Justitie Carel Polak antwoordde dat het 'voornemen geenszins' bestond om dit tot de laatste wereldoorlog te beperken. 'Het gaat hier om een algemene regeling', zo zei hij.⁶

Toen begin 1969 in Nederland de Hueting-affaire commotie veroorzaakte, waren ambtenaren al redelijk ver gevorderd met de nieuwe verjaringswet. In tegenstelling tot wat minister Polak senator De Geer had voorgehouden,

werd het geen algemene regeling. In de concept-memorie van toelichting stond dat de vrijwaring van verjaring betrekking had op 'tijdens de Tweede Wereldoorlog gepleegde misdrijven' en op 'mogelijke toekomstige overtredingen' zoals die onder meer waren omschreven in de Uitvoeringswet genocideverdrag.⁷ De misdrijven gepleegd in Indonesië bleven zo, impliciet, buiten schot.

Opgeschrikt door de Hueting-affaire vroeg Polak aan zijn ambtenaren wat de consequentie van de aangepaste verjaringswet voor de Indië-veteranen was. 'De voorgestelde uitsluiting van de verjaring strekt zich niet uit tot de mogelijke oorlogsmisdrijven, gepleegd in het voormalige Nederlands-Indië gedurende de politionele acties', luidde het antwoord van een ambtenaar. Daarbij gaf hij een juridisch-technische uitleg. Uitsluiting van verjaring van misdrijven gepleegd in Indonesië kon alleen bereikt worden met opnemings van een extra bepaling en daar zaten weer juridische nadelen aan.⁸

Deze uitkomst strookte met het gevoel binnen het kabinet-De Jong dat Indië-veteranen van strafrechtelijke vervolging gevrijwaard dienden te blijven. Zowel Polak als premier De Jong had dat voornemen vlak na de VARA-uitzending in de ministerraad expliciet uitgesproken. Zij vonden dat veteranen na twintig jaar niet meer vervolgd moesten kunnen worden en wilden hen in bescherming nemen. Andere ministers lieten niet blijken daar anders over te denken.⁹ Dit voornemen tot niet-vervolgging bleek nog eens expliciet bij het kabinetsbesluit om 'enkele jonge juristen' bij de rechterlijke macht alvast op zoek te laten gaan naar archiefstukken. 'Alleen zal dan wel duidelijk moeten worden gemaakt dat de regering niet denkt aan vervolging van misdrijven die nog niet verjaard zijn', zo voegde premier De Jong daaraan toe.¹⁰

Defensie-minister Willem den Toom (VVD) schreef in maart 1969 aan premier De Jong een brief waarin hij hem erop wees dat de amnestie-ordonnantie die Nederland en Indonesië bij de overdracht in 1949 waren overeengekomen, vervolging van oorlogsmisdrijven zoals 'moord, doodslag en zware mishandeling' zeker niet onmogelijk zou maken. 'De pers' had volgens hem tot dan toe daarop 'niet ongunstig gereageerd', waarmee hij bedoelde dat journalisten dachten dat door die ordonnantie vervolging sowieso niet mogelijk was. Den Toom verzocht De Jong om dat misverstand niet te corrigeren. 'Zonder individuele gevallen te kennen' ging Den Toom ervan uit dat er 'sterke argumenten zullen zijn om niet na twintig jaren nog aan strafvervolggingen en de daaraan voorafgaande opsporingsonderzoeken te beginnen'.¹¹ Het is onbekend of De Jong op dit pleidooi om strafvervolggingen te

blokkeren heeft gereageerd. Minister Den Toom slaagde er trouwens in zich gedurende de hele Hueting-affaire volkomen buiten de publiciteit te houden.

In april 1969 stuurde Polak de nieuwe wet over de verjaring naar zijn collega's in de ministerraad. In de begeleidende brief schreef hij dat de Indonesische misdrijven buiten de werking van deze wet vielen en dus zouden verjaren. Hij vreesde dat dit in de Kamer 'nog wel een moeilijk punt kon worden'. De minister waarschuwde dat er 'thans nog vervolging mogelijk' was en dat de strafbare feiten 'pas in de periode 1971-1973' zouden verjaren.¹² De ministerraad ging behoudens twee zijdelingse opmerkingen akkoord met het wetsvoorstel, zodat dit naar de Raad van State kon.¹³ Het adviesorgaan van de regering had – reeds twee weken later en vlak na de publicatie van de *Excessennota* – kritiek op het ontbreken van een uiteenzetting over het laten verjaren van niet-vervolgde misdrijven in Indonesië in 1945-1949. De Raad van State vroeg welk standpunt de regering op dit punt had. Minister Polak kreeg de aanbeveling in de memorie van toelichting van deze wet over deze keuze 'de nodige mededelingen' te doen.¹⁴ Deze kritiek van de Raad van State lijkt in de ministerraad niet meer te zijn behandeld.

In het dossier van de verjaringswet dat Justitie heeft aangelegd zit een intrigerend memobriefje geplakt op het antwoord van de Raad van State. Het bevat één opmerking en is ondertekend door 'CP', de initialen van Carel Polak. Hij schreef: 'Fijn, Indonesië lost zich 1 juli op.'¹⁵ Op die datum debatteerde de Tweede Kamer over de *Excessennota*. De betekenis van dit kattebelletje wordt duidelijk in de reactie die Polak een paar maanden later op de kritiek van de Raad van State naar koningin Juliana stuurde. Over de aanbeveling van de raad om in de memorie van toelichting duidelijkheid te scheppen over het laten verjaren van Indonesische misdrijven, schreef Polak dat tijdens het Kamerdebat over de *Excessennota* 'uitvoerig' was stilgestaan bij de vraag of er nog strafvervolgingen moesten worden ingesteld. 'Regering en Kamer bleken eenstemmig in een ontkennende beantwoording', waarmee 'een uiteenzetting als door de Raad van State bedoeld thans niet nodig' was.¹⁶ Het lijkt er op dat Polak bewust het Kamerdebat afwachtte waarin naar zijn verwachting strafvervolging zou worden afgewezen, om daarna in de aanpassing van de verjaringswet zelf geen woorden vuil te hoeven maken aan de Indonesische misdrijven. Zo'n expliciete uitleg in de memorie van toelichting zou bij de behandeling van de wet in Tweede en Eerste Kamer weer lastige vragen en discussies kunnen opleveren. Dit werd nu voorkomen.

DEBAT IN DE KAMER

De regeringspartijen KVP, ARP, CHU en VVD hadden tijdens het debat over de *Excessennota* inderdaad niet gevoeld voor het in gang zetten van strafrechtelijke vervolgingen van Indië-veteranen. De betogen van de woordvoerders bevatten enkele overeenkomsten. Zo verkeerden zij in de – overigens onjuiste – veronderstelling dat bijna alle misdrijven waren verjaard. Schmelzer (KVP) zei, zoals eerder vermeld, dat hij geen zin had in ‘zondebokkenzoekerij’. Daarnaast zag hij praktische bezwaren. De KVP-leider stelde dat van de ‘enkele’ zaak die nog niet verjaard was, de benodigde dossiers ontbraken die deze misdaden moesten aantonen. Tot slot wees hij erop dat de Indonesische regering niet om vervolging en onderzoek vroeg, ‘integendeel’, volgens Schmelzer. Toxopeus (VVD), Diepenhorst (ARP) en Mellema (CHU) volgden in grote lijnen dit betoog. Den Uyl en Erik Visser (D66) lieten hun mening over strafrechtelijke vervolging afhangen van het antwoord van premier De Jong.¹⁷

De volgende dag zei de premier dat de ‘overgrote meerderheid van de gevallen, veelal de ernstigste’, waren verjaard. Bij het ‘enkele geval’ waarbij dat niet zo was, was vervolging afhankelijk van de vraag of er ‘toevallig’ een dossier aanwezig was en dat leidde volgens hem niet tot een ‘rechtvaardige rechtsbedeling’. Den Uyl en Visser stelden in hun tweede termijn dat zij de redelijkheid inzagen van het kabinetsstandpunt om twintig jaar later niet alsnog militairen te gaan vervolgen. In zijn betoog stipte De Jong kort de naderende aanpassing van de verjaringswetgeving aan. Dit onderwerp zou, zo beloofde hij, op een later moment in de Tweede Kamer aan de orde komen.

Het kabinet had in het debat echter een onjuist beeld van de situatie gegeven. Duidelijk was dat misdrijven van KNIL-militairen vielen onder het *Nederlands-Indisch wetboek van strafrecht of militair strafrecht* waar een verjaringstermijn gold van maximaal achttien jaar. Deze termijn was inderdaad verstreken. Militairen van de Koninklijke Landmacht hadden echter te maken met het *Nederlands Wetboek Militair Strafrecht*, waar voor de zwaarste misdrijven een verjaringstermijn gold van 24 jaar. Zoals minister Polak aan zijn collega's in het kabinet had gemeld, liep deze termijn pas af in 1973 (1949 plus 24 jaar). Het precieze aantal zaken waarbij landmachtmilitairen betrokken waren geweest, was niet onderzocht en dus onbekend. Het was echter, zo was duidelijk geworden in de *Excessennota*, meer dan een ‘enkel geval’, zoals De Jong had aangeduid.

Polak wist tevens dat er nog militairen van de landmacht in leven waren die niet alleen betrokken waren geweest bij de ‘ernstigste onberecht gebleven

wandaden, maar daar ook als officier leiding aan hadden gegeven. Een week voor het Kamerdebat had secretaris Fasseur dat voor de minister uitgezocht. Hij noemde zes officieren: vier dienden bij het KNIL en twee bij de landmacht en die laatste twee waren nog vervolgbaar. Het ging om Fons Wijnen (in 1947 nog majoor, later werd hij luitenant-kolonel) die de hoogste bevelvoerende officier was tijdens het bloedbad bij Rawagede in december 1947. De andere was H.J. Krönig die als kolonel betrokken was bij de massamoord in Malang.¹⁸ In deze Oost-Javaanse plaats werden in maart 1949 in totaal zestien Indonesische gevangenen vermoord.¹⁹ Het is onbekend of Polak deze intrigerende kennis heeft gedeeld met premier De Jong.

Rond die tijd kreeg Fasseur – die gaandeweg een rol als topadviseur in deze kwestie had gekregen – met het oog op de persconferentie van premier De Jong over de *Excessennota*, tevens de vraag voorgelegd of hij de argumenten om niet tot vervolging over te gaan op een rij zou kunnen zetten. Hij adviseerde De Jong om tegen de pers geen stellige uitspraken over strafvervolging te doen. Het ging volgens Fasseur om een gecompliceerde technisch-juridische kwestie en complexe argumenten zullen ‘allicht minder overtuigen en tegenspraak uitlokken.’ Tevens zou de Tweede Kamer kunnen menen dat ‘haar het gras voor de voeten is weggemaaid.’²⁰ Hoewel het kabinet intern al had besloten om niet te gaan vervolgen, zei De Jong tegen journalisten dat hij dit niet kon uitsluiten. In zijn bijdrage in het Kamerdebat over de *Excessennota* volgde De Jong precies de opdeling in drie argumenten die Fasseur hem had gesuggereerd: verjaring, bewijsmoeilijkheden en opportuniteit. Hiermee was de discussie gesloten.

WET NAAR HET PARLEMENT

Na de zomer, in september 1969, ongeveer op hetzelfde moment dat minister Polak zijn antwoord op de kritiek van de Raad van State naar de koningin stuurde, ging het ontwerp van de verjaringswet naar de Tweede Kamer.²¹ Aan dit ontwerp was weinig veranderd: het liet misdrijven gepleegd in Indonesië bij implicatie verjaren. De vaste Kamercommissie voor Justitie liet een maand later de kwestie Indonesië onbesproken en kon zich met het voorstel in het algemeen verenigen. Zelfs de CPN roerde dit punt niet aan. Haar woordvoerder Joop Wolff, in de oorlog verzetsstrijder, was volledig gefixeerd op de Duitse oorlogsmisdaden.²²

Zo goed als alle dagbladen maakten melding van de verjaringswet, meestal met de kop ‘Oorlogsmisdrijven blijven strafbaar’, zonder in te gaan op de misdrijven in Indonesië.²³ De slapende honden waren niet wakker gemaakt.

Zo berichtten zij begin 1971 ook over de plenaire behandeling van de wet in de Tweede Kamer. In dit debat bracht geen enkele woordvoerder de misstanden in Indonesië naar voren. Minister Polak liet zich ontvallen: ‘Het is nu eenmaal zo, dat het oorlogsmisdrijf iets is dat de tegenpartij heeft begaan.’²⁴ Ook deze opmerking lokte geen reacties uit, niet in de Kamer en niet van journalisten.

De Eerste Kamer bood meer tegenstand. Op vragen van senatoren Hein van Wijk (PSP) en Edward Brongersma (PvdA) antwoordde Polak dat de Tweede Kamer bij de behandeling van de *Excessennota* reeds had aangegeven geen heil te zien in vervolgingen van in Indonesië gepleegde misdrijven en dat daarom voor het opnemen van opheffing van verjaring voor die periode ‘geen grondslag was’.²⁵ Zo ontstond een bijzonder parlementair figuur: nadat premier De Jong bij het excessendebat had gezegd dat de Kamer later over de verjaring van Indonesische misdrijven zou spreken, verklaarde Polak dat dit besluit al tijdens het excessendebat was gevallen.

De enige die openlijke kritiek op het voorstel van Polak had, was de jurist Frits Rüter, die werkte aan een proefschrift over de vervolging van oorlogsmisdrijven en later op dit terrein internationale faam zou verwerven. Zo vond Rüter het merkwaardig dat de nieuwe wet misdrijven van Duitsers gepleegd in de Tweede Wereldoorlog níet liet verjaren en wel die van Nederlanders. De argumenten die de regering gebruikte om verjaring van misdrijven in de Tweede Wereldoorlog te voorkomen, gingen net zo goed op voor die gepleegd in Indonesië.²⁶

In het debat hield senator Brongersma Polak de visie van Rüter voor. Die antwoordde dat de ernstigste feiten niet meer konden worden berecht. Een verschil met Duitse misdrijven was volgens Polak dat het in Indonesië om ‘individuele daden ging, tegen de wil en de opzet van degenen die de leiding hadden’.²⁷ Op dit punt rekte Polak de waarheid ver op. In de ministerraad van 24 januari 1969 had hij zijn collega’s de conclusie van Van Rij en Stam voorgesteld: ‘dat militaire autoriteiten een aarzelende houding hebben aangenomen en toegelaten, zo niet bevolen hebben dat de voorbereide acties met alle middelen moesten worden uitgevoerd’.²⁸

De senaat nam de wet, net als de Tweede Kamer, aan zonder hoofdelijke stemming.

CONCLUSIE

Tussen de behandeling van de *Excessennota* in de zomer van 1969 en de aanpassing van de verjaringswet in het voorjaar van 1971 ontstond een dynamiek

die uiteindelijk bijna stilzwijgend tot een in stand houden van de verjaring van misdrijven van Nederlandse militairen in Indonesië leidde. Het was een pingpongachtige beweging waarbij de regering tijdens het excessendebat zei: dat komt bij de verjaringswet aan de orde, terwijl bij de verjaringswet werd gesteld: dat is reeds behandeld bij het excessendebat. Het parlement liet zich wat makkelijk beetnemen. Het niet-vervolgen van oorlogsmisdrijven in Indonesië en het laten verjaren van deze misdrijven was een bewuste actie van het kabinet-De Jong. Het wenste de veteranen na twintig jaar niet alsnog te vervolgen, wellicht uit een vorm van mededogen voor de veteranen, maar wilde men ook lastige debatten over de politieke verantwoordelijkheid voor de misdrijven voorkomen.

Het parlement – afgezien van senatoren Brongersma en Van Wijk – liet de wijziging van de verjaringswet gelaten gebeuren. Men was begin jaren zeventig vooral gefixeerd op de betekenis van de wet voor de door Duitse bezetters gepleegde oorlogsmisdrijven. Hier speelde ook een zekere onverschilligheid mee voor het in Indonesië gepleegde excessieve geweld. De slachtoffers daarvan waren immers onzichtbaar.

Het gevolg was een aangepaste verjaringswet met een memorie van toelichting die alleen de misdrijven van de Duitse bezetter en ‘mogelijke toekomstige overtredingen’ expliciet benoemde om te worden gevrijwaard van verjaring. Een duidelijk voorbeeld van meten met twee maten. De misdrijven in Indonesië werden – impliciet – buiten de aanpassing van de verjaringswet gehouden. Het Openbaar Ministerie moest in 1995 zijn besluit om geen actie te ondernemen met betrekking tot het bloedbad in Rawagede, baseren op uitspraken die minister Polak in 1971 had gedaan tijdens het debat in de Eerste Kamer.²⁹

II.

Het staatsbezoek aan Indonesië, 1971

Staatsbezoeken zijn in protocollair opzicht het hoogste bezoek dat staats­hoofden van landen aan elkaar kunnen afleggen. De belangrijkste doelen van de ceremoniële ontmoetingen zijn het bevestigen van de goede verhou­dingen tussen de landen en het uitdrukken van wederzijds respect. Vaak ge­bruiken regeringen deze gebeurtenissen om vooruit te kijken; zij onderzoe­ken op welke terreinen meer economische, culturele of wetenschappelijke samenwerking mogelijk is. Tegelijk is er het vaste element dat landen terug­kijken op wat hen in het verleden heeft gebonden, maar ook wat hen heeft verdeeld. Een staatsbezoek kan in dat geval een middel zijn om een streep onder een oud conflict te zetten en daarmee als het ware in het reine te ko­men. In omfloerste taal wordt tijdens het staatsbanket het geschil benoemd en vervolgens tot het verleden verklaard.

In augustus 1971 zette koningin Juliana, als eerste Nederlandse monarch ooit, voet op Indonesische bodem, dit gebeurde 21 jaar na de beëindiging van de dekolonisatieoorlog. De vraag is welke plaats dat recente verleden had tijdens dit tien dagen durende bezoek. Werd op enige manier getracht om over de pijnlijke periode van oorlog en excessief geweld in de jaren 1945-1949 tot een gezamenlijk gesprek en wellicht tot een vergelijk te ko­men?

AANLOOP NAAR STAATSBEZOEK

Begin 1968 nodigde de Indonesische president Suharto koningin Juliana en prins Bernhard uit voor een staatsbezoek.¹ Nadat Nederland in 1962 met veel pijn en moeite afstand had gedaan van Nieuw-Guinea waren de bilaterale banden tussen de landen aanmerkelijk verbeterd. Ook de buitengewoon gewelddadige machtswisseling in de jaren 1965 en 1966 – waarbij honderdduizenden dodelijke slachtoffers waren gevallen en op grote schaal politieke gevangenen waren opgesloten – had hier geen negatief effect op; Den Haag kon kennelijk beter overweg met Suharto dan met Sukarno.

Veelzeggend waren de woorden van minister van Buitenlandse Zaken Luns op Schiphol in 1968, na een tiendaagse reis door Zuidoost-Azië. Er was volgens hem in Indonesië veel ten goede veranderd en de houding tegenover Nederland was verbeterd. Het was hem opgevallen dat er een groot verschil was tussen Sukarno en Suharto, waarbij de vergelijking ‘volstrekt ten voordele’ van laatstgenoemde uitviel. Luns had Suharto laten weten dat de Nederlandse regering zich geen zorgen maakte over het volksreferendum dat in de zomer van 1969 over de staatkundige toekomst van West-Irian gehouden zou worden. Nederland was slechts een van de 120 leden van de VN ‘aan wie Indonesië verantwoording schuldig is’. Luns kon niet zeggen hoe en door wie toezicht op de stemming gehouden zou worden.²

Toch duurde het nog even voordat de koningin de reis naar Indonesië kon maken waarnaar zij zo lang en, zo bleek later, intens had uitgezien. Haar bezoek zou voorafgegaan worden door de komst van Suharto naar Nederland in het voorjaar van 1968, wat ook een primeur zou zijn voor de Indonesische president – Sukarno was nooit uitgenodigd. Suharto zegde zijn komst echter af vanwege ‘drukke werkzaamheden’, wat zoveel wilde zeggen dat er politieke onrust was en hij het land niet voor langere tijd wilde verlaten.³

De volgende mogelijkheid was tussen 20 mei en 10 juni 1969, de periode waarin Suharto verschillende West-Europese landen wilde bezoeken, maar ook dat ging niet door. Hierbij speelde de publicatie van de *Excessennota* op 1 juni een rol, maar vooral ook het feit dat Luns door protestants Nederland hard was aangesproken op zijn lankmoedige houding over de volksstemming op West-Irian. Vooral de ARP en GPV waren zeer ontevreden over de manier waarop Indonesië de akkoorden van New York – Papoea’s mochten in 1969 met een referendum beslissen of zij zelfstandig of als onderdeel van Indonesië zouden doorgaan – had ingevuld. Papoea’s zouden met de Act of free choice, zoals het werd genoemd, geen eerlijk referendum krijgen, zo vonden zij. GPV-leider Piet Jongeling zei zelfs dat Indonesië het New Yorkse akkoord had

‘verkracht.’ Suharto op dat moment uitnodigen voor een staatsbezoek noemde hij ‘verraad’ aan de Papoea’s. ARP en GPV zagen 25 jaar later hun pessimisme bevestigd in *Een daad van vrije keuze* van P.J. Drooglever, die aantoonde dat dit referendum doorgestoken kaart was geweest.⁴ Door hun protest moest het kabinet op zoek naar een ander moment voor een staatsbezoek.

Niet onbelangrijk voor de verhouding tussen Nederland en Indonesië was het bezoek dat prins Bernhard als een soort kwartiermaker in maart 1970 aan Jakarta bracht. Met saluutschoten en ongekende hartelijkheid werd ‘prince charming’ door Indonesië in de armen gesloten. In Jakarta stonden duizenden langs de met Nederlandse vlaggen versierde weg om hem toe te zwaaien. Bernhard en Suharto konden het zichtbaar uitstekend met elkaar vinden. De prins kreeg van de president een kris met gouden handvat en versierd met edelstenen cadeau. Prins Bernhard verkondigde dat zijn bezoek ‘een mijlpaal zal blijken te zijn’ in de relatie tussen de twee landen. Ook Indonesische kranten waren enthousiast over het bezoek. *Merdeka* schreef: ‘Zowel Nederlanders als Indonesiërs willen de oude kwesties vergeten. Onze jongens kennen deze conflicten niet meer.’⁵ Bij zijn afscheid zei prins Bernhard tegen journalisten dat koningin Juliana en hij heel graag volgend jaar naar Indonesië wilden komen. Bernhard sprak de verwachting uit dat de president in Nederland nog hartelijker zou worden ontvangen dan hij in Indonesië.⁶

SUHARTO IN NEDERLAND

Het bezoek van de president pakte evenwel anders uit. Al weken voor Suharto’s geplande komst op 1 september laaiden de emoties van verschillende kanten op. Links Nederland hikte tegen het bezoek van de Indonesische president aan vanwege het onder zijn verantwoordelijkheid gepleegde extreme geweld in de jaren 1965-1966. D66 wilde daarnaast dat Suharto in Nederland het gesprek aanging met Molukkers.⁷ Stichting Door de Eeuwen Trouw bood een ‘volkspetitionnement’ aan met 100.000 handtekeningen van Nederlanders die er bij de regering erop aandrong dat ‘Indonesië recht zou doen wedervaren aan de volken van Zuid-Molukken en Westelijk Nieuw-Guinea.’⁸

Deze protesten vielen echter in het niet bij de actie op 31 augustus 1970 toen 33 bewapende Molukkers de residentie van de Indonesische ambassadeur in Wassenaar binnenvielen. Zij schoten hierbij een politieagent dood en namen verschillende mensen zoals de ambassadeursvrouw en kinderen in gijzeling. De bezetters wilden met dit geweld een gesprek met Suharto

Het bezoek van de Indonesische president Suharto wekte met name bij de Molukse gemeenschap verontwaardiging. In Assen protesteren zij op 22 augustus 1970 tegen zijn komst.

Bron: Nationaal Archief, foto Bert Verhoeff.

afdwingen. De gijzeling die zonder verder bloedvergieten werd beëindigd, zette Suharto's staatsbezoek aan Nederland onder enorme druk.

Het bezoek werd van drie dagen teruggebracht naar één dag en bijna niemand kreeg Suharto te zien in Den Haag, waar een soort staat van beleg was afgeroepen. Het gebied rond het Binnenhof werd hermetisch afgesloten. Op die grimmige dag sprak de president kort met leden van het parlement en gaf hij op kritische vragen een ontwijkend antwoord. 's Avonds sprak koningin Juliana tijdens het galadiner alsof er niets was gebeurd. 'Het bezoek van president Soeharto wordt door de Nederlandse natie gevoeld als de voltooiing van een eeuwenlange ontwikkeling, die in deze eeuw vele jaren onze hoofden, maar vooral onze harten zeer heeft beroerd.' Suharto sprak wat vriendelijke woorden en nodigde de koningin en de prins uit voor een staatsbezoek 'op korte termijn'.⁹

Uiteindelijk duurde het nog een jaar voordat het echtpaar en de prins op het vliegtuig naar Jakarta kon stappen. Het oorspronkelijke plan om in april 1971 te gaan, werd verlaten. De officiële reden was dat er in Nederland verkiezingen in aantocht waren, maar het was duidelijk dat het kille en pijnlijk verlopen bezoek van Suharto in beide landen de nodige sporen had nagelaten.¹⁰ Het werd uiteindelijk eind augustus: dus na de 17de, de dag waarop Indonesië de geboortedag viert. Het is onduidelijk of dat bewust zo was gepland. De dag van de Proklamasi was in 1971 – anders dan in 1995 – geen punt van discussie. Het bewind van Suharto was dat wel. In de zomer, toen het bezoek in aantocht was, verschenen in kranten wederom de bekende bezwaren van Door de Eeuwen Trouw en links Nederland. Verschillende – voornamelijk linkse – intellectuelen wezen de koningin in een open brief erop dat zij door haar aanwezigheid in Indonesië ‘partij kiest voor het bewind aldaar’.¹¹

DE VISIE VAN BUITENLANDSE ZAKEN

Dat Buitenlandse Zaken een andere kijk had op de situatie in Indonesië dan de critici, blijkt uit het rapport *Machtswisseling in Indonesië in 1965/66* dat ambtenaren voor het staatsbezoek samenstelden. Zij constateerden dat ‘linkse groeperingen en auteurs’ spraken van een ‘generaalsbewind’ dat door een coup aan de macht was gekomen. ‘Dat is een opvatting die door het Indonesië-comité, waaraan de namen van Prof. Wertheim en dr. Pluvier zijn verbonden, hardnekkig wordt gepropageerd.’ Volgens de ambtenaren was over de juiste toedracht nog ‘veel in het duister gehuld’, maar stond voor hen vast dat de revolte was ontketend door een ‘groep jonge ontevreden militairen’, waarbij de Communistische Partij betrokken was. ‘De revolte is door Soeharto binnen twee dagen bijna zonder bloedvergieten neergeslagen.’ Zij concludeerden dat de voorstelling dat een ‘generaalsbewind botweg’ een greep naar de macht had gedaan, onjuist was. In Indonesië heerste een autoritair bewind, zo gaven de ambtenaren toe, maar voor Suharto pleitte dat hij binnen een jaar voor democratische verkiezingen zou gaan zorgen.¹²

Daarnaast stelde Buitenlandse Zaken een rapport samen over de vele duizenden Indonesiërs die vanwege hun politieke overtuiging gevangen zaten. Dat er op dat gebied wantoestanden bestonden, daar was geen twijfel over, zo stelde het rapport, want de regering erkende dat feit immers zelf. Ministers ‘spannen zich ernstig in’ om een oplossing te vinden, maar dat was volgens Buitenlandse Zaken niet eenvoudig vanwege onderbezetting van het justitiële apparaat. Wat moest Nederland hier nu aan doen, zo vroegen zij zich af. Internationale contacten hadden uitgewezen dat ‘interventies

van de Nederlandse regering weinig nut' zouden hebben. De zorgen die in Nederland daarover bestonden, waren bij de Indonesiërs 'volledig bekend'. Daarom zouden 'officiële stappen' van Nederland het beleid van internationale organisaties doorkruisen waarmee de 'belangen van de gevangenen niet gediend' zouden zijn. Het advies aan minister van Buitenlandse zaken Schmelzer was om 'op tactvolle wijze belangstelling te tonen' voor de maatregelen van de regering.¹³ Dit was precies wat hij later bij zijn bezoek aan ambtgenoot Adam Malik zou doen: uitsluitend op humanitaire gronden over de gevangenen spreken.¹⁴

In het pakket dat Buitenlandse Zaken gewoonlijk samenstelt voor bij het staatsbezoek betrokken bewindslieden, leden van het Koninklijk Huis en ambtenaren, zit altijd een overzicht van de diplomatieke betrekkingen die de landen in het verleden hadden gehad. Uitzonderlijk en opmerkelijk is dat het overzicht dat in 1971 over Indonesië werd gemaakt niet verder terugkeek dan 1963. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld, zoals we later zullen zien, bij het staatsbezoek van 1995, toen wel het verhaal vanaf de zestiende eeuw werd verteld. Het stuk beschrijft hoe de diplomatieke banden werden hersteld, vrijwel direct na het ondertekenen in New York van de overeenkomst over Nieuw-Guinea in augustus 1962. De ministerraad nam kort daarop een nota aan die stelde dat, ongeacht de signatuur van de regering van Indonesië, er zakelijke betrekkingen met dat land onderhouden zouden worden, wat leidde tot overeenkomsten op verschillende gebieden. Dan vervolgt het stuk: 'De gebeurtenissen in Indonesië tussen 1965 en 1968 hebben tot gevolg gehad dat daar een nieuw bewind onder leiding van President Suharto tot stand kwam, dat met het revolutionaire beleid van President Sukarno brak en een zakelijke koers ging varen, hetgeen de Nederlands-Indonesische betrekkingen aanzienlijk soepeler heeft gemaakt.' Tussen de regels door valt te lezen dat Nederland er niet rouwig om was dat Sukarno van het toneel was verdwenen en vervangen door Suharto, ongeacht diens rol bij het bloedvergieten in de jaren 1965-1966. Het Nederlandse Indonesië-beleid was na 1963 over het algemeen succesvol geweest. 'Rechtstreekse politieke invloed' had Nederland niet meer, maar het was volgens de ambtenaren duidelijk dat men in Indonesië wel degelijk rekening hield met standpunten van de regering en publieke opinie in Nederland.

Nadat de kwestie West-Irian na het volksreferendum als factor voor de betrekkingen met Indonesië was komen te vervallen, zagen de ambtenaren nog 'slechts één politiek randprobleem' dat een 'belasting' voor de relatie met Indonesië kon vormen: de Molukkers. Na de aanval op de residentie van

de ambassadeur waren de gemoederen gaan liggen, ‘doch het gevaar daarvoor blijft latent aanwezig en de onder deze mensen bestaande spanningen kunnen op onvoorspelbare wijze opnieuw tot uitbarsting komen.’¹⁵

VOLKSOPLOOP VOOR KONINGIN JULIANA EN PRINS BERNHARD

Met de schrik van de Molukse gijzelingsactie in Wassenaar nog in het geheugen, werd bij het vertrek van het koninklijk echtpaar op 23 augustus geen enkel risico genomen. De aanwezigheid van driehonderd man politie en marechaussee gaf Schiphol een grimmige aanblik.¹⁶ Dit zou twee dagen later – het staatshoofd en gevolg acclimatiseerden eerst in Thailand – een sterk contrast vormen op het vliegveld van Jakarta. De verslaggever van *de Volkskrant* vergeleek de aankomst van de koningin op vliegveld Kemajoran met de feestelijke intocht van Sinterklaas, zo druk was het. De positieve berichtgeving in Indonesië in aanloop naar het staatsbezoek zal ongetwijfeld hebben bijgedragen aan het massale onthaal. De koningin werd bijna onder de voet gelopen. Verslaggevers moeten verbaasd hebben gekeken naar de mensen die rijen dik langs de route tussen het vliegveld en het Merdekaplein

Het bezoek van koningin Juliana en prins Bernhard aan Indonesië in 1971 trekt massale aandacht van Indonesiërs. Over de oorlog wordt niet gesproken. Bron: Nationaal Archief, foto Joost Evers.

stonden. Als goede vrienden begroetten de twee echtparen elkaar op het bordes van het Merdeka Paleis.¹⁷

Van cruciaal belang bij staatsbezoeken is hetgeen staatshoofden tijdens het staatsbanket zeggen én wat zij achterwege laten. Die avond zei Suharto in het Istana Negara, dat ooit Paleis Rijswijk heette, dat naar zijn gevoel het hoogtepunt van vriendschap was bereikt dat 'onze twee volken altijd hebben beoogd'. Hij voelde zich vereerd dat juist in de periode van de 'nieuwe orde' voor het eerst een Nederlandse vorst voet op Indonesische bodem had gezet. De enige verwijzing naar het verleden was zijn opmerking dat de 'betrekkingen tussen het koninkrijk en Indonesië een paar eeuwen hebben geduurd, met alle prettige en minder prettige ervaringen'. Het dichtst bij het verleden kwam Juliana in haar tafelrede met de zin: 'Ook ik zal uw land zien en uw volk, en dit nooit anders dan met bewondering en liefde, ook in de conflict-situatie, die wij in politieke zin hebben moeten doormaken, in de tijd waarin de elektriciteit in de atmosfeer zich in een groot onweer moest ontladen.'¹⁸ Verder bleef het verleden rusten.

Na de toespraken werden de geschenken uitgewisseld. Juliana kreeg een ceintuur van massief goud dat een kilo woog en dat was gemaakt door handwerkslieden van uitgerekend Zuid-Sulawesi, het gebied waar Nederlandse militairen ernstige oorlogsmisdaden hadden gepleegd. De koningin schonk het Indonesische volk symbolisch een kristallen fontein die later voor het Indonesische parlement geplaatst zou worden. Het was een avond waarop het woord vriendschap veelvuldig te horen was. *De Telegraaf* beschreef de avond zo: 'Terwijl buiten in de tuin fonteinen spoten en vetpotjes brandden in de warme avondlucht, terwijl de klaaglijke klanken van de gamelan door de hoge open galerijen spoelden, beleefden 140 gasten een avond die niet voor de hoogtijdagen van een ouderwets imperium onderdeden.'¹⁹

Een dag later bezochten Juliana en Bernhard het Indonesische ereveld Kalibata waar zij een krans legden. Daarna verplaatste het gezelschap zich naar het ereveld Menteng Pulu waar zij eveneens een krans legden en een rondgang maakten – waarbij zij en passant op het graf van generaal Spoor werden gewezen – maar publiekelijk niets werd gezegd. Hierna maakten zij kennis met twee weduwen van KNIL-militairen die ooit waren onderscheiden, niet voor hun diensten tijdens de dekolonisatieoorlog maar tijdens de Atjeh-oorlog.²⁰ De rest van het bezoek van Juliana en Bernhard, die vanuit de regering alleen werd begeleid door minister Schmelzer, was een aaneenschakeling van culturele aangelegenheden zoals dansvoorstellingen, gamelanconcerten en wajangspelen.²¹ Overal waar het echtpaar ging, was de

publieke belangstelling enorm. Zo stonden in Bandung ‘enkele honderdduizenden’ inwoners langs de kant van de weg die met de grootste moeite door een ‘enorme politiemacht’ in bedwang gehouden konden worden.²²

Reeds halverwege het staatsbezoek verklaarden Indonesische regeringswoordvoerders het staatsbezoek tot een succes. De ontmoeting tussen de twee ministers van Buitenlandse Zaken was plezierig en vlot verlopen. Schmelzer zei de kandidatuur van zijn ambtgenoot voor het voorzitterschap van de VN te zullen steunen en de ontwikkelingshulp te verhogen. Adam Malik op zijn beurt zegde toe een groot aantal politieke gevangenen vrij te laten en te willen meewerken aan de terugkeer van Molukkers.²³ Terug in Nederland bevestigde Schmelzer nog eens dat door de ‘volledige vertrouwensfeer’ die tijdens het staatsbezoek was ontstaan, de landen zo nader tot elkaar waren gekomen dat ‘de conflictsituatie nu definitief is beëindigd’.²⁴

Tien dagen lang werd, op een enkele toespeling tijdens het banket na, niets over de pijnlijke dekolonisatie gezegd. Ook niet door meereizende journalisten. De enige die over het totale zwijgen over de relatief recente oorlog iets had geschreven, was Frits van der Poel van *Het Vrije Volk*. Hij meende dat premier Biesheuvel, uiteindelijk politiek verantwoordelijk voor het staatsbezoek, had geblunderd door de koningin in haar toespraak niet duidelijker te laten refereren aan de koloniale periode en de pijnlijke afloop daarvan. Op schmierende toon schreef hij dat zij niet ‘alle schulden van de voorvaders op de schouders hoefde te nemen door te praten over drie eeuwen Nederlandse onderdrukking’. Wel kon hij zich voorstellen dat de koningin zou hebben gezegd: ‘Moge het onschuldige bloed dat vergoten werd, omdat wij te laat hebben ingezien dat dit prachtige volk terecht onafhankelijk wilde zijn, onze vriendschap niet meer besmeuren’. Volgens Van der Poel hoefde de vorstin daarbij niet uit te leggen dat de ‘politieele acties nodig waren om het Rooms-rode kabinet van Drees te redden’.²⁵ De verklaring voor het negeren van de dekolonatieoorlog door journalisten – en historici – kan deels zitten in het feit dat hun focus vooral lag bij de zeer bloedige regimeverandering in Indonesië van enkele jaren daarvoor.

CONCLUSIE

Over de dekolonatieoorlog en het excessieve geweld bleef het rond het staatsbezoek stil. Daarnaast hielden alle beroepsgroepen die het bezoek aan Indonesië hadden kunnen aangrijpen om terug te kijken en te reflecteren op de periode 1945-1949 zich in een stilzwijgen. Er was geen historicus die erop wees dat het opmerkelijk was dat ruim een jaar na de publicatie van de

Excessennota, die het excessieve geweld ondubbelzinnig had aangetoond, de regering hierover in richting van Indonesiërs niets te zeggen had gehad. Ook journalisten – behalve dan Frits van der Poel – en politici lieten dit verleden rusten.

De op dat moment nog niet zo sterk georganiseerde veteranen hielden zich tijdens het staatsbezoek gedeisd. Misschien waren zij nog beduusd van de ongekende ophef die rond de Hueting-affaire en de inhoud van de *Excessennota* was ontstaan. Maar wellicht voelden zij ook aan dat de oorlog in Indonesië buiten beeld zou blijven en dat actie van hun kant niet nodig zou zijn.

12.

De historiografie na Hueting

Na de Hueting-affaire verschenen er tot 1995 slechts een handvol serieuze historische studies over de oorlog in Indonesië en het daarin door militairen gebruikte geweld.¹ In dit hoofdstuk komen aan de orde *Ontsporing van geweld* (1970) van Wim Hendrix en Jacques van Doorn, *De Zuid-Celebes affaire* van Willem IJzereef (1984), deel 12 van de serie over de Tweede Wereldoorlog van Loe de Jong (1988), *Marsroutes en dwaalsporen* van Petra Groen (1991) en *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950* van S.L. van de Wal en P.J. Drooglever (twintig delen, uitgegeven van 1971 tot 1996).² Hoewel *Katholieken en de Indonesische revolutie* van Jan Bank strikt genomen niet over de oorlog in Indonesië ging, moet het hier wel worden genoemd. Hij schreef in 1983 een baanbrekende dissertatie over de houding van de KVP en de invloed van katholieken op het beleid in Indonesië.

Van deze boeken riep alleen de publicatie van De Jong veel reacties op bij publiek, veteranen en journalistiek. De vraag is wat daarvoor de verklaring is. Hoe kwamen de studies tot stand, tot welke resultaten leidde dit, hoe verliep de ontvangst in de samenleving en op welke manier beïnvloedden zij het publieke debat over de oorlog.

Naast deze studies verschenen er in de loop der jaren ook memoires van politici – Jonkman, Bruins Slot, Schermerhorn (dagboeken) en Drees – die tij-

dens de oorlog een belangrijke rol speelden. Wat stond er in deze boeken wel en wat niet over de oorlog in Indonesië? Hoe kwam het dat andere hoofdrolspelers als Beel en Romme er niet toe kwamen om hun memoires te schrijven?

ONTSPORING VAN GEWELD

Hoewel de publicatie van *Ontsporing van geweld* kort volgde op de Hueting-affaire, lag de oorsprong ervan een stuk verder terug in de geschiedenis. De twee auteurs, Wim Hendrix en Jacques van Doorn, hadden elkaar ontmoet in het leger, eerst in de kazerne in Maastricht en in 1947 in Indië. Terwijl Van Doorn een groot deel van zijn dienstitijd doorbracht op een kantoor in Semarang, verbleef Hendrix veelvuldig op een buitenpost in Midden-Java. De keren dat hij Van Doorn sprak, ging het vaak over hoe 'ruig' het er op die post soms aan kon gaan. Van Doorn had zijn kandidaatsexamen sociale geografie gehaald en de verhalen van Hendrix prikkelden zijn wetenschappelijke nieuwsgierigheid. Zij besloten om vragenlijsten op te stellen die Hendrix zou gaan invullen met beschrijvingen van voorvallen, aantallen mensen die erbij betrokken waren, etc.³

Terug in Nederland hebben zij een poosje geprobeerd het materiaal tot een boek te verwerken, maar dat liep niet zoals gewenst. De materie was juridisch gezien taaier dan gedacht en het onderwerp was in de jaren vijftig

Jacques van Doorn (rechts) en Wim Hendrix maakten als dienstplichtige militairen de oorlog in Indonesië mee. Bron: Ontsporing van geweld.

in Nederland impopulair. ‘Sukarno sloeg om zich heen, steeds meer Nederlanders kwamen terug. Ik begreep dat als je jezelf een displezier wilde doen, je met zo’n onderwerp als het onze moest komen’, zo zei Van Doorn. Bovendien speelde een ‘soort solidariteitsgevoel’ met de vroegere kameraden mee. ‘Niet met modder gooien’, was wat hij in Indië ingepeperd had gekregen.⁴

In Nederland had het duo in 1950 politiek draagvlak gezocht voor hun boek. Zij wisten dat zij bij KVP, ARP en CHU niet hoefden aankomen met een manuscript met als werktitel *Onderzoek oorlogsmisdaden Indonesië*. Via zijn oude docent aardrijkskunde kreeg Van Doorn contact met Sjeng Tans, die in 1946 van de KVP was overgestapt naar de PvdA en in 1954 Kamerlid werd. Die reageerde negatief op zijn verzoek om hulp. Tans zei tegen Van Doorn: ‘Er is geen steun voor. De partij zat er tot zijn nek in. We hebben die jongens daar aan de gang gehouden en nooit iets gedaan.’⁵

Na de *Achter het Nieuws*-uitzending met Hueting, 19 jaar later, begrepen Van Doorn en Hendrix dat de tijd nu wel rijp was voor publicatie en zij rondden het boek in een jaar tijd af. Nieuw ten opzichte van de *Excessennota* was dat dit werk een einde maakte aan de mythe dat in Indonesië sprake was geweest van toevallige incidenten en op zichzelf staande misslagen van individuele militairen. Op basis van tachtig gevallen die zij als ‘ontsporingen’ aanduiden, stelden zij dat het geweld systematischer was en dat militaire en burgerlijke autoriteiten daarvan deel uitmaakten. Tijdens de oorlog was er ‘uiteindelijk een niet geringe excessief geweld [...] geproduceerd’ dat ‘niet paste bij het conflict dat men met een mengsel van praten en pressie geleidelijk zocht te beslechten’. Het paste evenmin ‘bij het collectieve zelfbeeld van een kleine, bescheiden, burgerlijke handelsnatie’.⁶

Het resultaat was een tamelijk abstracte beschrijving van de geweldsspiraal in Indonesië. Het combineerde de veldobservaties van Hendrix met de sociologische analyse van Van Doorn. De studie was volledig geanonimiseerd en in de tekst vervingen zij de term ‘oorlogsmisdaden’ door ‘excessen’. ‘Wij wilden de zaak zuiver stellen, en hoe meer je de vergelijking maakt met wat de Duitsers hebben gedaan, hoe verder je wegraakt van het beoogde heldere beeld van wat zich in Indië heeft afgespeeld’, zo zei Van Doorn. De auteurs wilden bovendien niet de militairen beschuldigen, maar het geweld verklaren en analyseren en daarom kozen zij voor een ‘neutrale, zakelijke en afstandelijke benadering en schrijfstijl’.⁷

In mei 1970 presenteerden de auteurs het boek in televisiestudio Concordia in Bussum waar nagenoeg alle belangrijke dag- en weekbladen aanwezig waren. *Ontsporing van geweld* kreeg ruime aandacht en de ontvangst was bovendien

overwegend positief. Nog voor het boek in de winkel lag besteedde de Vara hieraan een sober geregisseerd tv- en radioprogramma. Om een herhaling van de Hueting-rel te voorkomen overtuigden de auteurs de regisseur van de noodzaak alle overeenkomsten met de in hun ogen 'kwaadaardige' aanpak van *Achter het Nieuws* te vermijden.⁸ Opvallend was de lauwe reactie in wetenschappelijke kring. In sociologische bladen kreeg het boek geen enkele aandacht. De historici W.F. Wertheim en J. Pluvier kregen van Van Doorn het toegezonden en reageerden met een 'zuinig dankbriefje'.⁹ Van Doorn verklaarde later te vermoeden dat historici het te sociologisch vonden en sociologen te historisch.¹⁰

Toen Van Doorn het boek bij de Koninklijke Militaire Academie in Breda aankondigde was de reactie: 'Is dat nou nodig?' Volgens hem had men daar de houding: 'daar praat je als heren onder elkaar naar buiten toe niet over, dat is nou eenmaal oorlog'. Van Doorn verwachtte uit de hoek van veteranen de nodige 'scheldkanonnades' en nam voor de zekerheid een geheim telefoonnummer.¹¹ Dit was niet nodig want van het veteranenfront bleven de reacties uit. Volgens historicus Scagliola kwam dat doordat zij het boek als een vorm van rehabilitatie interpreteerden: niet zij waren schuldig, maar de blunderende politici.¹² De politiek toonde geen belangstelling voor het boek: het kwam noch in het kabinet, noch in het parlement ter sprake.

DE ZUID-CELEBES AFFAIRE

Willem IJzereef raakte als student geschiedenis geïntrigeerd door het tweeslachtige beeld dat begin jaren tachtig van kapitein Raymond Westerling was ontstaan. Waar linksgeoriënteerde bladen hem consequent aanduidden als 'oorlogsmisdadiger', slaagde Westerling er bij andere media in zich als een 'militaire held' te framen. Met name in veteranenkringen genoot hij een populariteit van 'mythische proporties'.¹³ IJzereef wilde weten hoe de werkelijke gang van zaken op Sulawesi was geweest. Hij schreef hierover zijn doctoraalscriptie en ontving van de Groningse Rijksuniversiteit een beurs om zijn scriptie uit te breiden tot een monografie.¹⁴

Bij zijn onderzoek kreeg IJzereef royale hulp van medewerkers van de Sectie Militaire Geschiedenis bij Defensie, een voorloper van het NIMH, die zelf geen kans zagen om over dit onderwerp te publiceren.¹⁵ Zij reikten hem de relevante archiefstukken aan en gaven hem advies. Volgens Petra Groen, die bij die sectie werkte, lag dit onderwerp politiek te gevoelig bij de defensietop. 'Het had misschien wel het einde van het instituut kunnen betekenen', zo meende Groen later. Zij schreef over het boek van IJzereef een lovende recensie in het tijdschrift *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis*.¹⁶

IJzereef kreeg als eerste buitenstaander toegang tot het archief over Zuid-Sulawesi.¹⁷ Op basis van die gegevens schatte hij het aantal slachtoffers op 3130. Volgens historicus Limpach was de belangrijkste verdienste van het boek de ‘demystificatie van Westerling’ die tot dan toe door veel kranten met welwillendheid of soms, in het geval van *De Telegraaf*, met bewondering werd behandeld. Bovendien was IJzereef de eerste die het extreme geweld ‘koppelde aan tijd, persoon en plaats en het zodoende voorzag van identiteit’. Hij maakte ook de namen bekend van de drie (onder)officieren – B.E. Rijborz, J. Stufkens en J.B. Vermeulen – die naast Westerling verantwoordelijk waren geweest voor de bloedbaden.¹⁸

Tekenend voor de mate van gevoeligheid van deze materie was dat Defensie geen verantwoording wilde nemen voor het manuscript toen het voltooid was. IJzereef had inzage in defensiestukken gekregen op voorwaarde dat hij het manuscript vóór publicatie bij Defensie ter inzage zou geven. Uiteindelijk verleende premier Ruud Lubbers toestemming voor publicatie.¹⁹ Die voorwaarde leidde, bewust en onbewust, bij IJzereef tot een vorm van zelfcensuur, zo stelde hij achteraf. IJzereef liet gedetailleerde beschrijvingen van bepaalde gewelddaden weg en onthield zich van morele oordelen over het gedrag van de commando’s en de autoriteiten die hiervoor het groene licht hadden gegeven. Uiteindelijk zag ook hij af van het gebruik van de term ‘oorlogsmisdaden’ en gebruikte hij de aanduiding ‘excessen’. Wat wellicht meespeelde was dat als hij in het archief van de Sectie Militaire Geschiedenis werkte, er regelmatig oud-ondergeschikten van Westerling poolshoogte kwamen nemen. IJzereef verklaarde later dat hem dit een ‘onveilig gevoel’ had gegeven.²⁰

Met grote moeite vond IJzereef een uitgever voor zijn manuscript. De uitgeverij van het KITLV wilde het alleen uitgeven mits er tevens een weerwoord van Westerling in zou komen. Hierdoor ging de zaak niet door.²¹ Zeker zeven uitgeverijen wezen zijn manuscript af met als argument de ‘geringe waarde van het boek’.²² Uiteindelijk was de relatief kleine uitgeverij De Bataafsche Leeuw bereid het uit te geven. Bij de perspresentatie in Hotel des Indes in Den Haag begin juli 1984 kwamen weinig journalisten opdagen. Wellicht had de uitgeverij niet de juiste contacten, of speelde mee dat op dat moment de parlementaire enquête over het RSV-debacle de gemoederen bezighield. Enigszins ongerijmd werd het eerste exemplaar uitgereikt aan C. Giebel, oud-kolonel bij het KNIL. In zijn speech stelde hij dat Nederlands-Indië veel te vroeg aan Sukarno was overgedragen en dat Nederland veel langer had moeten doorvechten; wat zeker niet de strekking van het boek was.²³ Het Vara-radioprogramma *ZI* besteedde er aandacht aan, maar

dit deed weinig stof opwaaien.²⁴ De veteranen hielden zich stil. Politiek en geschiedwetenschap lieten het boek links liggen. *De Zuid-Celebes affaire* werd pas later op de juiste waarde geschat.

DEEL 12 VAN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN IN DE TWEDE WERELDOORLOG

Strikt genomen was de paragraaf 'Excessen' in deel 12 van de serie over de Tweede Wereldoorlog niet het resultaat van nieuw onderzoek. Loe de Jong baseerde zich voor het stuk dat uiteindelijk 47 bladzijden zou beslaan, op de *Excessennota*, het werk van Van Doorn/Hendrix en IJzereef en de tot dan toe uitgegeven delen van de bronnenpublicatie.²⁵ Toch ontstond er een storm van verontwaardiging nadat in de herfst van 1987 een van de meelezers, oud-KNIL-kolonel Carel Heshusius, de concepttekst naar *De Telegraaf* had laten lekken.²⁶ Wat toen aan reacties in de samenleving loskwam deed in veel opzichten denken aan het pandemonium dat in 1969 rond Hueting ontstond.

Zo kwamen veteranen en hun organisaties in opstand. Zij schreven brieven naar kranten en verschenen in televisieprogramma's om hun ongenoegen kenbaar te maken. Mensen en organisaties stuurden brieven aan koningin Beatrix, de minister van onderwijs en de vertrouwensman Oud-Militairen-Indiëgangers.²⁷ VVD-Kamerlid – en Indië-veteraan – Ad Ploeg deed verwoede, maar vergeefse pogingen om minister van Onderwijs Deetman zo ver te krijgen De Jong te dwingen zijn tekst aan te passen. Een Indië-veteraan diende bij de officier van justitie in Amsterdam een klacht in tegen De Jong wegens smaad. De begrafenis van Raymond Westerling op 1 december 1987, bijgewoond door zo'n achthonderd aanhangers, draaide uit op een demonstratie tegen De Jong.²⁸ Onder veteranen werd zogenaamd gekscherend gesproken over de noodzaak van een derde 'politieactie' met codewoord Madjomodo (MAak De JOng MONDDOOD).²⁹ Het was niet de eerste keer dat De Jong onder vuur lag door zijn werk over Nederlands-Indië/Indonesië. Bij de publicatie van deel 11 oogste hij kritiek uit Indische kringen, omdat hij in hun ogen de koloniale samenleving in een te negatief daglicht had gesteld. Het Comité Geschiedkundig Eerherstel Nederlands-Indië stapte zelfs, overigens vergeefs, naar de rechter om De Jong te dwingen dit deel te herschrijven.

De nieuwe storm van kritiek liet De Jong niet onberoerd. De paragraaf die uiteindelijk in 1988 zou verschijnen was in veel opzichten aangepast. De auteur kwam met aanvullingen, bijvoorbeeld over de 'wandaden aan Republikeinse zijde' en de hulp van Nederlandse militairen aan de Indonesische

bevolking. Daarnaast onderstreepte hij in zijn tekst dat de meeste militairen zich niet schuldig had gemaakt aan wandaden en dat de oorlog een uitvloeisel was van beslissingen van de Nederlandse politieke leiding. Tot slot bracht hij wijzigingen aan, bijvoorbeeld over het Depot Speciale Troepen. Over het geheel genomen was de toon minder scherp en moraliserend. De Jong bood, tot slot, generaal b.d. Frans van der Veen – bedenker van het plan om Westering in 1950 uit handen van Indonesische autoriteiten te houden – de gelegenheid om een tegenstuk te schrijven dat als bijlage in deel 12 verscheen. Het was vrij uniek dat in een wetenschappelijke studie een KNIL-militair zonder tegenspraak het gewelddadige optreden van zijn legeronderdeel mocht verdedigen en – volgens historici – bagatelliseren.

Het meest opvallend was dat De Jong de term ‘oorlogsmisdrijven’ had vervangen door begrippen als ‘excessen’ en ‘contraterreur’. Uit alle reacties van veteranen blijkt dat die term – en vervolgens de associatie met Duitse en Japanse oorlogsmisdaden – veruit het meeste pijn deed. De Jong verdedigde zijn ingrepen niet op formeel-juridische gronden. Hij bleef erbij dat er in Indonesië in een oorlogssituatie geweld was gepleegd dat in strijd was met de algemene menselijkheid. Hij voelde er echter weinig voor om van geval tot geval na te gaan welke incidenten nu wel en welke niet daaronder vielen. Bovendien wilde hij de verantwoordelijkheid leggen daar ‘waar zij historisch thuishoort: bij de hoogste politieke leiding’.³⁰

Bij de meelezers kon de nieuwe versie in het algemeen rekenen op een gunstiger onthaal.³¹ Voor een deel van de veteranen was met het verwijderen van de term ‘oorlogsmisdrijven’ de kou uit de lucht. Andere veteranen, zoals oud-KNIL'er Heshusius, bleven ontevreden en vonden ook de nieuwe paragraaf onder de maat.³² Indië-vetaraan H. Düster vond dat De Jong hem en zijn ‘strijdmakkers’ niet had gerehabiliteerd en kondigde aan dat zij uit protest de jaarlijkse herdenking op 4 mei niet zouden bijwonen.³³ Anderen meenden daarentegen dat De Jong een knieval voor de veteranen had gemaakt. Zo schreef historicus Jan Bank: ‘Men kan niet anders dan constateren dat een verbale politionele actie tegen De Jong in 1987 de auteur in zijn schulp heeft doen kruipen.’³⁴

MARSROUTES EN DWAALSPOREN

In schril contrast met het rumoer rond De Jong stond de stilte bij de publicatie van *Marsroutes en dwaalsporen* van Petra Groen. In dienst bij de Sectie Militaire Geschiedenis besloot zij om voor haar proefschrift een kritische analyse te maken van het beleid in Indonesië van generaal Simon Spoor.³⁵

Bij de publicatie ervan in 1991, 42 jaar na de soevereiniteitsoverdracht, was het de eerste wetenschappelijke studie die zich richtte op de militair-strategische aspecten van het dekolonisatieproces.

Haar belangrijkste conclusie was dat het militair beleid van generaal Spoor had gefaald. Volgens Groen maakte Spoor gebruik van een 'speerpuntenstrategie'. Dat was een imponeerstrategie met overrompelende acties en veel machtsvertoon. Met conventionele middelen wilde Spoor naar de vijandelijke verzetscentra doorstoten en de politieke en militaire leiders uitschakelen, waarna het verzet naar zijn verwachting in elkaar zou storten. De praktijk bleek na het eerste offensief vele malen weerbarstiger. Doordat het TNI meer ervaren was verminderde het Nederlandse militaire overwicht en kon dat leger het strategische initiatief naar zich toetrekken. Spoor bracht steeds weer optimistische inschattingen over de 'herbezetting' naar buiten, mits hij maar voldoende mandaat en middelen kreeg. Hieruit sprak een onderschatting van zowel het draagvlak van het Indonesische nationalisme als de militaire capaciteiten van de tegenstander – hij typeerde de Republikeinse legerleiders eens als 'onbekwame dilettanten [die] het militaire vak moet worden geleerd'. Zijn 'speerpuntenstrategie' paste, kortom, meer bij de vooroorlogse doctrines en praktijk dan bij de nieuwe werkelijkheid. Groen maakte duidelijk dat Spoor van Den Haag alle ruimte kreeg voor zijn militaire operaties en dat van een 'dolkstoot in de rug' nooit sprake was geweest.

Hoewel Groen een eind maakte aan verschillende mythen die in de loop der jaren rond de door veteranen op handen gedragen generaal waren gegroeid, bleven de reacties na publicatie tamelijk ingehouden. *Trouw* en *de Volkskrant* hadden oog voor het nieuws in het boek en *De Telegraaf* kwam met een negatieve recensie. Bepaalde veteranenbladen waren daarentegen lovend. De bespreking in de *Defensiekrant* had als kop: 'Politionele acties: falen van politiek en militair beleid'.³⁶ Het grensoverschrijdend geweld was bij Groen zo goed als buiten beeld gebleven en wellicht vonden veteranen dat al winst. Daarnaast waren het vooral de leidinggevendenden die bij Groen kritiek kregen, niet de gewone soldaat.

Vlak voordat Groen zou gaan promoveren, was de inhoud van haar dissertatie doorgedrongen tot de hogere kringen van Defensie. Zij werd daarop door Hans Couzy, bevelhebber der landstrijdkrachten, op het matje geroepen. 'Hij wilde weten wat ik aan het uitspoken was. Hij was *not amused*. Hij vroeg of ik dat allemaal zeker wist.' Groen heeft er verder geen repercussies van haar studie ondervonden, maar zij wist hierdoor wel dat zij tot de grens was gegaan van wat de krijgsmacht aan kritiek kon velen.³⁷

OFFICIËLE BESCHIEDEN BETREFFENDE DE
NEDERLANDS-INDONESISCHE BETREKKINGEN
1945-1950

Zoals eerder bleek, deden achtereenvolgende kabinetten tot 1969 geen enkele moeite de komst van wetenschappelijk onderzoek naar de oorlog in Indonesië te stimuleren, eerder was het tegendeel het geval. Stapje voor stapje stemden zij in met het mogelijk maken van een vorm van onderzoek naar de dekolonisatie van Indonesië. De commotie rond Hueting en de *Excessennota* bracht de opdracht voor het maken van een bronnenstudie in een stroomversnelling.³⁸

Hoewel premier De Jong tijdens het Kamerdebat in 1969 nergens impliciet zei tot hoe ver het bronnenonderzoek van Van der Wal zou moeten reiken, wekte hij op verschillende momenten de indruk dat ook het grensoverschrijdend geweld daaronder zou vallen. Zo zei hij zich te kunnen voorstellen dat te zijner tijd naar aanleiding van het bronnenonderzoek 'een monografie' over de Zuid-Celebes-zaak zou verschijnen.³⁹ Een poging van PvdA en D66 middels een motie om hierover van de regering een duidelijker toezegging te krijgen haalde geen meerderheid in de Tweede Kamer.

Hoe groot haar belang voor het historisch onderzoek naar het politieke conflict tussen Nederland en Indonesië ook is geweest, over de militaire gang van zaken en het extreme geweld onthulde de bronnenpublicatie weinig. De serie zou wat dat betreft een zeer beperkte bron van nieuwe publicaties worden. Wel bood ze een volledig beeld van het diplomatieke verkeer tussen de twee partijen.

In wetenschappelijk kringen, juist ook in het buitenland, werden de delen vaak met lof ontvangen. Terugkerend punt van kritiek was echter het 'nederlandcentrische karakter' van het bronnenmateriaal, overigens een onvermijdelijk uitvloeisel van de opdracht van het kabinet-De Jong.⁴⁰ In welke mate heeft de bronnenpublicatie de publieke herinnering aan het conflict in 1945-1950 beïnvloed? Dat gebeurde nauwelijks via de dagbladpers. Veel kranten besteedden alleen bij het uitkomen van de eerste delen aandacht aan dit werk zoals *NRC Handelsblad*. Daarna werden delen meer incidenteel besproken, bijvoorbeeld door historicus Joop de Jong (*de Volkskrant*), G.J. Schutte (*Nederlands Dagblad*) en Paul van 't Veer (*Het Parool*). Na 1981 weigerde *de Volkskrant* om verder nog een hele pagina aan dit onderwerp te besteden.⁴¹ Bijzondere vermelding verdient Joop Moriën (*De Waarheid*) die tussen 1971 en 1989 vrijwel alle delen besprak. In de tweede helft van de jaren tachtig zakte de belangstelling naar een dieptepunt. Volgens Elsbeth Locher-Scholten

toonde in de jaren negentig een nieuwe generatie journalisten, onder invloed van hernieuwde discussies over de dekolonisatie, weer belangstelling voor de serie, zij het vooral bij regionale dagbladen. Zo besprak Ronald Frisart in het *Haarlems/Leidsch Dagblad* uitgebreid de delen XVI tot en met XIX. Over het geheel genomen was de aandacht van dagbladen voor dit enorme project gering. Dat lag volgens Locher-Scholten ook wel voor de hand, omdat Van der Wal – en vanaf zijn overlijden in 1978, P.J. Drooglever – documenten en brieven naar boven brachten waarover alleen journalisten die beschikten over de nodige achtergrondkennis een voor een breder publiek aansprekend verhaal konden maken.⁴² De invloed van de *Officiële Bescheiden* op het publieke debat over de oorlog in Indonesië was volgens Locher-Scholten gering. Zij oordeelde dat het project hoogstens indirect, via historische werken, heeft bijgedragen aan de ‘vergroting van de kennis van dit deel van het koloniale verleden van Nederland’.⁴³ In het debat over het excessieve geweld in de dekolonisatieoorlog speelde het geen enkele rol.

POLITIEKE MEMOIRES

Naast de wetenschappelijke boeken verschenen tot 1995 ook verschillende memoires van de hoofdrolspelers in het Indonesische conflict. Te denken valt aan oud-politici Drees (1962), Stikker (1966), Schermerhorn (1970), Jonkman (1971) en Bruins Slot (1972). Drees ruimde in zijn memoires bijna een derde in voor deze periode die hem na zijn pensionering intensief bezig zou blijven houden. Zijn biograaf Hans Daalder schreef later onder de veelzeggende titel *Vier jaar nachtmerrie* een apart deel over die tijd.⁴⁴ In *Zestig jaar levenservaring* blikte Drees vooral terug op de politieke dimensies van het conflict. Het had soms trekken van een apologie. Hij noemde het optreden van Westerling ‘ontoelaatbaar’, maar deze kapitein ging pas over de schreef nadat ‘vrijgelaten gewone misdadigers’ op Sulawesi terreur hadden uitgeoefend. Dit optreden wierp volgens hem een ‘smet op onze troepen’, maar Drees beschreef dit als een uitzondering, terwijl we inmiddels weten dat hij van andere ‘excessen’ op de hoogte was.⁴⁵

Ook in de memoires van andere betrokken politici speelde het excessieve geweld een relatief kleine rol en werd het optreden van Westerling afgedaan als een onvermijdelijk nevenverschijnsel. ‘Zo zijn nu eenmaal de zeden onder deze omstandigheden’, schreef Schermerhorn in zijn dagboek uit de periode dat hij voorzitter was van de commissie-generaal die onderhandelde met de Republikeinen. ‘De kapitein Westerling heeft daar eigenlijk niet anders gedaan dan de methoden van de tegenstanders overgenomen.’⁴⁶ Het kostte Schermerhorn

overigens moeite om zijn dagboeken gepubliceerd te krijgen, omdat Beel als minister zich in 1954 in de ministerraad daartegen verzette met als argument dat hij vreesde dat Schermerhorn met zijn dagboeken staatsgeheimen zou kunnen prijsgeven. De dagboeken werden pas in 1970 gepubliceerd.⁴⁷

Sieuwert Bruins Slot was weliswaar geen bewindspersoon tijdens de oorlog in Indonesië, maar speelde als invloedrijk ARP-Kamerlid en hoofdredacteur van *Trouw* een belangrijke rol door zijn consequent harde koers tegen de Republikeinen en pleidooi voor ferm militair optreden. ‘Gezag is gezag’, stelde hij telkens. Hier kreeg hij vanaf begin jaren zestig steeds meer spijt van. Na zijn pensionering begon hij met het opschrijven van zijn herinneringen, maar na een poosje stakte dat project wegens een ernstige ziekte. Voormalig *Trouw*-redacteur Ben van Kaam schoot hem tijdens het schrijven soms te hulp door zaken voor hem uit te zoeken. Na Bruins Slots overlijden in 1972 verzocht zijn weduwe Van Kaam om van het nog niet afgeronde manuscript een boek te maken. In de nagelaten paperassen vond Van Kaam een leeg blocnotevel waarop bovenaan stond geschreven: ‘Hoofdstuk VIII ‘De Indonesische kwestie’. Verder niets.⁴⁸ Volgens Van Kaam had Bruins Slot zich aan een ‘genadeloos zelfonderzoek’ onderworpen. Wat Bruins Slot in 1968 schreef bij het 25-jarig bestaan van *Trouw* – ‘We ontdekken dat we de Hitler in onszelf nog niet vermoord hebben’ – bood volgens Van Kaam een kijkje in zijn ziel. ‘Ik vraag me wel eens af hoe lang hij naar dat witte vel heeft zitten kijken. Hij wist inmiddels hoeveel geweld er in Indonesië was gepleegd en kon er geen verantwoording over afleggen. Het was te traumatisch.’⁴⁹

Twee andere hoofdrolspelers – KVP-prominenten Louis Beel en Carl Romme – hadden voornemens om onder meer hun kijk op de Indonesische kwestie te boek te stellen, maar zagen daar bij nader inzien van af. Beel besloot in 1967 tot het schrijven van zijn memoires, omdat hij vond dat Dirk Stikker – die minister van Buitenlandse Zaken was toen Beel als hoogste vertegenwoordiger in Indonesië zat – hem in diens memoires geen recht zou hebben gedaan. Beel legde het werk in handen van zijn secretaris Hans Hermans, maar toen deze drie delen afhad en aan de ‘Indische kwestie’ wilde beginnen, zette Beel een punt achter het project. Volgens Hermans omdat Beel niet als de anderen zijn eigen straatje wilde schoonvegen, maar tevens omdat hij wist dat het ‘Indische beleid dat hij had moeten voeren, geen onverdeeld succes mocht heten.’⁵⁰ Al in 1947 was Beel als minister-president op de hoogte van de door Westerling gehanteerde methoden, maar zag hij geen reden om in te grijpen. Beel weigerde, zoals gezegd, in 1969 inhoudelijk commentaar te geven op de onthullingen van Hueting met als argument

dat hij inmiddels vicepresident van de Raad van State was. *Het Rotterdamsch Nieuwsblad* had in die tijd een commentaar met als kop: ‘Beel de Zwijger’.⁵¹

KVP-leider Carl Romme behoorde tot de Kamerleden die bij de regering telkens hadden aangedrongen op militaire actie tegen de republikeinen in Indonesië. Waar Drees op 83-jarige leeftijd en worstelend met doofheid tijdens de Hueting-affaire journalisten zo veel mogelijk te woord stond, was het commentaar van Romme minimaal. Alleen *De Tijd* gunde hij een kort vraaggesprek, waarin hij zich afvroeg of het juist was geweest van de Vara ‘om een miljoenenpubliek te confronteren met enkele incidentele gevallen. De helft van de kijkers denkt nu dat het een zootje is geweest in Indië’.⁵² Ook Romme wist dat Nederlandse troepen in de periode 1946-1949 extreem geweld hadden toegepast. Hij ontving in die jaren bijvoorbeeld regelmatig brieven van militair P. Hendrix die de wandaden in detail beschreef.⁵³

De historici Jac. Bosmans en Jan Bank hadden in 1975 verschillende keren contact met Romme voor het bieden van hulp bij het schrijven van zijn memoires. Hoewel Romme aanvankelijk had aangegeven mee te willen werken, blies hij het project na één ontmoeting met de onderzoekers af. Hij zei dat hij er ‘te onbelangrijk’ voor zou zijn, maar ook vanwege zijn ‘walging, terug te duiken in het verleden’. Ook na herhaaldelijk aandringen van Bank en Bosmans bleef hij bij dit besluit.⁵⁴ In 1980 kwam Romme nog eens terug op de periode 45/49. In een boek over Drees zei hij: ‘Die politionele acties hadden beter niet kunnen gebeuren.’⁵⁵ Over zijn eigen politieke medeverantwoordelijkheid voor buitensporig geweld liet hij zich echter niet uit.⁵⁶

CONCLUSIE

Er zijn tussen 1969 en 1995 enige wetenschappelijke studies over de oorlog verschenen, maar duidelijk is dat de omvang ervan in het niet valt bij wat gelijktijdig verscheen over de Duitse bezetting in 1940-1945. De gepubliceerde studies kwamen vaak niet zonder slag of stoot tot stand en leidden tot relatief weinig beroering in de samenleving en media. De enige uitzondering vormde het concept van het twaalfde deel van De Jongs serie over de Tweede Wereldoorlog, waarin hij ruime en uiterst kritische aandacht gaf aan het Nederlandse militaire geweld in Indonesië. De kritiek draaide vooral om De Jongs aanvankelijke keuze voor het begrip ‘oorlogsmisdrijven’, waarmee hij de vergelijking met de oorlogsmisdaden van Duitse en Japanse bezetters opriep.

13.

Journalistiek en cultuur

Het was de journalistiek die de oorlog in Indonesië en het extreme geweld bij het Nederlandse publiek na twintig jaar stilte onder de aandacht bracht. Het gangbare beeld is vervolgens dat na de Hueting-affaire de journalistieke aandacht voor dat conflict en de pijnlijke rol die Nederland daarbij had gespeeld, vervolgens weer stilviel. Klopt dat?

Een andere vraag is of cultuurdragers zoals schrijvers, filmmakers en museumconservatoren, die vaak een belangrijke rol spelen in het publieke debat en in het levend houden van herinneringen, in de ophef rond Hueting aanleiding zagen om op die oorlog te reflecteren of zaken van die oorlog ter discussie te stellen. In Indonesië kwam, als gezegd, na 1950 een enorme stroom 'oorlogsliteratuur' op gang.¹ Hoe zat het tot 1995 met de productie van romans over de oorlog van gevestigde Nederlandse schrijvers?

TELEVISIE

In 1994 stelde Elsbeth Locher-Scholten dat het ontbreken van kennis bij Nederlanders over de oorlog in Indonesië, het zogeheten gat in het collectieve geheugen, voor een groot deel te wijten was aan een communicatieprobleem. Politiek en wetenschap waren niet de aangewezen instanties om hier iets aan te doen. Historici kunnen zich voor een breder publiek slecht verstaanbaar maken en politici worden slechts op afstandelijke wijze ge-

volgd. De media daarentegen, zo stelde Locher, kunnen 'de kloof slechten tussen wetenschap en publiek'.² Kort daarvoor had Henk Hofland al gezegd dat vooral de televisie-journalistiek tekortschoot rondom de Indonesische kwestie. Deze pijnlijke periode was volgens hem door dit medium nog steeds niet fundamenteel aan de orde gesteld.³

Mediahistoricus Chris Vos kwam tegen dit beeld in verweer. Volgens hem had de Indonesische kwestie wel degelijk een belangrijke plaats ingenomen binnen de productie van historische documentaires die op televisie waren uitgezonden. In de periode 1951-1990 waren volgens zijn telling circa 850 documentaires over de Nederlandse geschiedenis uitgezonden. Een derde daarvan ging over de Tweede Wereldoorlog. Het in aantal daaropvolgende thema, met 70 documentaires, was Indië en Indonesië, bijna allemaal van na 1969. Daarvan gingen er 28 exclusief over de 'politieele acties' en het gebruikte excessieve geweld. De talrijke discussies over dit onderwerp in actualiteitenrubrieken liet Vos buiten beschouwing. De *Vara*-uitzendingen met Hueting betekenden een doorbraak in het zwijgen over de oorlog en sindsdien was dat thema door de televisie nauwelijks meer losgelaten.⁴

Net zo veelzeggend als deze cijfers vond Vos de hoge kwaliteit van deze audiovisuele geschiedschrijving. Terwijl de *Achter het Nieuws*-uitzendingen alleen over het grensoverschrijdend geweld gingen, behandelden de documentaires die daarop volgden het brede verhaal van de kolonisatie en dekolonisatie en de vraag naar de rechtmatigheid van deze koloniale oorlog. Daarbij werd regelmatig voor het perspectief van de Indië-veteraan gekozen en werden zij vervolgens eerder als slachtoffer dan als dader benaderd. In *En wij, wij leven voort in een doolhof* (NCRV, 1973) reisde programmamaker Henk Mochel met een veteraan naar plaatsen in Indonesië waar hij zijn diensttijd had doorgebracht. Het programma sloot af met een interview met psychiater Jan Bastiaans van Centrum '45 over het begrip oorlogssyndroom.⁵ Het format van het teruggaan met getuigen naar de historische locaties in Indonesië zou daarna populair worden.

In 1974 zond de VPRO de vierdelige serie *Vastberaden, maar soepel en met mate* uit, die was gemaakt door Hans Keller, Henk Hofland en Hans Verhagen waarin ook aandacht werd besteed aan de oorlog in Indonesië. Eén van de hoogtepunten volgens Vos is de documentaire *Indonesia Merdeka!* van programmamaker Roelof Kiers die de VPRO in 1976 uitzond. Het was een avondvullend en wat wijdlopig epos dat begon bij het onafhankelijkheidstreven van voor de oorlog. Nieuw was dat ook Indonesische hoofd-

rolspelers zoals Mohammad Hatta en de generaals Simatupang en Nasution aan het woord kwamen. De onderliggende visie van Kiers was volgens Vos duidelijk zichtbaar: ‘Nederland had zich stupide gedragen’ en had ‘weinig oog gehad voor de onafwendbaarheid van de Indonesische onafhankelijkheid.’⁶ Tv-recensenten waren vol lof over de productie. Ton Hydra schreef in *Trouw* dat de film hem een hele dag had achtervolgd.⁷ De recensent van het *Algemeen Dagblad* had ‘geen spijt van een hele avond Indonesië’.⁸ Het is de vraag hoe goed deze films werden bekeken. De kijkcijfers van programma’s uit de jaren zeventig en tachtig zijn niet meer te achterhalen.

Ook in de jaren tachtig waren er op de Nederlandse televisie series over Indonesië te zien. Daarbij werden steeds meer witte vlekken in die geschiedenis ingevuld. Zo ging *Wij komen als vrienden* (1984) van Marion Bloem en Ivan Wolffers over Nederlandse militairen die tijdens de oorlog waren gedeserteerd. Dat Indië-veteranen steeds vaker werden gezien als een getraumatiseerd slachtoffer bleek in *Ons Indië* (Vara, 1984) waarin Hans Jacobs, de journalist die in 1969 Hueting had geïnterviewd, onder meer veteranen uitgebreid de gelegenheid gaf om hun ellende te verwoorden: ‘Deze generatie heeft geen jeugd gekend’. Het tweede deel van de serie had als ondertitel *De heren worden bedankt*. Het programma eindigde met een telefoonnummer waar veteranen terecht konden die in geestelijke nood verkeerden.⁹

Later dat jaar toonde de NOS de zesdelige serie *Ons Indië voor de Indonesiërs* uit van Gerard Soeteman en Jan Bodriesz. Het was volgens Vos de meest ‘evenwichtige en diepgravende’ van alle documentaires over het koloniale conflict. Opvallend was dat documentaires geen duidelijke aanleiding zoals een jubileum meer nodig hadden om gemaakt te worden. Daarna volgden nog de documentaires *De kampong staat in brand* (Vara, 1988) en *Het sprookje is uit* (NOS, 1989), die beide voor een groot deel waren gewijd aan de psychische problemen waarmee veteranen worstelden en waarin het ouderschap slechts op de achtergrond meespeelde.

Mocht de televisie tot 1969 stil zijn geweest over het Indonesische conflict, daarna is er volgens Vos geen sprake geweest van een etherstille, laat staan van een doofpot.¹⁰ Dat toch het gevoel bestaat dat het na 1969 over de dekolonisatieoorlog stil is geworden lijkt erop te duiden dat weinig informatie daarover bij het brede publiek is beklijfd. De meest voor de hand liggende verklaring daarvoor is de vluchtigheid van het medium. Chris Vos heeft erop gewezen dat het medium – in elk geval tot dat moment, internet heeft dat veranderd – geen terugbladmogelijkheid had.¹¹

DAGBLADJOURNALISTIEK

De kritiek van Locher-Scholten was wel van toepassing op de dagbladjournalistiek die in de periode 1969-1995 een veelal volgende – en dus niet agenderende – houding aannam. Er was aandacht voor het koloniale conflict, maar bijna altijd naar aanleiding van de publicatie van boeken, zoals de eerder besproken wetenschappelijke studies of vertoning van televisieprogramma's, in de vorm van bijvoorbeeld interviews met schrijvers en makers daarvan. Van zelfstandige producties zoals bij de televisie was nooit sprake. Enigszins afwijkend van dit patroon was de periode tussen het uitlekken van de conceptparagraaf van Loe de Jong in november 1987 en de publicatie van de definitieve versie in april 1988, toen er behalve een duidelijke piek in het aantal publicaties ook een iets creatievere aanpak te zien was, in de zin dat redacties op zoek gingen naar 'eigen nieuws' over dit onderwerp.

Een uitzondering op de tamelijk reactieve houding van dagbladjournalisten vormde Pierre Heijboer, werkzaam bij *de Volkskrant*, die het boek *De politionele acties* schreef. In zijn eigen krant stond geen voorpublicatie en de recensie volgde pas drie maanden na het verschijnen. In weerwil van de titel toonde Heijboer, als een van de eersten, aan dat het conflict juist veel meer omvatte dan twee militaire operaties. Hij noemde het een koloniale oorlog. 'Officieel gold gedurende de vier jaar meestal een of andere wapenstilstand, maar in de praktijk ging de strijd onophoudelijk door – dag na dag, nacht na nacht. En er ging geen week voorbij zonder dat er op een van de vele fronten doden vielen.'¹² Zijn boek kreeg een positieve ontvangst. Zo werd de journalist geprezen om het feit dat hij geen partij koos en een zo objectief mogelijk beeld trachtte te schetsen van het militaire conflict.

Een uitzondering vormde de bespreking van P.J. Koets. Tijdens de dekolonisatie was hij de kabinetschef van Van Mook geweest en als hoofdredacteur van *Het Parool* had hij Huetings suggestie om over het geweld te schrijven afgewezen. Koets viel over Heijboers typering van het conflict als een oorlog. 'Wie die term gebruikt om die periode te karakteriseren versimpelt de werkelijkheid zó ingrijpend dat het zicht op wat zich ginds afspeelde veeleer wordt vertroebeld dan verhelderd. Dan ontstaat het beeld dat het meest weg heeft van een slecht lijkende, eenzijdig overdreven karikatuur.'¹³

LITERATUUR

Zoals de Hueting-affaire min of meer de weg vrij maakte voor publicaties als *Ontsporing van geweld* en *Het dagboek van Schermerhorn*, kregen na 1969 op non-fictiegebied boeken een kans die al waren geschreven, maar waarin

eerder geen uitgever geïnteresseerd was. Voorbeelden hiervan waren *Soldatje spelen onder de smaragden gordel* van Jan Schilt, *Soldaat in Indië* van J. Zwaan en *Eer de haan kraait ...* van Jan Varenne. Volgens letterkundige Rob Nieuwenhuys was het opvallend hoe deze drie boeken de koloniale oorlog demythologiseerden. Hij constateerde een kloof tussen dit werk en de eerder gepubliceerde boeken over het soldatenleven in Indië, zoals van Job Sytsen en minder succesvolle auteurs als J.W. Hofwijk, A.C. de Gooyer en Henk van Maurik. Deze post-Hueting fictie zag de oorlog volgens Nieuwenhuys niet als een spannend avontuur, maar als een gore aangelegenheid waartegen men zich alleen kan wapenen met onverschilligheid, ironie of vulgariteit.¹⁴ Geen van deze drie boeken haalde echter een tweede druk.

Van deze romans was *Eer de haan kraait...* volgens Nieuwenhuys de beste. Het werd al in 1951 door Jan Varenne, pseudoniem van Jan van Waveren die van 1948 tot 1950 in Indonesië bij de cavalerie diende, geschreven en aangeboden aan uitgeverijen. Geen daarvan durfde de publicatie aan vanwege de expliciete beschrijving van executies, martelingen en brandstichtingen. In het voorwoord schreef Varenne dat hij 'geen reden had om aan te nemen dat Nederlanders, wanneer geplaatst in de omstandigheden, niet een vergelijkbaar percentage kampbeulen zouden opleveren als de Duitsers'.¹⁵ Deze zinsnede werd aangehaald in recensies in *de Volkskrant* en *Nieuwsblad van het Noorden*, maar leidde niet tot ophef.¹⁶

Van de gevestigde schrijvers waren het Jan Wolkers en Gerard Reve die na 1969 de koloniale oorlog een plek gaven in hun oeuvre. W.F. Hermans en Hella Haasse hadden dat al eerder gedaan. De enige verwijzing in Mulisch' werk naar deze periode was hetgeen de hoofdfiguur in het korte verhaal 'Wat gebeurde er met sergeant Massuro?' had meegemaakt: 'politieone acties, strafexpedities op Java en Sumatra ... met Westerling schijnt hij ook nog iets te maken hebben gehad'.¹⁷ De oorlog in Indonesië sprak kennelijk niet tot Mulisch' verbeelding.

Wolkers gaf het conflict rond de dekolonisatie een voorname plaats in zijn romans *De walgvogel* (1974) en *De kus* (1977). Het eerste boek gaat over een noodlottige liefdesrelatie tussen hoofdpersoon Bob Griffioen en zijn jeugdliefde Lien die echter met een officier trouwt en met hem naar Indië meegaat als daar de oorlog uitbreekt. Griffioen meldt zich dan aan als vrijwilliger en gaat ook naar Indië. Volgens Wolkers' biograaf Onno Blom lag de oorsprong van de roman ruimschoots voor de Hueting-affaire. Wolkers had zich als negentienjarige jongen vlak na de bevrijding aangemeld als oorlogsvrijwilliger, maar werd, in tegenstelling tot zijn beste vriend Wim de Kler en

broer Han, daarvoor afgekeurd. Het boek ontstond volgens Blom uit woede en heimwee. De heimwee naar dat mysterieuze land kreeg hij van zijn oom Hendrik die hem ‘de liefde voor Indië had ingeblazen’. Woedend was Wolkers over de wijze waarop Nederland – met name Colijn moest het bij hem ontgelden – met de voormalige kolonie was omgesprongen.¹⁸

In *De kus* beschrijft een verteller een toeristische groepsreis die hij samen met een vriend naar Indonesië maakt. Het boek gaat over het doen en laten van de medereizigers, de gevoelens die de ik-figuur koestert voor zijn vriend, maar ook over het schuldgevoel van die vriend over zijn aandeel als militair in de ‘politieacties’. De plek van de oorlog is in dit boek kleiner dan in *De walgvogel*.

In besprekingen in dagbladen was er weinig aandacht voor de historische omgeving waarin deze twee romans speelden. Recensenten lieten zich uit over de ontwikkeling van Wolkers als schrijver of over de vraag of de verhalen spannend waren verteld of niet. De koloniale oorlog zelf bleef bij hen vrijwel onbesproken. Hoewel Wolkers’ exemplaar van *Ontsporing van geweld* wemelde van de onderstrepingen en briefjes, behandelde *De walgvogel* geen grensoverschrijdend geweld van Nederlandse militairen. Wolkers wilde volgens Blom geen politiek pamflet schrijven.¹⁹ Bij de Indië-veteranen leidden de twee romans niet tot reactie.

Dit gebeurde evenmin toen Gerard Reve de oorlog in zijn werk aan de orde liet komen. Volgens letterkundige Olf Praamstra prikkelde de Huetting-affaire Reve bij het schrijven van *De taal der liefde* (1972) waarin twee fragmenten voorkomen waarin sprake is van het martelen van gevangenen in Indonesië. Deze passages dienden niet zo zeer om misstanden aan de kaak te stellen, maar hadden volgens Praamstra een homoseksuele inslag en ‘slechts één doel: het verhogen van seksueel genot.’²⁰ Hierna leefde bij Reve even het idee om een roman te schrijven over zijn Indische fantasieën. Die is er niet gekomen, maar wel schreef hij het korte verhaal ‘Thuisfront’ voor het literaire tijdschrift *Hollands Diep*, waarin Reve vertelde over de avonturen die hij en ‘zijn’ manschappen in 1946 beleefden op de noordkust van Sumatra. De groep kwam in een vuurgevecht met nationalistes terecht en toen daarbij een bom de veldkeuken vernietigde, raakten de mannen dermate buiten zichzelf van woede dat zij uit wraak de tegenstander vernietigden.²¹

Rond die tijd schiep Reve er genoeg in om in zijn biografische gegevens fictieve elementen over Indonesië op te nemen, bijvoorbeeld in de flapteksten van de Franse vertaling van *De avonden* (1970) en *Een circusjongen* (1975). Daarin beweerde Reve dat hij in 1945-1949 als militair in Indië had

gediend. Het verst ging hij in een interview met het roddelblad *Story*, waarin hij uitgebreid mocht vertellen hoe hij in die periode het leven van een ‘jonge guerrillastrijder’ had gered. Voor de foto bij dit stuk trok Reve een oud luitenantuniform aan met daarop de ridderorde gespeld die hij in 1974 had ontvangen.²² W.F. Hermans werd het gefantaseer van Reve over zijn militaire optreden in Indië te veel. In een *Age* Bijkaart-column schreef hij dat ‘Van het Reve’ in die periode ‘met een boterhammetje in een papiertje, tramde of fietste van zijn ouderlijk huis’ naar zijn werk op *Het Parool*.²³ Volgens Praamstra liet letterkundig Nederland de verzinsels van Reve voor wat ze waren, zodat ze nog twintig jaar een sluimerend bestaan konden leiden.²⁴ Hierdoor trapte een journalist van het ANP in 1996, naar aanleiding van het afzwaaien van de laatste dienstplichtigen, in Reve’s ik-heb-in-Indië-gediend-verhaal toen hij hem naar zijn diensttijd vroeg. Verschillende dagbladen, waaronder *Trouw* en *NRC Handelsblad*, plaatsten het bericht.²⁵ De rectificatie van Reve’s verzinsels haalde, met enig leedvermaak, tevens bijna alle andere dagbladen.

De koloniale oorlog-roman die veruit de meeste publieke aandacht kreeg, was *De laatste tyfoon* van Graa Boomsma, hoewel de inhoud daarvan niet eens de directe aanleiding vormde. Dat was het interview dat hij had met Eddy Schaafsma van het *Nieuwsblad van het Noorden*. Hierin zei Boomsma dat de Nederlandse militairen in Indië ‘geen ss’ers waren’, maar ‘door de dingen die ze er deden [konden ze] er wel degelijk mee worden vergeleken’.²⁶ Anderhalf jaar later bleek dat Indië-veteraan L. Buma bij het Openbaar Ministerie aangifte had gedaan van deze uitspraken wegens smaad of het medeplegen van smaadschrift. Aanvankelijk had het OM deze zaak geseponeerd, maar het beroep dat Buma daartegen aantekende vond gehoor bij de procureur van het gerechtshof. Hij gaf opdracht in deze kwestie alsnog vervolging in te stellen.²⁷

De laatste tyfoon was een herschreven versie van *De idioot van de geschiedenis* dat al in 1986 was uitgekomen en nauwelijks was besproken. Boomsma bracht in 1992 een aangepaste versie uit met het oog op het thema van de Boekenweek van dat jaar: ‘t Prachtig rijk van Insulinde’. Ook nu was de aandacht voor het boek niet groot. Boomsma had het gebaseerd op zijn vader die in 1946 naar Indië moest, getraumatiseerd terugkwam en in huilen uitbarstte toen hij Joop Hueting op tv hoorde vertellen over zijn Indië-verleden. Het boek is opgebouwd als een collage van fragmenten van brieven, toespraken, krantenartikelen en een dagboek, waarin de vader als slachtoffer van de geschiedenis naar voren komt. Boomsma zei dat hij zijn vader in bescherming had willen nemen door te stellen dat militairen tot oorlogsmis-

drijven werden gedreven door de autoriteiten die hen naar Indië hadden gestuurd. Veteraan Buma erkende later het boek zelf niet te hebben gelezen.²⁸

Deze schrijversrechtszaak leidde in de publiciteit tot verhitte debatten over vrijheid van meningsuiting, maar ook over de vraag of Nederland al dan niet worstelde met een onverwerkt verleden. De behandeling van de zaak tegen Boomsma en journalist Schaafsma bij de Groningse rechtbank kreeg, in navolging van de twee eerdere schrijversprocessen tegen Hermans (1951) en Reve (1966), in de media veel aandacht. Beiden werden door de rechtbank vrijgesproken van belediging, net als door het gerechtshof later bij het beroep.

Actievoerder in fel debat met veteranen tijdens de behandeling van de strafzaak tegen schrijver Graa Boomsma die in een interview Nederlandse militairen zou hebben vergeleken met SS'ers. Bron: ANP, foto Bert Verhoeff.

SPEELFILMS

Het aantal Nederlandse speelfilms waarin de koloniale oorlog een grote of kleine rol speelt, is op de vingers van één hand te tellen. De eerste – *Gekkenbriefje* van Olga Madsen – verscheen in 1981 en speelde zich af in Nederland. De film die alleen op tv werd uitgezonden, is gebaseerd op de novelle *Zorg dat je een gekkenbriefje krijgt* (1973) van Ger Verrips.²⁹ Hierin voorkomt de hoofdpersoon uitzending naar Indië als dienstplichtige door zich uitermate agressief te gedragen, omdat hij vindt dat Nederland daar niets te zoeken heeft.

Veel aandacht kreeg de film *De Schorpioen* van Ben Verbong in 1984 die voor een deel was gebaseerd op de waar gebeurde moord op de Nederlandse vaandrig Rob Aernout in 1948 in Bandung. De omstandigheden rond die schietpartij zijn lang vaag gebleven en vormden voedsel voor complottheorieën. Aernout zou een illegale wapenhandel van zijn superieuren op het spoor zijn gekomen en daarom het zwijgen opgelegd zijn. Ook na 1950 is aan deze kwestie herhaaldelijk aandacht besteed. Een officiële onderzoekscommissie bracht een jaar later hierover een rapport uit dat stelde dat er van een wapensmokkel op grote schaal geen sprake was geweest.³⁰ Regisseur Verbong vertelde later dat nadat hij bekend had gemaakt dat hij over de kwestie een film ging maken, er anonieme telefoontjes binnenkwamen met als strekking dat hij dat verleden moest laten rusten. Vlak na de première van de film werd er in Verbongs huis ingebroken, waarbij zijn werkkamer overhoop werd gehaald, zonder dat er iets werd ontvreemd. Zijn archief voor de film lag op een andere locatie.³¹

In 1993 maakte Hans Hylkema de film *Oeroeg* naar de gelijknamige novelle van Hella Haasse uit 1948. De film gaat echter verder waar de novelle ophoudt. Hoofdpersoon Johan gaat in de film op zoek naar Oeroeg als hij als luitenant van het Nederlandse leger terugkeert in Indonesië. De ontmoeting is op het eind, als Johan betrokken is bij de uitwisseling van Indonesische vrijheidsstrijders. *Gordel van smaragd* van Orlow Seunke (1997) gaat over een Nederlandse planter die trouwt met een vrouw van Indonesische afkomst. De Indonesische revolutie drijft het echtpaar uit elkaar, waarbij de man naar Nederland vertrekt en de vrouw in Indonesië achterblijft.

Bij deze vier films komt het extreme geweld zelden aan de orde en het perspectief is, afgezien van *Gordel van smaragd*, vooral Nederlands. Dit is wellicht ook de reden dat over de thematiek geen discussie in de samenleving is ontstaan. De films kregen overwegend welwillende recensies, maar

die waren cinematografisch van aard en leidden niet tot enige reflectie op de geschiedenis van de dekolonisatie.

MUSEA

In december 1991 werd de eerste serieuze museale expositie gehouden over de dekolonisatieoorlog in Indonesië. Het Legermuseum Generaal Hoefer in Delft richtte onder de titel *Inzet in Nederlands-Indië, 1945-1950* een tentoonstelling in die het conflict vanuit de optiek van de gewone soldaat benaderde. Recensenten van *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* wezen erop dat pijnlijke thema's zoals het grensoverschrijdende geweld en de behandeling van dienstweigeraars in de tentoonstelling niet of zeer karig aan bod kwamen.³² Ook het boek dat naar aanleiding van de goed – met name door Indië-veteranen – bezochte expositie verscheen, liet die thema's vrijwel onbesproken. Op twee plekken werd heel in het kort gesteld dat Nederlandse militairen hard optraden 'tegen het onwillige deel van de bevolking'. 'Met name leden van het KST en de inlichtingendiensten schuwden excessief geweld niet.'³³ Verdere uitweiding over de aard van dit geweld of de redenen daarvan ontbrak.

De expositie was een initiatief van het Legermuseum en de makers kregen daarbij hulp en advies van de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmacht. Over de beperkte plek die het excessieve geweld in de tentoonstelling kreeg, had Petra Groen namens de sectie 'uitgebreide discussies' met de museummedewerkers. Het museum besloot alleen kort aandacht te besteden aan de reeds ruim bekende Zuid-Sulawesi affaire. Ook dit was een stap te ver voor sommige veteranen, blijkens het feit dat een bezoeker bij de beschrijving van kapitein Westerling de aanduiding 'berucht' doorstreepte en verving voor 'beroemd'.³⁴

Dat de expositie de Indië-veteranen mild behandelde, daar wilde defensie-minister Relus ter Beek (PvdA) niet te zwaar aan tillen, zo bleek uit zijn openingstoespraak.³⁵ 'Kritiek op de politieke leiders van destijds is nog wel te verdragen, maar de negatieve oordelen over het optreden van Jan Soldaat, zeker wanneer die eenzijdig worden gepresenteerd, zijn uit den boze.'³⁶ Directeur Kees Schulten van het RIOD sloeg dezelfde toon aan. 'Meer dan 100.000 Nederlanders hebben in opdracht van het land een moeilijke taak, vol gevaren, op zeer loyale wijze volbracht. Dat schept verplichtingen, onder meer door zorgzaam om te gaan met gevoelens.'³⁷ Het legermuseum richtte na de expositie een documentatiecentrum over de koloniale oorlog in en maakte een lespakket over die periode voor middelbare scholen. Dat pakket

was gebaseerd op de tentoonstelling en schonk bijna geen aandacht aan het grensoverschrijdend geweld.

C A B A R E T

Voor andere domeinen van de cultuur zoals de beeldende kunst en kleinkunst geldt dat daarin nauwelijks sporen te vinden zijn van de dekolonisatieoorlog.³⁸ Voor zo ver valt na te gaan besteedde het satirisch tv-programma *Hadimassa*, vlak na de Hueting-affaire, één item aan het ‘Nederlandse leger in Indië’.³⁹ Sieto Hoving sneed in zijn Tingel Tangelcabaret het onderwerp even aan. Toen hij op zijn twaalf-en-halfjarig jubileum vooruitblikte, zei hij optimistisch te zijn over de onderwerpen voor zijn show. ‘Hueting komt toevallig goed uit. Nu is net Johnson weer op zijn ranch, die moordenaar is naar huis, en nu hebben we Drees, Schermerhorn en Beel.’⁴⁰ Nadat de *Excessennota* was behandeld, viel het onderwerp Indonesië in het Nederlandse cabaret weer weg.

C O N C L U S I E

De journalistiek – en dan vooral de televisie – heeft er in de jaren na de Hueting-affaire voor gezorgd dat de dekolonisatieoorlog en het geweld met grote regelmaat bij een breed publiek onder de aandacht werd gebracht. Het lijkt er echter sterk op dat de documentaires niet in het geheugen van het publiek zijn blijven hangen.

Van de Hueting-affaire en de daaruit voortkomende *Excessennota* en debatten is weinig invloed uitgegaan op de culturele wereld in Nederland, anders dan in de reeds behandelde literatuur en speelfilms. Het thema van de oorlog kwam daarin wel voor, maar het excessieve geweld ontbrak groten-deels. De uitingen leidden niet tot commotie en/of reflectie op dat deel van het verleden. Net als bij de ophef rond de paragraaf van Loe de Jong bleek bij het proces tegen schrijver Graa Boomsma in 1994 de vergelijking met ss’ers voor Indië-veteranen de trigger om in verzet te komen.

14.

Indische Nederlanders en Molukkers

Na hun aankomst hielden de migranten uit Indonesië – Indische Nederlanders en Molukkers – zich over de dekolonisatieoorlog publiekelijk op de vlakte. Hoe ging dat in latere jaren? Wat waren bijvoorbeeld de gevolgen van de Hueting-affaire voor de manier waarop zij zich in het publieke domein over de oorlog uitten?

INDISCHE NEDERLANDERS

In het eerste hoofdstuk bleek dat Indische Nederlanders na 1950 in Nederland te maken kregen met een overheid die hen voortdurend op het hart drukte dat zij moesten integreren en assimileren. De meesten gingen, althans naar buiten toe, hierin mee en eisten geen plaats op voor hun cultuur en hun verleden. Dat gold voor de koloniale samenleving waarin zij waren opgegroeid, maar ook voor de gebeurtenissen in de dekolonisatieoorlog. Nederlandse dagbladen besteedden weinig aandacht aan Indische Nederlanders en bladen die zich in de jaren vijftig richtten op de Indische migranten, schreven nauwelijks over de revolutiejaren. Het blad dat nog een enkele keer over de dekolonisatieoorlog berichtte, *Rapat*, ging in 1956 ter ziele.

Militairen van het DST-korps van kapitein Westerling arriveren na het stopzetten van de zuiveringsacties op Zuid-Sulawesi in Jakarta, maart 1947. Bron: Westerlings's oorlog.

In datzelfde jaar werd het tijdschrift *Onze Brug* opgericht door de gelijknamige stichting met als doel de banden tussen Indische gezinnen in Indonesië overzee en de nieuwkomers in Holland aan te halen. Omdat het aantal abonnees bleef steken op 400 haalde de stichting een jaar later Jan Boon in de redactie, die op dat moment al bekendheid genoot onder zijn pseudoniem Tjalie Robinson. In zijn stukken liet hij er geen misverstand over bestaan dat de lezer een Indisch blad in handen had. Volgens zijn biograaf Wim Willems popelde hij om het blad over te nemen met als doel een Indische gemeenschap te vormen. Hij wilde een wij-gevoel creëren, omdat in Nederlandse kranten wel de hulpverleners maar niet de Indische nieuwkomers aan het woord kwamen.¹ De crux van Boons visie was volgens Willems dat Indo's de eigen achtergrond niet mochten verloochenen. Solidariteit en broederschap, daar draaide het bij Boon om. Toen hij in 1954 naar Nederland migreerde, was Boon verbijsterd over het gebrek aan affiniteit met Indië/Indonesië dat Nederland tentoonspreidde. Hij had het gevoel dat de band met de voormalige kolonie na 1949 geheel was verdwenen.²

Daarom moest de Indische stem in het eigen tijdschrift *Onze Brug* naar voren komen. Toen hij de teugels hiervan in handen kreeg veranderde Boon de naam in *Tong Tong* – een uitgeholde boomstam om mee te waarschuwen – en gaf het als ondertitel 'het enige Indische blad in Nederland' mee. Het blad rustte volgens Willems op de vier pijlers: getuigenis afleggen, de Indische geschiedenis in ere houden, onderlinge hulpverlening en culturele oriëntatie.³

Boon – of liever gezegd Tjalie Robinson, want onder die naam kreeg hij de meeste bekendheid – ontpopte zich in het naoorlogse Nederland als de grondlegger van de Indische sociaal-culturele erfenis in Nederland.⁴ Behalve dat hij leiding gaf aan *Tong Tong*, initieerde hij de Indische Kunstkring en begon hij samen met Mary Brückel-Beiten in Den Haag de Pasar Malam, de jaarlijkse avondmarkt die een groot succes werd. Hij verzamelde Indische schrijvers en kunstenaars om zich heen. Robinson meende dat de Indische cultuur ook levensvatbaar was buiten de koloniale context.⁵

Boon was de oudste zoon van een Indische moeder en een Nederlandse beroepsmilitair in het KNIL, in 1914 geboren in Nijmegen en opgegroeid in Nederlands-Indië. Hij was even schoolonderwijzer, maar werd in 1936 sportjournalist bij het *Bataviaasch Nieuwsblad*. Eind 1941 nam de dreiging van Japan nam snel toe en werd Boon gemobiliseerd en ingedeeld bij het KNIL. Tijdens de Japanse bezetting was hij drieënhalf jaar krijgsgevangene en na de capitulatie bleef Boon in het leger. Vanwege zijn journalistieke achtergrond

kwam hij terecht bij de afdeling Voorlichting van de Dienst Legercontacten, waar hij de stafbijeenkomsten van generaal Spoor bijwoonde. Uiteindelijk werd hij hoofdredacteur van *Wapenbroeders*, het blad dat bestemd was voor de troepen in Indonesië en bij soldaten populair was. Daarvoor ging hij regelmatig met legeronderdelen op reportage. Volgens Willems kon hij in zijn identificatie met militairen erg ver gaan: 'Hij nam echt de rol aan van soldaat onder soldaten.' Toen tijdens de Indonesische vrijheidsstrijd KNIL'ers in Indonesië werden afgeschilderd als fanatieke verdedigers van het kolonialisme, koos hij toch voor de cultuur van zijn vader. Willems: 'Hier stond de koloniale levenswijze van voor de oorlog op het spel, de Indische cultuur waardoor hij zelf ook was gevormd.'⁶

In *Tong Tong* verschenen af en toe flarden van Robinsons soldatenleven. Hij verhaalde eens hoe erg hij het vond dat hij Indonesiërs met wie hij ooit bevriend was, later in zijn rol als hoofdredacteur van *Wapenbroeders* 'onbetrouwbaar' en 'oosters sluw' noemde. 'Ik kan niets anders doen dan namens Tong Tong voor de goeden aan de gindse kant hetzelfde doen wat ik tijdens de politionele acties deed, toen ik onverwachts oog in oog stond met een oude vriend: de wapens laten zakken en elkaar zwijgend de hand drukken.'⁷ Toen het blad *Tong Tong* heette, dat is dus van 1957 tot en met 1977, werd de term 'politionele acties' 51 keer genoemd.⁸ Dat gebeurde bijna altijd op terloopse wijze, vaak eerder als aanduiding van een tijdsperiode dan als typering van wat er in die jaren gebeurde. De term viel in een stukje over ansichtkaarten of in een recensie van een kookboek. Nooit verscheen er een stuk dat geheel de dekolonisatieoorlog als onderwerp had, laat staan het extreem geweld daarin.

In 1978 kreeg *Tong Tong* een nieuwe naam: *Moesson*. In *Moesson* viel de term 'politionele acties' tot en met 2007 453 keer, bijna altijd in verband met een boek of een tv-programma over dit onderwerp. Het is duidelijk dat de redactie van *Moesson*, zeker na 1990, zich ten aanzien van de dekolonisatieoorlog aanmerkelijk minder terughoudend opstelde. Zo werd Petra Groen geïnterviewd over *Marsroutes en dwaalsporen* en verscheen er over *Last van de oorlog* van Scagliola een positieve recensie. In *Tong Tong* en *Moesson* kwam de naam van Joop Hueting twee keer voor: 'ene heer Hueting' en 'een figuur als Hueting'. De Hueting-affaire bracht *Tong Tong* er niet toe om vaker over de oorlog te publiceren. Vlak na de uitzending van *Achter het Nieuws* schreef Tjalie Robinson dat hij twee telefoontjes had gekregen waarin lezers vroegen of hij daarover brieven had ontvangen. 'Het is voor alle lezers misschien interessant om te weten: bij ons zijn over dit onderwerp nul brieven

binnengekomen.’ Robinson maakte duidelijk dat hij daar ook niet over zou gaan schrijven. ‘Wanneer leren wij ooit het ruziën af?’⁹ De term ‘oorlogsmisdaden’ viel in totaal 26 keer, maar dat gebeurde meestal in relatie tot het optreden van Japanse of Duitse legers, of in verband met de veelbesproken paragraaf in deel 12 van Loe de Jongs *Koninkrijk*.

In het meest toonaangevende blad voor Indische Nederlanders kwam de dekolonisatieoorlog in geringe mate aan de orde. Tjalie Robinson gaf in 1971 een verklaring voor het ontbreken van de ‘gruwelen’ van de ‘koloniale geschiedenis’ – ‘van Coen tot aan de politionele acties’ – in zijn blad. ‘Dat wij er in Tong Tong nooit over praten – evenmin als geen enkele andere krant doet – is een typische Indonesische onwil om te praten over ellendige zaken die voorbij zijn. Dit in tegenstelling tot de Europese pers die haast bij voorkeur verhalen opdist over gruwzame zaken.’¹⁰

De in 1907 te Bandung geboren tekenaar Eppo Doeve besteedde in zijn werk wel aandacht aan de Indonesische kwestie. Zo uitte hij na de bevrijding in zijn eerste sportprent voor *Vrij Nederland* zijn misnoegen over de net uitgeroepen republiek in Indonesië. Die tekeningen vielen bij de redactie, die voor een onafhankelijk Indonesië was, steeds minder goed. Na enige tijd vertrok Doeve naar *Elseviers Weekblad* dat Indië wel wilde behouden. Hoewel Doeve in veel opzichten een milde man was, kon hij in zijn tekeningen over de Indonesische vrijheidsstrijd flink van leer trekken en Sukarno als een meedogenloze tiran afbeelden.¹¹ Toen later Nederlandse soldaten beschuldigd werden van oorlogsmisdaden, nam Doeve het op de redactie van Elsevier op voor ‘Jan Soldaat’. ‘Hij wilde geen kwaad woord horen over de rol van Nederland in de vroegere kolonie.’¹²

De Japanse bezetting neemt in de Indo-herinneringscultuur een belangrijker plaats in dan de dekolonisatieoorlog. Over het verblijf in Japanse interneringskampen schreven de Europeanen die daar verbleven vele dagboeken en memoires. Dat gebeurde door gewone mannen en vrouwen, maar ook door (later) bekende schrijvers als A. Alberts, Elisabeth Keesing, Beb Vuyk en Rudy Kousbroek.¹³ Vanaf de jaren tachtig was de Indische strijd, behalve op het verkrijgen van steun en financiële compensatie, erop gericht een plaats in de Nederlandse herdenkingscultuur te verwerven door erkenning van het lijden tijdens de Japanse bezetting.¹⁴

MOLUKKERS EN DE DEKOLONISATIE OORLOG

In de Molukse gemeenschap was de herinnering primair gericht op wat verloren was en op wat breed werd ervaren als het verraad van de Nederlandse

overheid: het gebrek aan dankbaarheid voor de Molukse rol in het KNIL, de opheffing van het KNIL, het eenzijdig opgelegde ontslag van Molukkers uit de militaire dienst en de weigering hen op te nemen in de Nederlandse krijgsmacht. In eigen kring zal door voormalige KNIL'ers gesproken zijn over de oorlog, maar dat drong niet door tot het publieke domein. De politieke strijd van de Molukse gemeenschap was gericht op de RMS en had Indonesië als tegenstander. Dat leidde tot de gewelddadige kapingen en bezettingen in de jaren zeventig, mede gevoed door de benarde situatie in de Nederlandse samenleving.

Tot pakweg 2000 hielden Molukkers zich verre van publieke discussies over de dekolonisatieoorlog.¹⁵ In openbare discussies daarover in kranten en op televisie mengden zij zich niet. Onder de vele brieven die in 1969 bij kranten binnenkwamen naar aanleiding van de Hueting-affaire, stond nooit een Molukse naam. In krantenartikelen in de jaren zeventig – toen de Molukse kwestie door gijzeldrama's in het middelpunt van de belangstelling stond en waarin werd teruggeblikt op de Molukse geschiedenis – kwam de periode 1945-1949 zelden aan de orde. Het narratief van en over de bevolkingsgroep begon bijna altijd pas in 1950, toen het KNIL werd opgeheven en de gezinnen een speelbal van de politiek werden. De specifieke rol die Molukse KNIL-militairen in de dekolonisatieoorlog hadden gespeeld, bleef tot het begin van onze eeuw zo goed als onbesproken. Hoe zijzelf terugkeken op die oorlog bleef daardoor een raadsel.

In de enorme hoeveelheid aan publicaties over de oorlog waren er enkele uitzonderingen. Zo schreven *Vrij Nederland*-journaliste Tessel Pollmann en de Molukse Nederlander Juan Seleky in 1978 een artikel over het wel en wee van Molukse gezinnen in Nederland en vervolgens een hele bijlage over de Molukse geschiedenis. Een klein deel daarvan ging over de periode 1945-1949. Anoniem vertelden Molukse militairen hoe zij na de Japanse capitulatie weer toetraden tot het KNIL en zich nauwelijks bewust waren van het Indonesische streven naar onafhankelijkheid. Het excessieve geweld bleef buiten beeld.¹⁶ Een jaar later schreven Pollmann en Seleky het boek *Het verhaal van de Molukkers*, met een hoofdstuk over de Speciale Troepen van Westerling, zonder expliciete uitleg van de Molukse rol daarin of een Molukse getuigenis daarvan. Daarnaast is er een hoofdstukje over een Molukse KNIL-militair met de bijnaam 'de beul van Oost-Java', zijn echte naam wordt niet genoemd, die vertelde hoe hij met veel geweld 'de beruchte benedeider op Oost-Java te pakken [had] kunnen krijgen', waarvoor hij werd onderscheiden met het bronzen kruis.¹⁷

Pas in 2001 vertelden enkele Molukse veteranen onder naam over hun betrokkenheid bij de oorlog. Paul Lataputty vertelde dat hij onder bevel van Westerling ‘rust en orde moest herstellen’ op Zuid-Sulawesi. ‘De Indonesische guerrilla’s zorgden voor oproer. Ze beschoten dorpen, namen het dorpshoofd gevangen. Wij traden daartegen op. Met wapen, als het nodig was. Wij kwamen niet om te doden. Maar als het moet, dan moet het.’¹⁸

Wat de rol van Molukse KNIL’ers in de dekolonisatieoorlog en wat hun aandeel in het excessieve geweld is geweest, daarin is pas recentelijk getracht klaarheid te brengen.¹⁹ Over de positie van Molukkers hebben Nederlandse militairen al eerder verklaringen afgelegd. Zo schreef Pollmann in 1988 een artikel over de ‘zogenaamd wrede Aziaat in een vrij keurig blank leger’, dat zij baseerde op interviews met Nederlandse Indië-veteranen. Zij stelden dat het grove geweld vooral werd gepleegd door ‘inlanders’.²⁰

Ook Stef Scagliola en Gert Oostindie constateerden dat in debatten over oorlogsmisdaden landmacht-militairen vaak verwezen naar de gekleurde KNIL-militairen als plegers van geweld. Volgens Scagliola brachten die talrijke verwijzingen naar ‘donkergekleurden’ de discussie over oorlogsmisdaden in ‘de gevarezone van het racisme’.²¹ In zijn boek *Soldaat in Indonesië* constateerde Oostindie dat in egodocumenten van veteranen ‘een disproportioneel groot aantal van de gerapporteerde oorlogsmisdaden’ werd toegeschreven aan ‘inheemse’, in het bijzonder ‘Ambonese militairen’. Er werd veel gesproken over, maar vrijwel niet door inheemse militairen.²² Oostindie wees erop dat de egodocumenten die hij bestudeerde niet representatief waren voor de gehele krijgsmacht. Het KNIL was daarin ondervertegenwoordigd, al was het maar omdat velen van het inheemse deel het Nederlands niet machtig waren. Oostindie sloot niet uit dat er sprake was van het afschuiven van schuld of van sterke vooroordelen.²³

Het Nederlandse vertoog over ‘inheemse wreedheid’ werd niet zelden gedragen door verwijzing naar een ‘hardere, “Oosterse” mentaliteit’, waarin volgens Oostindie etnocentrisme doorsprak; een cliché dat overigens niet alleen aan Molukse, maar aan alle niet-witte militairen werd toegeschreven. Overigens stond er voor Molukse militairen veel meer op het spel dan voor hun Nederlandse collega’s. ‘Naast het wraakmotief voor mishandelde en vermoorde familieleden tijdens de bersiap was er het reële besef dat het verliezen van de oorlog voor hen persoonlijk ernstige consequenties zou hebben; zij zouden dan immers als collaborateur worden bestempeld.’ Zeker is wel volgens Oostindie dat in de hedendaagse herinnering het beeld van de ‘hard optredende *orang Ambon*’ nog altijd voortleeft.²⁴

De meest recentelijke poging om een beeld te krijgen van de rol van de Molukse KNIL-militairen in de oorlog in Indonesië is afkomstig van Oostindie en Fridus Steijlen, hoogleraar Molukse migratie en cultuur. Zij sluiten niet uit dat de Molukkers een onevenredig aandeel hebben gehad in het excessieve geweld, maar stellen eveneens dat hard bewijs hiervoor ontbreekt. Er zijn indicaties dat deze militairen destijds hard optraden, te denken valt aan hun rol bij de inlichtingendiensten, maar deze bronnen zijn tegelijkertijd eenzijdig en partijdig.²⁵

In de weinige publieke bladen voor Molukkers was de dekolonisatieoorlog zo goed als afwezig. Het Molukse jongerentijdschrift *Tjengkeh* dat van 1978 tot en met 1986 verscheen, behandelde naast typische jongerenproblemen ook politieke en historische thema's.²⁶ Toch gingen de bijdragen over de Molukse geschiedenis niet verder terug dan 25 april 1950, de dag waarop de RMS werd geproclameerd. Soms gingen stukken over Pattimura, de leider van de antikoloniale opstand op de Molukken in 1817, maar de periode 1945-1950 bleef onbesproken. Als KNIL-militairen aan het woord kwamen, was het onderwerp veelal de pensioenen en andere financiële zaken. Opmerkelijk was een interview met Westerling waarin hem niets over Molukse

Een groep Molukse KNIL-militairen van het twaalfde bataljon Gadjah Merah poseert in juni 1948 voor de legerfotograaf. Bron: Moluks Historisch Museum.

militairen of over het excessieve geweld op Zuid-Sulawesi werd gevraagd, maar wel over de pensioenrechten van KNIL-veteranen.²⁷

In 1976 verscheen de zevendelige televisie-serie *Ambon door de eeuwen* van *Trouw*-journalisten Ben van Kaam en Henk Biersteker en regisseur Aart Staartjes. Naar aanleiding van de Molukse gijzelingen bracht deze serie de historische band tussen de Molukken en Nederland in beeld en liet de serie zien dat lang niet alle Molukkers naar het RMS-ideaal van een onafhankelijk Molukse staat streefden. In de documentaire kwam het pijnlijke feit naar voren dat in de oorlog Molukkers aan beide zijden van het conflict hadden gevochten en dat de gemeenschap in wezen was verscheurd in een Indonesisch nationalistisch en een Nederlands deel. De makers lieten ook Molukkers aan het woord die tijdens de oorlog de kant van Indonesië hadden gekozen. Deze mensen hadden zich volgens Biersteker na de proclamatie losgemaakt uit de 'koloniale omhelzing', maar waren door Nederlandse media altijd genegeerd, omdat zij niet pasten in het beeld van de 'trouwe Ambonees'.²⁸ Met name jongeren uit de Molukse gemeenschap in Nederland reageerden gepikeerd op de suggestie dat er sprake was geweest van een broederstrijd en spraken van een 'Indonesische propagandafilm'.²⁹

B E R S I A P

Een onderwerp dat in de historiografie over de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog relatief lange tijd over het hoofd is gezien, betreft de zogeheten bersiap-periode die liep van 17 augustus 1945 tot 31 maart 1946. Bersiap is Maleis voor 'wees paraat'. In deze maanden na de Proklamasi hadden veelal jonge nationalisten, verenigd in Indonesische paramilitaire organisaties, het voorzien op (Indische) Nederlanders, Chinezen, Molukkers, Indonesiërs, Japanners, Britten en Brits-Indiërs die ervan werden verdacht met Nederlanders te hebben samengewerkt. De agressie mondde uit in moorden, martelingen en verkrachtingen. De nationalisten wilden naar eigen zeggen met hun acties duidelijk maken dat de tijd van koloniale overheersing voorbij was. Het bersiap-geweld was niet eenzijdig van Indonesiërs naar anderen, maar escaleerde in geweld dat meervoudig was en ook door de eerdere slachtoffers (als wraak) werd gepleegd.³⁰ De meeste slachtoffers vielen onder de zogeheten 'buitenkampers', de Indische Nederlanders die buiten de Japanse krijgsgevangen- en interneringskampen verbleven en op geen enkele bescherming konden rekenen. Bij het begin van de bersiap zaten veel Nederlanders nog in deze kampen. Degenen die inmiddels waren bevrijd, deden ironisch genoeg veel moeite om weer de bescherming van deze kampen op te zoeken.

Door de algemene chaos tijdens de dekolonisatieperiode was weinig sprake van registratie van overlijden en vermissing. Dit bemoeilijkte latere onderzoeken naar de omvang van de bersiap. Zo staat nog steeds niet vast hoeveel slachtoffers deze gewelddadige periode precies heeft geëist. De meest conservatieve schatting maakte De Jong in zijn *Koninkrijk*. Hij schatte het aantal op 3400 à 3500, met de aantekening dat er op dat moment nog zo'n 2500 Europeanen als vermist stonden opgegeven.³¹ Daarna kwamen wetenschappers tot hogere aantallen. Bill Frederick schatte het aantal in 2012 zelfs tussen de 25.000 en 30.000 en stelde daarbij zelfs dat er in zijn optiek sprake was geweest van 'genocide' in een 'generic, common-sense fashion'.³² Deze getallen zijn daarna, bijvoorbeeld in stukken over de bersiap op internet, regelmatig aangehaald. In de deelstudie over dit onderwerp in het brede dekolonisatieoorlog-onderzoek komen de onderzoekers uit op 3639 dodelijke slachtoffers in de periode 17 augustus 1945 – 31 maart 1946. Bij dit getal is geen rekening gehouden met de tweeduizend Nederlandse burgers die na de oorlog als vermist waren opgegeven en wellicht door Indonesiërs zijn vermoord.³³

Al met al was de gewelddadige en angstige bersiap-periode voor in Indonesië verblijvende Indische Nederlanders, Molukkers en Nederlanders een zeer ingrijpende en zelfs traumatische tijd die hen in het geheugen gegrift staat. Toch blijkt daar in publieke uitingen – zeker tot eind jaren tachtig, begin jaren negentig – weinig van. In de landelijke dagbladen komt de term bersiap tot en met 1959 34 keer voor en dan altijd terloops gemeld. Er verscheen geen enkel stuk dat de bersiap als onderwerp had. Het ging vaak om meldingen in ingezonden brieven die vooral in *De Telegraaf* stonden. Na 1960 liep het aantal vermeldingen zelfs nog terug, met de periode 1970-1979 als dieptepunt: zes meldingen. In de jaren daarna gingen de aantallen geleidelijk weer omhoog, wat samen lijkt te hangen met opkomende discussies in de samenleving over uitkeringen en pensioenen met betrekking tot de Japanse bezetting.

Dit algemene beeld is eveneens zichtbaar in *Tong Tong*, dat in 1978 verder ging onder de titel *Moesson*. In dit Nederlands-Indische tijdschrift kwam de term bersiap tot 1969 31 keer voor. Dat gebeurde net als in de kranten heel terloops: slechts in één stuk kwam de term twee keer voor, in de rest één keer. In totaal kwam de term tot 2007 511 keer voor, waarvan 361 na 1990.³⁴ *Moesson* kwam in 1995 met een special ter gelegenheid van de vijftigjarige herdenking van deze, volgens de redactie, 'eerste en meest gruwelijke fase van de Indonesische revolutie'. Net als met de dekolonisatieoorlog is bij het

tijdschrift na 1990 een bewustwording zichtbaar van het belang van de bersiap voor de Indische gemeenschap.

Pas in 1989 verscheen voor het eerst een monografie over die periode, geschreven door Mary C. van Delden, die op dat moment nog geen professioneel historicus was.³⁵ Haar boek *Bersiap in Bandoeng* wekte bij geen enkele uitgever interesse en dus moest zij het in eigen beheer uitgeven. De enige kranten die hieraan aandacht besteedden waren *De Telegraaf* en *NRC Handelsblad*.³⁶ Historicus Herman Bussemaker, die net als Van Delden de bersiap persoonlijk meemaakte, vond in 2005 wel een uitgever voor zijn boek *Bersiap! Opstand in het paradijs*.³⁷

De meest voor de hand liggende verklaring voor het zo laat in het publieke domein benoemen van de bersiap is dat voor de voornaamste getuigen, de Indische Nederlanders, die naar Nederland migreerden deze periode zeer traumatisch was, waardoor er bij hen een vorm van verdringing optrad. Daarnaast is duidelijk dat mensen in Nederland niet bevattelijk waren voor de gebeurtenissen vlak na de capitulatie van Japan, omdat zij daarvan niet persoonlijk getuige of slachtoffer waren geweest.

CONCLUSIE

De migranten die na 1950 uit Indonesië naar Nederland kwamen hebben zich tot omstreeks 1995 nauwelijks bemoeid met de discussie in Nederland over de oorlog en het geweld. Ook de Hueting-affaire, waarover in de Nederlandse samenleving ophef ontstond, bracht daar geen verandering in. De Nederlands-Indische gemeenschap leek zich meer te richten op, en vast te willen houden aan, de periode voor de oorlog en op de voortzetting van de Indische cultuur in Nederland. De Molukse migranten lieten tijdens de Hueting-affaire, toen het gedrag van onder anderen de KNIL-militairen onder een vergrootglas werd gelegd en zij onder vuur kwamen te liggen, het debat aan zich voorbijgaan.

15.

Indië-veteranen komen voor zichzelf op

In de jaren die volgden op de Hueting-affaire kozen Indië-veteranen voor een plek in de luwte. In de media lieten zij zich nog maar zelden gelden. Reunies speelden zich achter gesloten deuren af en gedenkboeken en memoires kwamen nog maar zelden uit.¹ Vanaf halverwege jaren tachtig kwam daarin verandering. Zij traden meer in de openbaarheid en slaagden erin om naast het daderschap ook het narratief van het slachtofferschap te plaatsen en zelfs dominant te laten zijn. Bovendien kwam er een serieus veteranenbeleid van de grond en werd er een nationaal monument onthuld voor de gevallen in Indonesië. Wat waren de factoren die tot dit nieuwe beeld en het gegroeide zelfvertrouwen leidden? Hoe gaven veteranen in deze periode vorm aan hun verwerking van de dekolonisatieoorlog?

ROL VAN TELEVISIE

Het was de documentaire *Voor een gulden per dag*, uitgezonden in mei 1985 door Tros Aktua, die voor enkele Indië-veteranen aanleiding was 'om de koppen bij elkaar te steken'. In deze film liet journalist Marcel Bruijns zien in welke benarde positie een deel van de veteranen, inmiddels rond de zestig jaar oud, zich bevonden. Een flink aantal van hen was arbeidsongeschikt en moest zien rond te komen van een wao-uitkering.² In korte interviews vertelden zij hoe het hen sinds 1950 was vergaan en hoe zij nog dagelijks

worstelden met dat verleden. Het grensoverschrijdend geweld kwam in dit programma niet aan de orde. Deze bijeenkomst van veteranen leidde tot de oprichting van de Vereniging Oud Militairen Indië- en Nieuw-Guineagangers (VOMI). De VOMI stelde zich tot doel om ‘gezamenlijk naar buiten te treden’ en ‘naar de overheid te komen tot erkenning en waardering’ voor de Indië-veteraan.³ De vorming van deze groep lijkt al vrij snel effect te hebben gehad. In oktober 1986 vroegen ambtenaren staatssecretaris van Defensie Jan van Houwelingen (CDA) een standpunt in te nemen inzake ‘oorlogs en dienstslachtoffers’. Zij stelden dat ‘de laatste tijd in toenemende mate groepen van gewezen militairen’ zich tot de overheid en Kamerleden hadden gewend om erkenning te krijgen van de schade die zij door hun diensttijd hadden ondervonden. Het ging niet om erkende oorlogsslachtoffers, maar om ‘gewezen militaire dienstplichtigen’ die onder meer ‘in hun maatschappelijke carrière’ zijn geschaad, bijvoorbeeld doordat zij veel langer dan gebruikelijk in Indië ‘onder de wapenen’ moesten blijven.⁴

De ambtenaren noemden behalve de VOMI ook het al langer bestaande Veteranen Legioen Nederland en ‘de groep-De Winter’, die tot stand kwam naar aanleiding van de tv-uitzending *De heren worden bedankt*. Dit programma was een aflevering uit de serie *Ons Indië* die de Vara in 1984 had uitgezonden.⁵ Journalist Hans Jacobs richtte ditmaal zijn aandacht op het effect van de mislukte dekolonisatieoorlog op de levens van de Nederlands/Indische militairen. Schrijver/journalist Jan Eijkelboom zei in dit programma: ‘De angsten, de verschrikkingen, ze blijven je altijd bij. Evenals de gedachte dat het allemaal nutteloos en verkeerd was.’⁶

REÛNIES, MEMOIRES EN GROEPSREIZEN

Al een jaar na de Indonesische onafhankelijkheid werden op verschillende plaatsen in Nederland reünies gehouden door en voor militairen die in Indië hadden gediend. Afgaand op de artikeltjes die daarover in – uitsluitend – regionale dagbladen verschenen, ging het veelal om in omvang beperkte bijeenkomsten met enkele tientallen veteranen. Vanaf begin jaren tachtig kwamen er meer oproepen voor het houden van reünies.⁷ Deze bijeenkomsten werden steeds massaler bezocht. Dit culmineerde in een samenkomst van militairen van alle Indië-onderdelen in oktober 1987 in de Veilinghal in Bommel. Het was volgens de organisatoren met 7500 bezoekers de ‘grootste reünie van Indië-veteranen ooit gehouden’. Veteranen zeiden tegen journalisten: ‘De groep mensen die hier rondloopt is te lang – of dat nou bewust gebeurde of niet – in het vergeethoekje gedrukt.’⁸

Verslaggever Willem Bouwman van het *Nederlands Dagblad* gaf in zijn reportage over die dag een rake typering van de situatie waarin de meeste Indië-veteranen verkeerden. ‘Veertig jaar na dato lijkt de tijd voor velen rijp om het militaire verleden in Indië te overdenken en te heroverwegen. De veteranen hebben klaarblijkelijk zo veel afstand genomen, dat ze een hernieuwde confrontatie met dat verleden aandurven. Ze hebben een leeftijd bereikt waarop de geest rijp is voor levensreflectie en de agenda plaats biedt voor reünies en herdenkingen. Bommel in de Betuwe is de vloeiende afsluiting van een tumultueus verleden, ooit begonnen in Batavia of Bandung.’⁹

Eind jaren zeventig kwam bij een deel van de Indië-veteranen de behoefte op om terug te gaan naar de plaatsen in Indonesië waar zij ooit strijd hadden geleverd. Reisbureau Van Vulpen in Zaandam was in 1976 begonnen met deze groepsreizen voor oud-militairen, omdat op reünies was gebleken dat velen hiervoor belangstelling hadden. ‘De kinderen waren de deur uit en aan hun vrouw wilden zij laten zien hoe dat stukje verleden eruit zag’, zo verklaarde de organisator destijds.¹⁰ Eveneens vanaf 1976 organiseerde en begeleidde ex-KNIL-militair Carel Heshusius vanuit het ministerie van Defensie dit soort reizen ‘speciaal voor officieren, oud-officieren en (oud) reserveofficieren.’¹¹ Dit soort reizen werden ook na 2000 nog in ruime mate georganiseerd. Hoeveel veteranen in totaal uiteindelijk zijn teruggegaan is nooit uitgezocht, maar op basis van de talrijke advertenties voor deze reizen moet dit aantal eerder in de duizenden dan in de honderden worden geschat.

De tweede helft van de jaren tachtig gaf een stijging te zien van het aantal memoires dat veteranen, bijna allemaal in eigen beheer, lieten uitbrengen. Na de boeken die begin jaren vijftig uitkwamen, was dit de tweede golf.

Tabel¹²

Jaar van uitgave	Aantal egodocumenten
1945-1949	63
1950-1959	61
1960-1969	10
1970-1979	14
1980-1989	76
1990-1999	167
2000-2009	159
2010-2015	68

Vooral de boeken van Ant. P. de Graaff zouden de aandacht van media trekken. Zijn *De heren worden bedankt* (1986) werd niet alleen in bijna alle kranten besproken, maar kreeg tevens veelal positieve recensies.¹³ De ‘soldatenheroïek’ die in de andere memoires zo vaak voorkwam, ontbrak en het boek maakte indruk met een ‘recht-toe-recht-aan, sterk feitelijk verhaal’, volgens een recensent.¹⁴ De Graaff was er in geslaagd aan de hand van zijn dagboeken de slechte mentale gesteldheid van de gedemoraliseerde soldaten in het laatste jaar scherp in beeld te brengen. *De heren worden bedankt* zou uiteindelijk zeven drukken halen en werd waarschijnlijk ook gelezen door niet-veteranen. De Graaff schreef hierna nog twintig andere boeken over zijn tijd in Indië en over hoe een veteraan zijn verleden verwerkt. Hij werd hiermee een van de bekendste spreekbuizen van de Indië-veteranen.

VETERANENVERTROUWENSMAN

Reeds bij zijn allereerste optreden als minister van Defensie in augustus 1986, gaf Wim van Eekelen (VVD) aan dat hij met het beleid voor Indië-veteranen een wezenlijk andere richting wilde inslaan. Bij de reünie van de 7 December Divisie in Schaarsbergen hulde hij zich namens ‘de politiek’ in een ‘boetekleed’ over het destijds gevoerde beleid. ‘Ik besef hoezeer velen van u zich door de politiek in de steek gelaten hebben gevoeld en onder het gebrek aan belangstelling en waardering voor hun [sic] taakvervulling hebben geleden’, zo sprak Van Eekelen tegen pakweg 4000 reünisten die voor het eerst in veertig jaar op het niveau van de gehele 7 December Divisie bijeenkwamen. ‘De politiek van die dagen heeft aan de idealen, zoals zij door koningin Wilhelmina op 7 december 1942 op een zo moderne en vooruitstrevende wijze werden geformuleerd, geen inhoud weten te geven toen zij werd geconfronteerd met een andere onverwachte realiteit’. Het gevolg hiervan was ‘dat de militair werd opgescheept met doelstellingen die óf onduidelijk waren óf niet te verwezenlijken.’¹⁵

De dagbladen pikten deze koersverandering onmiddellijk op.¹⁶ Tot verbazing van de minister bracht zijn toespraak, die aanmerkelijk verschilde van die van zijn voorgangers bij vergelijkbare gelegenheden, in de Tweede Kamer geen enkele reactie teweeg. Van Eekelen had zich altijd gerealiseerd dat hij ‘een van hen’ had kunnen zijn. Na zijn eindexamen kreeg hij uitstel van dienstplicht, omdat hij rechten ging studeren. Toen hij begin jaren vijftig in dienst ging, kreeg hij veel te maken met Ted Meines, Indië-veteraan en later een van de oprichters van het Veteranen Platform. Meines liet Van Eekelen, zo herinnert hij zich, inzien dat veteranen bij herdenkingen er bekaaid af-

kwamen en onbillijk werden behandeld. Nederlanders hadden geen idee wat militairen in Indië hadden meegemaakt. 'Zij wilden niet herinnerd worden aan onze koloniale geschiedenis en de gewelddadige oorlog in Indië, die ook nog eens werd verloren.'¹⁷

De eerdergenoemde tv-programma's over de noden van veteranen leidden ertoe dat bij het ministerie in de loop van 1986 steeds meer hulpvragen binnenkwamen van Indië-veteranen die psychisch of anderszins vanwege hun verleden in problemen waren geraakt. In december 1986 stelde een topambtenaar de minister voor een 'voorlopig contactpunt' in te stellen voor 'organisaties en individuele oud-militairen-Indiëgangers die psychische moeilijkheden ondervinden samenhangend met hun ervaringen als militair'.¹⁸ Nauwelijks een maand later besloot Van Eekelen een vertrouwensman oud-Indiëgangers in te stellen en had hij daar een kandidaat voor: Durk van der Mei.¹⁹ Deze CHU/CDA-politicus had zich na de bevrijding als oorlogsvrijwilliger aangemeld, diende van 1946 tot en met 1949 in de 7 December Divisie en maakte beide 'politie acties' mee. Hij was daarna in totaal 31 jaar Kamerlid en vier jaar staatssecretaris van Buitenlandse Zaken. Van der Mei had altijd trouw de reünies van zijn eenheid bezocht en zag, zo zei hij in een interview, 'met eigen ogen hoe bij kameraden van me, die aanvankelijk nergens last van hadden, langzamerhand toch problemen ontstonden'.²⁰

Bij zijn benoeming kreeg Van der Mei eveneens de opdracht om de problemen die hij als vertrouwensman binnenkreeg te evalueren en met aanbevelingen te komen voor toekomstig veteranenbeleid. Een van de conclusies in het rapport dat in maart 1989 uitkwam, was dat het gemis aan maatschappelijke en politieke erkenning een belangrijke oorzaak was van de problemen waarmee Indië-veteranen worstelden. Tegelijk signaleerde Van der Mei dat een groot aantal militairen kampte met psychische of psychosomatische klachten. Tot slot wees hij op financiële achterstellingen van Indië-veteranen.²¹ Hoewel de kranten zeer weinig en de Tweede Kamer helemaal geen aandacht aan Van der Mei's rapport besteedden, zou het veruit de belangrijkste bouwsteen van het latere veteranenbeleid worden.

MONUMENT IN ROERMOND

Een van de aanbevelingen van vertrouwensman Van der Mei was het leveren van een financiële bijdrage aan de uitbreiding van het Nationaal Indië-monument in Roermond, dat een jaar daarvoor was onthuld. Het betrof de bouw van een muur waarop de namen van alle gevallen zouden komen

te staan. Deze muur zou volgens Van der Mei een belangrijk middel zijn om 'toekomstige generaties te herinneren aan de offers' die deze militairen hadden gebracht. 'Dit zal de eerbied voor hen versterken.'²² De aanleg in 1988 van dit monument in het Roermondse stadspark Hattem was geen initiatief geweest van de krijgsmacht of het ministerie, maar ging uit van een handjevol inwoners van Roermond die zich, naar eigen zeggen, na elke herdenking op 4 mei afvroegen waarom de gevallen van voormalig-Indië en Nieuw-Guinea zo weinig aandacht kregen. Onder leiding van Hans Cremers ging in 1986 een werkgroep op zoek naar fondsen, architecten en steun van de gemeente. Ruim twee jaar later, op 7 september 1988, onthulde prins Bernhard in het bijzijn van naar schatting zevenduizend veteranen het monument.²³

Een paar weken daarvoor was in Den Haag het Indisch Monument onthuld voor de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië. Was hier sprake van toeval? Beide organisaties lijken onafhankelijk van elkaar aan de projecten te hebben gewerkt. Kennelijk behoorde die Indische geschiedenis voldoende tot het verleden en paste het in de tijdsgeschiedenis om daarvoor nationale monumenten op te richten.

Initiatiefnemer Hans Cremer had zelf geen enkele binding met Indië en

Prins Bernhard onthult op 7 september 1988 in Roermond het Nationaal Indië-Monument voor in Indië en Nieuw-Guinea gevallen militairen. Bron: Nationaal Archief.

was zelfs niet in dienst geweest. Hij was een sociaal betrokken Roermondeenaar die in 2007 tot ereburger werd benoemd vanwege zijn vele verdiensten in die stad op cultureel vlak.²⁴ Dat het monument in Roermond kwam, was voor een groot deel toeval: het initiatief ontstond hier en de gemeente stelde ruimte beschikbaar. Wel kwam een verhoudingsgewijs groot deel van de vrijwilligers voor de naar Indonesië te sturen troepenmacht uit Limburg, omdat deze provincie al voor een groot deel in het najaar van 1944 was bevrijd.

De onthulling van het monument haalde lang niet alle kranten. Indië-veteraan J.H. van Rooijen schreef daarover een ingezonden brief naar *de Volkskrant*. 'Mijn eigen krant, waar ik ongeveer vanaf mijn terugkomst uit Indië op geabonneerd ben, heeft er geen woord, geen komma aan vuil gemaakt. Niets. Ik ben daar verbitterd over.'²⁵ Ook de regering liet op die dag verstek gaan. Wim van Eekelen was er als burger omdat hij als gevolg van de paspoortenaffaire kort daarvoor had moeten aftreden als minister van Defensie. Minister ad interim Piet Bukman (CDA) en staatssecretaris Jan van Houwelingen ontbraken. Opvolger Relus ter Beek (PvdA), maakte dat twee jaar later goed bij de opening van de zuilengalerij – die in de plaats kwam van de aanvankelijk geplande muur – waarin de 5843 namen van overleden militairen waren gegraveerd. De minister sprak daar namens de Nederlandse overheid een 'mea culpa' uit. 'In ronde bewoordingen kan worden gesteld dat Nederland bij de opvang van zijn veteranen in gebreke is gebleven. De overheid heeft [...] hier het maatschappelijk onvermogen niet kunnen corrigeren.' Het had volgens Ter Beek te lang geduurd voordat in Nederland sprake was van erkenning. Nederland was na 1950 verlegen met oorlogsveteranen vanwege een ontbrekende traditie. 'Een probleem waarmee je niet goed weet om te gaan stop je het liefst zover mogelijk weg en bij voorkeur ontken je het zelfs.'²⁶

Ondanks herhaalde verzoeken weigerde premier Lubbers in later jaren om de herdenking bij te wonen, omdat hij 'daartoe niet in de gelegenheid' was. De RVD legde uit dat het 'beleid' was om alleen naar de herdenkingen van 4 mei in Amsterdam en op 15 augustus in Den Haag te gaan en dat op 4 mei alle gevallen werden herdacht, ook die van de 'politieacties'. In 1993 stuurde de RVD het standaardbriefje naar Roermond, echter met de datering van het jaar daarvoor. De organisatie was hier woedend over. 'Het zou wel eens aardig zijn als de minister-president samen met hen de doden zou herdenken.'²⁷ Lubbers' opvolger Wim Kok (PvdA) greep in 1995 de eerste gelegenheid aan om de herdenking in Roermond bij te wonen.

VETERANENNOTA

Toen in november 1989 Relus ter Beek aantrad als minister van Defensie was de veteranennota reeds flink gevorderd. Dat project was door Van Eekelen in gang gezet en door zijn opvolgers Bukman en Frits Bolkestein (vvd) voortgezet. De PvdA'er stuurde de nota *Zorg voor veteranen in samenhang* in maart 1990 naar de Tweede Kamer. In dit stuk waren grote delen, soms letterlijk, van het rapport van Van der Mei overgenomen. De regering nam zich voor om het betonen van respect en waardering voor Indië-veteranen te bevorderen en de immateriële gevolgen van dat conflict te beperken en zo dragelijk mogelijk te maken.²⁸

De verantwoordelijkheid die Ter Beek ten aanzien van Indië-veteranen nam met de veteranennota vormden voor zijn partij enigszins een breuk met het verleden. De PvdA, met een licht pacifistische inslag, had zich tot dat moment zelden bemoeid met oud-militairen. Ter Beek was niet de enige in de partij die nu vond dat de Indië-veteranen meer steun verdienden. Vanuit de Tweede Kamer zorgde Martin Zijlstra als defensiewoordvoerder vanaf 1989 voor dit nieuwe geluid. Zijn moties voor een eenmalige uitkering aan dienstplichtige militairen die langer dan beloofd in Indië moesten blijven en de invoering van de veteranenpas haalden niet alleen een meerderheid in de Kamer, maar werden ook uitgevoerd.²⁹ Zijlstra had na zijn middelbare school zes jaar bij de luchtmacht gediend. Zijn betrokkenheid bij veteranen, zo zei hij in een interview, dateerde van het moment dat enkele ooms die jarenlang in voormalig-Indië hadden gediend, in bussen in zijn geboortedorp in Noord-Groningen terugkeerden. Dat had grote indruk op hem gemaakt.³⁰ Tijdens een Kamerdebat over het veteranenbeleid in mei 1995 – op een moment dat het naderende staatsbezoek van koningin Beatrix aan Indonesië de oorlog in het centrum van de aandacht plaatste – wijdde Zijlstra zijn hele bijdrage aan de Indië-veteranen. De Nederlandse overheid had deze mensen een guerrillaoorlog ingestuurd en na terugkomst 'ernstig tekort gedaan', zo zei hij. 'Zo nu en dan wordt het beeld opgeroepen' dat deze militairen zich 'zeer hebben misdragen. Aan beide kanten zijn dingen gebeurd die niet door de beugel kunnen: zoiets vindt in elke oorlog plaats. De regering dient echter duidelijk te maken dat de oud-Indië-militairen als groep niets te verwijten valt.' De regering moest op dit punt maar eens 'schoon schip' maken.³¹

Dat was wat premier Kok een halfjaar later bij het Nationaal Indië-monument in Roermond inderdaad deed. Hij constateerde dat de militairen werden geraakt door 'negatieve uitspraken die nu over ons [sic] optreden wor-

den gedaan. Dat doet pijn.' Kok wees er met nadruk op dat de militairen waren uitgezonden door een democratisch gekozen regering, met goedkeuring van het parlement en instemming van het grootste deel van de toenmalige bevolking. Nederland had volgens Kok altijd moeite gehad met zijn opstelling tegenover Indië-veteranen, maar dat behoorde nu tot het verleden. 'Wij zullen hen nimmer vergeten. Met eerbied denken wij allen aan hen terug.'³²

OVERWINNING OP LOE DE JONG

Een belangrijk moment in de emancipatie van de Indië-veteraan was het reeds genoemde afzwakken van de paragraaf over 'excessen' in het twaalfde deel van Loe de Jongs *Koninkrijk* en de zestien pagina's lange reactie van oud-KNIL-officier Frans van der Veen die daarbij als bijlage verscheen. Nadat meeleezer Carel Heshusius, eveneens oud-KNIL, de concepttekst van De Jong naar *De Telegraaf* had gelekt, voerden veteranen een succesvolle campagne om te voorkomen dat die concepttekst ongewijzigd in het twaalfde deel van *Het Koninkrijk* zou komen.

De Jong zelf meende dat hij niet was gezwicht voor 'enige pressie van buitenaf', maar voor 'zakelijke kritiek' van de meelezers.³³ Hij vond bij nader inzien dat hij niet lang genoeg had nagedacht over de 'complexe materie van het Indische gebeuren'. Die nu als zakelijk omschreven kritiek was echter met name van de kant van woedende veteranen gekomen.

De buitenwacht interpreteerde de wijzigingen die De Jong in zijn definitieve versie aanbracht als een overwinning van de veteranen. Hij gaf bij de presentatie van deel 12 ruitelijk toe dat hij in de concepttekst behoorlijke uitglijders had gemaakt. Journalist Martin van Amerongen constateerde dat sommige kranten hadden gesuggereerd 'dat de historicus zich tóch door die zondoorstoofde snorrebaarden op de knieën had laten dwingen'.³⁴ Al eerder is de reactie van Jan Bank genoemd, die schreef dat een 'verbale politionele actie tegen De Jong de auteur in zijn schulp heeft doen kruipen'.³⁵ Hoewel verschillende veteranen aangaven nog niet tevreden te zijn over de uitkomst, interpreteerden zij de vele aanpassingen wel als het gevolg van een geslaagde lobby. Het Oud-Strijders Legioen (OSL) liet weten het 'belangrijk' te vinden dat De Jong de vergelijking met het optreden van de Duitse bezetter had laten vallen. Ook waren zij er tevreden over dat De Jong 'nu blijk geeft van begrip voor de omstandigheden waaronder de troepen in het toen nog Nederlands-Indië dienst moesten doen'.³⁶ Ritmeester-adjutant Rob Smulders zei dat hij groot respect voor De Jong had, 'omdat hij heeft bekend te zijn uitgeleden'.³⁷

Veelzeggend was dat tijdens de conferentie *Politionele acties, afwikkeling en verwerking* in december 1989 Carel Heshusius naar de zaalmicrofoon liep en de aandacht vroeg.³⁸ Hij had een waarschuwing voor de historici die in hun werk dezelfde kritische toon als De Jong wilden aanslaan. 'Het Veteranenplatform heeft een aanvalsgroep in voorbereiding die bij onverhoedse aanvallen in de pers binnen twee maal vierentwintig uur een tegenaanval zal inzetten'. Deze intimiderende, maar ook van zelfvertrouwen blijk gevende verklaring werd beantwoord met een instemmend applaus van de aanwezige oud-militairen.³⁹

INDIË - WEIGERAARS

De aandacht van tv-makers in de jaren tachtig voor Indië-veteranen legde tevens 'witte vlekken' in de historiografie van de koloniale oorlog bloot.⁴⁰ Eén van die tot dan toe verzwegen onderwerpen ging over dienstplichtigen die hadden geweigerd zich te laten inschepen naar Indië en militairen die tijdens de oorlog waren gedeserteerd. Hun motieven waren overigens lang niet altijd politiek van aard.

Zo ging de tv-serie *Ons Indië* over de harde aanpak door de overheid van dienstweigeraars, wier motieven overigens niet altijd politiek van aard waren.⁴¹ Het beschreef hoe deze jongemannen werden opgesloten tussen veroordeelde NSB'ers en SS'ers en hoe ouders werden vervolgd die hun zoon verborgen hadden gehouden. Jongens die door de politie waren aangehouden, werden alsnog naar Indië verscheept. Enkele jaren later bevatte de tv-serie *Het sprookje is uit* een uitgebreid interview met een dienstweigeraar die jarenlang in Nederland een zwervend en illegaal bestaan had geleid.⁴² Over deserteurs ging de documentaire *Wij komen als vrienden* van Marion Bloem en Ivan Wolffers. Zij interviewden vijf deserteurs, onder wie Poncke Princen.⁴³

Ook kranten publiceerden verhalen over de Indië-weigeraars en hun jarenlange gevangenisstraf die zij bijna altijd tot de laatste dag moesten uitzitten. Zo vertelde een Friese verzetsstrijder hoe hij een jaar na de bevrijding met oude vrienden een nieuwe onderduikorganisatie op poten had gezet voor deze mannen.⁴⁴ De weigeraars vertelden over het beruchte Depot Nazending Nederlands-Indië in Schoonhoven waar de meesten van hen terechtkwamen. 'Het was er vre-se-lijk. Zo erg dat sommige jongens aan zelfmoord dachten.'⁴⁵ *Vrij Nederland* wijdde in 1983 een hele bijlage aan dit onderwerp, die door veel dagbladen werd aangehaald.⁴⁶

De Indië-weigeraars kwamen in oktober 1988 voor het eerst voor een reünie bij elkaar. Volgens krantenverslagen was het een emotionele bijeen-

komst en namen de bezoekers het besluit om te streven naar eerherstel.⁴⁷ Op Kamervragen van Ria Beckers (PPR) aan premier Lubbers of hij in gesprek wilde gaan met de groep Eerherstel Indonesië-weigeraars, antwoordde hij dat hij hier geen aanleiding voor zag.⁴⁸ Het onderwerp zou pas in 2013 weer actueel worden door nieuwe Kamervragen.

CONCLUSIE

De jaren tachtig gaf op veel terreinen een gegroeid zelfbewustzijn van de Indië-veteranen te zien. Het aantal reünies van vaak kleine eenheden Indië-veteranen nam vanaf pakweg halverwege de jaren tachtig gestaag toe. Datzelfde gold voor het aantal boeken dat deze voormalige militairen schreven over hun diensttijd in voormalig Nederlands-Indië. Documentairemakers kozen vanaf eind jaren zeventig vaker het perspectief van de militairen en kregen aandacht voor de hachelijke omstandigheden waarin zij hun werk moesten doen. Zij brachten daarmee een ontwikkeling naar meer erkenning op gang. Veteranen dwongen Loe de Jong de kritische conclusies die hij aanvankelijk over hen had getrokken, aanzienlijk af te zwakken. Veteranen wisten vanaf de tweede helft van de jaren tachtig een stevige plek te veroveren in het discours over de koloniale oorlog. Zij slaagden erin om in het publieke debat vóór het beeld van dader die van slachtoffer te plaatsen.

16.

Het visum voor Poncke Princen

In de jaren 1990-1994 kwam de oorlog in Indonesië vooral in het nieuws door een voormalige Indië-veteraan die in 1948 deserteerde en in dienst trad bij de Indonesische republikeinse troepen (TNI). De aankondiging dat Jan 'Poncke' Princen naar Nederland wilde komen, wekte in veteranenkringen ongekende woede op. Vooral het feit dat minister Van Mierlo eind 1994 een visum had verstrekt aan de man die volgens veteranen enkele van hun kameraden had gedood, leidde tot emotionele protesten. In 1994 en 1995 alleen al schreven landelijke dagbladen ruim vijfhonderd artikelen waarin Princen een belangrijke rol speelde.¹ Waarom was hij in staat om bijna vijftig jaar later bij veteranen nog zo veel woede en frustratie op te wekken? Welke rol heeft de commotie rond Princen gespeeld bij de verwerking in Nederland van de oorlog in Indonesië?

WIE WAS JAN 'PONCKE' PRINCEN?

In 1946 kreeg Princen een oproep voor uitzending als dienstplichtige naar Indië. Hij vluchtte naar Frankrijk, maar keerde terug naar Nederland omdat zijn moeder ernstig ziek was.² Na zijn arrestatie door de marechaussee

Poncke Princen (met tulband) in strafkamp Tjisaroea waar hij alsnog een straf voor zijn desertie in Nederland moest uitzitten. Bron: Autobiografie van Princen, Een kwestie van kiezen.

en een verblijf in het Depot Nazending Nederlands-Indië in Schoonhoven meldde hij zich in Rotterdam voor inscheping naar Indië. Princen nam deel aan de eerste 'politieele actie' in juli-augustus 1947 waarbij, volgens zijn commandant kapitein Van Wijk, 'zijn grote persoonlijke moed en zijn overwicht op zijn kameraden naar voren' kwamen.³ Twee maanden later werd hij alsnog tot vier maanden cel veroordeeld voor zijn poging in Nederland de dienstplicht te ontduiken. Op 27 september 1948 werd Princen als vermist opgegeven. Volgens de rapportage kon hij zich 'moeilijk aanpassen aan de krijgstuuchtelijke verhoudingen, hetgeen zich uitte in herhaaldelijke indisciplinaire uitlatingen tegenover meerderen'.⁴ Directe aanleiding voor zijn desertie waren, zoals hij later zou stellen, twee moorden op Indonesiërs waarvan hij getuige was geweest.⁵

Aanvankelijk werd Princen door argwanende Republikeinen vastgezet, maar tijdens de tweede 'politieele actie' kwam hij op vrije voeten. Hij meldde zich aan bij de TNI en kwam zo tegenover zijn landgenoten te staan. Princen bekeerde zich tot de islam en nam de Indonesische nationaliteit aan. De talen Maleis en Soendanees beheerste hij in vrij korte tijd redelijk. Bij het Nederlandse leger was hij vanaf zijn overlopen een belangrijke vijand. Zo werd een beloning van 50.000 gulden uitgelooft voor zijn arrestatie en riep territoriaal commandant van West-Java, generaal E. Engles, in een dagorder op hem 'dood of levend' te pakken te krijgen.⁶ De zogeheten Compagnie Erik, die onder leiding van Westerling-volgeling Henk Ulrici op West-Java ongekend wreed en gewelddadig had opgetreden, slaagde daar bijna in.⁷ Princen kon bij die overval ontsnappen, maar de vrouw met wie hij kort tevoren was getrouwd, werd vermoord.⁸ Sukarno beloofde hem eind 1949 met een militaire onderscheiding.

Na de oorlog is Princen door Indië-veteranen vaak verweten dat hij in een Nederlands uniform Nederlandse soldaten in een hinderlaag zou hebben 'gelokt' en hebben 'afgeslacht'. Tevens stelden zij dat Princen door de krijgsgaad te velde ter dood zou zijn veroordeeld. Uit een NEFIS-dossier blijkt dat die veroordeling onwaarschijnlijk is. Hoewel er wel 'indicaties' waren, kon er 'geen sluitend bewijs' worden gevonden dat hij bij directe acties tegen Nederlandse onderdelen betrokken was en dat door zijn toedoen Nederlandse soldaten gesneuveld waren. Bij een groot deel van de krijgsmacht was hij bekend en zelfs berucht. Princen heeft altijd ontkend dat hij in Indonesische dienst Nederlandse militairen om het leven heeft gebracht. Hij legde zich, naar eigen zeggen, toe op het overvallen van konvooien, posten en opslagplaatsen voor wapens en ander materieel.⁹

JAREN VIJFTIG EN ZESTIG

Begin jaren vijftig werd Princen hoofd van de afdeling screening van het Indonesische immigratiebureau en moest hij beslissen over verblijfsvergunningen van Nederlanders. Hij maakte het oud-militairen, onder wie Indonesische KNIL'ers, bijna onmogelijk om na verlof in Nederland naar Indonesië terug te keren door hun een 're-entry permit' te weigeren. Zelf beweerde hij later dat hij van hogerhand opdracht had om oud-militairen zo veel mogelijk het land uit te werken, omdat de Indonesische regering bang was voor een herhaling van een coupoging à la Westerling. In zijn autobiografie gaf hij toe dat hij Nederlanders bot kon behandelen en dat hij degene was die de autoriteiten op het spoor had gezet van oud-NEFIS-hoofd Leon Jungschläger en kapitein Henry Schmidt, die vervolgens strafrechtelijk werden vervolgd.¹⁰

Bij Indië-veteranen in Nederland werd snel bekend dat de strenge immigratie-officier in Indonesië die mensen zo kon treiteren, de beruchte 'deserteur en landverrader' Poncke Princen was. Dat gegeven kwam uiteindelijk ook bij de kranten terecht. Het eerst in *Trouw* in 1952 en later ook bij *De Telegraaf* en *Het Vrije Volk*.¹¹ Het tweede stuk in *De Telegraaf* sloeg over Princen een vijandige toon aan die de krant nooit meer zou opgeven. Het stond voor de krant vast dat hij verantwoordelijk was voor moord op Nederlandse politieagenten. De krant riep de regering op bij Indonesië een verzoek tot uitlevering van deze 'landverrader' in te dienen. In 1953 berichtte *De Telegraaf* dat Princen door veteranen in Nederland was gesignaleerd, maar dat bleek op een misverstand te berusten.¹²

Het nieuws dat 'deserteur' Princen in 1956 lid werd van het Indonesische parlement kreeg in Nederland vrij uitgebreid aandacht. Zo werd over hem vermeld dat hij een bedevaart had gemaakt naar Mekka en nu officieel 'Hadji' Princen heette.¹³ Er verschenen in 1958 berichten over zijn arrestatie en gevangenneming toen hij in het parlement kritische vragen had gesteld die de regering-Sukarno niet bevielen. *De Telegraaf* schreef hierover een juichend stuk met als kop 'J.C. Princen krijgt van Djakartase "vrienden" het loon der verraders'.¹⁴ Hoewel zijn naam in die jaren vaak in de dagbladen stond, is het de vraag of hij bij de gemiddelde Nederlander bekend was. De stukken leken met name voor Indië-veteranen geschreven. In geen enkel artikel werd de vraag gesteld waarom hij in 1948 was gedeserteerd en hij werd consequent neergezet als landverrader en misdadiger. In de jaren zestig werd het in Nederland rustig rondom Princen en dat kwam doordat hij – na in 1959 op vrije voeten te zijn gesteld – van 1960 tot 1966 wederom gevangenzat na in het Indonesische parlement andermaal kritische vragen te hebben gesteld.

JAREN ZEVENTIG

De eerste geruchten dat Princen naar Nederland zou komen dateren van begin jaren zeventig. *Het Vrije Volk* meldde dat er een 'grote kans' was dat 'Nederlands meest gehate deserteur' als onderhandelaar met een Indonesische missie zou meekomen als 'contactman'.¹⁵ Deze en andere missies gingen echter niet door. Rond diezelfde tijd werd bekend dat Princen tussen 1966 en 1971 onder de naam Johan de Koning enkele journalistieke stukken had gemaakt voor GPD, AVRO, NCRV en *Het Vrije Volk*, zonder dat deze media zich ervan bewust waren door wie zij waren bediend.¹⁶ Prosper Ego van het Oud-Strijders Legioen waarschuwde dat 'derden' pogingen zouden doen om Princen te rehabiliteren. Hij riep iedereen die over bewijzen van Princens schuld beschikte op zich bij hem te melden.¹⁷

Drie jaar later maakte de IKON een radioprogramma over hem dat hem niet rehabiliteerde, maar waarin wel een ander beeld van hem werd geschetst. In het persbericht dat de IKON als aankondiging maakte, stond niet de term 'deserteren', maar 'overlopen' en was Princen geen 'landverrader', maar als iemand die 'toen de kant van de zwakste koos'. Voor het eerst werd hij bevraagd over zijn motieven om destijds over te lopen en over zijn werk als mensenrechtenactivist.¹⁸ Na zijn vrijlating in 1966 was hij intensief betrokken geraakt bij de oprichting van verschillende mensenrechtenorganisaties in Indonesië.

Vanaf dit moment werd er in de media langzaam een tweedeling zichtbaar. Kranten en omroepen met een linkse signatuur benadrukten steeds meer de mensenrechtenkant van Princen. Zij tilden niet zo zwaar aan de verhalen die veteranen over hem vertelden. De vermeende misdrijven waren verjaard en voor zijn werk als activist hadden linkse journalisten bewondering. Media die meer aan de rechterkant van het spectrum zaten, bleven hameren op het beeld van deserteur en verrader dat van hem bestond.

Tot grote schrik en boosheid van veteranen zette Princen in 1978, na ruim dertig jaar, weer voet op Nederlandse bodem. Minister van Buitenlandse Zaken Chris van der Klaauw (VVD) had aanvankelijk zijn visumaanvraag willen afwijzen, omdat hij bij 'ex-militairen hier te lande persona non grata' was. De minister zette zich hier overheen toen bleek dat Princen zijn doodzieke moeder wilde bezoeken.¹⁹ Eenmaal in Nederland bezocht hij, op initiatief van PvdA'er Relus ter Beek, ook de Tweede Kamer. De bedoeling was dat Princen als voorzitter van de Indonesische afdeling van de Vereniging voor de Rechten van de Mens, een informeel gesprek zou hebben met de vaste Kamercommissie van buitenlandse zaken over de toestand in zijn land. Dat

werd op het laatste nippertje voorkomen door ingrijpen van VVD-Kamerlid Ad Ploeg, die eerst in Indië en daarna in Korea had gediend. Tegen verslaggevers zei hij 'zeer geëmotioneerd te zijn geraakt over de mogelijkheid dat hij na dertig jaar oog in oog zou komen te staan met een landverrader'.²⁰ Hij wist Kamervoorzitter Anne Vondeling (PvdA) zover te krijgen om die bijeenkomst te schrappen. Princen sprak in het Kamerrestaurant informeel met Ter Beek, Fred van der Spek (PSP) en Ton Frinking (CDA). Daarnaast had hij verschillende interviews met radio en kranten. *De Telegraaf* drukte een aantal boze brieven van Indië-veteranen af die zich afvroegen waarom een 'ter dood veroordeelde' in Nederland vrij mocht rondlopen. De Federatie van Nederlandse Oud-Strijders schreef premier Dries van Agt (CDA) dat hij Princen het land moest uitzetten en moest voorkomen dat deze man zich ooit nog in Nederland zou vertonen.²¹

In 1980 vroeg Princen wederom een visum aan, omdat hij een seminar van de NOVIB over ontwikkelingssamenwerking en mensenrechten, waarvoor hij was uitgenodigd, wilde bijwonen. Toen Van der Klaauw dit keer het visum weigerde, leidde dat tot grote verontwaardiging bij mensenrechtenorganisaties. De minister zegde vervolgens zijn komst naar het seminar af, omdat de organisatoren niet konden garanderen dat hij zijn rede 'ongestoord' zou kunnen uitspreken.²² Volgens Van der Klaauw had Princen in 1978 een visum gekregen met het 'gentleman's agreement' dat hij 'zich van optreden in het openbaar hier te lande zou onthouden'.²³ Daar had de Indonesiër zich niet aan gehouden gezien zijn komst naar de Tweede Kamer en het geven van interviews, zo constateerde de minister in 1980. Daarom, maar ook omdat gezien de vele bedreigingen die waren binnengekomen zijn veiligheid niet kon worden gegarandeerd, wees Van der Klaauw zijn verzoek af. 'Daar komt bij dat de opportunistische en ook in Indonesië omstreden figuur Princen mij – in vergelijking met bijvoorbeeld (de geëngageerde auteur) Pramodya Ananta Toer – niet de meest representatieve voorvechter van de mensenrechten lijkt', zo schreef Van der Klaauw aan de ambassade in Jakarta.²⁴

ONTMOETINGEN MET JAN PRONK

Princen werd in 1981 en 1983 getroffen door hersenbloedingen die hem in hoge mate immobiel maakten.²⁵ Hij werkte nog wel voor mensenrechtenorganisaties, maar voor een reis naar Nederland voelde hij zich niet goed genoeg. Hij werd in die jaren door veteranen met rust gelaten. Zijn naam keerde met grotere regelmaat in de Nederlandse pers terug vanaf het moment

dat minister van Ontwikkelingssamenwerking Jan Pronk in zijn hoedanigheid als voorzitter van de Inter-Governmental Group on Indonesia (IGGI) in het voorjaar van 1990 aan Indonesië een bezoek bracht. Dat bezoek stond onder enige spanning. Indonesië had in februari 1990 vier gevangenen geëxecuteerd die 25 jaar daarvoor ter dood waren veroordeeld vanwege hun vermeende betrokkenheid bij de communistische coup. Dit verwekte in Nederland, van VVD tot GroenLinks, ontsteltenis. Pronk had daarom een gesprek achter gesloten deuren met vertegenwoordigers van verschillende mensenrechtenorganisaties, onder wie Poncke Princen. Daarnaast bracht de minister een bezoek aan het graf van Sukarno, zo berichtte het *Algemeen Dagblad*.²⁶ Dat nieuws wekte bij veel veteranen irritatie. Eind april klaagde het CDA-Kamerlid Walter Paulis in de Kamer over het gesprek van Pronk met Princen, waarmee volgens hem een ‘verrader de facto wordt gerehabiliteerd’.²⁷

Een jaar later bezocht Pronk Indonesië samen met minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek (CDA) en spraken zij met Princen. Ook nu waren veteranen kwaad en vroeg de VVD de bewindslieden of zij zich realiseerden dat zij hiermee veteranen ‘ernstig kwetsen’.²⁸ Pronk antwoordde dat hij de gevoelens van de veteranen respecteerde en daarom het Veteranen Platform had uitgenodigd om zijn keuze uit te leggen. In dat gesprek zei hij dat hij moest kiezen tussen het verleden van Princen, ‘waarover geen juridische uitspraak bestaat’, en de belangrijke rol die Princen heeft in de Indonesische mensenrechtenbeweging en vakbond.²⁹ Vanuit het ministerie van Buitenlandse Zaken kreeg Pronk de verzekering dat nooit sluitend was aangetoond dat door Princens toedoen Nederlanders waren gesneuveld, dat hij op mensenrechtengebied ‘zijn sporen heeft verdiend’ en dat hij voor de ambassade in Jakarta een belangrijke ‘informatiebron’ op dit terrein was.³⁰

VISUM GEWEIGERD, 1993

Twee jaar later ontstond er commotie toen *NRC Handelsblad* bekendmaakte dat Princen tevergeefs een visum had aangevraagd voor een bezoek aan Nederland.³¹ Ambassadeur J.H. van Roijen had besloten dit te weigeren zonder Buitenlandse Zaken daarover vooraf te consulteren. Hij was uitgegaan van ‘dezelfde argumentatie’ als in 1980, dat ‘gezien de voorgeschiedenis de veiligheid van Princen’ niet kon worden gegarandeerd. Aangenomen werd dat ‘die gevoelens terzake bij de betrokken kringen nog evenzeer leven’.³² Minister van Buitenlandse Zaken Peter Kooijmans (CDA) kreeg

voorgehouden dat deze gevoelens, ‘anders dan de strafrechtelijke gevolgen van desertie, niet verjaren’.³³

Kooijmans, die voor zijn ambtsaanvaarding in Leiden hoogleraar volkenrecht was geweest, voelde zich door het snelle optreden van zijn ambassadeur in Jakarta voor het blok gezet. De minister had het liefst een ander besluit gezien en vroeg zijn ambtenaren na te gaan of het visum alsnog verleend zou kunnen worden. Zij raadden hem dit af, maar als hij dat toch zou doen, dan ‘uitsluitend om humanitaire redenen’, met als voorwaarde ‘geen openbaar optreden’ en ‘alleen discrete contacten met Nederlandse NGO’s’.³⁴ In zijn hoedanigheid als VN-vertegenwoordiger voor de mensenrechten had Kooijmans in 1991 enkele keren met Princen gesproken en vond dat hij ‘in die context respect en waardering verdiende’. Toch maakte hij de weigering niet ongedaan. Op dat moment waren alle partijen al op de kwestie gesprongen. De visumweigering bracht de oorlog in Indonesië in de Nederlandse media in volle breedte aan de oppervlakte. Veteranen hadden zeer emotioneel gereageerd en dreigden wederom Princen in Nederland wat aan te doen. Politiek gezien had Kooijmans bovendien geen steun bij CDA, VVD en de kleine confessionele partijen om nog van koers te veranderen. Het enige wat hij de linkse partijen kon toezeggen, was dat de deur voor Princen ‘niet voorgoed op slot hoefde te zitten’.³⁵

De kwestie-Princen kwam weer in het nieuws toen het bezoek van premier Lubbers en minister Kooijmans aan Indonesië in april 1994 in zicht kwam. VVD en CDA riepen Kooijmans op om niet te gaan praten met Princen.³⁶ Op vragen van journalisten liet het ministerie weten dat organisaties in Indonesië moesten bepalen wie zij uitnodigden voor ontmoetingen met de minister. Achter de schermen leek Kooijmans er bij de Indonesiërs echter op aan te dringen Princen uit te nodigen. ‘U gelieve expliciet aan te geven dat ik er geen bezwaar tegen zal hebben wanneer Princen deel zal uitmaken van de delegatie’, zo liet Kooijmans tot twee keer toe de Nederlandse ambassadeur weten.³⁷ De ontmoeting tussen Princen en Kooijmans, die inderdaad plaatsvond, mocht niet worden gefilmd of gefotografeerd. Het Veteranen Platform vond het onbegrijpelijk dat Kooijmans in strijd met de wens van een Kamermeerderheid toch met Princen had gesproken.³⁸

VISUMTOEKENNING 1994

Dat met het aantreden van Hans van Mierlo als minister van Buitenlandse Zaken in het paarse kabinet ten aanzien van Princen een andere wind zou

gaan waaien, had iedereen kunnen weten. Als D66-fractievoorzitter had hij eens in de Tweede Kamer gezegd: 'Waarop berust eigenlijk onze hoop dat moslims, Kroaten en Serven zich met elkaar verzoenen [...] als wij ten overstaan van de gehele wereld niet in staat blijken over veertig jaar heen te stappen voor een moment van verzoening over een reeds lang verjaarde daad.'³⁹ Bij een bezoek aan Indonesië in 1994, niet al te lang voor zijn aantreden, had hij uitgebreid met Princen gesproken.⁴⁰

Van Mierlo was nog geen week minister toen er al een brief van Princen op zijn bureau lag. Kort daarvoor had hij op de ambassade in Jakarta kenbaar gemaakt dat hij opnieuw een visumaanvraag wilde indienen. In zijn brief vroeg hij voorzichtig of er een 'mogelijkheid kan worden geschapen voor mijn komst naar Nederland zonder de enorme kaskedie [ophef] die vorig jaar plaats vond'.⁴¹ Hij moest naar een conferentie in Geneve en wilde daarna de Kerstdagen met kinderen en kleinkinderen doorbrengen. Van Mierlo antwoordde met een 'beste Poncke'-brief, waarin hij beloofde hiervoor zijn uiterste best te doen. Wel moest Princen hem daarvoor 'de tijd gunnen en de zaak naar buiten toe voorlopig even laten rusten'. Voortijdige publiciteit zou organisaties en politieke partijen de kans geven zich te kunnen ingraven. 'Provocaties van anderen brengen ten dezen geen oplossing'. Met de hand schreef Van Mierlo hieronder: 'De avond in jouw huis, omringd door de tropennacht, [...] zal ik niet snel vergeten'.⁴² Princen beloofde vervolgens zijn 'vrienden bij de pers te verzoeken zich kalm te houden'.⁴³

Het memorandum dat Van Mierlo's ambtenaren over het visum opstelden was weinig hoopgevend voor Princen. Om een jaar na de afwijzing met een positieve beslissing te komen, moest er sprake zijn van gewijzigde omstandigheden. Bij de veteranen was die er volgens de ambtenaren niet, integendeel. De ambtenaren vreesden een nog heftiger verzet van veteranen die zelfs het 'klimaat avant het bezoek van H.M. de Koningin aan Indonesië negatief zal beïnvloeden'. Het bezoek van Beatrix in augustus 1995 was bedoeld om met 'het verleden in het reine te komen' en dat zou in gevaar komen met heftige discussies. Van Mierlo moest, kortom, zijn besluit 'in een eigen afweging inbedden'. Hij zou moeten pleiten voor een 'normaal regulier contact' met belangrijke mensenrechtenvertegenwoordigers. 'Er zou een punt worden gezet achter van wat men als een irrationele houding van de regering zou kunnen beschouwen, die zich in haar beleid al te zeer door een stroming in de publieke opinie op sleptouw zou hebben laten nemen'.⁴⁴

Na een ‘pittige discussie’ met zijn ambtenaren besloot de minister een visum te verlenen, maar alleen als Princen op schrift verklaarde aan een aantal voorwaarden te zullen voldoen. Het verblijf moest uitsluitend het karakter van een familiebezoek hebben. In contacten met de pers mocht hij ‘op geen enkele wijze ingaan’ op zijn oorlogsverleden en diende hij zich afzijdig te houden van diverse in 1995 te houden herdenkingen, ‘uit piëteit tegenover degenen die het met het verleden in relatie tot hem moeilijk hebben’.⁴⁵

Op donderdagavond 15 december 1994 bracht Van Mierlo zijn besluit in bij het zogeheten bewindsliedenoverleg, de samenkomst van premier, vicepremiers en voorzitters van de coalitiefracties. De PvdA- en D66-ministers stonden er niet afwijzend tegenover. PvdA-Kamerlid Maarten van Traa had al eens benadrukt dat niet de ‘last van ons hele koloniale verleden op Princens rug’ kon worden gelegd.⁴⁶ VVD-leider Bolkestein gaf niet onmiddellijk toe, maar wel toen Van Mierlo hem de zondag daarop thuis belde. Bolkestein had contact met VVD-woordvoerder Frans Weisglas die het kabinetsbesluit de volgende dag, als het nieuws bekend zou worden, moest verdedigen.⁴⁷

De media pakten die maandag het nieuws groot op. Veteranen mochten hun gal spuwen, terwijl mensenrechtenorganisaties stonden te juichen. Daarnaast waren alle ogen gericht op Weisglas die tot dan toe niets had nagelaten om te voorkomen dat Princen naar Nederland zou komen. Hij gaf toe dat hij van standpunt was veranderd. ‘Maar Jezus, je kan toch niet aan de gang blijven. Ik word zo moe van dat gezeur. Wat Princen gedaan heeft vinden wij nog steeds verwerpelijk. Deze reis betekent dan ook geen eeherstel’, zo zei hij tegen journalisten. En als Princen toch over de oorlog zou beginnen, moest zijn visum alsnog worden ingetrokken.⁴⁸

Dinsdagmiddag 21 december lagen de kaarten er bij de VVD echter geheel anders bij. Na de fractievergadering van ’s ochtends bleken de liberalen toch hun steun aan de visumverlening te willen intrekken. Princen, zo zei Weisglas, had die ochtend in *Trouw* aangegeven zich niet aan het spreekverbod te zullen houden. Het zou dus toch een politiek bezoek worden. In de dagen daarna speculeerden dagbladen over wat de werkelijke reden van deze U-bocht was, die werd afgedaan als ‘ongeloofwaardig’ en ‘flinterdun’. Het VVD-kantoor zou die maandag plat zijn gebeld door boze veteranen, maar ook zou de fractie hiermee het eigenmachtige gedrag van Bolkestein hebben willen indammen.⁴⁹

In het spoeddebat dat hierop volgde kreeg de motie waarin de VVD de minister opriep het visum in te trekken, een meerderheid. De door CDA-lei-

De 68-jarige Poncke Princen arriveert op 23 december 1994 onder politiebegeleiding op Schiphol. Verschillende Indië-veteranen hadden aangekondigd dat zij hem iets wilden aandoen. Bron: ANP, foto Frans Vanderlinden.

der Jaap de Hoop Scheffer ingediende ‘motie van treurnis’ tegen Van Mierlo haalde geen meerderheid. Van Mierlo legde de vvd-motie naast zich neer zonder dat dit politieke gevolgen voor hem had en na afloop praatten de coalitiepartners in het Torentje bij premier Kok de kwestie met elkaar uit. Het paarse kabinet had zijn eerste crisis overleefd, maar wel een kras opgelopen. Het wekte hierna de indruk de Indië-veteranen niet nog eens voor het hoofd te willen stoten.

Een paar dagen later stond Princen op Schiphol. Op 8 januari 1995 vertrok hij weer, ‘in alle rust en goedgehumtst’. Hij had met zijn familie Kerst gevierd, vrienden gesproken en sneeuw gezien.⁵⁰ Het bezoek was verder zonder incidenten verlopen. Minister van Buitenlandse Zaken Hans Dijkstal (vvd) stelde voor dat het kabinet zich beraadde over de vraag hoe te handelen bij een volgende visumaanvraag.⁵¹ Bij Buitenlandse Zaken waren in totaal 154 brieven binnengekomen, waarvan er 111 negatief en 35 positief waren getoonzet. De negatieve reacties waren een kwestie van ‘stoom afblazen’ met

termen als ‘verontwaardiging’, ‘afschuw’ en ‘bedorven Kerstdagen.’⁵² De ambassadeur in Jakarta meldde na afloop dat men in Indonesië ‘met een zekere verbazing’ kennis had genomen van de commotie die Princen in Nederland had veroorzaakt.⁵³

VISUMAANVRAAG 1998

In april 1998 diende Princen, toen 72 jaar en kampend met een zwakke gezondheid, wederom een visumaanvraag in. Aanleiding was de oprichting van de ‘Poncke Princen Stichting’ die hij wenste bij te wonen. Bij een eerder gerucht dat hij dat wilde doen, schreef Van Mierlo nog aan zijn collega’s het ‘buitengewoon vervelend’ te vinden, omdat hij wist hoe gevoelig dit lag bij Kok en VVD.⁵⁴ Inmiddels was het Schengenverdrag in werking getreden en volgens de landsadvocaat kon een visum alleen geweigerd worden bij een mogelijke verstoring van de openbare orde en van de buitenlandse betrekkingen.⁵⁵ Een weigering zou bij de rechtbank weinig kans maken. Tegen het verlenen van een visum kwamen ook de Indië-veteranen weer fel in het geweer, maar het mediageweld was deze keer aanzienlijk geringer.

Het was de laatste keer dat hij voet op Nederlandse bodem zette. Princen overleed in 2002, na een nieuwe beroerte, op 76-jarige leeftijd in Jakarta.

CONCLUSIE

In december 1994 had de oorlog in Indonesië een week lang de media in Nederland gedomineerd. Indië-veteranen mochten in interviews uitgebreid uitleggen waarom de haat voor Princen zo diep zat. Zijn oud-commandant Dick Hartman zei: ‘Hij verliet ons in een tijd dat alleen blindelings vertrouwen op elkaar en saamhorigheid ons nog overeind hielden, en hij nam de wapens op tegen zijn eigen mensen. Dat was onvergeeflijk.’⁵⁶ Er was ook een niet-genoemde – psychologische – reden voor die woede. In de jaren negentig leefde al sterk het idee dat Nederland in Indonesië geen oorlog had mogen voeren. Zo bezien, zou men kunnen stellen dat Princen door te deserteren, uit een leger dat zich bovendien schuldig had gemaakt aan excessief geweld, destijds de moreel juiste keuze had gemaakt. Hij gaf militairen het gevoel dat zij, die gebleven waren, met terugwerkende kracht aan de verkeerde kant van de geschiedenis hadden gestaan.

Bovendien lag met deze affaire, zoals Frans Weisglas aan zijn VVD-fractie meldde, indirect de vraag op tafel of het ‘Nederlandse regeringsbeleid inzake Nederlands-Indië eind jaren veertig goed of fout was.’⁵⁷ Het was een vraag

die in Nederland nooit wezenlijk aan de orde was gesteld en die opeenvolgende regeringen krampachtig hadden weggeduwd. Volgens historica Elsbeth Locher-Scholten toonde de zaak-Princen aan 'hoe weinig Nederland zijn koloniale verleden heeft verwerkt'.⁵⁸ Uiteindelijk zou de affaire-Princen op de opzet van het staatsbezoek een beslissende invloed hebben, zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken. Belangrijke stappen zoals het erkennen van 17 augustus 1945 als de geboortedag van de Indonesische Republiek bleven hierdoor achterwege.

17.

Het staatsbezoek aan Indonesië, 1995

De ophef over het visum voor Princen eind 1994 vormde de aanloop naar een jaar waarin het koloniale verleden en de dekolonisatieoorlog regelmatig in het middelpunt van de publieke belangstelling stonden. Dat had alles te maken met de viering van de vijftigjarige onafhankelijkheid van Indonesië in augustus 1995. Dit bezoek bracht vragen naar boven over de jaren waarin Nederland militair intervenieerde in Nederlands-Indië en het daarbij toegepaste excessieve geweld.

De discussies gingen onder meer over de vraag of de koningin op 17 augustus in Indonesië de viering van vijftig jaar onafhankelijkheid zou meevieren – en daarmee de facto die datum zou erkennen als de dag dat het onafhankelijk werd – of pas daarna zou afreizen. Tevens kwam de vraag op wat zij over de gewelddadige dekolonisatie zou gaan zeggen. Kranten en politici speculeerden over de mogelijkheid dat de koningin in Jakarta excuses zou aanbieden. Hoe kwamen deze twee vragen in het publieke discours terecht en wat waren de standpunten? Over deze belangrijke elementen van verwerking – erkenning van 17 augustus en excuses voor het starten van een oorlog met het gebruik van grensoverschrijdend geweld – namen de kabinetten Lubbers III en Kok I cruciale besluiten. Wie waren de drijvende krachten achter de keuzes rond dit staatsbezoek?

OOST-TIMOR

Aan het staatsbezoek in 1995 ging een periode vooraf die werd gekenmerkt door diplomatieke ruzies tussen de twee landen. Dat begon in 1990 toen Indonesië, zoals reeds vermeld, vier ex-paleiswachten van president Sukarno voor hun vermeende deelname aan de communistische staatsgreep in 1965, alsnog had geëxecuteerd. In reactie daarop besloot minister voor Ontwikkelingssamenwerking Pronk een deel van de hulp, 27 miljoen gulden, op te schorten, wat bij Indonesië veel kwaad bloed zette. Die relatie kwam nog meer onder druk te staan nadat Indonesische militairen in november 1991 bij een rouwplechtigheid op Oost-Timor een bloedbad hadden aangericht, waarbij minstens tientallen doden vielen. Indonesië had al eerder hard opgetreden tegen demonstranten die voor zelfstandigheid van dit eilandsdeel pleitten.

Het nieuws over het grove geweld in de hoofdstad Dili schokte Nederland. De Indonesische ambassadeur moest de kwestie bij Buitenlandse Zaken komen uitleggen en de Tweede Kamer vroeg om strafmaatregelen tegen Indonesië. Waar minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek eerst een intern onderzoek van Indonesië wilde afwachten, eiste de Kamer op hoge toon dat er een internationaal, onafhankelijk onderzoek moest komen. Met het besluit van minister Pronk om voorlopig geen nieuwe projecten in Indonesië meer te steunen ging de Kamer, inclusief CDA en VVD, royaal akkoord. De reis die een delegatie van Eerste en Tweede Kamer in januari 1992 door Indonesië zou maken, werd afgezegd.

Dat deze maatregelen in Indonesië slecht vielen, bleek reeds in februari 1992 bij de installatie van Van Roijen als ambassadeur in Jakarta. Hij kreeg van president Suharto een donderpreek te horen. 'Als een natie die is geboren uit een onafhankelijkheidsoorlog tegen zijn koloniale overheersers, die ons honderden jaren lang onze elementaire rechten ontnamen, hechten wij groot belang aan onze eer en onafhankelijkheid.' Een maand later zette Indonesië zelf de ontwikkelingsrelatie met Nederland stop. In de jaren daarvoor was die hulp via de Inter-Governmental Group on Indonesia (IGGI) verlopen, een consortium van landen die gecoördineerd financiële hulp aan Indonesië gaven en waarvan Nederland voorzitter was. Suharto maakte tevens een einde aan de IGGI en verving die door de Consultive Group on Indonesia (CGI) waarin Nederland nog slechts een bescheiden rol zou gaan spelen.

De toon waarop het doorsnijden van de laatste banden met Nederland gebeurde, was on-Indonesisch scherp. De verhoudingen waren 'drastisch

verslechterd' door de 'roekeloze wijze' waarop Nederland zijn ontwikkelingshulp had gebruikt 'als instrument van intimidatie en bedreiging', zo schreef de Indonesische regering aan Den Haag.² Deze stap ervoer de Nederlandse politiek als een harde dreun en vormde aanleiding voor reflectie op de eigen houding ten opzichte van Indonesië. Minister Pronk kreeg van CDA en VVD de schuld van deze gevoelige breuk.

Het afzien van financiële steun van de voormalige kolonisator werkte in Jakarta kennelijk als een enorme opluchting. In opvallend hoog tempo bezochten vanaf nu Indonesische ministers Nederland en omgekeerd voor zakelijke aangelegenheden.³ Tijdens de wereldmilieuconferentie in Rio de Janeiro in juni 1992 had premier Lubbers op eigen initiatief een kort en, naar zijn zeggen, hartelijk gesprek met president Suharto. 'Voor zover de lucht nog niet is geklaard, is dat nu wel gebeurd', zo zei hij na afloop.⁴

Wat Lubbers destijds niet bekendmaakte was dat Suharto in dit gesprek koningin Beatrix had uitgenodigd voor een officieel staatsbezoek. Dat Lubbers hierover tegen journalisten zweeg, was mogelijk niet de bedoeling van de Indonesische regering, want een paar maanden later maakte haar ambassadeur in Den Haag dit alsnog bekend in een interview.⁵ Toen dit door andere media nog niet werd opgepakt, richtte minister van Buitenlandse Zaken B. Habibie tijdens zijn bezoek aan Nederland daar wederom de aandacht op. De komst van de koningin en prins moest volgens hem de 'goede betrekkingen tussen de landen bevestigen'. Bovendien noemde hij 1995, het jaar van het vijftigjarig bestaan, een geschikt moment.⁶

Buitenlandse Zaken reageerde ambivalent op deze signalen uit Jakarta. Intern erkenden ambtenaren dat de bilaterale betrekkingen sinds 1992 onmiskenbaar waren verbeterd, maar zij stelden ook dat een staatsbezoek een bevestiging is van genormaliseerde relaties, niet een middel om betrekkingen te verbeteren. Zij constateerden dat er nog steeds 'haperingen' waren, waarvan de kwestie van mensenrechten niet de onbelangrijkste was. In 1993 kreeg minister Kooijmans het advies van zijn ambtenaren om het bezoek dat hij samen met premier Lubbers een jaar later aan Indonesië zou brengen, af te wachten voordat hij een nader besluit over een staatsbezoek zou nemen.⁷ Lubbers en Kooijmans zagen het echter positiever in en waren van plan om al tijdens hun bezoek in april 1994 bekend te maken dat koningin Beatrix in 1995 bij het feest voor vijftig jaar onafhankelijkheid aanwezig zou zijn. Dit werd op het laatste moment voorkomen door RVD-directeur Hans van der Voet. In een memo aan Lubbers schreef hij: 'De datum 17 augustus 1995 blijft een kwetsbare keuze'. Het leek hem 'steeds minder gewenst' dat dit

al tijdens Lubbers' bezoek bekend werd gemaakt. Van der Voet stelde voor om Suharto te vertellen dat de regering overwoog om het staatsbezoek rond 17 augustus te laten plaatsvinden, maar dat dit in Nederland op kritiek zou stuiten en dus 'zorgvuldig moest worden behandeld'. Lubbers volgde dat advies en hield het staatsbezoek nog even stil.⁸

DE UITNODIGING VOOR HET STAATSBEZOEK

Het bezoek van Lubbers en Kooijmans in april 1994 bleek redelijk succesvol. De reis was vooral bedoeld om de economische banden met Indonesië aan te halen en slechts kort de mensenrechtensituatie ter sprake te brengen. Het gesprek met Suharto had volgens Lubbers de banden verder versterkt. De premier zei tegen verslaggevers dat Suharto de wens had uitgesproken 'dat de koningin de viering van vijftig jaar onafhankelijkheid op 17 augustus zal meevieren in Jakarta'. Of zij ook bij de viering zelf aanwezig zou zijn, zo zei hij volgens plan, dat moest hij straks met de koningin bespreken.⁹ In Nederland werd bij dit nieuws, zoals dat gebruikelijk was geworden, onmiddellijk in de richting van de Indië-veteranen gekeken. Het Veteranen Platform liet weten 'van harte' in te stemmen met het bezoek door Beatrix, maar niet 'uitgerekend' op 17 augustus, zoals door Suharto was voorgesteld. Dat zou achteraf voor veteranen de erkenning en bevestiging zijn dat zij in een zinloze oorlog hadden gevochten en dat hun kameraden voor niets waren gesneuveld. 'Majesteit moet het natuurlijk zelf uitmaken, maar als ik vanuit het zadel een suggestie mag doen, zou ik kiezen voor een datum ergens tussen augustus en december', zei Ted Meines, voorzitter van het Veteranen Platform.¹⁰

Voor de regering stond echter al vast dat Nederland 'op het hoogste niveau' vertegenwoordigd zou zijn bij de onafhankelijkheidsfeesten op 17 augustus.¹¹ Nauwelijks een week na terugkomst van Kooijmans uit Indonesië brainstormden ambtenaren van Buitenlandse Zaken al over de praktische uitvoering van het bezoek. 'Bij welke onafhankelijkheidsfeesten wordt HM verwacht?' Zou Nederland als feestelijk gebaar 'culturele schatten' gaan teruggeven? Actiepunt was het afleggen van werkbezoeken aan 'oud-Indischgangers, KNIL, deelnemers politionele acties' en 'nagaan of deze groepen nog (terechte) grieven hebben'.¹² Ook koningin Beatrix was akkoord met het bezoek op 17 augustus en het meevieren van de vijftigste onafhankelijkheidsdag. Dat valt althans op te maken uit haar aanbod om met Indië-veteranen en Indische Nederlanders gesprekken te voeren en hen te overtuigen van de juistheid van een staatsbezoek op 17 augustus.¹³

Op 16 mei 1994 had RVD-directeur Van der Voet een draaiboek klaar over hoe de bekendmaking van het staatsbezoek diende te gaan verlopen. Donderdagavond 9 juni zouden de fractievoorzitters vertrouwelijk worden ingelicht en op vrijdagmiddag zouden de ministers Ter Beek (Defensie) en Kooijmans de Indische organisaties en veteranen de motieven voor de keuze van 17 augustus meedelen. Daarna zou tijdens de persconferentie na de ministerraad een persverklaring worden uitgedeeld en tegelijkertijd een brief naar de Tweede Kamer gaan. Van der Voet waarschuwde Lubbers dat hij het onderwerp vooral niet ter sprake moest brengen bij het gesprek dat hij een dag later, op 17 mei, zou hebben met Indische organisaties. 'Voorkomen moet worden dat er bij de organisaties de indruk bestaat dat het 17/8/95 wordt'.¹⁴

Een dag later zou alles toch anders worden. Samen met minister van Volksgezondheid, Welzijn en Cultuur Hedy d'Ancona (PvdA), had Lubbers het periodieke overleg met de Indische organisaties. Die gesprekken waren onder meer op gang gekomen nadat Lubbers in 1991 tijdens de kranslegging bij het Indisch Monument in Den Haag was getroffen door een ei, gegooid uit protest tegen het bezoek van de Japanse premier Kaifu aan Nederland. Bij het gesprek was namens het Indisch Platform Rudy Boekholt aanwezig. Geboren in Indonesië, werd hij door zijn vader op zijn twintigste in 1946 naar Nederland gestuurd. In het leger haalde hij de rang van brigade-generaal en was hij adjudant van prins Bernhard en later adjudant in buitengewone dienst van koningin Beatrix. Vanaf halverwege jaren tachtig werd hij in verschillende bestuursfuncties lange tijd het boegbeeld van de Indische gemeenschap.¹⁵

Aan het einde van het gesprek met Lubbers en d'Ancona stelde Boekholt het staatsbezoek aan de orde. Hoewel de premier tegenstribbelde en zei hier in afwezigheid van minister Kooijmans niet over te willen spreken, stak de generaal toch zijn betoog af, ook namens Indië-veteranen. Hij maakte vier punten. Voor de Indische organisaties is 17 augustus 'onverteerbaar', 'elke andere datum is goed'. Een staatsbezoek op deze dag zou betekenen dat de veteranen voor niets naar Nederlands-Indië waren gegaan. 17 augustus is de dag waarop 'vele oud-Indische gasten de moorden herdenken die door Indonesiërs zijn gepleegd' en zou het 'ondragelijk' zijn als de koningin op die dag in Jakarta zou zijn. Het zou, tot slot, 'ondenkbaar' zijn als de koningin niet op 15 augustus de herdenking in Den Haag zou bijwonen. Lubbers zei dat hij kennis had genomen van het betoog, maar er op dat moment niet op in te willen gaan.¹⁶

Het betoog van Boekholt had kennelijk veel indruk gemaakt, want in de dagen daarna werden alle plannen omgegooid. Een week later kreeg de ambassade in Jakarta te horen dat de bijwoning door de koningin van de viering vijftig jaar onafhankelijkheid niet doorging omdat dit in Nederland 'op bijzonder grote gevoeligheden zou stuiten.' De ambassadeur moest zijn Indonesische gesprekpartners verzoeken een uitnodiging in overweging te willen nemen voor een bezoek 'z.s.m. na 17 augustus 1995, bij voorkeur eind augustus'.¹⁷

Volgens de notulen van de ministerraad van 17 juni 1994 was het besluit over het staatsbezoek, dat pas een halfjaar later officieel bekend werd gemaakt, zo goed als een hamerstuk, een droge mededeling.¹⁸ Minister Kooijmans merkte kort op dat de viering van de vijftigjarige onafhankelijkheid een 'interne Indonesische aangelegenheid' was en dat bij 'consultaties van Indische [veteranen] organisaties gebleken was dat er weliswaar geen bezwaar tegen het bezoek van HM de koningin bestond, maar wel tegen haar aanwezigheid op 17 augustus 1995'.¹⁹

Vreemd was de opmerking van Kooijmans dat het zou gaan om een 'interne aangelegenheid'. Indonesië had juist graag gewild dat koningin Beatrix de 50-jarige viering had meegemaakt. Zij was zelfs als enig buitenlands staatshoofd voor dit feest uitgenodigd. Uit veel wordt duidelijk dat Indonesië met dit royale en symbolische gebaar een streep onder het koloniale verleden had willen zetten en dat het afslaan van de uitnodiging is opgevat als een belediging. Dit besluit gaf bij andere ministers geen aanleiding tot debat. Jan Pronk verklaart desgevraagd dat hij bij besprekingen in het kabinet over Indonesië buitengesloten werd als gevolg van de diplomatieke rel in 1992 toen Indonesië de ontwikkelingsbanden met Nederland doorsneed. 'Daarna werd Indonesië niet meer met mij besproken. Het besluit om niet op 17 augustus in Jakarta te zijn, is buiten mij om genomen. Pas in de ministerraad hoorde ik ervan.'²⁰

Lubbers stelde een maand later generaal Boekholt persoonlijk van het kabinetsbesluit op de hoogte. 'In het verdere overleg is met uw opvatting rekening gehouden.' Precieze data voor het staatsbezoek stonden nog niet vast, maar 'de Koningin [zal] in ieder geval niet op 17 augustus daar zijn'. Ted Meines van het Veteranen Platform kreeg een brief met dezelfde strekking.²¹ Kranten hadden lucht gekregen van dit besluit en besloten, hoewel de RVD niets wilde bevestigen, daarover te publiceren. Dit vormde voor veel organisaties van veteranen en oud-Indiëgangers reden om hierop, veelal opgelucht, te reageren. Van de kant van de Molukse organisaties bleef het echter stil.

Dat vond Buitenlandse Zaken niet erg. 'Zolang deze reacties uitblijven lijkt het niet opportuun om [hiertoe] zelf het initiatief te nemen.' Pas als zij belangstelling toonden, wilde BZ in beweging komen, maar dan moesten de Molukse organisaties niet denken dat zij een 'droit de regard' zouden krijgen op de verhouding met Indonesië. Gesprekken met RMS-vertegenwoordigers zouden sowieso uit de weg worden gegaan.²²

VERKLARING RAAD VAN KERKEN

Begin januari 1995 kwam de Raad van Kerken in Nederland, een samenwerkingsverband van christelijke kerken waaronder de Protestantse Kerk Nederland en de rooms-katholieke kerk, met een verklaring waarin spijt werd betuigd over de houding van de kerken tijdens de Indonesische vrijheidstrijd. 'Op kritieke momenten hadden de kerken gezwegen', volgens de opstellers. Kerken hadden de verontrustende berichten genegeerd die missie en zending over het gebruikte geweld naar Nederland stuurden. 'Weinigen waren toen bereid zonder meer het recht op een eigen nationaal bestaan van het Indonesische volk te erkennen.' De verklaring benoemde expliciet het excessieve geweld: 'de dood van burgers en krijgsgevangenen, het platbranden van kampongs en dessa's, de ontworteling van grote bevolkingsgroepen'.²³

Op de verklaring kwam de nodige kritiek; niet uit politieke hoek, maar wel bijvoorbeeld van kerkleden die boos hun lidmaatschap opzegden. Het verwijt was bovendien dat de Raad van Kerken niets had gevraagd aan de zusterkerken in Indonesië. De bisschop van Breda, M. Muskens, was daarom verbaasd over de spijtbetuiging die volgens hem niet op zijn plaats was. Hij was in Indonesië acht jaar secretaris van de Indonesische bisschopsconferentie geweest. 'Een paar jaar geleden waren alle Indonesische bisschoppen bij de paus in Rome. Zij zeiden toen: de drie jaar van Japanse terreur is erger geweest dan de 300 jaar van Nederlandse overheersing'.²⁴

Volgens een van de opstellers van de verklaring, Henk Koetsier, was het concept echter voorgelegd aan een delegatie van de Indonesische Raad van Kerken (PGI) die zijn waardering had uitgesproken over het initiatief. Daar bleek volgens Koetsier niets van de stelling dat de kerken in Indonesië 'geen behoefte' hadden aan een spijtbetuiging. 'Zij zouden er nooit om vragen, zij vinden dat dat niet hoort. Dat is wat anders dan er geen behoefte aan hebben'.²⁵

Een half jaar later publiceerden Nederlandse bisschoppen ook een eigen verklaring over vijftig jaar onafhankelijkheid van Indonesië. Zij spraken daarin van een 'tragische vergissing' van katholieken om de onafhankelijk-

heid niet meteen te accepteren. Niettemin was er volgens bisschop Muskens geen sprake van een spijtbetuiging en was hij tegenstander van een nationaal debat. In interviews die hij over de verklaring gaf, raadde hij minister-president Kok wel aan om 'eens plechtig stil te staan bij Sukarno's standbeeld in Jakarta'.²⁶ Voorzitter Meines van het Veteranen Platform noemde het eren van Sukarno juist 'waanzin'. Hij meende dat Sukarno degene was die ervoor had gezorgd dat 'zoveel van onze jongens op de erevelden liggen'.²⁷

ERKENNING 17 AUGUSTUS 1945

In de aanloop naar het staatsbezoek spitste de discussie rond de dekoloniatieoorlog zich in toenemende mate toe op twee thema's. Het eerste was erkenning van 17 augustus 1945 als beginpunt van de Indonesische onafhankelijkheid. Het tweede was de vraag of koningin Beatrix in Jakarta wel of niet excuses zou moeten aanbieden voor het oorlogsgeweld. De erkenning van de datum 17 augustus 1945 werd in Nederland in de aanloop naar 1995 een omstreden kwestie, zeker toen Indië-veteranen hun hakken in het zand hadden gezet. In al die jaren daarvoor was die datum nooit een heet hangijzer geweest. Hoge Nederlandse vertegenwoordigers waren al verschillende keren op 17 augustus in Jakarta aanwezig geweest bij de onafhankelijkheidsviering. Zo bezocht in 1968 een parlementaire delegatie Indonesië die daarover in het Kamerverslag blijmoedig schreef dat zij 'vanaf de trappen van het paleis' getuige was geweest van de 'plechtige herdenking ter gelegenheid van de 23ste Dag van de Proclamatie van de Onafhankelijkheid der Republiek'.²⁸ In 1991 was het oorspronkelijke plan van een parlementaire delegatie om op 22 augustus in Jakarta te arriveren, maar werd het bezoek op uitnodiging van Indonesië vervroegd naar 16 augustus, zodat de delegatie ook aanwezig kon zijn bij de viering.²⁹ Niemand zag hierin een officiële erkenning van die datum en dit leidde niet tot ophef.

De aanwezigheid van het staatshoofd bij de viering geeft dat gebaar echter onmiskenbaar een andere lading, een betekenis die gaat in de richting van erkenning van die datum. Nadat Lubbers in april 1994 Suharto's uitnodiging voor het staatsbezoek op 17 augustus bekend had gemaakt, stelden zo goed als alle dagbladen dat het een goede zaak zou zijn als Nederland dit aanvaardde. De commentator van *de Volkskrant* meende dat een bezoek op dat tijdstip niet alleen een verzoenend gebaar zou zijn tegenover de vroegere kolonie, 'maar vooral een bewijs dat Nederland bezig is met zijn eigen verleden in het reine te komen. De geschiedenis, hoe ongelukkig ook, kan niet worden overgedaan. Maar zij kan wel worden afgesloten'.³⁰ Het *Algemeen Dagblad*

stelde dat ‘elke andere datum voor een staatsbezoek door de Indonesiërs als beledigend kan worden opgevat.’³¹ Het *Utrechts Nieuwsblad* schreef dat ‘als zo de onafhankelijkheid van Indonesië na vijftig jaar tot een voor iedereen aanvaardbare realiteit kan uitgroeien, dan ontvalt de gekwetsten de ruimte voor haat-zonder-eind en maakt een onverwerkt verleden plaats voor de waarheid van vandaag.’³² Alleen *De Telegraaf* vond dat het staatsbezoek niet moest samenvallen met de feestelijkheden ‘gezien de bij velen gevoelig liggende geschiedenis van de militaire schermutselingen na die eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring.’³³

Van historici was er steun voor een bezoek op 17 augustus. Zo stelde Jan Bank dat er ‘alle aanleiding is voor een koninklijk bezoek’ op de Indonesische feestdag. ‘Voor Indonesië is 17 augustus 1945 de échte datum en dan moet je dat erkennen ondanks de gevoeligheden die dat bij ons geeft. Zo’n koninklijk bezoek is een gebaar dat je de eenzijdige onafhankelijkheid [...] alsnog erkent.’³⁴

Deze discussie werd een halfjaar later opgerakeld door minister Pronk in het AVRO Radiojournaal op Eerste Kerstdag 1994. ‘Ik zou hopen dat op 17 augustus komend jaar [...] van de kant van Nederland wordt gezegd: terecht dat men op die dag zijn onafhankelijkheidsviering houdt. Dat zou een politieke stap zijn.’ Hij vond dit een ‘fundamentele aangelegenheid’ vanwege het niet verwerkte Nederlandse koloniale verleden. Het werd tijd dat de Nederlandse samenleving een debat voerde om de ‘sporen weg te nemen.’³⁵ Pronk zei dit op een moment dat Nederland net de heftige debatten over het visum van Poncke Princen achter de rug had. Alle dagbladen berichtten over Pronks uitlatingen en in de dagen daarna kwamen hierop vele reacties. Tijdens een bijeenkomst in Schaarsbergen zei een Indië-veteraan dat de opmerkingen van Pronk een ‘klap in het gezicht’ waren van vele veteranen. ‘Zesduizend jongens zijn dan voor niets gesneuveld.’³⁶ *Trouw* constateerde dat het voorstel van Pronk betekende dat de officiële interpretatie van de geschiedenis – het herstellen van orde en vrede – naar het museum kon. ‘We zouden achteraf toegeven een koloniale oorlog gevoerd te hebben.’³⁷ CDA en VVD stelden zich terughoudend op, maar PvdA'er Maarten van Traa verwelkomde het idee van Pronk. ‘Eindelijk wordt een schuchter begin gemaakt met een debat over de koloniale geschiedenis.’³⁸

Premier Kok, die de kwestie van Lubbers had ‘geërfd’, maakte vlak na de jaarwisseling snel een eind aan de discussie over de datum van het staatsbezoek. Op de persconferentie na de ministerraad zei hij dat de koningin ná 17 augustus naar Indonesië zou gaan. Hoewel zij de viering niet zou mee-

PvdA-minister Jan Pronk stelde begin 1995 in een interview dat Nederland moest erkennen dat 18 augustus 1945 de geboortedag was van de Republiek Indonesië. Nederlandse militairen hadden daar destijds niets te zoeken. Dit wekte bij premier Kok en andere ministers grote woede. Tekenaar Opland brengt hier pesterig oude spoken uit het verleden in herinnering. Bron: de Volkskrant van 14 januari 1995.

maken, erkende het kabinet met het bezoek in 1995 'impliciet' 17 augustus 1945 als onafhankelijkheidsdatum en niet 27 december 1949, aldus Kok. Het staatsbezoek zou een 'zware politieke lading' krijgen en diende als impuls tot een 'volwassen relatie tussen de beide landen'. Hij wees er tevens op dat het bezoek niet kon worden beschouwd 'als verhulde excuses voor de politionele acties'.³⁹ Kok ontkende tijdens de persconferentie 'stellig dat veteranenorganisaties ervoor hadden gezorgd dat de koningin niet aanwezig zal zijn bij de officiële viering van vijftig jaar onafhankelijkheid'.⁴⁰ Zoals uit voorgaande blijkt, was dat in strijd met de waarheid.

EXCUSES

Naast de discussie over de geboortedatum van de Republiek Indonesië ontstond in aanloop naar het staatsbezoek een debat over de vraag of Nederland wel of niet excuses zou moeten aanbieden voor de oorlog en het Nederlandse geweld. Dat begon feitelijk nadat de Japanse premier Morihiro Hosokawa

tijdens zijn inauguratie op 23 augustus 1993 zijn 'diepe spijt' uitgesproken had over de Japanse daden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Twee weken later verscheen in weekblad *Hervormd Nederland* een artikel waarin de vraag werd opgeworpen waarom Nederland, na de Japanse spijtbetuiging, geen soortgelijk gebaar kon maken voor de 'meer dan tweehonderdduizend doden' die tijdens de jaren 1945-1949 aan Indonesische kant waren gevallen. De auteurs hadden deze vraag aan diverse Kamerleden en historici voorgelegd die hierop afhoudend of ronduit afwijzend hadden geantwoord.⁴¹ Secretaris Jan ter Laak van de katholieke vredesbeweging Pax Christi was geïnspireerd door dit stuk en zei een maand later in het KRO-radioprogramma *Echo* dat Lubbers namens Nederland 'excuses' moest aanbieden voor 'de politionele acties'.⁴² De premier moest tijdens zijn bezoek in april 1994 een 'fijnsinnig gebaar' maken naar de Indonesische bevolking. Dit zou ook het aan de orde stellen van mensenrechtenschendingen op Oost-Timor 'gemakkelijker maken'.

Lubbers bevond zich op dat moment in Thailand waar hij de herdenking bij een monument van de Birma-spoorlijn had bijgewoond. Op vragen van aanwezige journalisten zei hij niets te voelen voor het voorstel van Ter Laak. Volgens hem was een spijtbetuiging 'helemaal niet aan de orde' en kampte Nederland niet met een onverwerkt verleden. 'Ik geloof het niet, ik zit daar niet mee'. Ook geloofde Lubbers niet dat de Indonesische regering om een dergelijke spijtbetuiging zou vragen.⁴³ Ter Laak kreeg op zijn pleidooi een stroom van reacties te verwerken, vooral van Indië-veteranen.⁴⁴ Zo liet Ted Meines van het Veteranen Platform hem weten dat die excuses van de regering niet nodig waren. Veteranen hadden die 'verzoening' volgens hem al ter hand genomen. 'Er gaan tegenwoordig vliegtuigen vol Nederlandse oud-Indië-veteranen naar Indonesië, die door hun vroegere tegenstanders als vrienden worden ontvangen'.⁴⁵

Wellicht door het pleidooi van Ter Laak op een idee gebracht, verzocht D66-Kamerlid Doeke Eisma begin januari 1994 Buitenlandse Zaken om een 'inventariserende gedachtewisseling' over 1945-1950 met het oog op het bezoek dat de premier en minister in april zouden maken. Zou het niet zinvol zijn, zo stelde Eisma voor, als de landen tijdens het bezoek 'wederzijds excuses' zouden aanbieden. In die jaren werden spijtbetuiging en excuses veelal door elkaar gebruikt, terwijl de laatste term juridische implicaties kan hebben en daarom zwaarwegender is dan de eerste.

Omdat BZ verwachtte dat deze vraag in de toekomst vaker gesteld zou worden, stelden ambtenaren een basistekst op waarop bewindslieden en hun voorlichters zouden kunnen terugvallen. Hierin werd gewezen op de

reactie van Lubbers in Thailand: Nederland kampt niet met een onverwerkt verleden. Volgens het memorandum was het militaire optreden een ‘afgesloten hoofdstuk’ en had Indonesië nooit om excuses gevraagd. Bovendien had Nederland verschillende keren ‘afstand genomen van en spijt betuigd over’ kwesties uit het koloniale verleden, zoals de uitspraken van koningin Juliana bij de soevereiniteitsoverdracht in 1949, de spijtbetuiging van premier De Jong in 1969 en de tafelrede van premier Van Agt bij zijn bezoek aan Indonesië in 1980 waarbij hij aan de hand van een passage uit de *Max Havelaar* de ‘levende wroeging en spijt over de negatieve aspecten van het cultuurstelsel’ naar voren had gebracht.⁴⁶

De inkt van dit memorandum was nog niet droog of Kamervoorzitter Wim Deetman zei tijdens een nieuwjaarsbijeenkomst met de parlementaire pers dat Nederland zich moest afvragen of de wijze ‘waarop Indonesië zijn onafhankelijkheid heeft verkregen wel voldoende afgewogen is geweest.’ Met het oog op het staatsbezoek kon hij zich voorstellen dat Nederland daarover een politiek debat zou houden, bijvoorbeeld in het parlement. Dit moest volgens hem niet leiden tot afkeuring van het militair ingrijpen. Hij was het met de Indië-veteranen eens ‘dat zij hun plicht hebben gedaan.’⁴⁷ Het ging er volgens hem ‘veeleer om dat we als Nederlandse samenleving terugkijken op een deel van onze geschiedenis en ons afvragen of wat toen is gebeurd, beter had kunnen lopen.’⁴⁸

Een paar dagen later sloot minister Pronk zich bij het pleidooi van Deetman aan in een interview met de GPD, een persdienst waarin destijds een groot aantal regionale dagbladen waren verenigd. Het debat was volgens hem in 1969, na de publicatie van de *Excessennota*, blijven steken. De Nederlandse politiek moest eens erkennen dat het in 1945 een fout besluit was geweest om militair in Indonesië in te grijpen. ‘We hebben geweld toegepast tegen een staat die zich onafhankelijk had verklaard. We hadden dat recht niet. De dekolonisatie had via onderhandelingen moeten verlopen.’ Pronk wilde niet met een beschuldigende vinger naar Indië-veteranen wijzen. ‘Zelfs voor de excessen zijn naar mijn mening de politici verantwoordelijk. Zij hebben die mensen gestuurd en in de gelegenheid gesteld mensenrechtenschendingen te begaan. Diezelfde politici hebben de excessen vervolgens verdoezeld.’⁴⁹

Na beide oproepen ontstond opnieuw ophef in de media. Zowel in het openbaar als achter de schermen, kregen Deetman en Pronk veel kritiek te verduren. Zo werd Deetman onmiddellijk door partijgenoot Jaap de Hoop Scheffer afgevalen. Volgens de CDA-fractievoorzitter had Deetman gesproken als Kamervoorzitter. ‘Het CDA heeft geen behoefte aan zo’n debat. We

hebben niet om het debat over Poncke Princen gevraagd en hier vragen wij ook niet om.⁵⁰ Veteranen zagen niets in zo'n debat. 'Over, maar zonder de Indië-veteranen', schreef de Federatie van Verenigingen van Indië-veteranen aan de Tweede Kamer.⁵¹

Premier Kok zei in de eerst volgende ministerraad dat Deetmans uitlatingen hem hadden geïrriteerd en dat hij hem telefonisch om uitleg had gevraagd. Wat had hij nu precies bedoeld? Deetman vertelde Kok dat het niet met vooropgezet plan was gebeurd: hij had geantwoord op een vraag van een journalist. Op de vraag van Kok wat hij nu verder van plan was, antwoordde Deetman dat hem dat nog niet voor ogen stond. Als privépersoon was hij onder de indruk geraakt van de uitspraken van Raad van Kerken, maar hij overwoog niet daar als Kamervoorzitter gevolg aan te geven.⁵²

Minister Pronk kreeg er nog harder van langs. VVD-woordvoerder Weisglas noemde zijn uitlatingen 'buitengewoon mis, een dolkstoot in de rug van veteranen'.⁵³ De Hoop Scheffer vond Pronks verhaal 'onkies tegenover de veteranen'.⁵⁴ Deze kritische woorden waren ongerijmd, omdat Pronk in het interview juist de veteranen in bescherming had genomen en de schuld bij de politici had gelegd. Ook coalitiegenoot D66, die tot dan toe kritisch over de oorlog in Indonesië was geweest, nam afstand van Pronk. Zo zei fractievoorzitter Gerrit-Jan Wolffensperger: 'Je moet niet doen alsof je de geschiedenis over kunt doen. Daar voel ik geen bliksem voor'.⁵⁵ Zijn partijgenoot Jan Hoekema had met de oproepen tot een politiek debat geen moeite, maar vond dat Pronk het 'erg fors' had aangezet en dat dit de 'tegenstellingen in kabinet en coalitie' had vergroot.⁵⁶ Dit was een juiste beoordeling, want het kabinet had de Princen-crisis van een paar weken daarvoor nog nauwelijks verwerkt.

Het pijnlijkst voor Pronk moet de kritiek van zijn partijgenoten zijn geweest. PvdA-fractievoorzitter Jacques Wallage zei in *Met het oog op morgen* dat de oorlog in Indonesië historisch gezien te veroordelen was, maar dat de Nederlanders die daar gevochten hebben, 'niet nog eens postuum in de hoek moeten worden gezet'.⁵⁷ Premier Kok zei op de persconferentie na de ministerraad dat hij Pronk 'te verstaan had gegeven dat hij dergelijke vrije uitlatingen niet al te vaak moet doen' en dat het kabinet geen enkele behoefte had aan een politiek debat over de Indonesië-kwestie.⁵⁸

Pronk was al de avond voor de ministerraad op een bijeenkomst op het Catshuis door de PvdA-bewindslieden terecht geweest. Hij had ten onrechte de indruk gewekt namens de ministerraad te spreken, maar ook waren zij het niet eens met zijn opvattingen.⁵⁹ PvdA-ministers Margreeth de

Boer en Ad Melkert vonden een debat door politici op dit moment niet zinvol. De Boer pleitte ervoor de veteranen in bescherming te nemen omdat zij van de oorlog nog steeds problemen ondervonden. 'Die hadden ook de crisis in de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog meegemaakt.' Melkert was het eens met De Boer dat 'er enige bescheidenheid past met het oordeel over wat er destijds is gebeurd'. Vicepremier Hans Dijkstal ging vol in de aanval. 'Het is opvallend hoe ondoordacht verschillende mensen zich hebben uitgelaten over de rol van Nederland in voormalig Nederlands-Indië.' De volgende keer moest Pronk deze zaken eerst in de raad bespreken. Voor een parlementair debat voelde Dijkstal niets.⁶⁰

Vijftig jaar na dato legden de oproepen van Deetman en Pronk bloot hoe ook de PvdA nog steeds worstelde met de Indische kwestie, zoals Willem Drees dat altijd noemde. Direct na Deetmans pleidooi had PvdA-Kamerlid Van Traa gezegd dat hij een debat zou toejuichen. Het was volgens hem van belang vast te stellen wat er was gebeurd 'zowel tijdens als na de oorlog toen mensen terugkwamen'. 'De PvdA', zo zei hij, 'wil nagaan hoe de verantwoordelijkheden tijdens de zogeheten politionele acties lagen en waar fouten zijn gemaakt. Het gaat er dan niet om schuldigen aan te wijzen, maar meer om alles in een voor iedereen acceptabel perspectief te zien.'⁶¹ Toen Kok en Wallage een paar dagen later zich tegen Deetman en Pronk keerden, hield Van Traa zich een tijdje onbereikbaar voor journalisten.⁶² Binnen de PvdA nam hierna alleen voorzitter Felix Rottenberg het voor Pronk op.⁶³

Uit een NIPO-enquête bleek dat een meerderheid van de Nederlandse bevolking (53 procent) niets voelde voor een nationaal debat over het optreden van Nederland in Indonesië. 35 procent vond dat er juist wel zo'n debat moest komen. Dat excuses aan Indonesië niet nodig waren vond 38 procent en wel nodig 34 procent.⁶⁴ Zo'n debat is er nooit gekomen, althans, niet in georganiseerde vorm.

HET STAATSBEZOEK IN DE TWEDE KAMER

Toen premier Kok op zijn wekelijkse persconferentie in januari 1995 bekendmaakte dat koningin Beatrix ná 17 augustus Indonesië zou bezoeken, wat, zoals gezegd, al een half jaar eerder door Lubbers III was besloten, wist het parlement nog van niets. Daarom stelde GroenLinks-Kamerlid Leoni Sipkes hierover mondelinge vragen: 'Wanneer zal Hare Majesteit inderdaad een bezoek afleggen, wat is de inzet van het bezoek, en wat gaat zij daar precies doen?'

Meestal kijkt de Kamervoorzitter rond of de vragen worden ondersteund en als dat het geval is, wordt het stenogram doorgeleid naar de betreffende bewindsman of -vrouw. Dit keer waren er fractievoorzitters die er direct wat over wensten te zeggen. PvdA'er Wallage wilde Sipkes niet het recht ontzeggen om inlichtingen te vragen, maar hij wees haar erop dat over het onderwerp al veel was geschreven en gezegd. Hoewel Sipkes niet had gevraagd om een parlementair debat over de dekolonisatie, riep Wallage toch op tot grote terughoudendheid. 'In deze Kamer heeft in 1969 een uitvoerig debat plaatsgevonden, dat heeft geresulteerd in een zeer grondig en uitvoerig wetenschappelijk onderzoek'. Hier doelde Wallage wellicht op het bronnenonderzoek waarmee tot dan toe in zeer beperkte mate iets was gebeurd. Daarnaast zei hij dat het staatsbezoek onder de verantwoordelijkheid viel van de regering en dat daarover in de Kamer gesproken kon worden als het achter de rug was. Bolkestein (VVD) viel Wallage bij en zei dat Indonesië niet om een debat had gevraagd en dat 'politici zich behoren bezig te houden met vandaag en morgen'. Wolffensperger (D66) richtte zich wel op de vraag van Sipkes en zei geen behoefte te hebben aan een debat over 'inhoud en opzet van het staatsbezoek'.⁶⁵

Een week later schreef premier Kok aan de Kamer dat hoewel Nederland in 1949 de soevereiniteit aan Indonesië had overgedragen, de regering 'reeds in een eerder stadium, namelijk bij het Akkoord van Linggadjati (25 maart 1947), de op 17 augustus 1945 uitgeroepen Republiek Indonesië de facto [had] erkend'. Sinds 1949 waren 'leden en vertegenwoordigers van de regering veelvuldig' bij de viering aanwezig geweest. 'Nederland erkent de onafhankelijkheidsverklaring van 17 augustus 1945 als een historisch vaststaand feit en geeft daar reeds sinds jaar en dag uitdrukking aan.' Hij zei dat de aanvangsdatum van het staatsbezoek op 21 augustus 'in overleg met Indonesische autoriteiten [was] vastgesteld', ofschoon Indonesië herhaaldelijk had voorgesteld dat de koningin de festiviteiten op 17 augustus zou bijwonen. 'Het spreekt vanzelf dat het Staatsbezoek aan het hedendaagse Indonesië, gezien het tijdstip, mede sterk in het teken zal staan van vijftig jaren onafhankelijkheid.'⁶⁶ In de Tweede Kamer werd na deze brief niet meer over het staatsbezoek gesproken.

Minister Van Mierlo van Buitenlandse Zaken deed dat in april 1995 wel in het discussieprogramma *Het Capitool*. Hij zei dat de 'politieacties, achteraf gezien' in zijn ogen 'de foute reactie' waren geweest. Hij maakte daarna een opmerking die tien jaar later in iets andere vorm zou terugkomen: 'In terugblik vind ik dat wij toen, in 1947 en 1948, een beetje naast de wereldge-

schiedenis stonden.' Tegelijkertijd vond hij die acties te begrijpen gelet op de tijd waarin dat besluit werd genomen. 'En het was de reactie van een wettig bewind.' Van Mierlo vond het 'niet zinvol' om excuses voor de 'politioele acties' aan te bieden. 'De Indonesiërs vragen er niet om. Wij, Nederlanders, zitten met dat verleden. Maar het verleden kun je niet achter je laten door het aanbieden van excuses.' Hij verwachtte niet dat koningin Beatrix dat in augustus zou gaan doen.⁶⁷

ROL VETERANEN EN INDISCHE NEDERLANDERS

In de regel komt de inhoud van het programma voor een staatsbezoek in samenspraak tussen staatshoofd, premier en minister van Buitenlandse Zaken tot stand. Invloed van buiten daarop is ongebruikelijk, maar niet bij het bezoek aan Indonesië. Vanaf het begin bestookten de organisaties van veteranen en Indische Nederlanders, die gezamenlijk optrokken, het departement met wensen die vaak ook werden ingewilligd. Zo wilden zij een kleine Indonesische delegatie van veteranen naar Nederland laten overkomen om de plechtigheden op 15 augustus in Den Haag bij te wonen en een bezoek te brengen aan Bronbeek. Naar analogie van het staatsbezoek aan Japan wilden veteranen aanwezig zijn bij de kranslegging door koningin Beatrix op de erevelden Menteng Pulo en Kalibata in aanwezigheid van Indonesische veteranen. De generaals Boekholt en Meines vroegen de regering of de overheid de kosten daarvan op zich wilde nemen. 'Met een dergelijk symbolisch gebaar zal waardering tot uiting worden gebracht voor de rol die de veteranen destijds hebben vervuld.' Meines en Boekholt wilden aanwezig zijn bij de ontvangst door de Nederlandse gemeenschap in Jakarta.⁶⁸ Later dienden zij nog een verzoek in om beide organisaties één extra deelnemer te laten meenemen. Beatrix had daarop geantwoord met 'uiteraard'. Ook mochten zij aanwezig zijn bij de receptie op de Hr.Ms. Van Galen in de haven van Surabaya.⁶⁹

De Indische en veteranenorganisaties hadden de nodige invloed op het programma van het staatsbezoek. Behalve dat zij hadden voorkomen dat koningin Beatrix op 17 augustus in Jakarta was, hadden zij, zo blijkt uit ambtelijke stukken, ook voorkomen dat er een krans zou worden gelegd op het graf van oud-president Sukarno in Blitar.⁷⁰ Na verloop van tijd ontstond er enige irritatie over het optreden van Boekholt en Meines. Ambtenaren meenden dat de ministers duidelijk gemaakt moest worden dat 'inmiddels aan vele wensen van de veteranen tegemoet is gekomen'. Zo merkte de ambassadeur

in Jakarta op dat de veteranen dachten dat zij onderdeel uitmaakten van het staatsbezoek. Het leek hem raadzaam dat hun 'ter voorkoming van misverstanden' werd duidelijk gemaakt dat bijvoorbeeld het bijwonen van de kranslegging moest worden beschouwd als 'raakvlakken van het programma'.⁷¹

DE TAFELREDE

Een dag voor het staatsbezoek lekte uit dat koningin Beatrix zich voor de tafelrede die zij in Jakarta zou houden, uitgebreid had laten adviseren door de historici Jan Bank, Cees Fasseur en Henk Wesseling. Zij werden uitgenodigd voor een bijeenkomst op Huis ten Bosch waar behalve Beatrix en prins Claus ook de zonen Willem-Alexander, Friso en Constantijn aanwezig waren. De hoogleraren werden 'volledig uitgebeend', zoals een van de adviseurs zou zeggen. De koningin wilde bijzonderheden weten over de periode 1945-1949 en ze vroeg of Nederland het als koloniale mogendheid slechter had gedaan dan andere landen met overzeese bezittingen.⁷²

Ondanks het grote politieke belang dat aan haar rede was verbonden, kreeg Beatrix de ruimte haar toespraak zelf te schrijven, zij het uiteraard onder verantwoordelijkheid van het kabinet. Tien jaar later vertelden Pronk en oud-directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst Hans van der Voet, die bij de gesprekken met de koningin aanwezig was geweest, in een interview met *de Volkskrant* dat koningin Beatrix in haar tafelrede aan het Indonesische volk excuses had willen aanbieden voor het extreme geweld dat Nederlandse militairen hadden gebruikt. Premier Kok zou dat toen hebben tegengehouden. Volgens Pronk was de premier 'bang voor de Nederlandse interne oppositie, zoals de veteranen'. Zowel Kok als Van Mierlo sprak destijds de lezing van Pronk en Van der Voet tegen.⁷³

Volgens Jan Bank erkende Kok, later in 1995, vertrouwelijk dat hij een verontschuldiging aan Indonesië een te verregaand gebaar had gevonden en dit niet aan de orde had willen stellen met het oog op mogelijke reacties van veteranen.⁷⁴

HET BEZOEK

Op de avond van 17 augustus vertrokken koningin Beatrix en haar gevolg naar Singapore waar zij tot maandag de 21ste bleef om te acclimatiseren, wachtend op het einde van de feesten in Jakarta. Historicus Jan Bank vormde samen met zijn vrouw en twee collega's op het plein voor het paleis van de president een 'eenzaam groepje' van toeschouwers, toen de auto's met Beatrix en prins Claus en anderen daar arriveerden. Hij zal nooit het con-

trast vergeten tussen de kilheid van deze ontvangst en de feeststemming van het publiek die hij een paar dagen eerder op dezelfde plek had meegemaakt.⁷⁵

Bij het banket, 's avonds in het paleis, sprak de koningin de rede uit waar zo lang naar was uitgezien, ook in Indonesië. Verschillende keren kreeg ambassadeur Brouwer tevoren de vraag voorgelegd of de koningin in haar speech excuses zou gaan aanbieden.⁷⁶ Medewerkers van de ambassade kregen van hoge Indonesische ambtenaren te horen dat er verschillende versies van de toespraak van president Suharto waren gemaakt, 'waarbij de vraag of in de Nederlandse toespraak sprake zal zijn van excuses, bepalend is voor de wijze van formulering'.⁷⁷

Uiteindelijk sprak de koningin geen excuses uit voor de koloniale oorlog. Uit de toon klonk iets van spijt, zonder dat dit woord werd uitgesproken. 'Nederland was aanvankelijk niet bereid het Indonesisch streven naar volledige en onmiddellijke onafhankelijkheid te accepteren. De scheiding tussen onze landen is daardoor een langdurig proces geworden, dat veel pijn

Koningin Beatrix trekt in 1995 bij haar staatsbezoek aan Indonesië aanzienlijk minder publieke belangstelling dan haar moeder in 1971. Bron: Spaarnestad Photo, foto Piet Grootendorst.

en bittere strijd heeft gekost. Wanneer wij terugblikken op deze tijd, die nu bijna vijftig jaar achter ons ligt, stemt het ons bijzonder droevig dat zovelen in deze strijd zijn omgekomen of er hun leven lang de littekens van hebben moeten dragen.⁷⁸

Bij de meeste politieke partijen in Nederland kreeg de tafelrede een gunstig onthaal. Er vielen woorden als ‘evenwichtige toespraak’, ‘voorzichtig, zoals het een vorstin betaamt’ en ‘het adequate, juiste woord droevig’. Ook was er kritiek. Publicist Rudy Kousbroek zei dat we wel deernis hebben over het leed, maar geen excuses aanbieden. ‘Wat wij de Japanners verwijten, doen wij nu zelf’.⁷⁹

Het bezoek in Indonesië verliep allesbehalve zonder strubbelingen. Een lunch met Suharto, met inbegrip van een onderhoud onder vier ogen van de staatshoofden, ging niet door. Een audiëntie een paar dagen later viel veel korter uit dan aanvankelijk gepland. Bij de kranslegging van de koningin op de erebegraafplaats Menteng Pulo zouden behalve de meegerisde Nederlandse veteranen ook Indonesische oudgedienden aanwezig zijn, maar laatstgenoemden bleven weg, om onopgehelderde redenen. Minister Van Mierlo zou er ook bij zijn, maar hij raakte verstrikt in het verkeer omdat hij slechts één motoragent bij zich had en die kreeg motorpech.

Meegerisde Nederlandse verslaggevers waren na afloop unaniem in hun oordeel dat het staatsbezoek op een pijnlijke mislukking was uitgelopen. ‘Nederland is verpletterend vernederd in Indonesië’, zo kopte *NRC Handelsblad*.⁸⁰ Toen Beatrix in 2013 troonsafstand deed, herinnerde *De Telegraaf* eraan hoe het bezoek aan Indonesië door de ‘kille ontvangst’ en de ‘reeks pesterijen’ het absolute dieptepunt werd van al haar staatsbezoeken.⁸¹ Een analyse van de Indonesische kranten door onderzoeker Jeroen Peeters wees uit dat ook Indonesische journalisten het Nederlandse bezoek een mislukking hadden gevonden. Zij schreven het fiasco volgens Peeters toe aan het feit dat Nederland en de koningin de viering op 17 augustus zo opzichtig aan zich voorbij hadden laten gaan.⁸²

Begin oktober 1995 verklaarde minister Van Mierlo in de ministerraad – gezien de feiten eigenlijk verbijsterend – dat het bezoek ‘buitengewoon succesvol’ was geweest. De Indonesische minister van Buitenlandse Zaken Atalas was dat, zo zei hij, met hem eens geweest. Zeer verbolgen was Van Mierlo over de ‘negatieve wijze’ waarop journalisten over het staatsbezoek hadden bericht en hoe zij ‘futiliteiten hadden uitvergroot’. ‘Er is daar ter kwade trouw gehandeld en ik wil hen hierop aanspreken’. Vicepremier Dijkstal raadde hem dit laatste ten zeerste af.⁸³

CONCLUSIE

Sterker dan ooit tevoren kwamen in de aanloop naar de vijftigste verjaardag van de Indonesische onafhankelijkheid en een mogelijk staatsbezoek in 1995 vragen op over het ontstaan van de Republiek Indonesië, de legitimiteit van de dekolonisatieoorlog en het daarbij gebruikte excessieve geweld. Deze begonnen bij christelijke organisaties en dagbladen en werden overgenomen door een enkele politicus zoals Jan Pronk en Wim Deetman.

Hoewel er vergevorderde plannen waren om koningin Beatrix aanwezig te laten zijn bij de vijftigste jaarfeest van de onafhankelijkheid, ging dit door zware druk niet door. Uiteindelijk werden de mogelijk gekwetste gevoelens van Indië-veteranen en Indische Nederlanders bij een bezoek op 17 augustus door de regering belangrijker gevonden dan een royaal gebaar in de richting van Indonesië, dat verschillende keren had laten blijken dat hogelijk op prijs te stellen. Het lijkt duidelijk dat premier Kok de koningin in haar speech geen ruimte heeft gelaten om excuses aan te bieden, dit met het oog op de gevoelens van veteranen en Indische Nederlanders.

18.

De verkeerde kant van de geschiedenis

Na het teleurstellend verlopen bezoek van Beatrix aan Indonesië werd het rond de oorlog in dat land relatief stil. De periode 1945-1949 had bijna een jaar vol in de aandacht van de media gestaan. Na augustus 1995 leek er een verzadiging in te treden. Voor de veteranen gebeurde er weinig waarover zij zich verbolgen konden voelen. Velen, onder wie minister Van Mierlo, dachten dat het boek van de oorlog was gesloten. 'Eindelijk zijn de postkoloniale trauma's eruit.'

Dat veranderde pas in 2005. Minister van Buitenlandse Zaken Bernard Bot (CDA) werd niet alleen de eerste Nederlandse bewindspersoon die op 17 augustus het onafhankelijkheidsfeest bijwoonde, maar sprak daar ook uit dat zijn land in de periode 1945-1949 'aan de verkeerde kant van de geschiedenis' had gestaan. Hoe kwam deze doorbraak tot stand en wat betekende zij voor de verwerking van de oorlog?

BERNARD BOT

Het bleef over de dekolonisatieperiode in Nederland stil totdat er weer een jubileum van de onafhankelijkheid van Indonesië in beeld kwam. Tijdens een Kameroverleg met minister Bot in februari 2005 informeerde PvdA-woordvoerder Bert Koenders of er niet iemand van het kabinet-Balkenende bij dat feest in Jakarta aanwezig kon zijn. Hoewel de andere partijen daar niet op reageerden, herinnerde deze opmerking Bot aan een voornemen dat hij bij zijn

aantreden als minister in 2003 had gemaakt. 'Indonesië is mijn geboorteland en toen ik minister werd, was het in het reine komen met de dekolonisatie een van de dingen waarvan ik dacht: dat is unfinished business waar ik wat mee moet.'²

Dat voornemen had veel te maken met zijn jeugd in voormalig Nederlands-Indië. Bot werd in 1937 in Batavia geboren als zoon van een topambtenaar, Theo Bot, die later als staatssecretaris was belast met het beleid rond Nieuw-Guinea. Samen met moeder en twee zussen bracht hij ruim drie jaar door in het interneringskamp Tjideng, terwijl zijn vader verschillende werkcampen in Birma en Siam overleefde. Bot had nog levende herinneringen aan de Indonesische revolutie van 1945. Na een angstig verlopen ontmoeting met een groep vrijheidsstrijders besloot de familie om terug te keren naar Nederland.³

Zijn vader zei aan de eettafel vaak dat hij de wensen van de nationalistten begreep en dat hij op de vorming van een unie hoopte. Een voorstander van militair ingrijpen was hij niet, maar de berichten over geweldsexcessen geloofde hij niet. 'Mijn vader had veel vertrouwen in onze jongens, die deden geen lelijke dingen zonder provocatie.' De Hueting-affaire en de *Excessennota* ervoer Bot als een schok en hij stelde zich de vraag: waarom deden die soldaten dat? 'Om

Bernard Bot staat op 17 augustus 2005 in het Presidentieel Paleis in Jakarta journalisten te woord. In zijn toespraak had hij verklaard dat Nederland in de periode 1945-1949 aan de verkeerde kant van de geschiedenis had gestaan. Bron: Reuters, foto Emmy Nuraheni.

recht en orde te herstellen en natuurlijk gebeuren er dan vervelende dingen. Ik vond toen nog dat Nederland aan de goede kant van de geschiedenis stond.⁴ Toen hij in 2003 minister werd, had hij die mening inmiddels herzien. De situatie was echter om vele redenen niet ideaal voor het maken van een gebaar. De verhouding tussen de landen was na het rampzalig verlopen staatsbezoek in 1995 bekoeld. Zo had Indonesië een visumplicht voor Nederlanders ingevoerd. In Aceh werd stevig gevochten tussen de regeringstroepen en separatistische strijdkrachten waarover in Nederland kritische Kamervragen werden gesteld. Onderhandelingen over de verkoop van korvetten aan de Indonesische marine verliepen moeizaam vanwege de voorwaarde dat die niet mochten worden ingezet op plekken waar mensenrechten werden geschonden.⁵

‘Op kousenvoeten’ besloot Bot om bij zijn eigen partij CDA en coalitiepartners VVD en D66 te informeren hoe zij tegen een eventueel bezoek aan het feest in Jakarta aankeken. Zij stelden zich niet onmiddellijk afwijzend op. De volgende stap zette Bot tijdens zijn bezoek in 2004 aan Aceh, dat kort daarvoor door een tsunami was getroffen. Daar legde hij zijn plan voor aan minister Hassan Wirajuda die enthousiast reageerde en een uitnodiging voor de viering toezegde.⁶

In het kabinet lag de kwestie echter gevoelig. De meerderheid voelde er, herinnert Bot zich, niets voor om ‘Indië-veteranen en Indische Nederlanders tegen zich in het harnas te jagen’. Steun kreeg hij van Henk Kamp (Defensie, VVD), maar vooral van Laurens Jan Brinkhorst (Economische Zaken, D66) die evenals Bot een Indische familiegeschiedenis heeft. Brinkhorst vond dat Nederland deze gelegenheid moest aangrijpen. ‘Anders moeten we weer tien jaar wachten.’⁷ CDA’er Cees van der Knaap, die als staatssecretaris van Defensie contacten onderhield met de veteranen, had de grootste moeite met deze stap. Hij zat niet te wachten op een herhaling van de onrust en het rumoer die tien jaar eerder rond het visum van Princen was ontstaan. Van der Knaap vreesde de electorale repercussies die dat voor het CDA zou kunnen hebben.⁸ Niettemin liet hij in de loop van 2005 de kopstukken van de veteranenbeweging benaderen en hun de situatie uitleggen. Langzaam kreeg hij uit die hoek steun voor het bezoek van Bot op die datum. ‘Lichtelijk *contre coeur* gaf Van der Knaap zijn verzet tegen het plan op.’⁹

Met Balkenende en vicepremier Rita Verdonk (VVD) besprak Bot medio 2005 wat de eventuele consequenties konden zijn van het meemaken van de viering en de speech. ‘We hebben de juridische problemen onder ogen gezien. Als je zegt dat Nederland augustus 1945 aanvaardt, dan betekent dat, dat ons leger in de periode 1945-1949 op vreemd grondgebied is geweest en

dat je dan verantwoordelijk bent voor alle daden die daar hebben plaatsgehad, inclusief het excessief geweld.’ Premier Kok stelde in 1995 dat Nederland al met het Akkoord van Linggadjati uit 1946 Indonesië de facto vanaf 1945 had erkend. ‘De Indonesiërs voelden dat heel anders. In hun ogen was dat gebaar door Nederland nooit gemaakt.’ Het werd bovendien een aanvaarding van 17 augustus als geboortedatum en niet een erkenning, omdat dat laatste al was gedaan op 27 december 1949. ‘Juristen legden uit dat je een erkenning niet meer kon terugdraaien. We hebben erkend dat de erkenning op die datum onjuist was.’¹⁰ Balkenende en Verdonk gingen akkoord met het plan van Bot. De speech die hij op 17 augustus 2005 in Jakarta hield, heeft hij niet aan het kabinet laten lezen. ‘Dat was mijn verantwoordelijkheid. Wel heb ik hun verteld wat de strekking was: de aanvaarding van 17 augustus 1945 en het gebruik van de uitdrukking “de verkeerde kant van de geschiedenis”’¹¹

Dat minister Bot persoonlijk aanwezig zou zijn bij de viering in Jakarta werd eind juli 2005 bekendgemaakt. Dat was groot nieuws en het eerste wat journalisten deden, was veteranen bellen. Minne Vis, voorzitter van de Vereniging Oud Militairen Indië- en Nieuw Guineagangers (VOMI), was niet enthousiast over het bezoek. Kort daarvoor had ‘iemand op hoog niveau’ hem benaderd met de vraag wat zijn achterban daarvan zou vinden. Hij had hem verteld dat zij er ‘niet gelukkig’ mee zouden zijn. ‘Wij houden vast aan 1949 als het jaar van de Indonesische onafhankelijkheid. Wij waren daar volkomen legaal en ten behoeve van de bevolking. We hebben orde en vrede gehandhaafd in een land dat gerampokt was.’ Maar van verzet tegen het bezoek zou volgens Minne Vis geen sprake zijn.¹²

Secretaris Theo van Alst van de Vereniging Oud-Strijders (VOS) verwachtte dat dit ‘niet veel trammelant’ zou veroorzaken bij de leden. ‘Persoonlijk heb ik daar niet zo’n moeite mee. Het is al zo lang geleden. En vergeet niet: wij lopen allemaal tegen de tachtig. Dat maakt je wat berustender.’¹³ H.M. Vos, secretaris van de Vereniging Nederlands Nieuw-Guinea Militairen, stelde zich op dezelfde manier op. ‘Met de stap die Bot nu zet heb ik geen problemen, zoals ik destijds dat wel had met de actie van Van Mierlo. Als oud-strijders zijn we soms rancuneus, maar dat zijn we niet ten aanzien van Indonesië en ook niet over Bot.’¹⁴

Uit een rondgang die de Wereldomroep langs de buitenlandwoordvoerders in de Tweede Kamer maakte, bleek niemand overwegende bezwaren te hebben tegen de aanwezigheid van de minister op 17 augustus in Jakarta. Alle partijen wilden de discussie over de onafhankelijkheidsdatum afsluiten.¹⁵ PvdA-Kamerlid Koenders toonde zich het meest uitgesproken.

‘Eindelijk erkent Nederland ruimhartig de onafhankelijkheidsdatum.’ Bot beschikte volgens hem over twee voordelen waardoor hij nu de reis kon maken. ‘Het eerste is een beetje cynisch: hij zat zelf als jongen in een jappenkamp. Ten tweede: hij heet geen Van Mierlo.’¹⁶ VVD-Kamerlid Hans van Baalen accepteerde de stap van Bot, maar zei daarbij: ‘Ik leg de speech van de minister wel zo uit dat de Nederlandse regering tegelijkertijd de oud-strijders in ere houdt.’¹⁷

DE SPEECH

Toen het kabinet aanvaardde dat het Nederlandse leger daar niet had moeten zijn, was het aan Bot om dat te verwoorden. Hij kreeg daarbij hulp van zijn vaste speechschrijver Norbert Both. ‘Het was een coproductie. Ik weet niet meer zeker wie nu met de bewoording “wrong side of history” kwam, hoogstwaarschijnlijk Norbert. Onze conclusies wilden we heel helder neerzetten, niet om de hete brij heen draaien.’¹⁸

Er kwamen uiteindelijk twee speeches. Minister Bot was namelijk ook uitgenodigd om een toespraak te houden voor de bezoekers van de jaarlijkse herdenking van 15 augustus in het toenmalige Haagse Congresgebouw waar altijd veel veteranen en oud-Indiëgangers naartoe komen. Bot was gespannen voor die bijeenkomst. Hij zag het als een lakmoesproef. ‘Als er gejoeld gaat worden, zo dacht ik van tevoren, dan moeten we de speech in Jakarta maar afzwakken of bepaalde termen vermijden.’¹⁹ Hij begon zijn verhaal met zijn herinneringen als kind in het kamp Tjideng waar hij samen met zijn moeder zat, de angsten die hij daar had, de honger. Hij vertelde over de bevrijding, het weerzien met zijn vader die aan de Birmaspoorlijn had gewerkt, de terugkeer in Nederland en de koude douche die daar wachtte. ‘Het was moeilijk uit te leggen wat wij hadden ondergaan.’ Zo wist iedereen in de zaal dat Bot één van hen was.

In het tweede deel onthulde de minister wat hij twee dagen later in Jakarta zou gaan zeggen. ‘Om de relatie tussen Indonesië en Nederland verder te intensiveren is het behulpzaam om wat er nog resteert aan oud zeer weg te nemen [...]. Op 17 augustus zal ik ons land vertegenwoordigen bij de Indonesische herdenking van de op 17 augustus uitgeroepen onafhankelijkheid. Ik zal aan het Indonesische volk uitleggen dat mijn aanwezigheid mag worden gezien als een politieke en morele aanvaarding van die datum. [...] Aanvaarding in morele zin betekent ook dat ik mij zal aansluiten bij eerdere spijtbetuigingen over de pijnlijke en gewelddadige scheiding der wegen van Indonesië en Nederland. [...] Door de grootschalige inzet van militaire mid-

delen kwam ons land als het ware aan de verkeerde kant van de geschiedenis te staan.’²⁰ Vanuit de zaal klonk er applaus.²¹

OP 17 AUGUSTUS IN JAKARTA

Twee dagen later, tijdens een plechtigheid op het ministerie van Buitenlandse Zaken in Jakarta, hield Bot in het Engels zijn toespraak die in grote lijnen overeenkwam met die welke hij in Den Haag had uitgesproken. ‘Through my presence the Dutch government expresses its political and moral acceptance of the Proklamasi, the date the Republic of Indonesia declared independence. [...] In retrospect, it is clear that its large-scale deployment of military forces in 1947 put the Netherlands on the wrong side of history. The fact that military action was taken and that many people on both sides lost their lives or were wounded is a harsh and bitter reality especially for you, the people of the republic of Indonesia. [...] On behalf of the Dutch government, I wish to express my profound regret for all that suffering.’²²

Van Indonesische zijde werd uitgesproken positief gereageerd op de toespraak. ‘Wij verwelkomen deze daad, die de weg opent naar een meer toekomstgerichte verhouding’, zei minister Hassan Wirajuda. ‘Wij hebben nooit gevraagd om verontschuldiging, dat is naar onze mening een zaak van het collectief geweten van het Nederlandse volk.’ Een woordvoerder van president Yudhoyono noemde het ‘een grote stap voorwaarts, die een positieve invloed zal hebben op de Indonesisch-Nederlandse betrekkingen.’²³ Deze reacties ondersteunden de stelling dat Indonesiërs niet om een verzoenend gebaar wilden vragen, maar het wel op prijs stelden.

Een dag na de viering van 17 augustus ontstond binnen de VVD-fractie iets van twijfel over het optreden van minister Bot. In Kamervragen stelden Van Baalen en Jelleke Veenendaal dat de minister met het betuigen van spijt over het militaire optreden ‘onrecht’ had gedaan ‘aan de inzet van onze militairen’ en de gebeurtenissen van 1945-1949 had miskend. Vond de minister ook dat de veteranen ‘alle erkenning’ dienden te behouden voor de ‘grote en oprechte inspanningen’ die zij zich destijds hadden getroost?²⁴ Bot antwoordde die vraag bevestigend. Zijn uitspraken moesten niet worden opgevat ‘als kritiek’. ‘Ik heb groot respect voor de Nederlandse militairen die destijds in opdracht van de regering hun militaire plicht vervulden.’²⁵

CONCLUSIE

Het was voor het eerst dat organisaties van Indië-veteranen en Indische Nederlanders zich bereid toonden tot enige inschikkelijkheid inzake een

kritische herwaardering van de dekolonisatie en de in Indonesië gevoerde oorlog. Ze stonden niet te juichen, maar zagen wel de onvermijdelijkheid in van de stappen van minister Bot.

Het aanvaarden van 17 augustus 1945 als begindatum van de Republiek Indonesië was een belangrijke stap in de verwerking van de oorlog in Indonesië. Dat geldt evenzeer voor de erkenning van de Nederlandse regering dat het gedurende de jaren 1945 tot en met 1949 geen moreel recht had gehad om met militaire middelen de onafhankelijkheid van Indonesië tegen te houden. Een duidelijke spijtbetuiging over het gepleegde extreme geweld bleef nu nog achterwege.

Door zijn persoonlijke achtergrond en zijn diplomatieke optreden, was Bot de juiste man op de juiste plaats. Hij won het vertrouwen van alle partijen die er in deze kwestie toe deden, maar deed dat omzichtig en buiten de publiciteit om. Dit vormde een contrast met het staatsbezoek van Beatrix in 1995 waarbij de discussie in het openbaar werd gevoerd en betrokken partijen de hakken in het zand zetten. Vormden zijn uitspraken een streep onder een pijnlijke rekening en 'het laatste hoofdstuk van Nederlands koloniale geschiedenis,' zoals Bot stelde in zijn memoires?²⁶ Hierin kreeg hij ongelijk, zoals in de volgende hoofdstukken zal blijken.

19.

Rawagede in de rechtbank

In de vroege ochtend van 9 december 1947 vielen tachtig tot negentig Nederlandse militairen het West-Javaanse dorpje Rawagede binnen tijdens hun zoektocht naar een plaatselijke opstandelingenleider. Bij die actie werd een zeer groot aantal mannelijke burgers gedood. Ten minste honderdtwintig, maar mogelijk veel meer werden ter plekke geëxecuteerd. De berichtgeving in Nederland over deze gebeurtenis was destijds vertekend. Het duurde uiteindelijk meer dan zestig jaar voordat de staat deze geweldsdaden erkende. Dat was het gevolg van een rechtszaak die enkele nabestaanden van omgekomen Indonesiërs in 2005 waren gestart. Zij stelden de staat aansprakelijk voor het geweld en vorderden genoegdoening. De rechter kende de vordering in 2011 toe en dwong de staat tot het maken van excuses.

In dit hoofdstuk komt aan de orde op welke wijze de kennis over het bloedbad bij Rawagede zich sinds 1947 heeft ontwikkeld en wie daarin een rol hebben gespeeld. In welke mate was de verwerking van Rawagede symptomatisch voor de verwerking van de oorlog in Indonesië in zijn algemeenheid? Wat was de betekenis van de rechtelijke uitspraak in 2011 voor de manier waarop Nederland zich tot dan verhiel tot de periode 1945-1949?

Nabestaande Anti Rukiyah (midden) bezoekt op 15 september 2011 met familieleden het graf van haar echtgenoot bij het monument in Balongsari (Rawagede). Bron: AFP, foto Romeo Gacad.

WAT ER OP 9 DECEMBER 1947 GEBEURDE

Vanaf het begin van de Indonesische Revolutie was het regentschap Krawang (het huidige Karawang), niet ver van Jakarta op West-Java, waarin ook het dorpje Rawagede (nu Balongsari) ligt, een onrustig gebied. Behalve het Nederlandse en Indonesische leger waren daar ook verschillende milities actief. Medio 1947 veroverden Nederlandse troepen met de eerste 'politieactie' wel het gebied, maar het uitschakelen van de milities lukte niet. Zeker niet toen deze onder één dak samenkwamen in de Jakarta-brigade, ook wel de 17 augustus Divisie genoemd. Deze brigade gebruikte veel geweld tegen Nederlandse militairen, Indonesische ambtenaren in Nederlandse dienst, Chinezen en andere Nederlands gezinde groepen. Het ging om onder meer ontvoeringen, intimidaties en moordaanslagen. Het leger kreeg moeilijk vat op deze beweeglijke eenheden.¹

Vanaf december 1947 paste het Nederlandse leger ook hier contraguerillamethoden toe, mede op aandringen van generaal Spoor, om meer grip op het gebied te krijgen. Krawang stond bekend als 'onze rijstschuur' en bovendien waren er andere economische belangen. Van de 28 rubberplantages die vanaf de herovering weer in Nederlandse handen waren, waren er eind 1947 nog maar drie in bedrijf. Het bataljon van de Koninklijke Landmacht dat daar actief was, kreeg versterking van andere legeronderdelen. Kleine elite-eenheden kregen opdracht kampongs te doorzoeken en (vermeende) opstandelingen te arresteren.²

Op 9 december werden dienstplichtige militairen van de derde compagnie van het KL bataljon 3-9 RI ingezet bij een zuiveringsactie die onder meer tot doel had de plaatselijke leider Lukas Kustario te arresteren die zich naar verluidt ophield in het dorpje Rawagede. Pakweg negentig militairen omsingelden de kampong. Volgens het verslag van bataljonscommandant R. Boer werd deze eenheid vanaf de rand van het dorp 'meermalen beschoten'. Daarop vuurden de Nederlanders terug waarbij 'meerdere bendeleden gedood' werden en 'de rest' een poging deed om te vluchten. Deze mannen werden doodgeschoten door militairen die bij de omsingeling betrokken waren. Boer rapporteerde dat in totaal 150 'vijandelijke strijders' werden gedood en acht man gevangen waren genomen.³

Of het aantal dodelijke slachtoffers inderdaad tot 150 beperkt bleef, valt inmiddels niet meer met zekerheid vast te stellen. In het licht van de aantoonbare onjuistheden die Nederlandse autoriteiten later over deze dag naar buiten hebben gebracht, kunnen bij dit getal vraagtekens worden gezet.⁴ In de loop der jaren hebben verschillende partijen verschillende aantallen naar voren ge-

schoven. Een veteraan vertelde in een radioreportage in 1983 dat hij ‘honderden mensen het dorp zag ontvluchten’ die allemaal werden doodgeschoten.⁵ In de tv-documentaire die RTL5 in 1995 uitzond, verklaarden getuigen dat er op die dag 431 mannen waren gedood.⁶ De imam van Rawagede stelde dat er 433 mannen waren omgebracht. Het is de vraag hoe die aantallen corresponderen met het inwoneraantal van Rawagede dat niet boven de 500 uitkwam. Vaststaat immers dat de vrouwen en kinderen van dit dorp gespaard zijn gebleven. Waren er wellicht opstandelingen van buiten in het dorp aanwezig? Een zeker zo belangrijke vraag is of het wel strijders waren die werden omgebracht. Een VN-commissie die een paar weken later het voorval onderzocht, concludeerde dat er aan Nederlandse zijde niemand gewond raakte of werd gedood en dat bij de doden en gewonden aan Indonesische kant geen enkel wapen werd aangetroffen.⁷ Dit laatste kan erop duiden dat het burgers waren.

Dit optreden van het Nederlandse leger werd onderzocht door de VN-commissie, nadat de Republiek op 24 december 1947 bij de VN aangifte had gedaan van de ‘killing of more than 300 civilians and the wounding of 200 other civilians.’⁸ Deze commissie bestond uit een Belg, een Australiër, een Amerikaan en een secretaris. Het is de meest neutrale bron over het geweld bij Rawagede die beschikbaar is. De commissie concludeerde dat het optreden van Nederland ‘deliberate and ruthless’ was geweest en dat de massamoord was bedoeld als een doelbewuste afschrikkingsmanoeuvre.⁹ Over het aantal slachtoffers deed ze geen uitspraak.

Nederland zag zich gedwongen om op de beweringen van de Indonesische regering te reageren. Het stelde dat er 150 strijders waren omgekomen en dat er in het vuurgevecht ‘enige onschuldige personen’ waren gesneuveld. Ontkend werd dat er sprake was geweest van executies. Toegegeven werd dat er ‘acht tot tien’ huizen waren platgebrand.¹⁰ Daarmee werd de zaak als afgesloten beschouwd. De verantwoordelijke commandanten, R. Boer en F. Wijnen, werden niet vervolgd. Legercommandant Spoor was ervan overtuigd dat Wijnen veroordeeld zou worden als hij voor de rechter moest verschijnen en hoewel de kwestie hem zwaar op de maag lag, liet hij de zaak lopen. Samen met procureur-generaal Felderhof constateerde hij dat de ‘vreemde (buitenlandse) inmenging en belangstelling’ inmiddels waren verdwenen, wat ruimte gaf deze zaak stilletjes af te voeren. Tevens waren ze bezorgd om Wijnen's carrière en konden ze begrip opbrengen voor de situatie waarin de majoor zich op dat moment in Rawagede had bevonden. Felderhof vergeleek de affaire met het optreden van Westerling in Zuid-Sulawesi, die tenslotte ook niet was vervolgd.¹¹

RAWAGED E IN DE MEDIA

Tot ongenoegen van Nederland nam op 16 december 1947 het Indische dagblad *De Nieuwsgier* een bericht over van het Republikeinse blad *Berita Indonesia* dat meldde dat er een 'grote schoonmaak' was gehouden in Rawagede waarbij 312 mensen waren gedood.¹² De autoriteiten in Batavia gaven daarop een persbericht uit waarin zij stelden dat onderzoek had uitgewezen dat het dorp de brandhaard was van terreur van bendes die in Krawang actief waren. 'Deze kampong werd afgesloten en de daar aanwezige bende opende het vuur op de Nederlandse troepen. 150 van hen werden neergelegd en 8 werden er gevangen genomen.'¹³ Dit persbericht, en niet die van de Republikeinen, haalde de kranten in Nederland.¹⁴ De nadruk lag op de lezing die Batavia van de gebeurtenissen gaf: 'Nederlanders braken terreur van republikeinse benden'.

In 1969 gaf de vermelding van de Rawagede-affaire in de *Excessennota* alleen *Trouw* en *Het Vrije Volk* aanleiding tot korte berichten, de twee kranten die zich het meest kritisch over die nota hadden uitgelaten. Van de zeer beknopte gegevens in de nota namen zij over dat de actie in het dorp in totaal aan 150 Indonesiërs het leven had gekost en dat '± 20' mannen 'zonder vorm van proces' waren geëxecuteerd.¹⁵ Hoe deze gegevens in de nota terecht zijn gekomen is niet bekend, omdat in de archiefbescheiden van de samenstellers niets over Rawagede is vermeld.¹⁶ Later erkende de hoofdauteur van de *Excessennota*, Cees Fasseur, dat er door de grote haast wellicht een fout bij het overschrijven was gemaakt, zodat er 20 stond in plaats van 120. Dat hij dat getal opzettelijk naar beneden had bijgesteld, sloot Fasseur uit. Volgens hem werd op hem van hogerhand geen enkele druk uitgeoefend om mogelijk pijnlijke uitkomsten te verzachten. 'Ik kon helemaal mijn eigen gang gaan.'¹⁷

De eerste journalist die serieus aandacht besteedde aan de tragedie in Rawagede was Jaap Vermeer. Voor de KRO maakte hij in 1983 een serie van vijf radioprogramma's met de titel *De kleine oorlog*.¹⁸ Hij sprak met militairen die zeiden dat zij destijds vluchtende mensen hadden doodgeschoten en krijgsgevangenen hadden mishandeld en gemarteld. De geïnterviewden gaven toe pas later tot het besef te zijn gekomen dat het 'eigenlijk oorlogsmisdaden waren'. *Het Vrije Volk* schreef als enige krant over deze productie. Vermeer zei in deze krant dat hij met zijn serie geen militairen had willen beschuldigen. 'Het ging er om de omstandigheden duidelijk te maken waaronder ze werken moesten.'¹⁹ Daarop kwamen brieven binnen van boze veteranen, die door hoofdredacteur Herman Wigbold werden

beantwoord.²⁰ Vermeer kreeg in totaal zo'n honderd reacties op zijn serie. 'Er zijn natuurlijk hele boze mensen geweest, vooral in het begin. Ik kon er 's nachts niet van slapen.'²¹

Het duurde vervolgens elf jaar voordat Rawagede weer breed in de media kwam. Een door nachtmerries gekwelde Indië-veteraan luchtte in 1994 zijn hart in het anoniem verschenen vlugschrift *Wamel – Rawa Gedeh* dat in het Gelderse dorpje Wamel verspreid werd.²² Uit dit dorp waren vele soldaten van de derde compagnie afkomstig. In het vlugschrift vroeg de veteraan aandacht voor de slachting die militairen in Rawagede hadden aangericht. Dit leidde tot een uitzending van het IKON-programma *Vesuvius*, waarin voormalige soldaten van de derde compagnie ontkenden dat 'er op grote schaal oorlogsmisdaden' waren gepleegd.

Wellicht was dit programma de aanleiding voor de reportage die de journalisten Karin van Coeverden en Alfred Edelstein een paar maanden daarna voor RTL5 maakten. Deze uitzending zorgde ervoor dat de Rawagede-affaire voor het eerst bij brede lagen van de Nederlandse samenleving bekend werd. Nog voordat het halfuur durende programma op 15 augustus 1995 was uitgezonden, publiceerden bijna alle kranten hierover. Hierop volgden snel reconstructies van 9 december 1947, interviews en commentaren waarbij niet zelden de term 'het Nederlandse My Lai' viel, een verwijzing naar het door Amerikaanse militairen in 1968 aangerichte bloedbad in een Vietnamees dorpje.²³ De enorme media-aandacht had veel te maken met de timing van de uitzending, een week voor het staatsbezoek van koningin Beatrix aan Indonesië. In de documentaire kwamen vijf dorpsbewoners aan het woord plus de destijds gezochte opstandeling Lukas Kustario. Het explosieve van de uitzending zat mede in het aantal dodelijke slachtoffers dat Kustario noemde: 431.

Wat volgde was een herhaling van wat bij Hueting in 1969 en bij De Jong in 1987 gebeurde. Kamerleden waren geschokt over de uitzending. Jan Dirk Blaauw (VVD) en Guikje Roethof (D66) lieten weten een onderzoek te willen. Zij vroegen zich af hoe dit 'in de doofpot is gestopt'. Het was opvallend genoeg PvdA'er Van Traa die nieuw onderzoek niet nodig vond.²⁴ Ook werden de veteranen om hun mening gevraagd. Ted Meines van het Veteranen Platform zei dat er 'beslist geen sprake is van oorlogsmisdaden'.²⁵ Jan Dijkema van de VOMI vond dat RTL5 het aantal van 431 slachtoffers niet goed kon verantwoorden. 'Wat is de bedoeling van zo'n tv-documentaire als de historische werkelijkheid niet goed kan worden achterhaald?'²⁶

In de dagen hierna werd bij het aantal van 431 slachtoffers van vele kanten vraagtekens gezet. *NRC Handelsblad* publiceerde een artikel waarin de markers werd verweten klakkeloos een Indonesische raming te hebben geaccepteerd.²⁷ Die verklaarden dit niet zelf te hebben onderzocht. 'Als zij zeggen dat het er 431 zijn, waarom zouden wij dat dan in twijfel trekken?'²⁸ Over het aantal slachtoffers is nog altijd geen consensus.

HISTORICI

In wetenschappelijke kring kwam de belangstelling voor Rawagede laat op gang. In de eerste druk van *Ontsporing van geweld* van Van Doorn en Hendrix dat in 1970 verscheen, ná de *Excessennota* waarin al de 150 slachtoffers werden genoemd, bleef dit voorval onvermeld. In de tweede druk, die begin 1984 uitkwam, duiden de schrijvers het 'incident' kort aan als het 'Nederlandse My Lai'. Zonder uit te leggen wat er op 9 december 1947 in Rawagede was gebeurd, kenschetsten zij dit als een geïsoleerd geval dat niet representatief was voor de andere excessen gepleegd in Indonesië.²⁹

Robert Cribb vermeldde het voorval in Rawagede niet in zijn boek *Gangsters and Revolutionaries* uit 1991, als hij de in december 1947 nabij Krawang op gang komende Nederlandse contraguerrilla beschrijft.³⁰ Eerdere verwickelingen daar beschreef hij wel zeer gedetailleerd. Historicus De Moor noemde het in zijn boek over Westerling een 'hardhandige overval' waarbij het dorp werd gezuiverd en 'enkele tientallen arrestanten na verhoor ter plekke werden doodgeschoten. Het was een meer dan krachtig openings-salvo van de campagne in Krawang.'³¹

De eerste historicus die diepgaand onderzoek deed naar wat er zich op 9 december in Rawagede had afgespeeld, was Harm Scholtens die in 2007 zijn doctoraalscriptie aan dit onderwerp wijdde. Aanleiding hiervoor was de korte vermelding hiervan in de *Excessennota*. 'Ik vond het vreemd, 150 doden maken, twintig man liquideren en niet één wapen vinden. Dit zaakje stonk', zo zei de archivaris in een interview in 2008.³²

In zijn scriptie beschreef Scholtens de voorgeschiedenis van de militaire actie zoals de onrust die er in Krawang vanaf de capitulatie van Japan heerste en de vergeefse pogingen van het Nederlandse leger om dat gebied onder controle te krijgen. Van groot belang was zijn vondst van een verslag van officier R. Boer dat tot dan strikt geheim was gehouden.³³ Daarin werd het doel van de actie vermeld: 'ruim weerstand Rawagede op'. Daarnaast stond: 'Men heeft toen 8 à 9 maal een troep van ± 12 man ter plaatse geëxecuteerd' en 'Tenslotte is er nog een groepje van 7 á 10 personen geëxecuteerd'. De

opsteller meldde dat ‘in alle gevallen de nodige waarborgen genomen zijn dat men geen “goede” elementen in de executies betrok.’ Tot slot stelde het verslag dat majoor Wijnen van hogerhand opdracht had gekregen om bij de VN-commissie ‘de juiste toedracht [te] moeten verzwijgen’.³⁴ Voorts liet Scholtens aan de hand van correspondentie zien hoe legerleider Spoor en procureur-generaal Felderhof onderling tot het besluit kwamen de affaire-Rawagede verder niet naar buiten te brengen en de zaken tegen de verantwoordelijke commandanten Boer en Wijnen te seponeren.³⁵

Het onderzoek in het Nationaal Archief verliep met horten en stoten omdat Scholtens regelmatig te horen kreeg dat dossiers niet beschikbaar waren. Voor het cruciale dossier waarin het geheime verslag zat van de militaire actie, moest er een verklaring komen dat het bestemd was voor wetenschappelijk onderzoek. Toen de scriptie af was, benaderde hij tevergeefs alle grote uitgeverijen in Nederland met de vraag of zij dit wilden uitgeven. Niemand zag hier een belangwekkend boek in.³⁶ De scriptie kreeg enige bekendheid toen ze bij de Nationale Scriptieprijs tweede werd. Zij vormde vanaf 2008 belangrijk bewijsmateriaal in de rechtszaak die nabestaanden van Rawagede-slachtoffers tegen de staat aanspanden.

POLITIEK

De regering in Den Haag was vanaf het moment dat de VN-Commissie van Goede Diensten op Java eind december 1947 werd ingeschakeld, op de hoogte van de affaire-Rawagede. Zo vroeg minister van Overzeese Gebiedsdelen Jonkman op 31 december tijdens een bijeenkomst aan legercommandant Spoor wat hij nu moest denken van de ‘verwickelingen waar het leger af en toe in raakt’, zoals Zuid-Sulawesi, Bondowoso en ‘het afmaken van gevangenen in de Z. Preanger’, waarmee hij Rawagede bedoelde.³⁷ Bij deze bijeenkomst waren ook premier Beel, minister Drees en landvoogd Van Mook aanwezig. Op deze vraag antwoordde Spoor dat hij ‘als commanderend generaal vaak harder tegen deze incidenten optreedt dan de krijgsvaad’.

Vlak daarna zou de regering zich vooral druk maken over de vraag hoe te voorkomen dat het rapport van de VN-commissie, dat niet gunstig voor Nederland was, als bijlage bij een rapportage aan de Veiligheidsraad in New York zou komen. Als dat wel gebeurde zou het rapport over het Rawagede-geweld namelijk openbaar worden en schadelijk kunnen zijn voor het aanzien van Nederland en zijn onderhandelingspositie met Indonesië kunnen ondergraven. De ambassadeur in de vs, E.N. van Kleffens, liet in een telegram aan de regering weten dat er goede kansen waren dat het rapport

over Rawagede bij de VN in de doofpot zou verdwijnen.³⁸ De reden daarvoor was dat de VS het rapport ‘explosief’ vonden en bang waren dat openbaarmaking hiervan de uitvoering van de ‘kwetsbare’ Renville-overeenkomsten, waar de Amerikanen zeer aan hechtten, in gevaar kon brengen.³⁹ Overigens was dit vaker een motief om dit soort delicate kwesties niet ter sprake te brengen.⁴⁰ Een paar dagen daarna bekende ambassadeur Van Kleffens aan minister van Buitenlandse Zaken Pim van Boetzelaer van Oosterhout dat de Amerikanen niet stonden te juichen bij het Nederlandse optreden in Indonesië. Het State Department ‘waarschuwde ons vriendschappelijk dat al te hardhandige politie maatregelen een voor ons niet gewenste indruk zouden kunnen maken. Onze conduitestaat is na Zuid-Celebes, Bondowoso en Rawahgedeh niet meer brandschoon.’⁴¹

Vanaf dat moment verdween Rawagede in politiek Den Haag lange tijd uit beeld. Dit veranderde pas bijna veertig jaar later toen RTL5 *Excessen van Rawahgedeh* en de Tweede Kamer, inclusief CDA en VVD, hierop bezorgd reageerde. Nog voordat Kamerleden over de affaire vragen hadden gesteld aan premier Kok, liet het Openbaar Ministerie het arrondissementsparket in Arnhem al een ‘oriënterend onderzoek’ doen naar de vraag of er in Rawagede door het leger strafbare feiten waren gepleegd. ‘Het doel is te kijken welke strafbare feiten dat zouden zijn, onder welke bepalingen ze vallen en of ze zijn verjaard.’⁴²

Het antwoord daarop was dat de RTL5-documentaire geen wezenlijk nieuw licht had geworpen op het reeds bekende feit dat het leger in het dorpje ‘standrechtelijke executies’ had uitgevoerd waarbij een ‘groot aantal slachtoffers was gevallen’. Vervolg van deze misdrijven was evenwel niet meer mogelijk, zo schreef minister van Justitie Winny Sorgdrager (D66) aan de Tweede Kamer. Zij verwees naar de behandeling van de wet in de Eerste Kamer in 1971 die uitgerekend de verjaring van oorlogsmisdrijven moest voorkomen. Uit de mededelingen die toen door de regering aan de senaat waren gedaan, moest worden afgeleid ‘dat de wetgever bij de opheffing van de verjaring van oorlogsmisdrijven niet het oog had gehad op misdrijven begaan door Nederlandse militairen in Indonesië in 1945-1950’. Een nader onderzoek naar de vervolgbaarheid had volgens Sorgdrager geen zin.⁴³ Haar antwoord volgde reeds drie weken nadat de vragen waren gesteld, maar geen krant, tv- of radioprogramma had daar nog belangstelling voor. Het staatsbezoek van Beatrix aan Indonesië was achter de rug en het onderwerp van geweldsexcessen in Indonesië verdween daarna uit de media. Het verzadigingspunt was kennelijk bereikt.

Tijdens de mediastorm rond Rawagede hadden journalisten bij het ministerie van Buitenlandse Zaken verzocht om het vrijgeven van het rapport van de Commissie van Goede Diensten die enkele weken na het drama in Rawagede onderzoek had gedaan. Na 47 jaar in de kluis te hebben gelegen werd die door de minister openbaar gemaakt. Alle namen waren onleesbaar gemaakt teneinde de privacy van betrokkenen te waarborgen.⁴⁴ Een van de commandanten die voor het geweld in Rawagede verantwoordelijk was, Fons Wijnen, leefde toen nog; hij zou in 2001 overlijden.

Vanaf het moment dat het Comité Nederlandse Ereschulden in 2007 de aandacht vestigde op de executies bij Rawagede, keerde dit onderwerp met grote regelmaat terug in de Tweede Kamer. Dat was vooral te danken aan SP-Kamerlid Krista van Velzen. Zij stelde minister van Buitenlandse Zaken Maxim Verhagen regelmatig vragen en diende ook een motie in waarin zij de regering verzocht om de tien nog in leven zijnde weduwen een bijdrage in het levensonderhoud aan te bieden. De motie werd met een grote meerderheid afgewezen.⁴⁵ Daarna was het met name haar partijgenoot Harry van Bommel die Rawagede op de agenda hield.

Minister Verhagen sprak tijdens zijn bezoek aan Indonesië op 14 januari 2009 met drie weduwen van slachtoffers. 'Tijdens dit gesprek benadrukte ik namens de Nederlandse regering opnieuw diepe spijt over de gebeurtenissen destijds'.⁴⁶ Bij dat bezoek werd tevens duidelijk dat Nederland een in 2005 gestaakt ontwikkelingsproject in de omgeving van Rawagede, weer oppakte. VVD-Kamerlid Van Baalen bracht in een algemeen overleg in de Kamer het feit naar voren dat er in de regio Rawagede 'ontwikkelingsprojecten worden opgetuigd'. De VVD was in het algemeen voorstander van dit soort projecten, maar hij wilde van Verhagen de verzekering dat dit 'geen compensatie is voor wat er in Rawagede is gebeurd'. De bewindsman verzekerde Van Baalen dat dit project 'niets te maken had met compensatie of genoegdoening'.⁴⁷

DE RECHTSZAAK

Hoewel de RTL5-documentaire de kritiek kreeg dat hierin van getuigen wat al te klakkeloos het hoge aantal dodelijke slachtoffers was overgenomen, zette ze wel mensen aan het denken.⁴⁸ Zo wilde het Amsterdamse advocatenkantoor Van der Kroft namens de *Allochtonenkrant* kijken of nabestaanden van de slachtoffers niet alleen excuses maar ook financiële genoegdoening van de Nederlandse staat konden krijgen.⁴⁹ 'Nederland heeft de rechten van deze mensen op flagrante wijze geschonden. Het zou zwak en ongeloofwaardig zijn als de overheid zich aan zijn verplichtingen zou onttrekken', zo

zei P. van der Kroft. Hij wilde in Indonesië formulieren verspreiden waarmee slachtoffers zich konden melden. Zijn kantoor zou dan als gevolmachtigde optreden. Het initiatief werd van alle kanten als kansloos afgedaan. Cees Fasseur noemde de procedure 'onhaalbaar'. Nederland moest wel excuses aanbieden voor de excessen, maar daarop hoefde nog geen betalingen te volgen. 'Dan kan elke Indonesiër wel een claim indienen', zo zei Fasseur. Hoogleraar en advocaat M. Wladimiroff meende dat deze actie Indonesiërs 'hoop gaf die niet passend is'. Hij wees erop dat in Nederland het recht op het indienen van een civiele schadeclaim na dertig jaar verjaarde.⁵⁰

De RTL5-uitzending opende ook de ogen van Jeffrey Pondaag. Hij is zoon van een Indonesische vader en Nederlandse moeder die in 1969 op zijn zestiende naar Nederland migreerde, nadat zijn ouders waren gescheiden. Vanaf zijn vestiging in Heemskerk ontdekte hij stap voor stap dat Nederlanders de oorlog in Indonesië het liefst wilden vergeten en vergoelijken. Het ergerde hem dat de school van zijn dochter een geschiedenisboek gebruikte waarin bijna niets over het kolonialisme en de 'politonele acties' stond. Hij ontstak in woede toen hij ontdekte dat Indonesië in 1950 4,5 miljard gulden had moeten betalen om een vrij land te worden. In 1995 nam hij zich voor zijn woede in daden om te zetten. Hij dacht aan het beginnen van een rechtszaak, maar het vinden van medestanders was moeilijk. Tijdens een vakantie in Indonesië bezocht hij het dorp dat inmiddels Balongsari heet en ontmoette daar enkele weduwen van doodgeschoten mannen. Sommigen schrokken aanvankelijk van zijn plannen, maar anderen machtigden hem om in Nederland een rechtszaak te voeren.⁵¹

Op 5 mei 2005 richtte Pondaag in Jakarta het Komite Utang Kehormatan Belanda (KUKB) op, met als Nederlandse afdeling het Comité Nederlandse Ereschulden. Dit had als doel in Nederland de belangen te behartigen van de slachtoffers van de oorlog. In een petitie die het comité een jaar na de oprichting aan de Nederlandse ambassade in Jakarta aanbood, eiste het 'volmondig excuus' voor de oorlogsmisdaden, schadevergoeding voor het 'aangedane leed' en de juridische erkenning van de datum 17 augustus 1945 waarop Indonesië onafhankelijk werd.⁵² Dankzij zijn vasthoudendheid vond Pondaag gaandeweg steeds meer gehoor voor zijn zaak. Zo maakte hij in *Trouw* zijn entree in de landelijke pers met een interview over de stilte rond Rawagede.⁵³ Vervolgens bood hij aan de Tweede Kamer een petitie aan waarin hij opriep tot het maken van excuses aan de slachtoffers van Rawagede.⁵⁴ Zo kwam hij in contact met SP-Kamerlid Krista van Velzen die minister van Buitenlandse Zaken Maxime Verhagen vroeg die oorlogsmisdaad te erken-

nen en smartengeld te betalen.⁵⁵ Verhagen liet de Kamer daarop weten dat een compensatie niet aan de orde was en dat er met de uitspraken van zijn voorganger Bot een streep was gezet 'onder dit deel van de gezamenlijke geschiedenis'.⁵⁶ Hierin zou de minister, net als vele van zijn voorgangers, geen gelijk krijgen.

Pondaag had inmiddels advocaat Gerrit Jan Pulles zo ver gekregen de rechtszaak tegen de staat op zich te nemen. Hij was op dat moment verbonden aan het kantoor dat ook de nabestaanden van het Srebrenica-drama vertegenwoordigde. In augustus had Pulles een bezoek aan de weduwen op West-Java gebracht en op 8 september 2008 stelde hij namens negen weduwen en één overlevende de Staat aansprakelijk voor de moord op hun familieleden. Hij vroeg voor hen financiële compensatie, excuses en erkenning voor het leed.⁵⁷ Hoogleraar en advocaat Geert-Jan Knoops meende dat de haalbaarheid van een claim aanwezig was, maar dat die niet groot was.⁵⁸

De dreiging van een rechtszaak zette een bezoek aan Indonesië van een Tweede Kamerdelegatie aan Indonesië in oktober 2008 in een ander daglicht. SP-Kamerlid Harry van Bommel vroeg of een bezoek aan Rawagede op het programma kon komen. Behalve Joël Voordewind (ChristenUnie) vond de rest van de delegatie dit een slecht idee. 'Ik vraag de koning van Spanje toch ook geen excuses om de Tachtigjarige Oorlog? Op een gegeven moment is geschiedenis geschiedenis', zei VVD'er Van Baalen een paar maanden daarvoor.⁵⁹ Toch wilden Voordewind en Van Bommel alsnog de weduwen ontmoeten, waarop deze vrouwen naar Jakarta werden gebracht.⁶⁰

Advocaat Pulles hoopte, zo zei hij in de media, dat de staat deze zaak snel wilde schikken in plaats van lang te laten slepen. Hij wees daarbij op de reeds vergevorderde leeftijd van de weduwen.⁶¹ De landsadvocaat wees de eis van de weduwen echter af, omdat de zaak volgens hem was verjaard. Wel deed hij een aanbod voor nader overleg met hen. Pondaag liet daarop weten de strijd niet op te geven.⁶² Het duurde evenwel tot eind 2009 totdat Liesbeth Zegveld, die de zaak van Pulles had overgenomen, de staat kon dagvaarden voor de executies bij Rawagede, 'maar ook voor het uitblijven van enig strafrechtelijk onderzoek'.⁶³ Bij de behandeling van de zaak in juni 2011 voor de Haagse rechtbank bepleitte zij dat het beroep van de landsadvocaat op verjaring onterecht was, omdat de nabestaanden niet eerder wisten dat zij bij de Nederlandse rechter terecht konden. Ook wees zij op de inconsequente houding van de Nederlandse regering die wel vervolgingslachtoffers uit Ne-

Ambassadeur Tjeerd de Zwaan (links) biedt in 2011 namens Nederland excuses aan voor het bloedbad dat Nederlandse militairen in 1947 in Rawagede hadden aangericht. De Nederlandse regering werd daartoe gedwongen nadat advocate Liesbeth Zegveld (midden) voor de nabestaanden de rechtszaak tegen de Nederlandse staat had gewonnen. Bron: AFP, foto Romeo Gacad.

derlands-Indië en teruggekeerde Joden uit de Tweede Wereldoorlog lang na dato excuses en schadevergoeding had aangeboden.⁶⁴

De rechter stelde Zegveld in 2011 in het gelijk door te verklaren dat een beroep op verjaring door de staat 'onaanvaardbaar jegens de direct betrokkenen' was. Hiermee werd Nederland aansprakelijk voor de schade van de nabestaanden. Een belangrijke overweging was dat het ging om een 'zeer uitzonderlijke situatie waarvan in de Nederlandse jurisprudentie geen precedënten bekend zijn'. De rechtbank legde hierbij veel nadruk op de ernst van de feiten. Ook achtte ze het van belang dat autoriteiten al kort

na de executies oordeelden dat deze onaanvaardbaar waren geweest, maar dat zij niettemin geen juridische acties hadden ondernomen.⁶⁵ Daarnaast nam de rechtbank in aanmerking dat het ‘weliswaar gaat om oude feiten, maar wel om feiten uit een periode in de Nederlandse geschiedenis die nog niet afgewikkeld is’. Dit was een verwijzing naar het sinds het eind van de vorige eeuw gehanteerde ‘verruimde restitutiebeleid’ met betrekking tot claims van (erven van) Joodse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. De staat gaf daarmee aan zelf nog geen streep onder de geschiedenis te willen zetten van een periode waar de executies in Rawagede ook deel van uitmaakten. Bovendien ging het om een periode waarvan nog mensen in leven zijn die haar zelf hebben meegemaakt.⁶⁶ Deze constatering bracht de rechtbank ertoe alleen de eisen van de weduwen van de geëxecuteerde mannen in te willigen en niet die van de kinderen. Het handelen van de staat raakte de nabestaanden van een volgende generatie ‘in minder directe mate’.⁶⁷ De staat werd veroordeeld tot het vereffenen van de schade van de weduwen.

Het kabinet-Rutte I tekende tegen dit vonnis geen beroep aan en trof met de nabestaanden een schikking. De schadevergoeding kwam uit op 20.000 euro per weduwe. Ook kwamen er, zoals Zegveld had geëist, excuses. Precies 64 jaar nadat hun echtgenoten door Nederlandse militairen werden doodgeschoten, bood ambassadeur Tjeerd de Zwaan op 9 december 2011 daarvoor in Rawagede (Balongsari) verontschuldigingen aan. ‘Namens de Nederlandse regering bied ik mijn excuses aan voor de tragedie die hier heeft plaatsgevonden.’ Het ambassadepersoneel overhandigde de weduwen een houten bord met een windmolen, een palmboom en de tekst: ‘Eindelijk gerechtigheid voor het volk van Rawagede.’⁶⁸

Nauwelijks een week later maakte het Comité Nederlandse Ereschulden bekend dat het de staat ook aansprakelijk zou stellen voor de ‘zuiveringsacties’ van kapitein Westerling op Zuid-Sulawesi.⁶⁹ Als bewijsmateriaal in deze zaak, naast een grote hoeveelheid schriftelijk bewijs, diende een filmband die in 2012 opeens boven water was gekomen met een interview met kapitein Westerling dat in 1969 vlak na de onthullingen van Joop Hueting was opgenomen. In dit gesprek met journalist Joep Buttinghausen gaf Westerling ronduit toe dat er onder zijn verantwoordelijkheid op Zuid-Sulawesi mensen ‘standrechtelijk’ waren geëxecuteerd.⁷⁰ Al die tijd had cameraman Hans van der Busken de film op de plank liggen: ‘Niemand dorst dit uit te zenden, alle omroepen zeiden nee’. Toenmalig *Hier en Nu*-presentator Hans Sleuwenhoek zei dat zijn actualiteitenrubriek het niet aandurfde om het

vraaggesprek uit te zenden. ‘Dat lag toen zeer gevoelig. Dat kon je niet zo-
maar de lucht insturen.’⁷¹

Deze zaak die door tien weduwen uit Zuid-Sulawesi was aangespannen, eindigde uiteindelijk niet voor de rechter. Het kabinet-Rutte II besloot de weduwen op gelijke voet te compenseren als de slachtoffers van Rawagede. Daarnaast bood Nederland excuses aan voor alle zogeheten ‘standrechtelijke executies’ gepleegd door Nederlandse militairen. Deze zouden door de ambassadeur op de ambassade in Jakarta worden uitgesproken. Bovendien konden weduwen en overlevenden van gevallen vergelijkbaar met Rawagede en Zuid-Sulawesi zich in de toekomst rechtstreeks tot de Nederlandse staat richten. Premier Mark Rutte (VVD) benadrukte tijdens zijn persconferentie in september 2013 dat er geen sprake was van algemene excuses voor de ‘politie acties’ en dat het geen breuk was met het Nederlandse beleid tot dusver.⁷²

Hierna zouden er nog vele rechtszaken volgen, zoals over martelingen en verkrachtingen op Java en het uitvoeren van tweegevechten op Zuid-Sulawesi. In veel zaken werd historicus Robert Cribb aangesteld om in Indonesië onderzoek te doen naar de aannemelijkheid van de claims.⁷³ Bij de beoordeling van de claims in het zogeheten verificatieonderzoek kreeg het NIMH de taak om te onderzoeken wat er over deze gebeurtenissen is terug te vinden in de historische bronnen. Onder de regeling voor weduwen hebben sinds 2013 61 mensen een claim ingediend waarvan er 31 zijn toegewezen.⁷⁴

WAARDE VAN SCHADEVERGOEDINGEN EN EXCUSES

Op het eerste gezicht was het vonnis van de rechter volgens geschiedtheoreticus Chris Lorenz een mooi voorbeeld van ‘politics of regret’ en van ‘reparation politics’, maar hij betwijfelde of dit ook echt het geval was. Ten eerste nam de staat nu alleen verantwoordelijkheid voor bewezen gevallen van excessief geweld. Ook bekritiseerde hij het besluit van de rechtbank dat wel de weduwen en niet de kinderen aanspraak konden maken op een vergoeding. Hij rekende voor dat de kosten – negen weduwen kregen 20.000 euro – opliepen tot 180.000 euro, een volgens hem internationaal gezien zeer laag bedrag. ‘Distance in time had again paid off – at least for the Dutch state.’⁷⁵

Historicus Bart Luttikhuis ging in op de vraag wat de waarde was van door de rechter afgedwongen excuses voor de Nederlandse herinneringscultuur. Hij erkende dat de juridische weg slachtoffergroepen de mogelijkheid bood om gehoord te worden en hun rechten op te eisen. Daarentegen be-

perkte deze methode het publieke debat tot nauw omlinjnde geweldsexces-
sen, wat bredere excuses in de weg zou kunnen staan. Zeker de toelichting
die premier Rutte hierbij gaf – dat de excuses niet golden voor de oorlog of
voor andere koloniale misdaden – leidt er volgens Luttikhuis toe dat we de
excuses van september 2013 als een ‘herinneringspolitieke mislukking’ moe-
ten zien.⁷⁶

Tegelijk vergrootte de – toch verrassende – uitkomst van de rechtszaak
de kennis en het bewustzijn over de gebeurtenissen, en vormde dit een kan-
telpunt in het debat over het extreme geweld in Indonesië. Bovendien was
juridisch van belang dat door dit vonnis een gat werd geschoten in het verja-
ringsbeginsel waar de staat zich telkens op had beroepen. De uitspraak was
historisch in die zin dat de misdrijven van het Nederlandse leger dermate
ernstig waren dat ze min of meer hetzelfde werden beoordeeld als die wel-
ke waren gepleegd tijdens de Tweede Wereldoorlog. Verschillende historici
vroegen zich echter af wat de door de rechter afgedwongen schadevergoe-
ding en excuses precies waard waren.

CONCLUSIE

De vertekende en verbrokkelde wijze waarop het verhaal over het geweld
bij het Javaanse dorpje Rawagede in 1947 bij de Nederlandse bevolking be-
kend werd, staat symbool voor de wijze waarop Nederland het drama van
de oorlog in Indonesië verwerkte. Om te beginnen gaf Batavia Nederlandse
kranten een misleidende voorstelling van wat zich bij Rawagede had afge-
speeld. Vervolgens werden de betrokken commandanten niet vervolgd; de
legerleiding was er zeker van dat deze militairen bij vervolging gestraft zou-
den worden. Tot slot spande Nederland zich met succes bij de VN in om het
rapport van de Commissie van Goede Diensten niet openbaar te maken. Na
deze efficiënte afdichting van de kennis over de massamoord bleef het bijna
veertig jaar stil over Rawagede. De *Excessennota*, met een onjuiste weerga-
ve van de feiten, bracht daar nauwelijks verandering in. Pas in 1995 werd
Rawagede een nationaal begrip en veroorzaakte de documentaire van Van
Coeverden en Edelstein algemene verontwaardiging.

EEN AFSCHEID
1945

ZONDER THUISKOMST
1952

VELEN
GINGEN NIET

20.

Tekenen van verwerking

Na 1995 leidde de dekolonisatieoorlog tot twee aanzienlijke pieken in publieke belangstelling: de toespraak van minister Bot in Jakarta en de rechtszaak van de Rawagede-weduwen. Daarnaast waren er in die twintig jaar nog meer tekenen die wezen op een meer actieve verwerking van die oorlog bij groepen Nederlanders, waarbij echter het eigen lijden voorop stond.

MONUMENTEN VOOR OMGEKOMEN MILITAIREN
Gedenktekens en plaquettes kunnen nabestaanden en kameraden van in Indonesië omgekomen militairen helpen bij het verwerken van traumatiserende gebeurtenissen, een gevoel van saamhorigheid kweken bij betrokkenen en zelfs een breder Nederlands publiek betrekken bij dat vaak pijnlijke verleden. Toch bleven dit soort publieke vormen van erkenning van leed in de eerste jaren na hun terugkomst in 1950 vrijwel beperkt tot de provincies Limburg en Noord-Brabant, waar verhoudingsgewijs veel oorlogsvrijwilligers vandaan kwamen. In de andere provincies kwam dit eerbetoon pas vanaf de jaren negentig van de grond. Daarbij kwam dat het eerbetoon aan

Veelal jonge actievoerders lieten hun afkeuring van de oorlog in Indonesië blijken door het beschadigen van monumenten voor gevallen militairen, zoals hier in april 2001 in Leiden.

Bron: foto Henk Bouwman

kameraden die in Indonesië waren omgekomen, werd bemoeilijkt door het feit dat zij allemaal in dat land op oorlogskerkhoven waren begraven. Dat de doden in Indonesië achterbleven heeft de herinneringscultuur van Indië-veteranen sterk beïnvloed.

Over Nederland verspreid zijn er inmiddels naar schatting 370 gedenktekens voor de ruim zesduizend militairen die in Indonesië en/of Nieuw-Guinea sneuvelden of door andere oorzaken overleden zoals ziekten en ongevallen.¹ Daarvan werden er minstens 240 pas tussen 1990 en 2000 onthuld.² Na 2000 werden er nog eens 104 monumenten opgericht. Met het laat op gang komen van dit eerbetoon spant de provincie Zuid-Holland de kroon. Van de 86 gedenktekens die daar nu staan, kwamen er 81 na 1990 tot stand. Deze gedenktekens lopen in vorm enorm uiteen. Het kan gaan om een eenvoudige grafsteen, overigens zonder dat er sprake is van een graf. Soms betreft het een separaat monument met sokkel of een muur, met een kunstwerk en plaquette, zoals in Tilburg. Het vaakst kozen initiatiefnemers voor een plaquette of kunstwerk dat is opgenomen in een monument dat was ingericht voor de gevallen in de Tweede Wereldoorlog. In een enkel geval, zoals in Enschede, kwam er een gecombineerd Indië-monument voor de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in Azië en voor die van de dekolonisatieoorlog. Enkele gemeenten kozen voor het vernoemen van straten naar in Indonesië omgekomen plaatsgenoten.

Het plaatsen van een gedenkteken kon in sommige gemeenten politiek gevoelig liggen. Zo kon een gedenkteken ter nagedachtenis van 57 omgekomen Tilburgse militairen niet onmiddellijk op instemming rekenen. In de gemeenteraad leidde het plan in 1998 aanvankelijk tot een felle woordenwisseling.³ Waar de VVD-woordvoerder vond dat de Indië-veteranen destijds niet uit vrije keuze gingen en daar 'hun plicht' hadden gedaan, legde GroenLinks er de nadruk op dat de oorlog historisch gezien fout was: 'We zouden eerder een monument moeten oprichten voor mensen die er toen al voor kozen niet mee te doen.'⁴ Het gemeentebestuur koos toen voor een herdenking bij het monument van de Prinses Irenebrigade. Later besloot de gemeente toch tot de bouw van een nieuw monument, dat in 2001 door de weduwe van generaal Spoor – mevrouw M. Spoor-Dijkema – werd onthuld en ook bestemd is voor omgekomen Nieuw-Guinea-gangers.

In enkele gevallen ging er een nog langere strijd aan vooraf, zoals in Boskoop (Z-H). Hoewel de eerste verzoeken daarvoor dateerden uit de jaren zestig, duurde het tot 2002 voordat er op het oorlogsmonument voor de

Tweede Wereldoorlog ook een plaquette kwam voor de vijf in Indonesië omgekomen Boskopers. ‘De diverse colleges en gemeenteraden waren echter niet te porren voor het idee, vooral omdat men het onderwerp te delicaat vond’, zo schreef de *Goudsche Courant*.⁵

Soms was er in de gemeenteraad overeenstemming over de komst van een monument, maar dan ontstond er controverse over de tekst en de vraag voor wie dit precies was bestemd. In 1999 stelde het Utrechtse college de eis dat het gedenkteken ook moest verwijzen naar de Indonesische slachtoffers van de oorlog. De Indië-veteranen die het verzoek hadden ingediend, voelden niets voor een ‘politiek correcte tekst’. Het compromis was een tekst uit het *Liedboek voor de Kerken* van Willem Barnard: ‘Aldus zal ooit een dag bestaan/ dat oorlog, haat en nijd/ voorgoed zijn weggedaan/ in deze wereldtijd.’⁶

De gedenktekens werden lang niet altijd bekostigd door de gemeente of andere instanties. Indiërs moesten met de pet rond om het benodigde bedrag bij elkaar te krijgen. In Gorinchem haalden vier Indië-veteranen in 1999 35.000 gulden op en paste de gemeente 15.000 bij. Toch ging aan de toestemming gebakkelei vooraf. Zo voelde de PvdA niets voor het project. ‘Want de mogelijkheid dat we hierdoor gaan spreken over een gerechtvaardigde oorlog is groot’, zei haar woordvoerder. Hij wilde liever dat de jeugd werd voorgelicht met een lesbrief over die oorlog. Daarop zei veteraan H. van Horsen: ‘Laat die lesbrief dan maar beginnen met de zin dat de PvdA’er Drees in het kabinet zat dat ons destijds naar Indië gestuurd heeft’. Het kostte tevens moeite om een tekst goedgekeurd te krijgen. Het college keurde twee keer een voorstel af. Het werd uiteindelijk: ‘Zij werden geroepen, maar kwamen niet terug’⁷

In Gorinchem werd bij het gedenkteken geen jaarlijkse herdenking gehouden. ‘Het monument wordt een alternatief voor een graf’, zei veteraan Van Horsen bij de bekendmaking. ‘Mensen die nooit hebben kunnen rouwen kunnen nu hierheen’. In andere gemeenten was het jaarlijks stilstaan bij die gevallen juist wel de bedoeling. Bij het Indië-monument in Enschede is elk jaar op 15 augustus, de dag waarop de Tweede Wereldoorlog in Azië werd beëindigd, een herdenking.⁸ Bij veel andere gemeenten is er een herdenking in het stadhuis en is er daarna een stille tocht naar het monument. Als het gaat om een gedenkteken dat is geïntegreerd in het monument voor de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, zoals in Heerjansdam, dan is de herdenking bijna altijd op 4 mei, tijdens de Nationale Dodenherdenking. De mate waarin deze herdenkingen worden bezocht, kan plaatselijk ver-

schillen. Wel is duidelijk dat de bezoekersaantallen bij deze gelegenheden onvermijdelijk teruglopen, omdat veteranen op hoge leeftijd zijn en komen te overlijden.

Het motief van nabestaanden en veteranen om zich voor een gedenkteken in te zetten was vaak tweeledig. In de eerste plaats wilde men de omgekomen militair blijvend herinneren en niet vergeten dat hij in een land duizenden kilometers ver weg begraven ligt. Daarnaast speelde het geven van een teken van officiële erkenning een belangrijke rol. VOMI-bestuurder Ger de Jong was in de jaren negentig vaak aanwezig bij de onthulling van een Indië-monument. 'En elke keer denk ik dan bij mezelf: gelukkig, weer een aantal jongens dat de erkenning krijgt die hun toekomt.'

Monumenten voor omgekomen Indië-militairen werden slachtoffer van vandalisme, soms zonder vooropgezet plan, soms ook heel bewust. Zo werd in Leiden in 1999 het kunstwerk van drie losstaande mannen nog voor de onthulling van zijn sokkel gerukt en in de nabijgelegen singel gegooid. De actie werd geclaimd door de actiegroep Merdeka. Het beeld – dat als motto 'Afscheid zonder thuiskomst' heeft – werd uit het water opgedoken en op zijn plaats gezet, maar het werd een jaar later besmeurd met rode verf en kort daarop werd een van de mannen van de sokkel gezaagd. Het comité 'Stop eerbetoon aan kolonialisme' kondigde vervolgens aan het hele monument weg te zullen halen en te vervangen door een beeld met drie Surinaamse slaven. Ook werd het even officieus omgedoopt tot het 'dienstweigermonument'.¹⁰ In later jaren werd het gedenkteken, waar jaarlijks begin september een herdenking is, met rust gelaten.

MEER ERKENNING VOOR DE INDIË-VETERAAN

In hoofdstuk 15 werd duidelijk dat de positie van de veteranen begin jaren negentig aanmerkelijk verbeterde. Voor het eerst sprak een minister van Defensie een mea culpa uit in de richting van Indië-veteranen, wat werd gevolgd door een veteranennota. Hier bleef het niet bij. Zo kregen ongeveer duizend veteranen die langer dan vijf jaar in Indonesië hadden gediend een eenmalige uitkering van 7500 gulden en later kwamen ook degenen die tussen de vijf en twee jaar hadden gediend hiervoor in aanmerking. Daarnaast kwam er een verruiming van de toekenning van onderscheidingen, gratis treinkaartjes voor het bijwonen van veteranenbijeenkomsten en een veteranenpas.¹¹

Vanwege de groei van het aantal veteranen die niet ongeschonden uit vredesmissies zoals in Libanon en Bosnië kwam, groeide de behoefte aan

een herkenbaar instituut waartoe mensen zich met hun problemen konden wenden. Lange tijd leefde bij Defensie de gedachte dat het zijn taak was om gevechtskracht te leveren en dat veteranen voor geestelijke gezondheidszorg bij de civiele instanties moesten zijn. Dat veranderde nadat de problemen bij Indië- en Libanon-veteranen naar boven kwamen en na het drama bij Srebrenica in 1995. Naar aanleiding van het advies van de commissie onder leiding van D66-senator Marie-Louise Tiesinga kwam in 2000 uiteindelijk het Veteraneninstituut tot stand.¹² Dat minister-president Kok het gebouw in Doorn opende, gaf aan dat de overheid zich nu verantwoordelijk wilde tonen voor de veteranen. Het emancipatieproces bereikte een nieuwe stap met de instelling van de Nederlandse Veteranendag in 2005.

Zo valt er een lijn te ontdekken vanaf de jaren tachtig. De media kregen, door de toegenomen kennis over het posttraumatische stresssyndroom, oog voor de penibele situatie waarin een deel van de Indië-veteranen verkeerde. Ook lieten de Indië-veteranen tijdens hun conflict in 1987 met historicus Loe de Jong zien dat zij niet met zich lieten sullen. Het verklaart waarom de georganiseerde veteranen vanaf de jaren negentig in politiek opzicht de nodige invloed kregen, zoals bij het staatsbezoek van koningin Beatrix aan Indonesië in 1995.

Toch lijken de Indië-veteranen zelf een ander beeld te hebben van het respect en waardering die zij van de samenleving ervaren. In een enquête die het Veteraneninstituut in 2007 naar de Veteranendag hield, bleek dat zij die dag wel konden waarderen. Wat de onderzoekers echter opviel, was dat een groot aantal van hen, zonder dat daar expliciet naar was gevraagd, aangaf 'nog niéts van nationale erkenning en waardering te hebben gemerkt, behalve van hun strijdmakkers van destijds'. Uit de antwoorden bleek volgens de onderzoekers dat zij na al die jaren nog altijd hun boosheid over de slechte behandeling niet waren kwijtgeraakt. De overheid had naar hun gevoel te weinig gedaan om die behandeling te compenseren. Zij zagen zichzelf nog steeds als een 'vergeten groep'.¹³

AANDACHT VOOR INDIË-WEIGERAARS

Meer dan zestig jaar na hun veroordeling voor het weigeren van militaire dienst in Nederlands-Indië stonden Jan van Luyn (1927) en Jan Maassen (1930) in 2013 weer voor de rechter, dit keer voor de Hoge Raad. Zij vroegen een herziening van de vonnissen van het Hoog Militair Gerechtshof die hen tot respectievelijk tweeënhalve en drieënhalve jaar gevangenisstraf hadden veroordeeld. Zij waren twee van de 2600 jongemannen die in totaal tot vijftien

eeuwen straf werden veroordeeld, waarbij bijna alle straffen tot de laatste dag moesten worden uitgezeten.¹⁴ In 1957 werd de laatste Indië-weigeraar aangehouden en tot vier maanden cel veroordeeld.

Advocate Liesbeth Zegveld betoogde bij de Hoge Raad dat de rechters van Van Luyn en Maassen destijds niet beschikten over de volledige informatie over wat in het toenmalige Nederlands-Indië gebeurde. Als zij toen over het rapport van Van Rij en Stam hadden beschikt, zouden zij hebben geweten van de oorlogsmisdaden en de twee mannen hebben vrijgesproken, zo stelde Zegveld. Bovendien heerste er zestig jaar later een andere overtuiging over de rechtmatigheid van die oorlog. 'De maatschappelijke opvatting nu is dat mijn cliënten destijds het juiste hebben gedaan.'¹⁵ De Hoge Raad zag echter geen grond om het vonnis uit de jaren vijftig te herzien. Hij verwees naar de Wet op de Dienstweigering van 1923 die een uitputtende bepaling heeft voor de erkenning van gewetensbezwaren. Daar hadden Van Luyn en Maassen geen beroep op gedaan. Volgens de Hoge Raad was het niet aan de herzieningsrechter om veroordelingen aan maatschappelijke opvattingen te toetsen en verwees in zijn vonnis naar 'politieke en wetgevende organen' om te beoordelen of, en zo ja op welke wijze daaraan tegemoet kan worden gekomen.¹⁶

Nu was er uit die hoek wel eens een poging in die richting gedaan. D66-Kamerlid Bert Bakker stelde in 2005 aan minister Bot vragen na zijn verklaring dat Nederland in 1945-1949 aan de verkeerde kant van de geschiedenis had gestaan. Bakker vroeg zich af of hiermee de veroordelingen van dienstweigeraars en deserteurs niet in een heel ander daglicht kwamen te staan. Hij wees op hun onevenredig zware lot zoals 'levenslange belemmeringen in hun carrière en zelfs in hun stemrecht'. Viel er niet te denken aan een herwaardering van deze mensen, 'zonder daarbij degenen die destijds voor Nederland hun dienstplicht hebben vervuld alsnog te blameren'? Minister Bot wees in zijn antwoord op de democratische wijze waarop zowel de inzet van het leger als de vervolging van weigeraars tot stand was gekomen. Hij sloot af met: 'Ik betreur alle leed dat uit de toenmalige inzichten en besluitvorming is voortgekomen.'¹⁷

SP-Kamerlid Harry van Bommel deed in 2008 een andere, eveneens vergeefse poging. Minister van Buitenlandse Zaken Maxime Verhagen raadde zijn motie voor erkenning af, omdat dienstweigeraars toendertijds een beroep hadden kunnen doen op de regeling voor gewetensbezwaarden, maar dat niet hadden gedaan. Hij wees erop dat in die jaren 788 gewetensbezwaarden waren erkend. De motie haalde geen meerderheid.¹⁸

Toen de Hoge Raad in 2013 zo duidelijk de bal bij de politiek legde, gingen in de Tweede Kamer stemmen op de Indië-weigeraars te hulp te komen. Zo stelde de SP voor om de 2600 weigeraars via een rehabilitatiewet eerherstel te geven. GroenLinks en D66 sloten zich hierbij aan. De PvdA wilde een snellere oplossing zoeken, omdat het ging om tachtigjarigen, zonder hierbij concreet te worden.¹⁹ Van Bommel stelde in 2013 de kwestie nog eens aan de orde bij een begrotingsbehandeling van Buitenlandse Zaken, maar minister Timmermans voelde zich op dit onderwerp niet bevoegd. Sindsdien verdween het onderwerp van de agenda van de Kamer. Begin maart 2014 overleed Indië-weigeraar Jan Maassen.

Een vergelijkbare kwestie die in 2012 in de media minder aandacht kreeg, was de veroordeling tot lange gevangenisstraffen van de mariniers Marinus Smit, Johannes van Hoog en Louis Stokking. Het ging hier niet om dienstweigering, maar om weigering van een dienstbevel. Zij hadden in augustus 1947 tijdens de eerste 'politioele actie' geweigerd een kampong in brand te steken, omdat zij niet overtuigd waren van de militaire noodzaak van die actie. De mariniers zagen dat als een zinloze wraakoefening tegen onschuldige burgers wat, zo zeiden ze voor de krijgsraad, indruiste tegen hun christelijke principes. Zij hadden overigens al in april 1949 bij Koninklijk Besluit van koningin Juliana gratie gekregen.²⁰ Naar aanleiding van een artikel in *Vrij Nederland* in 2012 waarin Anne-Lot Hoek deze kwestie reconstrueerde, vroegen PvdA-Kamerleden Frans Timmermans en Angelien Eijsink aan minister van Defensie Hans Hillen (CDA) of hij hiernaar een onderzoek zou willen laten doen en of hij niet ook vond dat deze drie mannen eerherstel verdienden. Hillen weigerde dit, aangezien hij het onzorgvuldig achtte om het gedrag van deze mariniers te 'herbeoordelen aan de hand van de hedendaagse normen'.²¹ Van Bommel diende een paar maanden later, Timmermans was net minister van Buitenlandse Zaken geworden, ietwat pesterig een motie in waarin hij vroeg om eerherstel. Timmermans ontraadde de motie op formele gronden, omdat dit een zaak was voor zijn collega op Defensie, Jeanine Hennis-Plasschaert (VVD). De kwestie van de mariniers verscheen niet meer op de agenda.²²

Veteranen reageerden op bovenstaande kwesties nooit in het openbaar, maar het is duidelijk dat Indië-weigeraars bij hen niet op begrip hoefden te rekenen. In 1993 ontstaken Friese Indië-veteranen bijvoorbeeld in woede toen zij ontdekten dat in een tv-programma waaraan zij hun medewerking hadden verleend, tevens twee dienstweigeraars aan het woord zouden komen. Verschillende veteranenorganisaties overwogen een kort geding om

uitzending te voorkomen. Het fragment met de Indië-weigeraars had veel pijn bij de oud-militairen veroorzaakt, volgens voorzitter Hendrik Boschma van Stichting Indiëmonument, die waarschuwde dat het zien van de beelden bij Indië-veteranen hartaanvallen kon veroorzaken.²³

EXCUSES VAN MINISTER-PRESIDENT KOK

Minister-president Kok wekte begin 2000 beroering toen hij tijdens het wettelijke interview op tv verklaarde dat hij bereid was om namens Nederland excuses aan te bieden aan Indonesië voor het optreden van het Nederlandse leger. Hij zei dit naar aanleiding van een vraag over zijn bezoek aan Japan een week daarvoor, toen de Japanse premier K. Obuchi 'diepe spijt' had betuigd voor het leed dat Nederlanders tijdens de Japanse bezetting van het toenmalige Nederlands-Indië was aangedaan.

Nederland zou 'in dezelfde bewoordingen' als Japan ook spijt kunnen betuigen, stelde Kok. 'Nederland kan niet achterblijven bij andere landen die gemaakte fouten toegeven'. Hij voegde eraan toe dat mocht hij hiervoor excuses maken, 'ik dat doe uit naam van anderen voor mij, die in hun tijd hun taak gewetensvol verrichtten'. Bovendien pleitte hij ervoor om de rol van personen die destijds dienst weigerden en jarenlange celstraffen kregen, in een ander licht te bezien. 'Het zou reëel zijn om in de geschiedschrijving rekening te houden met de inzichten die we nu hebben.'²⁴

Deze gedachten van de premier leidden bij Indië-veteranen tot veel irritatie. Het Indisch Platform bekritiseerde Koks gelijkstelling van het 'structurele Japanse geweld' met 'incidentele ontsporingen van zowel Indonesiërs als Nederlanders'.²⁵ Voorzitter A. Knoppian van het Veteranen Platform was het hiermee eens. 'Wij waren in eigen huis, voor orde en vrede. Niet om oorlog te voeren. [...] Dat Japan excuses maakt is volkomen terecht. Ik heb zelf in een jappenkamp gezeten.' Excuses zouden volgens Knoppian een 'schoffering' betekenen van de duizenden dode Nederlandse militairen die in Indonesië begraven liggen. Bovendien vroeg Indonesië niet om excuses en was voor Indonesische oud-militairen daarmee de kous af.²⁶ Een paar dagen later reeds zwakte Kok zijn woorden af, waaruit bleek dat hij nog steeds gevoelig was voor het verzet uit veteranenkringen. Volgens hem konden de excuses geen betrekking hebben op individuele Nederlandse militairen. 'Wat absoluut niet mag gebeuren, is dat vele mensen die volstrekt integer en correct via hun aanwezigheid hun werk hebben gedaan en nog met veel problemen op die tijd terugkijken, nu te horen krijgen dat er iets op hun aanwezigheid was aan te merken.'²⁷

POLITIEKE PARTIJEN EN HUN STANDPUNT
INZAKE DEKOLONISATIEOORLOG

Bij geen enkele politieke partij hadden leden na 1995 de behoefte om zich op een of andere manier bezig te houden met de oorlog in Indonesië. Behalve dan de leden van de PvdA. Of preciezer, personen die in de periode 1945-1949 lid waren van die partij of personen wier ouders dat toen waren. Het is opvallend hoe vaak deze groep in interviews in kranten en tijdschriften meldde dat deze periode een zwarte bladzijde was in de geschiedenis van de partij.

‘Gewone’ partijleden kwamen in kranten vaak aan het woord bij jubilea van de PvdA. Bij het vijftigjarig bestaan in 1996 zei mevrouw A. Brehm uit Delft dat zij het niet altijd eens was geweest met de partij. ‘Al die bezuinigingen. Maar het ergste vond ik nog dat Drees de politionele acties steunde. Dat vergeet ik nooit.’²⁸ Tien jaar later zei het echtpaar Oosterhuis uit Rhon: ‘De politionele acties onder Drees. Helemaal niet mee eens.’²⁹ Tineke Schilthuis uit Zeist had haar hele leven nooit iets anders dan PvdA gestemd. ‘Ik heb het wel heel te kwaad gehad met de houding van de partij bij de tweede politionele actie. In die tijd verhuisde ik net en uit protest heb ik toen lang gewacht met het omzetten van mijn lidmaatschap naar mijn nieuwe afdeling.’³⁰ In 2011 kreeg het echtpaar Nico en Corrie van der Most een bloemetje aangeboden vanwege hun 65-jarig lidmaatschap van de PvdA. Er waren twee momenten dat zij hadden overwogen dit juist op te zeggen. ‘Dat was tijdens de politionele acties in Nederlands-Indië onder Drees en het moment dat Kok de ideologische veren van de partij afschudde.’³¹

Bekende Nederlanders vertelden in interviews over hun ouders die met het geweld in Indonesië worstelden. Historicus Piet de Rooy zei dat zijn vader na de oorlog doorbrak naar de PvdA, ‘maar hij wendde uit ontgoocheling over de politionele acties in Indonesië zich weer van die partij af’.³² Journalist Emile Fallaux zei dat zijn ouders lid waren van de PvdA, maar meermalen hebben opgezegd. ‘Tijdens de politionele acties in Indonesië, maar ook toen Elske ter Veld uit het kabinet-Lubbers stapte.’³³ Kinderboekenschrijver Dolf Verroen vertelde hoe zijn moeder, die niet tegen onrecht kon, uit de PvdA stapte vanwege het geweld in Indonesië met de uitspraak: ‘Nu worden we zelf bezetters’.³⁴

De partijen die tussen 1945 en 1950 stellige voorstanders waren van militair optreden in Indonesië – KVP, ARP, CHU en VVD – hebben in later jaren nooit een serieuze poging gedaan om te reflecteren op de destijds ingenomen standpunten. Wanneer de kwestie van de dekolonisatieoorlog in de media

en Tweede Kamer aan de orde kwam, kozen de VVD en rechtsopvolger van de drie confessionele partijen, het CDA, tot in onze eeuw in een reflex altijd de kant van de Indië-veteranen en stemden tegen voorstellen voor historisch onderzoek, erkenning van 17 augustus 1945 en het maken van excuses. Toen CDA'er Deetman in 1995 liet blijken dat hij voor het houden van een parlementair debat was, werd hij onmiddellijk afgevalen door CDA-leider De Hoop Scheffer. Hij stelde dat Deetman als Kamervoorzitter had gesproken en beslist niet namens het CDA. Dat CDA'er Bot in 2005 in Jakarta namens Nederland de datum van 17 augustus erkende, had niets te maken met zijn partijaffiliatie en alles met zijn persoonlijke achtergrond. Toen VVD-partijleider Bolkestein in 1994, als teken van goede wil in de richting van het eerste paarse kabinet, zich akkoord verklaarde met visumverlening aan Poncke Princen, wilde de 'Bronbeek-vleugel', zoals de veteranenlobby in de VVD ook wel werd genoemd, daar niets van weten.

GEWELD IN INDONESIË IJKPUNT IN JOURNALISTIEK

Vanaf ongeveer eind jaren negentig werd zichtbaar dat de schrijvende journalistiek de dekolonisatieoorlog in beschouwingen steeds vaker gebruikte als een soort ijkpunt: een gebeurtenis waarvan wordt aangenomen dat de betekenis daarvan niet meer zal veranderen. Daarin besloten lag een zekere erkenning dat Nederland in Indonesië tussen 1945 en 1950 een onrechtmatige oorlog had gevoerd, waarbij tevens door een deel van de uitgezonden militairen veel extreem geweld was gebruikt. Dat de oorlog in Indonesië tot een van de 'zwarte pagina's' van de Nederlandse geschiedenis behoort, daarover lijkt geen enkele twijfel meer te bestaan.

Dat werd duidelijk in bijvoorbeeld de nasleep en verwerking van het drama in 1995 toen Dutchbat niet kon voorkomen dat Srebrenica in handen van Bosnisch-Servische troepen viel en daarop de moord op naar schatting achtduizend moslims volgde. Regelmatig is in kranten het rijtje te zien: Jodenvervolgving, politionele acties, Srebrenica. Ongeveer vanaf 2008 kwam daar nog die andere 'vergeten' en 'ongemakkelijke geschiedenis' van de slavernij bij. Het werd een rijtje van gebeurtenissen waarin Nederland eerder nooit had willen toegeven dat het daarbij 'fout' had gezeten. Toen in 2002 premier Kok uit de uitkomsten van het NIOD-onderzoek naar Srebrenica zijn conclusies trok en het tweede paarse kabinet aftrad, gingen veel gedachten naar het optreden van Drees in 1950. Volgens *Trouw*-commentator Hans Goslinga betoonde Kok zich met zijn aftreden 'groter dan Drees', die zich nooit 'vol-

uit aansprakelijk heeft willen stellen' voor het echec in Indonesië.³⁵ John Jansen van Galen in *Het Parool* was het hier niet mee eens: 'Drees beledt geen schuld inzake de zogenaamde politionele acties, maar hij stelde zich wel degelijk aansprakelijk.'³⁶

De dekolonisatieoorlog werd in media regelmatig in beschouwingen naar voren geschoven in verband met de Task Force Uruzgan, de missie in Afghanistan van 2006-2010. Zo werd het misleidende karakter van de term 'vrede-missie' vergeleken met het eufemistische in 'politionele acties'. Een andere overeenkomst werd gezien in de wijze waarop de overheid zowel in Indonesië als in Afghanistan probeerde te voorkomen dat journalisten het conflict als een oorlog beschreven.³⁷

INHAALSLAG BIJ HISTORICI

De jaren na 1995 geven een aanzienlijke toename te zien van wetenschappelijke publicaties over een reeks van onderwerpen die te maken hadden met de dekolonisatie van Indonesië. De herontdekking van de koloniale geschiedenis leidde tot studies over de aanloop naar het uitroepen van de onafhankelijkheid door Indonesische Republieken, de oorlog zelf en het daarbij gebruikte excessieve geweld, de diplomatieke betrekkingen met de Republiek en de nasleep van de oorlog. Zo verschenen er eind jaren negentig casestudies over het excessieve geweld. Te noemen valt *De Lijkentrein* (1997) van Ad van Liempt over de 46 Indonesische gevangenen die in 1947 een treinreis niet overleefden en wat bekend werd als de Bondowoso-affaire. Twee jaar later verscheen *Westerling's oorlog* van Jaap de Moor over de bloedige contraguerrilla van kapitein Westerling en zijn eenheid.

Een belangrijke bundel op dit terrein, maar buiten wetenschappelijke kring tevens vrijwel onbekend gebleven, was *Colonial counterinsurgency and mass violence* (onder redactie van Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses, 2014) waarin Nederlandse en andere historici verschillende kanten van het gebruikte geweld belichtten. Deze bundel was min of meer een herdruk van een aan het extreme geweld in Indonesië gewijd nummer van de *Journal of Genocide Research* uit 2012, maar dit keer uitgebreid met artikelen van Rémy Limpach en Harry Poeze over het Nederlandse en Indonesische geweld.³⁸ Limpach stelde in zijn artikel vast dat het extreme geweld van Nederland structureel en niet – zoals de *Excessennota* beweerde – incidenteel was geweest. *NRC Handelsblad* publiceerde vervolgens in augustus 2015 de belangrijkste bevindingen van de Zwitsers/Nederlandse historicus, waarna Tweede Kamerleden belangstelling kregen voor zijn studie.³⁹ Kort hierop verscheen

Soldaat in Indonesië van Gert Oostindie en in 2016 de Nederlandse handelseditie van *De brandende kampongs van Generaal Spoor*. Deze laatste twee boeken over het extreme geweld dat Nederlandse militairen toepasten komen in hoofdstuk 22 nader aan de orde.

Voorts verschenen er boeken over hoe de Nederlandse media tijdens de oorlog werkten⁴⁰ en over de verhouding tussen christenen in relatie tot het conflict in Indonesië.⁴¹ Daarnaast kwam er na 1995 er een groot aantal biografieën tot stand over personen die in de Indonesische kwestie een hoofdrol hadden vervuld, zoals van Louis Beel, Huib van Mook, Simon Spoor en Willem Schermerhorn. Politicoloog Hans Daalder schreef over Drees' betrokkenheid bij het conflict een apart deel met de titel *Vier jaar nachtmerrie*. Over de migratie naar Nederland die tijdens en na de oorlog opgang kwam, schreven verschillende historici monografieën.⁴² Stef Scagliola beschreef in *Last van de oorlog* (2002) hoe de oorlog en het excessieve geweld door Nederlandse veteranen, historici en politici was verwerkt. Zij liet ook zien hoe deze geschiedenis rond de *Excessennota* in de doofpot werd gestopt.

Over de vraag hoe Nederland het er in diplomatiek opzicht in die oorlogsperiode van af had gebracht, ontstonden na 1995 twee richtingen. De door de meeste historici aangehangen visie op de dekolonisatie is dat Nederlandse politici in die tijd hebben gefaald. Het was volgens deze 'traditionalisten', in de woorden die PvdA-Kamerlid Jacques de Kadt al in 1949 uitte, 'het treurspel van gemiste kansen' van de kant van Nederland, waarbij meer dan honderdduizend Indonesische burgers het leven lieten en er economisch en bestuurlijk veel schade werd geleden. Bij deze richting horen historici als Jacques van Doorn, Loe de Jong, Cees Fasseur, Petra Groen, Elsbeth Locher-Scholten en vooral Wim van den Doel die met *Afscheid van Indië* (2000) het mislukken van de dekolonisatie toeschreef aan Nederlandse politici die halfslachtig, kortzichtig en zelfzuchtig hadden gehandeld.

De tweede richting staat bekend als de 'revisionisten', met als voornaamste leden Joop de Jong, historicus en oud-topambtenaar bij Buitenlandse Zaken, en P.J. Drooglever, die Van der Wal opvolgde als samensteller van de bronnenpublicatie *Officiële Bescheiden*. Het standpunt van De Jong werd in een kop boven een opiniestuk van hem in *de Volkskrant* van januari 1995 kernachtig samengevat met: 'Nederland deed het zo slecht nog niet'.⁴³ Volgens hem waren Nederland en Indonesië het vanaf december 1945 'roerend eens dat de onafhankelijkheid het hoofddoel was en dat een proces van geleidelijke dekolonisatie de methode was om dat te bereiken'.⁴⁴ Het ultieme bewijs dat dat het doel van Nederland was, was het Akkoord van Linggadjati waar-

mee Nederland de Republiek volgens De Jong de facto erkende.⁴⁵ Drooglever publiceerde in augustus van dat jaar een opiniestuk met de vraag: Was het Nederlandse beleid in Indonesië tussen 1945 en 1950 wel een mislukking? Het antwoord was volgens hem ontkennend. Al die kritiek op het Nederlandse beleid was niet terecht. De Republiek Indonesië was in 1945 nauwelijks levensvatbaar en Nederland had er dus goed aan gedaan om de kolonie niet onmiddellijk op te geven.⁴⁶

In tegenstelling tot voorgaande decennia waren afgestudeerde geschiedenisstudenten vanaf de jaren negentig wel gemotiveerd om naar de periode 1945-1949 promotieonderzoek te doen. Van de eerdergenoemde studies waren die van Jaap de Moor, Joop de Jong, Gerda Jansen Hendriks, Louis Zweers, Herman Smit, A.J. Donckers, Stef Scagliola en Rémy Limpach proefschriften. Het hielp ook dat de overheid zich na 1995 soepeler opstelde wat betreft subsidiëring van wetenschappelijk onderzoek over dit thema, ironisch genoeg juist in een gebaar naar de Indische gemeenschap. Zo besloot het paarse kabinet in 1996 dat er drie studies moesten komen over de Indische geschiedenis, waarvan de laatste twee verband hielden met de dekolonisatieoorlog.⁴⁷ Minister Roger van Boxtel (D66) financierde in 2001 ter gelegenheid van het vijftigjarig verblijf van Molukkers in Nederland de studie naar die bevolkingsgroep dat resulteerde in de publicatie *In Nederland gebleven*.

Na 1995 werd de dekolonisatie een steeds minder beladen onderwerp. Dat in die periode door Nederlandse militairen grensoverschrijdend geweld was toegepast, werd nauwelijks meer bestreden en door steeds meer historici als een vaststaand feit beschouwd. De roep uit de migrantengroepen die destijds uit Indonesië kwamen om onderzoek en erkenning werd vanaf begin jaren negentig steeds luider. Bij een nieuwe generatie historici drong het besef door dat de geschiedschrijving over die periode lange tijd braak had gelegen en dat daar vruchtbaar onderzoek mogelijk was. Er was, kortom, sprake van een inhaalslag. Maar geen enkele Nederlandse historicus, geen enkel instituut voelde zich evenwel groepen onderzoek te doen naar het Nederlandse extreme geweld.

CULTUUR

Vanaf omstreeks 1995 kwamen er op cultureel gebied weinig nieuwe producties meer tot stand die betrekking hadden op de dekolonisatieoorlog, veeleer werd gebruikgemaakt van oud materiaal dat in een nieuw daglicht werd geplaatst. Een voorbeeld was de tentoonstelling in het Museum voor

Volkenkunde in Rotterdam in 1995, waarop de foto's te zien waren die Cas Oorthuys en Charles Breijer in de jaren 1945-1949 in Indonesië maakten voor hun reportages over de onafhankelijkheidsstrijd. De fotografen arriveerden in 1947 ongeveer tegelijkertijd in Indonesië. Oorthuys had op dat moment al enige bekendheid met zijn foto's van de bezettingstijd en had een opdracht van ABC-Press en Uitgeverij Contact, waardoor hij redelijk onafhankelijk kon werken. De opdracht luidde dat hij een beeld moest geven van het 'Indonesische Volk dat door de merdeka-gedachte aangeraakt streeft naar de verwezenlijking van een eigen staatsvorm'.⁴⁸ Breijer en Oorthuys waren beiden overtuigd van de rechtmatigheid van de opstand en dat bleek ondubbelzinnig uit hun foto's. 'Ze vonden op straat het gelijk van hun overtuiging', luidde het oordeel in een recensie.⁴⁹ Zo werkten zij aan beide zijden van de demarcatielijn. Oorthuys fotografeerde de jonge Sukarno en de serieuze gezichten van de strijdtroepen die gehuld waren in een ratjetoe van oude geallieerde en Japanse uniformen. Breijer liet zien hoe jonge studenten trots poseerden voor de rood-witte Indonesische vlag.

Oorthuys keerde in 1947 naar Nederland terug waar hij voor zijn boek *Een staat in wording* een keuze maakte uit de tweeduizend beelden die hij had geschoten. In de inleiding trachtte de fotograaf begrip op te roepen voor het onafhankelijkheidsstreven van de Indonesiërs. De schrijver van de teksten in het boek, onderwijzman Alb. de la Court, deed een beroep op de Nederlandse ervaringen uit de bezettingstijd. Hij wees erop dat Nederland de verwachting had gewekt dat de Indonesiërs ook op eigen benen zouden staan, maar deze niet had ingelost. 'In plaats van de wijzere, oudere vriend te worden die het vroegere afhankelijke volk zo graag in hem had willen zien, wordt hij de brombeer, ietwat seniel, maar toch gevaarlijk.'⁵⁰ Op verzoek van Oorthuys liet de uitgeverij zijn boek op goedkoop papier drukken in een oplage van tienduizend exemplaren. Hij wilde de prijs laag houden omdat hij het 'hele volk wilde bereiken en aan het denken zetten'. Het boek was nog niet uit of de eerste 'politie actie' ging van start. Na een jaar kwamen achtduizend onverkochte exemplaren bij De Slegte in de ramsj voor twee kwartjes.⁵¹ Het was het enige boek van Oorthuys – hij heeft er tientallen gemaakt – dat mislukte.

Charles Breijer was eigenlijk filmer die in dienst van het regeringsbedrijf Multifilm Batavia bioscoopjournalen maakte voor *Wordende Wereld*, het Polygoonjournaal van Indië. In zijn vrije tijd maakte hij foto's, nu niet gehinderd door overheidsensuur, waarvan enkele in opdracht van *Libelle* en *Panorama*. Na de onafhankelijkheid bleef Breijer in Indonesië en kwam hij

in dienst bij het ministerie van Voorlichting waar hij jonge Indonesische filmers opleidde. Het grootste deel van zijn foto's is nooit gepubliceerd en werd pas vijftig jaar later op waarde geschat.⁵²

De Nederlandse overheid sprak in 1985 expliciet haar waardering uit voor cineast Joris Ivens. Lange tijd was hij voor Den Haag persona non grata in verband met een opdracht van de overheid in 1946 om een film te maken over het Nederlands-Indië van na de Tweede Wereldoorlog. Toen Ivens in Sydney in Australië aankwam, raakte hij in gesprek met havenarbeiders over de Nederlandse invloed in Nederlands-Indië. Dat bracht Ivens aan het twijfelen over de vraag of hij wel aan de goede kant stond. Hij nam ontslag en maakte zijn eigen film met de titel *Indonesia Calling* over protesterende en stakende havenarbeiders die onder het motto 'No arms for the Dutch', Nederlandse schepen met bestemming Indonesië blokkeerden. Den Haag zag deze stap waarin Ivens zich tegen de Nederlandse Indonesië-politiek keerde, als een vorm van landverraad en nam zijn paspoort in dat hij pas in 1956 terugkreeg.⁵³

In 1985 reikte minister van Cultuur Elco Brinkman (CDA) aan Ivens niet alleen het Gouden Kalf uit voor zijn gehele oeuvre, maar bood hem eveneens excuses aan voor de behandeling door de toenmalige regering. 'Uw stellingname voor het zelfbeschikkingsrecht van Indonesië en de film *Indonesia Calling* brachten u vlak na de oorlog in conflict met de Nederlandse overheid. Het werd u van Nederlandse zijde op velerlei wijze niet gemakkelijk gemaakt uw werk als filmmaker uit te oefenen. Ik constateer dat de geschiedenis u meer gelijk heeft gegeven dan uw toenmalige opponent.'⁵⁴

De Nederlandse musea hadden vanaf eind jaren negentig aanzienlijk meer aandacht voor de oorlog in Indonesië dan daarvoor.⁵⁵ Een voorloper was de tentoonstelling 'Nederlands-Indië, onverwerkt verleden' die in 1989 in het Verzetsmuseum Gouda te zien is geweest. Een medewerker had een reeks foto's ontdekt met daarop gevechtshandelingen uit Indië. Er waren beschrijvingen bij, maar die waren heel terughoudend, omdat de makers van de tentoonstelling niet precies wisten waar, wanneer en wie die foto's had gemaakt. Toch werd besloten om de foto's tentoon te stellen, omdat de afbeeldingen van geweld in Indonesië bijzonder gevonden werden.⁵⁶

De tentoonstelling 'Ooggetuigen van de politionele acties' in het Westfries Museum in Hoorn in 1998 bevatte eveneens beelden van de oorlog in Indonesië. Zij waren gemaakt door Fer Fontijn die als dienstplichtige eerst bij de stoottroepen diende en later als fotograaf bij de voorlichtingsdienst. Ruim vijftig jaar zat hij met foto's in zijn maag die hij met zijn eigen camera

had gemaakt van wraakacties waarbij kampongs in de brand werden gestoken. 'Dat is hetzelfde als zwijgen,' zei hij in een interview. Hij verwachtte een 'hoop negatieve kritiek van de jongens van destijds, omdat ik de code doorbreek'. Zelf kon Fontijn niet vertellen wat hij had gezien. 'De ergste foto's heb ik nog thuis. Aan de ene kant kruipt de behoefte om te vertellen steeds hoger, maar de lef ontbreekt. Ik loop het risico dat ik mensen ga beschadigen en kwetsen.'⁵⁷

Soms namen kinderen van Indië-veteranen het initiatief om met foto's naar buiten te treden. Jeannet van de Kamp deed dat met de 'kiekjes' van het soldatenleven die haar vader Kees schoot in de drie jaar die hij bij de vierde infanterie brigade diende. Zij vormden de expositie 'Nederlands-Indië: onvoltooid verleden tijd', die in verschillende steden te zien was. De samensteller wist dat er mooiere foto's over die tijd waren gemaakt, maar ze wilde tonen hoe het leven van haar vader door die oorlog was getekend. 'De ervaringen in Indië achtervolgen hem. Hij schrikt van ieder geluid, heeft depressies en vertelt stukje bij beetje over de doorstane angsten en eenzaamheid.'⁵⁸

Museum Bronbeek, dat ook een tehuis is voor veteranen van de Nederlandse krijgsmacht en het voormalige KNIL, richtte vanaf eind jaren negentig regelmatig tentoonstellingen in over de oorlog in Indonesië. Zo was er in 1999 'Hard tegen hard. De speciale troepen in Nederlands-Indië 1945-1950' te zien. Bij deze expositie over de troepen van kapitein Westerling had het museum hulp gekregen van historicus Jaap de Moor. Het is de vraag of hier precies is verteld wat deze militairen hadden gedaan, maar dat gebeurde zeker vijftien jaar later in 2014 bij de tentoonstelling 'Oorlog! Van Indië tot Indonesië 1945/1950'. De vaste tentoonstelling in het museum besteedt daarnaast aandacht aan de dekolonisatieoorlog, waarin ook het excessieve geweld een plaats heeft.

KINDEREN VERTELLEN OVER HUN VADERS DIE BIJ HET KNIL DIENDEN

In maart 2013 publiceerde het Indische tijdschrift *Moesson* een dubbelinterview met Herman Keppy en Alfred Birney over hun vaders Etoes en Adolf die, toen zij tijdens de dekolonisatieoorlog bij de mariniers dienden, vrienden waren. Het was een opmerkelijk stuk omdat historicus Keppy en schrijver Birney expliciet en gedetailleerd over de rol van hun vaders in die oorlog vertelden. Zij waren beiden Employé Speciale Diensten, ESD'er, wat wilde zeggen dat zij optraden als tolken. Behalve tolk waren zij echter soldaten die zwaarbewapend op patrouille gingen, deelnamen aan zuiveringsacties en

een duistere rol hadden bij ondervragingen. Vanwege hun directe betrokkenheid bij het excessieve geweld werden zij 'vrijgesteld' en uit voorzorg nog voor de soevereiniteitsoverdracht naar Nederland overgebracht. Tegen een nog twijfelende Birney zegt Keppy: 'Alfred, waarom zou je niet geloven wanneer je vader schrijft dat hij patrouille liep om mensen uit te moorden?' Waarop Birney zegt: 'Welke zoon wil geloven dat zijn vader met een vlammenwerper dessa's in de fik steekt? En al helemaal niet in zijn geboortestreek, waar hij als zuigeling door zijn ooms en tantes is grootgebracht.'⁵⁹

Keppy is van Molukse afkomst en had op dat moment het boek *Pendek* geschreven, een bundel met korte verhalen over Indische mensen en hun tijd in Nederlands-Indië. Eén verhaal gaat over zijn vader Etoes die al op zeventienjarige leeftijd als militair actief bij de oorlog betrokken raakte. Hij citeert daarbij uit verslagen van vergeldingsacties waarbij ESD'ers zoals zijn vader betrokken waren. Keppy beschrijft hoe getraumatiseerd zijn vader uit de oorlog kwam. 'Een gefrustreerd en getraumatiseerd ex-militair als echtgenoot en vader is geen beste combinatie. Veel kinderen van Indië-veteranen kennen het: de lijfstraffen voor kleine vergrijpen, het onberekenbare gedrag, uit het niets komende agressie.'⁶⁰ In *Moesson* maakte Keppy zich kwaad over het feit dat Nederlandse officieren destijds een zo jonge jongen hadden betrokken bij zeer gewelddadige acties. Hij zag zijn vader als held én als oorlogsmisdadiger. 'Door hun tussenkomst zijn de verliezen aan Hollandse zijde beperkt gebleven. Tegelijkertijd hebben ze mensen gemarteld en vermoord, ook onschuldigen.'⁶¹

Drie jaar na het interview in *Moesson* publiceerde Birney zijn roman *De tolk van Java*, die deels is gebaseerd op de verslagen die zijn vader, van Chinees-Indische afkomst, na 1950 over zijn diensttijd maakte.⁶² De eerste verhaallijn gaat over de belevenissen van een jongeman die als tolk/militair betrokken was bij het massageweld in Indonesië. Tegelijk vertelt een angstige zoon van een Indië-veteraan over de razernij van zijn psychisch gestoorde vader. Het boek werd een verkoopsucces en won verschillende literaire prijzen. Voor veel Nederlanders was het gegeven van een Nederlands-Indische veteraan die zijn gezin terroriseert als gevolg van oorlogstrauma, een openbaring.

Even bijzonder was *De verzwegen soldaat* (2012) waarin de Molukse schrijfster Sylvia Pessireron een eeuw Molukse geschiedenis samenvat in het leven van KNIL-soldaat Kainama en zijn dochter Nona. In deze roman wordt de veteraan beschreven als een zwijgende man die dagenlang zwijgend voor het raam kon staan en worstelde met zijn oorlogsverleden in Indonesië.⁶³ In

interviews vertelde Pessireron dat haar vader bij de inlichtingendienst had gezeten en in dorpen bekeek wie wel en wie niet 'extremist' zou kunnen zijn, wat hij vervolgens aan zijn leidinggevendenden doorgaf. 'Hij ging vaak op geheime missie, hoorde ik later. Toen hij een keer kapitein Westerling op televisie zag, ging de tv ploep uit. Hij was zo boos, hij trilde helemaal.'⁶⁴

Typerend voor deze fase waarin kinderen met een Indische/Molukse achtergrond anders terugkijken op de dekolonisatieoorlog dan hun ouders, was ook de muziektheatervoorstelling *Westerling – een broederstrijd* die in 2018 in Nederlandse theaters werd opgevoerd. Het stuk, geregisseerd door Anis de Jong wiens vader bij het KNIL zat, gaat over een militair die diende onder Westerling en zijn broer die juist de kant van de Indonesische nationalisten koos. Het laat zien hoe de onafhankelijkheidstrijd gezinnen in tweeën kon splijten en hoe KNIL-soldaten op latere leeftijd gaan twifelen over de juistheid van hun handelen in Indonesië. De Jong vertelde dat in zijn omgeving iedereen volop sprak over de RMS, 'maar praten over de Politionele Acties, oftewel de Nederlands-Indonesische koloniale geschiedenis, was er niet bij.'⁶⁵

CONCLUSIE

Op historiografisch gebied was er vanaf 1995 sprake van een aanzienlijke inhaalslag. Deels werd dit veroorzaakt door de toegenomen bereidheid bij de overheid om projecten te financieren, deels ook werd met name het excessieve geweld in Indonesië in de wetenschappelijke wereld minder beladen en was er in bredere zin sprake van een herontdekking van het koloniale verleden.

Na 1990 nam de oprichting van kleine monumenten en plaquettes bestemd voor omgekomen veteranen in Indonesië een grote vlucht. Dit waren initiatieven vanuit veteranenkringen die niet zelden ook zelf voor de financiering moesten zorgen.

Op cultureel gebied bleef de belangstelling voor de oorlog in Indonesië beperkt. Romans en speelfilms over de oorlog waren er spaarzaam. Daarentegen kwamen voor het eerst, op weliswaar bescheiden schaal, vanuit de tweede generatie van de migranten uit Indonesië beschouwingen over de oorlog. Zij gingen daarbij vooral in op de pijnlijke kanten van deze periode: de betrokkenheid van hun vaders bij het grensoverschrijdend geweld.

21.

De oorlog in Indonesië in de schoolklas

Het vak geschiedenis in het onderwijs speelt een belangrijke rol bij het levend houden van herinneringen aan en kennis over een gebeurtenis. Onderwijs – lessen en schoolboeken – is een van de maatschappelijke instituten die bijdragen aan het cultureel geheugen. De manier waarop en de frequentie waarin leerlingen les krijgen over geschiedenis en in dit geval de oorlog in Indonesië, is medebepalend voor hun kennis van en visie op dat conflict.

Hier staat de vraag centraal hoe het conflict tussen Nederland en Indonesië in de periode na 1950 aan de orde is gekomen in de Nederlandse curricula en lesboeken. Op welke manier en wanneer konden middelbare scholieren kennismaken van welke feiten en met welk perspectief? Wat was het narratief over het conflict en welke termen werden daarbij gebruikt? In welke mate zijn nieuwe historiografische gegevens over bijvoorbeeld het excessieve geweld in de leerboeken terug te vinden?

Voor dit hoofdstuk zijn steekproefsgewijs schoolboeken geanalyseerd om een globaal en weliswaar niet uitputtend, maar wel een representatief beeld te geven van hoe leerlingen door de jaren heen over de oorlog werden geïnformeerd.

1950-1970

Het geschiedenisonderwijs van na de bevrijding in 1945 droeg nog zwaar de sporen van de invulling van dat vak in de decennia daarvoor. In de vooroorlogse jaren diende geschiedenis de ethische doelstellingen die van nationaal belang werden geacht. Zo moest het voorgeslacht de jeugd zodanig inspireren dat zij het land naar nog hoger peil en welstand zouden brengen.¹ Hierbij kwam nog, onder meer onder invloed van groeiend nationalisme van buurlanden, het politieke doel bij van het opwekken van vaderlandsliefde.

Naast deze opwekking van nationalistische gevoelens ontwikkelden zich in de loop van de negentiende eeuw protestantse, katholieke en neutrale varianten van geschiedenisonderwijs. Zo kwam er een zichtbaar verschil tussen de hoeveelheid aandacht voor de (katholieke) Middeleeuwen en de (protestants gedomineerde) zeventiende eeuw in de schoolboeken van onderscheiden denominaties. Volgens vakdidacticus Arie Wilschut kwam dit opwekken van liefde voor en trots op het eigen volk, of de eigen groepering binnen dat volk, neer op het via de geschiedenis aantonen dat dit volk of deze groep altijd de juiste zaak had gediend.²

Na de bevrijding in 1945 werd het vak 'vaderlandse geschiedenis' herdoopt in 'algemene geschiedenis', maar meer veranderde er niet. In de jaren vijftig en zestig kwamen er echter steeds meer kritische stemmen op die het vak een gebrekkig oog voor de actualiteit verweten. Bij eindexamens kwam de stof vaak niet verder dan 1918. In 1958 werd de Vereniging van docenten in Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN) opgericht met als een van de doelstellingen meer aandacht voor contemporaine geschiedenis. Met de invoering van de Mammoetwet in 1968 kwam er een belangrijke verandering in het eindexamenprogramma. Alleen de 'laatste halve eeuw' zou voortaan examenstof zijn. Vanaf dit moment werd geschiedenis echter een keuzevak, wat in de praktijk betekende dat slechts één op de drie leerlingen in de hoogste klassen geschiedenis kreeg.³

Belangrijker nog voor de ontwikkeling in het vak geschiedenis was dat steeds meer docenten twijfelden over de doelstelling van hun onderwijs. Geschiedenis werd lange tijd gezien als het uit het hoofd leren van jaartallen, namen en begrippen. Was het wel zo nuttig om kinderen op die manier opvattingen en vaderlandsliefde bij te brengen? Moesten zij niet eerder leren om hun plaats in de wereld te vinden en 'vertrouwd te raken met de historische dimensie van de wereld'? Het aanleren van vaardigheden om zelf kennis en opvattingen te verwerven en teksten kritisch te kunnen beoordelen kwam eind jaren zestig beetje bij beetje bij docenten in hoger aanzien te

staan.⁴ Deze omslag bij – met name jonge – docenten droeg ertoe bij dat er uiteindelijk meer aandacht kwam in schoolboeken voor recente geschiedenis en dus ook voor de dekolonisatie van Indonesië.

Meestal gaat er enige tijd overheen voordat nieuwe maatschappelijke en historische inzichten in de geschiedenisboeken zijn verwerkt. Daarom kwam de dekolonisatie van Indonesië niet onmiddellijk na 1950 in alle schoolboeken voor. Dat veranderde vanaf 1954. In veelgebruikte boeken als *Vaderlandse Geschiedenis*, *De wereld van vroeger en nu* en *Wereld in wording* werd er wel over het koloniale verleden geschreven, maar kreeg de dekolonisatie van Indonesië relatief weinig aandacht. Zij gaven de Nederlandse kijk weer op het verloop van de onderhandelingen en stelden dat Nederland was benadeeld door de Britten die niets hadden gedaan om de revolutie te stoppen. Geen boek vertelde over het militaire geweld dat werd gebruikt, laat staan het extreme geweld. Nergens viel de aanduiding ‘oorlog’ en af en toe gebruikten auteurs ‘gewapend optreden’. De ‘politioenele acties’ werden tot 1970 soms genoemd, maar nooit uitgelegd. Over aantallen slachtoffers van het conflict werd niets verteld. Van een Indonesisch perspectief op het conflict, bijvoorbeeld dat het voor de Republiek ging om een vrijheids- of onafhankelijkheidsstrijd, is nergens sprake. *De wereld van vroeger en nu* uit 1955 schreef: ‘De jongere extremisten, veelal opgeleid in Japanse dienst, hadden dus vrij spel na de uitroeping van de Republiek Indonesia en werden aangevuurd door de volksmenner Soekarno.’⁵ Het stond in bijna alle boeken vast dat nationalisten ‘terroristen’ waren en dat Sukarno een ‘collaborateur’ was.

Aan *Wereld in wording* hadden negen historici uit verschillende denominaties meegewerkt in een poging de geschiedschrijving minder verzuild en dus objectiever naar voren te brengen. Dit boek uit 1955 zette termen als ‘terroristen en collaborateurs’ en ‘politioenele acties’ tussen aanhalingstekens, waarmee een vorm van neutraliteit ontstond die in andere boeken ontbrak.⁶ Een recensent van *De Tijd* wilde aan de hand van de ‘netelige Indische kwestie’ aantonen dat niet iedereen het met deze aanpak eens was. ‘De rol welke de commissie van goede diensten en de Amerikanen en de Engelsen in dat conflict hebben gespeeld, wordt wel sterk verduisterd.’ Hij bedoelde dat Nederlanders hier te veel schuld toegeschoven kregen.⁷

Het algemene beeld dat de lesboeken in de jaren vijftig en zestig aan leerlingen gaven was dat Nederland in dit conflict slachtoffer was, een speelbal van de internationale politiek. Het land deed zijn uiterste best om orde en vrede te brengen in Indonesië, maar werd hierin telkens tegengewerkt. De internationale druk op Nederland werd algemeen gezien als dé oorzaak voor

het uiteindelijk toestemmen in de onafhankelijkheid. 'Nederlandse troepen joegen de opstandelingen terug, maar op last van de Veiligheidsraad werd het vuren gestaakt', meldde *Geschakeld verleden* in 1966.⁸

Tot 1970 schreven schoolboeken weinig of niets over de 'politioenele acties'. Daarvoor had Leo Dalhuisen, een belangrijk onderwijsvernieuwer en medeauteur van *Sprekend verleden*, een verklaring: 'Bij het vak geschiedenis moesten leraren vertellen hoe het precies zat, vaak nog uit het idee van vaderlandsliefde. Dat was bij de politioenele acties nu eenmaal onmogelijk en daarom lieten veel leraren het maar achterwege.'⁹ Dat docenten dit vertekende beeld vervolgens in het klaslokaal corrigeerden, is niet erg waarschijnlijk. De vraag is waar docenten die kennis vandaan gehaald zouden moeten hebben. Het is duidelijk dat Nederlanders in de periode 1945-1950 via media zoals radio, kranten en Polygoonjournaal een eenzijdig en verwrongen beeld van het conflict voorgeschoteld hadden gekregen. De pers werd zwaar gecensureerd en overheidsvoorlichtingsdiensten berichtten alleen over de positieve kanten.¹⁰

Lezers van het vakblad van geschiedenisdocenten *Kleio* dat door de VGN werd uitgegeven, werden weinig wijzer over de gang van zaken tijdens deze oorlog. Pas in 1970 verscheen daarin een uitgebreid stuk over het verloop van het conflict. Het was gebaseerd op artikelen die historicus Henri Baudet in de loop der jaren her en der had gepubliceerd. Hoewel het stuk een jaar na Hueting en de *Excessennota* verscheen, werd het onderwerp grensoverschrijdend geweld vermeden. 'In het algemeen trad Nederland zijn tegenspeler tegemoet in de volle wapenuitrusting van zijn nationale aard: zijn paternalisme, zijn geloof in gesprek, zijn constitutionalisme, zijn perfectionisme, zijn waarschijnlijk voor een koopmansnatie kenmerkende juridische denkwijze.' Had Nederland fouten gemaakt? Zeker wel, maar als ze niet waren gemaakt, had dat voor de uitkomst niet veel uitgemaakt. Sukarno collaboreerde met Japan, Engeland hanteerde een 'boosaardige anti-Nederlandse politiek' en Nederland moest, kortom, 'spelen vanuit een opgedrongen stelling'.¹¹

1970-1995

Op de Hueting-affaire en de *Excessennota* volgden enige wetenschappelijke studies over het grensoverschrijdend geweld, zoals *Ontsporing van geweld* en *De Zuid-Celebes affaire*. De vraag is in welke mate de nieuwe gegevens die deze publicaties opleverden een plek vonden in de geschiedenisboeken voor het onderwijs die na 1970 uitkwamen.

Van belang was dat vanaf 1968 de dekolonisatie van Indonesië verplichte stof voor de bovenbouw van algemeen voortgezet onderwijs was, hoewel de oorlog in Indonesië daarbij niet expliciet werd genoemd. Het leerplan Rijkscholen sprak van ‘diepergaande behandeling van de historische ontwikkelingen gedurende de laatste halve eeuw’.¹² Docenten en schrijvers van boeken konden het onderwerp naar hun eigen inzichten invullen. Voor behandeling van het gebruikte excessief geweld in Indonesië was voorlopig nog geen plaats, ook niet in *Wereld in wording* dat erin slaagde het conflict afstandelijker te benaderen. In de dertiende druk in 1971 viel de neutrale benadering op. De schrijvers constateerden dat de dekolonisatie niet zoals in India via de weg van evolutie, maar langs de weg van revolutie was verlopen. ‘Het was een pijnlijk proces, zowel voor de kolonie, als voor het moederland.’ Dat Nederland met gebruik van geweld een oplossing trachtte te forceren, maakte in de wereld een ‘storm van verontwaardiging’ los. Over oorlog werd nog niet gesproken, ook niet over het gebruik van extreem geweld.¹³

Ook *Mensen en machten* (katholiek en als een van de weinige nog aan een zuil verbonden) uit 1974 hanteerde een zakelijke toon en behandelde de oorlog in Indonesië uitgebreid. De door de Nederlanders voorgestane uniegedachte voor Indonesië benaderden de auteurs kritisch. Nederland greep uiteindelijk ‘militair’ in en trad ‘gewapend’ op en de term ‘politieone acties’ stond cursief. Details en typering van het militaire optreden en aantallen slachtoffers ontbraken. *Mensen en machten* besteedde als enige boek enkele pagina’s aan oorspronkelijke teksten en uitgeschreven radioredes die betrekking hadden op de dekolonisatie.¹⁴

Minder neutraal was *Geschiedenis van gisteren* uit 1976. Sukarno werd aangeduid als een “Jappenvriend, een collaborateur met wie je niet eens wilde praten’. Verder boekte generaal Spoor met de ‘twee politieone acties militaire successen, maar moest Nederland toch politiek op de knieën’. De auteurs gaven een gekleurd beeld van het conflict en wekten de indruk dat Nederland door bondgenoten was verraden.¹⁵ Opvallend aan *Geschiedenis in onderwerpen* uit 1979 is dat er mededelingen werden gedaan over de aard van het militaire conflict. ‘Inmiddels kwam het tot gewapende botsingen tussen Nederlandse militairen en Indonesische guerrilla’s, ongeregelde, gewapende troepen.’ Het was echter nog niet het perspectief van uitzichtloosheid en permanente doodsangst dat Nederlandse veteranen in die jaren in tv-documentaires uitten. De vragen en opdrachten in de kantlijn lieten de leerling kritisch naar de feiten kijken. ‘Kan Soekarno als collaborateur worden beschouwd?’ en ‘Laat zien dat men in Nederland niet de vaart van de dekolonisatiegedachte had gevolgd’.¹⁶

Gamma uit 1986 besprak in meer detail wat de militaire inzet in Indonesië precies inhield. Het beschreef dat het leger voor een groot deel bestond uit dienstplichtigen, dat de Indonesische bevolking de kant van de nationalisten koos en dat er een felle guerrillaoorlog ontstond die ‘veel slachtoffers’ kostte. De stap naar Nederlands excessief geweld werd niet gemaakt.¹⁷ Ook *Levende geschiedenis* uit 1987 benoemde de aard van het militaire conflict. ‘De wreedheid aan beide kanten was groot. Tegenover het geweld van een modern uitgerust leger plaatsten de Indonesiërs de guerrillatactiek’. Het boek hield vast aan de mythe dat zonder de internationale druk Nederland ‘deze oorlog uiteindelijk had gewonnen’.¹⁸

De herschreven versie van *Geschiedenis van gisteren* uit 1988 gebruikte als eerste van de onderzochte boeken de term ‘oorlogsmisdaden’. De auteurs stelden dat soldaten onder leiding van kapitein Westerling ‘zich te buiten’ waren gegaan aan ‘oorlogsmisdaden op Zuid-Celebes’. De militaire operaties waren ‘wanhoopsacties’. ‘Nederland trachtte zijn greep op de ontwikkelingen te versterken door het sturen van steeds meer troepen en door het uitoefenen van terreur.’ Aannemelijk is dat de inhoud van de uitgelekte paragraaf van Loe de Jong eind 1987 van invloed is geweest op de scherpere toon van deze heruitgave.¹⁹

Minder scherp maar wel uitvoerig behandelde *Sprekend verleden* het conflict in Indonesië. In plaats over oorlog sprak het van een ‘grote actie van het leger’. Bijzonder was dat hier enkele militairen aan het woord werden gelaten over hun belevenissen. ‘En dat heeft tot woede-uitbarstingen geleid, waarbij kampongs in de fik werden gestoken en waarbij officieren cynisch opmerkten: “Ach, die Javanen hebben die huizen binnen een maand weer overeind staan.”’ Nergens werd melding gemaakt van oorlogsmisdaden. Mogelijk wilden de auteurs dat de discussie over wat zich in Indonesië had afgespeeld, in de klas moest worden gevoerd en dat leerlingen zelf de conclusies over de aard van het geweld zouden formuleren.²⁰

Niet alle docenten waren eind jaren zeventig enthousiast over de plannen van de invoering van het Centraal Schriftelijk Eindexamen. Sommigen waren bevreesd dat de overheid op deze manier een middel had om ideologische invloed uit te oefenen.²¹ Vanwege die weerstand werd begonnen met een landelijke proef in 1976. Een van de twee onderwerpen had de titel *Van Nederlands Oost-Indië tot Indonesië*, waarbij het ging om de periode 1942-1949. Het examen volgde in grote lijnen wat in de schoolboeken over het conflict stond. Het ging om de politiek van de regering ten opzichte van de Indonesische nationalisten en hoe internationaal daarop werd gereageerd. De bronteksten die

erbij zaten waren Nederlandse documenten en fragmenten van memoires. De verhoudingen in Indonesië konden niet aan de orde komen vanwege, zo werd nog steeds geschreven, een ‘gebrek aan verschenen literatuur’.²²

Hierop kwam van docenten kritiek. Zo kon J.A. Andriessen uit Amersfoort niet uit de voeten met het tijdsraam van het examen: december 1942 tot december 1949. Hierdoor was geen plaats ‘voor vragen over het hoe en waarom van dit alles: waarom voelde de inlander zich zoals hij zich voelde, waarom wilde men deze vrijheid’. Het antwoord van de makers van het examen op deze in *Kleio* gepubliceerde brief was dat het examenonderwerp anders te groot zou worden.²³ De didactiekcommissie van de VGN meende wel dat in de omschrijving van het examen de ‘Nederlandse opvattingen en westerse denkbeelden’ te veel hadden overheerst.²⁴ In dagbladen werd het examenonderwerp Nederlands-Indië ‘nogal omstreden en gevoelig’ genoemd. Volgens een docent uit Bussum leidde het examen in de lerarenkamer tot een ‘heftige discussie over de afwikkeling van de Indonesische kwestie’. De strijdpunten beroerden de oudere generatie meer dan de jongere. ‘Indonesië staat erg ver van hen af’.²⁵

Twaalf jaar later kwam het onderwerp van de dekolonisatie weer terug bij het centraal eindexamen van 1988, nu met als titel: *Nederlands-Indië 1918-1949*. De inhoud kwam in grote delen overeen met die van 1976. Hoewel de nadruk weer lag bij politieke feiten en de diplomatieke verhoudingen, was er ruimte voor de ‘politieonele acties’ en hoorde kapitein Westerling bij de namen die de leerlingen moesten kennen. Er was nu ook aandacht voor het groeiende nationalisme in Indonesië in de jaren dertig.²⁶ Docenten hadden achteraf op dit examen veel kritiek, niet op de stof zelf, maar op de te onduidelijke vragen.²⁷

Vanaf eind jaren zeventig, begin jaren tachtig werd in de praktijk van de geschiedenisles een verschil zichtbaar tussen de aandacht voor de Tweede Wereldoorlog en die voor de dekolonisatieoorlog. Kinderen die in deze jaren op school zaten, waren geen ooggetuige geweest van de Duitse bezetting. Bij volwassenen kwam de behoefte op om hun over die periode te vertellen. De oorlogsles werd volgens historica Dienke Hondius ingezet als een vorm van volksgezondheid, ‘als inenting om weerbaarheid te vergroten’.²⁸ Oorlogsgetuigen zoals verzetsstrijders en overlevenden van vernietigingskampen werden structureel en veelvuldig als gastsprekers op scholen ingezet om te voorzien in de behoefte aan alternatieve vertogen over oorlog, bezetting en vervolging. Op het groeiende aantal exposities over de oorlog leidden ook weer getuigen als gastsprekers schoolklassen rond.²⁹

In dit opzicht hadden docenten die meer aandacht aan de oorlog in Indonesië wilden besteden een nadeel. Volgens het Veteraneninstituut waren er vanaf eind jaren tachtig wel enige Indië-veteranen die hun verhaal voor de klas vertelden, maar zijn daar geen aantallen van bekend. Met zijn boek *Vertel het je kinderen, veteraan!*, probeerde Anton P. de Graaff Indië-veteranen te stimuleren de openbaarheid te zoeken. Het gaf aan dat het voor hen nog niet vanzelfsprekend was om kinderen te vertellen over hun ervaringen. Vanaf 2005 begon het Veteraneninstituut het educatieve project *Veteraan in de klas*, waarbij tientallen Indië-veteranen betrokken zijn geweest. De kans dat zij aandacht besteedden aan het excessieve geweld is niet groot.³⁰

Een ander nadeel voor docenten was – en is – het ontbreken in Nederland van lieux de mémoire van de oorlog in Indonesië waar zij met hun leerlingen naartoe kunnen. Voor de Tweede Wereldoorlog kunnen zij terecht in bijvoorbeeld het Joods Historisch Museum, de Hollandsche Schouwburg (1993), Herinneringscentrum Westerbork (1983) en Nationaal Monument Kamp Vught (1986) die zijn uitgerust met een professionele educatieve dienst. In Nederland zijn er geen vergelijkbare instellingen over de oorlog in Indonesië, die dan ook letterlijk en figuurlijk ver weg blijft.

NA 1995

In 1995 kwam de oorlog in het centrum van de belangstelling te staan. Het begon met de verlening van een visum aan Poncke Princen eind december, vervolgens pleitte Kamervoorzitter Deetman voor een parlementair debat over de koloniale oorlog, bracht RTL5 een schokkende reportage over de massamoord bij Rawagede en bezocht koningin Beatrix Indonesië niet op 17 augustus, maar een paar dagen daarna en werden er geen excuses aangeboden. De vraag is wat deze kwesties in de geschiedenisboeken teweegbrachten.

In het boek *Memo* uit 2006, bestemd voor het vmbo, werd onomwonden gesteld dat de eerste ‘politie actie’, met als codenaam Operatie Product, om onder meer economische redenen werd uitgevoerd. In een apart kader werd uitgelegd dat de term ‘politie actie’ niets met de politie te maken had, maar een militaire aangelegenheid was en dat de strijd werd gevoerd tegen Indonesische ‘vrijheidsstrijders’.³¹ In *Memo* voor havo uit 2007 werd ook het eufemistische karakter van de term ‘politie acties’ uitgelegd: ‘In feite was het een regelrechte oorlog’. De auteurs noemden Hueting en *Achter het Nieuws* die melding maakten van ‘buitensporig geweld’. Op basis van bronnen en teksten moesten leerlingen antwoord geven op de vraag: ‘Zijn

door het Nederlandse leger in Indonesië in de periode 1945-1949 op grote schaal oorlogsmisdaden gepleegd?’³²

Volgens *Geschiedeniswerkplaats* uit 2012 ‘koos’ Nederland voor het gebruik van geweld toen onderhandelingen aanvankelijk mislukten. Het perspectief kantelde hier: weg van het slachtofferschap. De auteurs sloegen hier de richting van eigen verantwoordelijkheid in. Het boek stelde dat het optreden in werkelijkheid een oorlog was en gaf, waarschijnlijk naar aanleiding van de rechterlijke uitspraak over de weduwen, de details rond Rawagede, waar ‘Nederlandse troepen reageerden met buitensporig geweld.’³³

In 2017 publiceerde historicus Marc van Berkel, in opdracht van het Nationaal Comité 4 en 5 mei, een onderzoek naar de manier waarop de periode 1942-1949 in Indonesië in verschillende op dat moment gebruikte curricula en leerboeken aan de orde kwam. Voor dit comité vormden het verschijnen van Limpachs studie en het hierop volgende maatschappelijke debat aanleiding om aandacht te schenken aan de manier waarop de Tweede Wereldoorlog in Indonesië en de onafhankelijkheidsoorlog in het onderwijs worden behandeld.³⁴

Van de 2948 bladzijden die Van Berkel had geanalyseerd, ging er 0,6 procent over de dekolonisatieoorlog. Over de geschiedenis van Indonesië in brede zin was dat 4,7 procent en ter vergelijking: over de Tweede Wereldoorlog/Holocaust ging 8 procent van alle pagina's.³⁵ Van Berkel concludeerde dat over het excessieve geweld ‘slechts in geringe mate’ werd geschreven en dat evenmin werd opgemerkt welke personen daar verantwoordelijk voor zouden zijn geweest.³⁶ Soms werd alleen het geweld bij Rawagede expliciet genoemd en niet dat van Zuid-Sulawesi, Bondowoso en elders. Ook bleef onduidelijk wie voor de oorlog verantwoordelijk waren. De Nederlandse hoofdrolspelers – zoals Beel, Schermerhorn of generaal Spoor – kwamen nergens voor. Een enkele keer werden de namen Drees, Van Mook en Princen genoemd. De bersiap-periode werd slechts in één lesmethode beschreven.³⁷ Van Berkels belangrijkste punt van kritiek betrof het gebrek aan multiperspectiviteit. Op een uitzondering na boden de lesmethoden een eenzijdig Nederlands perspectief op de periode 1945-1949.³⁸

Er waren ook dingen ‘goed geslaagd’. De term politionele acties werd bijna altijd cursief of tussen aanhalingstekens geplaatst en voorzien van het commentaar dat deze term destijds bewust werd gebruikt om het conflict minder gewelddadig te laten lijken. Tevens probeerden de schrijvers van boeken erin enige historische afstand te nemen en de militaire interventie

in het bredere perspectief van dekolonisatie te plaatsen en niet af te doen als een heldhaftige en nationale hersteloperatie.³⁹

Eén van de eindexamenonderwerpen in 2001-2002 was *Nederland en Indonesië, vier eeuwen contact en beïnvloeding*. De dekolonisatie en de oorlog kwamen daarin in beperkte mate ter sprake. Dat gold ook voor het thema in 2007-2008: *De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië*. De kritiek op de stofomschrijving van beide thema's van Indonesië-specialisten was fors, vooral vanwege de eurocentrische benadering van het onderwerp. Gert Oostindie en Henk Schulte Nordholt schreven dat met de gebruikte tekst de 'Indonesiërs vrijwel geheel gereduceerd worden tot figuranten en passieve objecten in hun eigen geschiedenis. Dit is koloniale geschiedschrijving in optima forma.'⁴⁰ Elsbeth Locher-Scholten en Remco Raben meenden dat deze stofomschrijving 'beter past in de vooroorlogse jaren dertig, toen het Nederlands nationalisme ook in de koloniale historiografie hoogtij vierde'.⁴¹

De critici legden een direct verband met de kort na 2000 in de politiek opgekomen wens om kinderen meer kennis van de Nederlandse geschiedenis bij te brengen. Men wilde meer 'nationale focus' in de lessen. Dat was een reactie op de verminderde identificatie met de natiestaat en de vervaging van grenzen door globalisering en toenemende Europese integratie. De komst van een multi-etnische en multiculturele samenleving gaf bij Nederlanders aanleiding tot de gedachte dat hun land kampte met een identiteitscrisis. Om daaraan iets te doen moest er behalve een Nationaal Historisch Museum, dat er uiteindelijk nooit is gekomen, tevens een canon van Nederland worden samengesteld met vijftig zogeheten vensters (gebeurtenissen, personen, teksten, kunstwerken) die de geschiedenislessen in het lager onderwijs en de eerste twee klassen van het voortgezet onderwijs richting moesten geven.

De canon die de commissie-Van Oostrom in 2006 presenteerde, bevatte het venster *Indonesië 1945-1950. Een kolonie vecht zich vrij*. In de korte tekst werd het conflict een 'onafhankelijkheidsstrijd' genoemd waarbij 'over en weer heftig was gevochten'. Het haalde de verkeerde-kant-van-de-geschiedenis-uitspraak, de spijtbetuiging en de aanvaarding van 17 augustus 1945 als onafhankelijkheidsdatum door minister Bot aan, maar de massale Nederlandse troepenlanding, aantallen slachtoffers en het excessieve geweld bleven onbesproken.⁴² Acht jaar later kwam er een boek uit waarin de vijftig thema's wat uitgebreider en door verschillende specialisten werden uitgelegd. Het venster over Indonesië was geschreven door Joop de Jong, de be-

langrijkste representant van de ‘revisionisten’, de stroming die vindt dat Nederland wel degelijk wilde dekoloniseren en het daarbij ‘niet zo slecht’ heeft gedaan.⁴³ Over het optreden van het Nederlandse leger schreef De Jong dat het rond enclaves ‘rust en orde’ probeerde te herstellen, dat er sprake was van een permanente oorlog en dat ‘aan beide zijden daarbij bij herhaling geweld-excessen plaatsvonden’.⁴⁴

CONCLUSIE

In de loop der jaren is er in curricula en lesmethoden ten aanzien van de oorlog in Indonesië een duidelijke beweging te zien in de richting van een steeds kritischer benadering. De gebruikte lesstof geeft vooral na de eeuwwisseling meer opening van zaken over het gewelddadige karakter van de oorlog en de discutabele rol daarin van Nederlanders. Aanvankelijk ging het louter over de diplomatieke verwickelingen en werd Nederland neergezet als slachtoffer van internationale ontwikkelingen. Later werd bijvoorbeeld de term ‘politieonele acties’ tegen het licht gehouden en het eufemistische karakter daarvan vastgesteld. Na 2000 werd steeds vaker het grensoverschrijdend geweld genoemd. Onderzoek uit 2017 wees uit dat in de leerboeken over het excessieve geweld toch ‘slechts in geringe mate’ werd geschreven en dat er sprake was van een gebrek aan multiperspectiviteit.

De lesboeken refereren vrij weinig aan ontwikkelingen die zich op wetenschappelijk terrein over de dekolonisatieoorlog hebben voorgedaan. Een mogelijke verklaring daarvoor is dat op Nederlandse scholen het vak geschiedenis relatief vaak wordt gegeven door docenten die niet wetenschappelijk zijn opgeleid.⁴⁵ Eveneens ontbraken veelal sporen of verwijzingen naar de in de samenleving ontstane debatten over de affaire-Hueting, de uitgelakte paragraaf van Loe de Jong en het visum voor Poncke Princen. Wellicht was de heftigheid van de debatten over en het felle verzet van de kant van veteranen tegen geschetste beelden van oorlogsmisdaden de reden om van melding af te zien.

Mini-kenner: 'Als ik in die autootjes kijk, zit er vaak een blonde vrouw in' p3

de Volkskrant

DINSDAG
10 JULI 2012
VK.NL

DE VOLKSKRANT BV JACOB BONTRUSPLAATS 9, POSTBUS 1002, 1000 BA, AMSTERDAM REDACTIE@VOLKSKRANT.NL TEL: REDACTIE 020-542 9222 KLANTENSERVICE 088-056 1561 BEZORGING 088-056 1555

PERSOONLIJKE ZOEKTOCHT

Oud zijn en
mooi blijven

LEVEN V2-5

ULTRABOOKS

Plat, superlicht
en sneller dan
je smartphone
TECHNOLOGIE V8-9

Fotoalbum Enschedese soldaat toont hoe Indonesiërs worden gedood

Eerste beeld van executies in Indië

Van onze verslaggeverster
Lidy Nicolaisen

AMSTERDAM Voor het eerst in de geschiedenis zijn foto's opgedoken van executies die zeer waarschijnlijk zijn uitgevoerd door het Nederlandse leger tijdens de politieke acties in voormalig Nederlands-Indië. De foto's komen uit het privéalbum van een soldaat die diende als dienstplichtige in Nederlands-Indië.

Op de foto's is de liquidatie te zien van drie Indonesiërs. Ze staan met de rug naar het vuurpeloton aan de rand van een greppel op het moment dat ze worden beschoten. De greppel ligt vol lijken van geëxecuteerden, blijkt op een tweede foto. Aan de rand staan twee Nederlandse militairen, te herkennen aan hun uniform.

Deskundigen van het oorlogsinstituut NIOD en van het Nederlandse Instituut voor Militaire Historie (NIMH) zeggen dergelijke foto's nooit eerder te hebben gezien. 'Het zijn geen alledaagse foto's en het is beslist niet zo dat iedere Indië-militair dit soort foto's mee naar huis bracht', aldus een medewerker van het NIMH. Ook bij het NIOD zijn soortgelijke foto's onbekend, zegt René Kok. 'We hebben heel veel albums hier. Je zit te wachten op het moment dat zo'n foto opdrukt en dat is nu. Eerder heb ik dit nooit gezien.'

De geraspioneerde historici twifelen niet aan de echtheid. De exacte plaats noch de toedracht van de exe-

Drie Indonesiërs worden beschoten. Rechts: doden in een greppel, twee Nederlandse soldaten kijken toe. Album Jacobus R.

cutie is bekend. Mogelijk levert nader onderzoek meer details op.

De maker is een soldaat uit Enschede. Hij is inmiddels overleden. Hij werd uitgezonden in 1947, kort voor de eerste politieke actie, en hij is

pas in 1950 teruggehaald, na de soevereiniteitsoverdracht. Hij diende bij de artillerie. In de Koepschiedenis van zijn onderdeel wordt geen melding gemaakt van executies. Vermoedelijk heeft de artillerie alleen

bijstand verleend aan de Speciale Troepen of infanteristen, die wel executies uitvoerden.

Bekend zijn de executies in de Javanese kampong Rawagede en op Zuid-Celebes. De nabestaanden van

de slachtoffers van Rawagede werd vorig jaar een schadevergoeding toegekend. De staat moet nog reageren op de aanklacht die is ingediend tegen de standrechtelijke executies op Zuid-Celebes. Hoeveel Indonesiërs bij beide acties precies zijn omgekomen, is niet bekend.

De soldaat heeft nooit ruchtbaarheid gegeven aan het bestaan van de foto's. Zijn album zouden ook nooit zijn opgemerkt, als ze niet onlangs waren gevonden in een vuilcontainer in Enschede. Wie ze daarin heeft goedgevoerd, is niet bekend. De eigenaar van de albums was kinderloos en zou de laatste jaren alleen hebben geleefd.

Een medewerker van het Gemeentearchief van Enschede zag de oude albums liggen in de vuilcontainer en hij besloot ze eruit te vissen. De gemeente Enschede verzamelt vaker foto's om de levensloop van de eigen inwoners te kunnen illustreren. De albums zouden alsnog terzijde zijn gelegd, als de archivaris niet waren gealarmeerd door foto's van een gevangentransport. Op dat moment besloten ze het album nog eens door te nemen waarbij ze stuitten op de foto's van de executies.

Onlangs riep drie historische instituten de regering op om een onderzoek te doen naar de politieke acties tussen 1945 en 1950, om te kunnen begrijpen wat voor oorlog er in Indonesië is gevoerd. Het kabinet heeft nog niet gereageerd.

RINNELEN PAGINA'S 10-11
EEN FOTO VAN EEN RIJZE LUKKEN

22.

Na 65 jaar: het wetenschappelijk onderzoek

Eind 2016 besloot het kabinet-Rutte II om geld beschikbaar te stellen voor een breed wetenschappelijk onderzoek naar de dekolonisatieoorlog. De regering had in 2012 nog afhoudend gereageerd op het pleidooi van KITLV, NIMH en NIOD om een onderzoek naar het Nederlandse militaire optreden in die jaren te financieren. Door welke factoren veranderde de regering van gedachten?

VOORSTEL KITLV, NIMH EN NIOD

De eerste ideeën voor een breed onderzoek naar de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog zagen het licht in het in 1851 opgerichte Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. Ooit een centrum voor koloniale kennis en belangrijk instrument voor het behoud van koloniale macht, ontwikkelde het KITLV zich tot een onafhankelijk onderzoeksinstituut met disciplines als antropologie, taalkunde en geschiedenis.¹

Vrijwel nooit was de oorlog in Indonesië een onderzoeksonderwerp op het KITLV, ondanks de aanwezigheid in zijn bestuur van mensen als Jacques van Doorn, medeauteur van *Ontsporing van geweld*, en Cees Fasseur,

De voorpagina van de Volkskrant die de vondst meldde van de eerste foto's waarop het extreme geweld van Nederlandse troepen zichtbaar was. Bron: de Volkskrant van 10 juli 2012.

medeauteur van de *Excessennota*. Medewerker Rob Nieuwenhuys werd de drijvende kracht achter het nostalgische tempo doeloe-verteog. Zelfs de kritische taalkundige Hans Teeuw, die in de jaren vijftig als een van de weinigen het excessieve geweld in de periode 1945-1949 publiekelijk aan de kaak stelde, drong als bestuurslid nimmer aan op wetenschappelijk onderzoek over de oorlog in Indonesië. Alleen onderzoeker Harry Poeze maakte naam met zijn werk over het Indonesische nationalisme en in het bijzonder Tan Malaka, maar ook zijn werk betrof niet het Nederlandse militaire optreden.

Gert Oostindie, oud-directeur van het KITLV, verklaarde veel later deze paradox door erop te wijzen dat die terughoudendheid mogelijk een strategische manier was geweest om banden met Indonesische wetenschappers in stand te houden, juist in de ook voor de wetenschap in dat land moeilijke decennia van het bewind van Suharto. Het is bekend dat de Indonesische overheid nooit voorstander is geweest van Nederlands onderzoek naar de oorlog.²

Het KITLV begon van koers te veranderen met een email die Henk Schulte Nordholt, toen hoofd Onderzoek bij het instituut en hoogleraar Indonesische geschiedenis, in 2012 aan Oostindie stuurde. 'Is het een idee wanneer wij, samen met directeur NIOD, in een brief in NRC-H of Volkskrant aandringen op een integraal onderzoek naar geweldpleging tijdens de Indonesische revolutie?' Hij verwees naar recente uitlatingen in de media, mede naar aanleiding van de rechtszaak over Rawagede, die volgens hem volstonden met morele stellingnames, terwijl een 'breed analytisch overzicht' ontbrak. 'Alleen al de – naar schatting – 100.000 Indonesische doden lijken een dergelijk onderzoek te rechtvaardigen'.³ Oostindie schreef, in overleg met Schulte Nordholt en Poeze, een eerste concept van een open brief en nam vervolgens contact op met Marjan Schwegman van het NIOD en Piet Kamphuis van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

Dat ook laatstgenoemd instituut voelde voor het idee van een breed onderzoek was niet vanzelfsprekend. Het NIMH is onderdeel van het ministerie van Defensie dat vanaf 1950 consequent had aangegeven niets te voelen voor openheid rond het militair ingrijpen in Indonesië. Ook directeur Kamphuis en zijn medewerkers zagen echter de onvermijdelijkheid en noodzaak in van dit wetenschappelijk onderzoek. Het instituut had in de loop der jaren veel kennis verzameld waaruit bleek dat de *Excessennota* volkomen achterhaald was. Het zou volgens Kamphuis ook vreemd zijn geweest als het NIMH niet aan het onderzoek had meegedaan: 'Het is bij uitstek ons werkterrein.' Deze stap kwam het instituut wel op kritiek vanuit de defensiegemeenschap te staan.⁴

Na onderling overleg tussen de instituten waarin het eerste concept verder werd ontwikkeld, verscheen deze tekst op 19 juni 2012 als opiniestuk in *de Volkskrant*. De drie directeuren bepleitten dat Nederland het initiatief zou nemen tot een onderzoek naar de ‘controversiële kanten van het militaire optreden in de periode 1945-1949’, niet om te moraliseren, ‘maar om te begrijpen’ wat de aard van het geweld en het Nederlandse optreden was.⁵

De reacties in de media op dit voorstel waren over het algemeen instemmend. Zo goed als alle commentatoren van dagbladen vonden het hiervoor ‘hoog tijd’. Kritiek kwam er van de kant van veteranen. Een onderzoek zou volgens voorzitter Leen Noordzij van de VOMI alleen zin hebben als ook de Indonesische archieven open zouden gaan voor de onderzoekers. Hij erkende dat van Nederlandse kant in 1945-1950 sprake was geweest van ‘excessen en incidenten’, maar een onderzoek zou alleen iets kunnen toevoegen aan de huidige kennis als ook het geweld van Indonesische kant onderzocht zou worden.⁶ Maar er kwamen ook bedenkingen uit onverwachte hoek. Zo vond journalist Henk Hofland een onderzoek geen goed idee, omdat daarover al veel bekend was. Natuurlijk zouden er nog foto’s opgespoord kunnen worden, ‘maar wat is de bewijskracht?’, zo schreef hij. ‘Wie kan zich nog met enige nauwkeurigheid de omstandigheden van toen herinneren?’⁷

Het pleidooi van de drie instituten kreeg een duw in de rug toen *de Volkskrant* drie weken later twee foto’s afdrukte die Nederlandse militairen toonden, staand aan de rand van een greppel met daarin lijken van Indonesiërs die – daar heeft het althans alle schijn van – even daarvoor waren geëxecuteerd. Het was voor het eerst dat beelden van het excessieve geweld in Indonesië aan een breed publiek getoond werden. De foto’s die waren gemaakt door een soldaat uit Enschede, waren bij toeval gevonden in een vuilcontainer.⁸

Dat het onderzoeksproject weinig kans maakte op financiering vanuit Den Haag bleek tijdens een overleg met een raadsadviseur van het ministerie van Algemene Zaken. Er was weliswaar geen sprake van ‘principiële onwil of verzet’ bij de betrokken ministeries en de instituten stond het vrij om het onderzoek te verrichten, maar het kabinet-Rutte I zag ‘ten principale geen inhoudelijke, sturende of begeleidende rol’ voor zichzelf weggelegd en zou geen fondsen ter beschikking stellen.⁹ De afwijzende reactie van de ministers van Buitenlandse Zaken Uri Rosenthal (VVD) en Defensie Hans Hillen (CDA) kwam daarom niet als een verrassing. Zij erkenden dat een zo volledig mogelijk beeld van periodes in de geschiedenis van belang was, maar extra financiering door de overheid was niet aan de orde. Het stond de instituten

vrij om hiervoor zelf ruimte te maken. ‘Zij zijn hiertoe geëquipeerd en zij beschikken over de benodigde onderzoeksbudgetten.’¹⁰ Dat laatste was nu juist wat de drie instituten betwistten. Voor het onderzoek dat zij voor ogen hadden, zou naast inzet van eigen mensen ook aanvulling nodig zijn met expertise en menskracht van buitenaf.

Een argument dat de regering niet naar buiten bracht, had te maken met de vrees voor een ‘aanzuigende werking van onderzoek op claims en de financiële gevolgen’. Ambtenaren schatten in dat dit zou kunnen oplopen tot 15 miljoen euro.¹¹ Deze vrees vloede mede voort uit de rechtszaak van de weduwen van Rawagede die de staat een jaar daarvoor had verloren en die de overheid dwong tot het uitkeren van schadevergoedingen.

Bij het daaropvolgende begrotingsdebat van 2013 ondernamen de Kamerleden Van Bommel en Sjoerd Sjoerdsma (D66), die vanaf dat moment op dit onderwerp veel samen zouden optrekken, nieuwe pogingen om de regering op andere gedachten te brengen. Inmiddels was het kabinet-Rutte II aangetreden waarin Timmermans, die als Kamerlid nog had aangedrongen op financiering, minister van Buitenlandse Zaken was geworden. Hoewel hij zelf duidelijk voorstander van financiering was, kreeg hij van coalitiegenoot VVD hiervoor geen groen licht. Indonesië had Timmermans laten weten dat het een wetenschappelijk onderzoek ‘geen goed plan’ vond en dat was waar hij als minister rekening mee moest houden. Van cofinanciering van het onderzoek kon daarom geen sprake zijn. De motie van Sjoerdsma om de instituten ‘in diplomatieke en praktische zijn bij te staan’ haalde wel een meerderheid. Alleen PVV en VVD stemden tegen.¹²

De betrokken directeuren begrepen dat het momentum voor het project voorlopig verlopen was en dat er gewacht moest worden op een volgende kans. Het NIOD wilde bij het project betrokken blijven, maar kon geen middelen vrijmaken. Het NIMH trok zich terug, omdat het voorrang wilde verlenen aan een ander groot project. Het KITLV ging door en maakte met enige noodgrepen een deel van het budget vrij om aan delen van het project door te kunnen werken.¹³

SOLDAAT IN INDONESIË EN BRANDENDE KAMPONGS

Dat nieuwe momentum kwam na de publicatie van de boeken *Soldaat in Indonesië* van Gert Oostindie en vooral *De brandende kampongs van Generaal Spoor* van Rémy Limpach. Deze studies brachten naast de rechtszaken en verschillende perspublicaties het onderwerp van het excessieve geweld

in Indonesië weer in het publieke debat, terwijl zij de roep om een breed onderzoek naar de periode 1945-1949 nieuw leven inblies.

Het KITLV startte na de afwijzing op bescheiden schaal eigen onderzoek. Zo begon Oostindie aan een boek waarin de ervaringen en herinneringen van de militairen die destijds in Indonesië dienden, centraal staan.¹⁴ Hij maakte gebruik van egodocumenten zoals dagboeken, brieven, gedenkboeken en memoires. Dit corpus van 659 titels waarin 1362 militairen aan het woord komen, geeft een beeld van het leven als soldaat in Indonesië, maar ook van opvattingen over de missie en van de oorlog en het geweld dat werd gebruikt. Analyse van de in totaal bijna 100.000 pagina's leverde zo'n 710 unieke verwijzingen naar buitensporig geweld op, van in totaal 779 kenmerklijke misdrijven. De conclusie van Oostindie luidde dat het aantal gevallen van extreem geweld eerder in de orde van tienduizenden dan van duizenden geschat moest worden en dat dit beslist niet strookte met het beeld van de *Excessennota* uit 1969 die het exceptionele karakter van de ontsparingen benadrukte.¹⁵

Omstreeks dezelfde tijd dat het boek van Oostindie uitkwam, najaar 2015, verdedigde Rémy Limpach in Zwitserland zijn proefschrift over het geweld in Indonesië, met als conclusie dat het extreme geweld van Nederlandse kant in Indonesië structureel van aard was geweest en niet incidenteel. Een jaar later verscheen met steun van het NIMH de Nederlandstalige editie van dit werk onder de titel *De brandende kampongs van Generaal Spoor*. Waar de *Excessennota* gebruikmaakte van enkele in grote haast bij elkaar gezochte archieven, zocht de Zwitsers/Nederlandse onderzoeker veel breder in alle beschikbare archieven en egodocumenten zoals dagboeken, memoires, Vara-brieven en interviews naar blijken van excessief geweld. Hij schetste daardoor een aanmerkelijk vollediger beeld van het geweld dat Nederlandse strijdkrachten hebben gebruikt dan tot dan toe bekend was en legde patronen bloot van een reeks van misdrijven die in de doofpot verdwenen en/of onbestraft bleven.

BESLUIT VAN DE REGERING

Op de dag dat Limpach de Nederlandse editie van zijn proefschrift in perscentrum Nieuwspoort presenteerde, vroegen D66 en SP de regering al om een reactie op de bevindingen in dit boek. Het kabinet beloofde binnen twee maanden een brief hierover naar de Tweede Kamer te sturen. Toen al zeiden de ministers Koenders en Hennis-Plasschaert dat een onderzoek niet langer werd uitgesloten. 'Nederland heeft verantwoordelijkheid om in de geschiede-

nis te kijken’, zo zei Koenders. ‘Die zwarte bladzijde kan niet zo maar omgedraaid worden. Ook wij moeten in het reine komen met onze geschiedenis.’¹⁶

De drie directeuren wisten toen al enige maanden dat binnen het kabinet de standpunten aan het wijzigen waren. In juli 2016 bracht een ambtenaar van Buitenlandse Zaken een vertrouwelijk bezoek aan Oostindie in Leiden om te informeren naar de stand van zaken bij de drie instituten, maar ook om hen voor te bereiden op een mogelijke omslag in het kabinet. Hij meldde dat minister Koenders overtuigd was geraakt van de noodzaak van een breed onderzoek en dat inmiddels ook bij Algemene Zaken – premier Rutte dus – er zaken ‘aan het schuiven’ waren. Er was alleen nog een flink verschil van inzicht met minister Hennis van Defensie, die rekening moest houden met haar VVD-achterban en wellicht de reactie van veteranen vreesde.¹⁷

In augustus kregen de instituten het verzoek een voorlopige opzet van het onderzoek in te sturen. Buitenlandse Zaken vroeg daarop of in een nieuwe versie zowel het Nederlandse perspectief als de samenwerking met Indonesië ‘wat meer [zou] kunnen worden aangezet’. In de opzet die op 2 september naar Buitenlandse Zaken ging, stonden twee toevoegingen. Hoewel in de

Minister van Buitenlandse Zaken Bert Koenders bezoekt op 25 maart 2016 het dorpje Balongsari dat tijdens het bloedbad in 1947 nog Rawagede heette. Enkele maanden later besloot de regering een onderzoek te financieren naar het door de Nederlandse krijgsmacht gebruikte geweld. Bron: AFP, foto Bay Ismoyo

vorige opzetten al werd gesteld dat de bersiap-periode onderdeel van het onderzoek zou uitmaken, stond er nu nog explicieter: ‘In dit onderzoek dient uitdrukkelijk ook aandacht te worden besteed aan de chaotische periode van medio augustus 1945 tot begin 1946, dus voorafgaande aan de groot-scheepse Nederlandse militaire inzet.’ Daarnaast kwam de toevoeging dat ‘waar mogelijk’ zou worden samengewerkt met Indonesische historici.¹⁸

Tot enkele dagen voordat het kabinet de knoop over een onderzoek zou doorhakken, bleef de uitkomst ongewis en waren er alvast twee Kamerbrieven gemaakt: een met een negatief en een met een positief besluit. Over het algemeen was het kabinet erover eens – het boek van Limpach had dat onmiskenbaar aangetoond – dat het officiële overheidsstandpunt zoals verwoord in de *Excessennota* volstrekt achterhaald was en dat een nieuw onderzoek objectief gezien noodzakelijk was. Het struikelblok uit 2012 over de te verwachten nieuwe stroom van schadeclaims, geschat op 15 miljoen euro, lag er vier jaar later nog steeds. Uiteindelijk werd dat opgelost door de bijdrage van Defensie hieraan tot 2 miljoen euro te maximaliseren. Buitenlandse Zaken zou ook 2 miljoen betalen en de rest zou uit de algemene middelen komen. Met deze deal ging minister Hennis uiteindelijk akkoord.

Een ander struikelblok, een tegenstribbelend Indonesië, had zich een paar maanden daarvoor opgelost. Dat Indonesië niet zat te wachten op een onderzoek was het argument waarachter vanaf 1969 alle kabinetten zich hadden verscholen. Tijdens het bezoek dat premier Rutte in november 2016 aan dat land bracht, liet president Joko Widodo echter weten dat een ‘onderzoek een positieve bijdrage kan leveren aan de discussie in Indonesië’.¹⁹

Op 2 december 2016 schreef het kabinet aan de Tweede Kamer geld beschikbaar te willen stellen voor een uitgebreid onderzoek naar de oorlog in Indonesië. Directe aanleiding daarvoor was de studie van Limpach. ‘Het kabinet realiseert zich dat een vervolgonderzoek pijn zal kunnen veroorzaken bij de groep Indië-veteranen, maar acht het van belang dat een nader onderzoek juist ook aandacht geeft aan de moeilijke context waarin Nederlandse militairen moesten opereren, het geweld van Indonesische zijde [...] en de verantwoordelijkheid van de politieke, bestuurlijke en militaire leiding.’²⁰

Hoewel minister Hennis in september 2016 had gezegd dat er over een eventueel onderzoek contact gehouden zou worden met de Indië-veteranen, is dit in werkelijkheid niet gebeurd.²¹ VOMI-voorzitter Leen Noordzij kreeg naar zijn zeggen pas nadat het kabinet in december had besloten om geld vrij te maken voor het onderzoek en de drie instituten te vragen met een onderzoeksoptzet te komen, op het ministerie van Defensie tekst en uitleg. Hem

werd hier verzekerd dat de Indië-veteranen een paar maanden later hun reactie mochten geven op de onderzoeksopzet van de instituten en dat pas daarna een definitief kabinetsbesluit zou volgen. Noordzij is in de maanden voor het kabinetsbesluit wel uitgebreid geconsulteerd door PvdA-Kamerlid Angelien Eijnsink die toen defensiewoordvoerder was. 'Ik heb toen gezegd dat we wel het héle verhaal uitgezocht wilden hebben, dat het conflict in zijn historische context geplaatst moest worden en niet bekeken met de ogen van nu', zo stelt Noordzij. 'Veteranen zijn niet voor een doofpot. Feiten zijn feiten.'²²

Twee weken na het kabinetsbesluit herinnerden de veteranen met een brief aan de afspraak dat zij bij de studie zouden worden betrokken 'gedurende het gehele traject'. Zij rekenden erop dat zij zitting zouden krijgen in 'een begeleidingscommissie' die zou dienen als een klankbord 'over de opdrachtformulering en (tussentijdse) onderzoeksresultaten'.²³

Op 23 februari 2017 liet het kabinet de Kamer weten dat de subsidieaanvraag van de drie instituten was goedgekeurd. Op verzoek van VWS was er het project *Getuigen & Tijdgenoten* aan toegevoegd, dat zich richtte op het verzamelen van de ervaringen van betrokkenen in Nederland, Indonesië en andere landen. Het kabinet hield zich aan de belofte in de richting van de veteranen dat het project zou samenwerken met het 'Veteranen Platform en andere instellingen' en dat er een maatschappelijk klankbordgroep zou komen 'waarin vertegenwoordigers van verschillende organisaties en instellingen op het terrein van herdenking en herinnering samenkomen'.²⁴

KRITIEK OP ONDERZOEK

Sinds de drie instituten eind 2017 de onderzoeksopzetten bekendmaakten, kwam het onderzoek van twee zijden onder vuur te liggen. De kritiek kwam niet alleen van Indië-veteranen (VOMI en Veteranen Platform) en Indische en Molukse gemeenschappen, maar ook van relatief nieuwe organisaties aan tegengestelde zijde.

De kritiek van 'antikoloniale zijde' op het onderzoek stond onder leiding van Jeffry Pondaag en Marjolein van Pagee. Pondaag publiceerde samen met Francisca Pattipilohy in november 2017 een open brief waarin het onderzoek als eenzijdig en koloniaal werd gekenschetst. Zo vonden de briefschrijvers het 'zorgelijk' dat naar hun opvatting onder druk van de VVD de bersiap-tijd nadrukkelijke aandacht zou krijgen in het onderzoek en dat het kolonialisme geen punt van analyse zou gaan vormen. Tot slot hekelden zij de deelname aan het onderzoek van het NIMH dat onderdeel is van het ministerie van Defensie.²⁵

Aan de andere kant van het spectrum staan drie organisaties die als het ware het stokje van de behoudende stroming bij de Indië-veteranen – er zijn er ook die het onderzoek toejuichen – hebben overgenomen en die de onderzoekers verwijten veel te kritisch te zijn over het optreden van de Nederlandse krijgsmacht in Indonesië. Een van die organisaties is de Federatie Indische Nederlanders (FIN), een kleine belangenvereniging van Indische Nederlanders die vindt dat de bestaande organisaties voor deze groep niet activistisch genoeg zijn. FIN-voorzitter Hans Moll schreef in 2019 in een open brief dat het onderzoek toewerkt naar een ‘maatschappelijk wenselijke conclusie’, namelijk dat de Nederlandse militairen oorlogsmisdaden hebben begaan. In de conclusie is volgens hem ‘louter plaats voor Indonesisch slachtofferschap, terwijl Nederlands leed wordt gebagatelliseerd’.²⁶ De groep rond Pondaag wordt door Moll betiteld als ‘bersiap-ontkenners’.²⁷

Nog feller dan de FIN stelt de groep Maluku4Maluku zich op in de richting van het dekolonisatieonderzoek. Vanaf 2018 profileert Maluku4Maluku onder leiding van Leo Reawaruw zich onder meer als de ‘eerste en enige Molukse veteranenvereniging. De site van Maluku4Maluku meldt dat niet wordt getolereerd dat KNIL-militairen van Molukse afkomst door het onderzoek zullen worden afgeschilderd als oorlogsmisdadigers. De medewerkers aan het onderzoek worden neergezet als NSB’ers’.²⁸

Tot slot is er de beweging Aurore onder leiding van Bauke Geersing die in zijn boek over Raymond Westerling stelt dat die ten onrechte het symbool is geworden van Nederlandse oorlogsmisdaden, terwijl deze militair op Zuid-Sulawesi juist een ‘bijzondere en succesvolle militaire prestatie’ heeft geleverd.²⁹ In een stroom open brieven richtte Geersing in het bijzonder zijn pijlen op de programmaleiding en op verschillende onderzoekers, die hij betichtte van vooringenomenheid.³⁰

CONCLUSIE

Bij het besluit van het kabinet-Rutte II in december 2016 om uiteindelijk toch een onderzoek naar de dekolonisatieoorlog te financieren, speelde de publicatie van twee wetenschappelijke werken – *Soldaat in Indonesië* van Oostindie en vooral *De brandende kampongs van Generaal Spoor* van Rémy Limpach – een doorslaggevende rol. Het fundament voor deze ommezwaai was echter al eerder gelegd, met name door de aanhoudende rechtszaken en kritische tentoonstellingen, literatuur en mediaberichten. Een belangrijk argument dat de regering niet noemde was het feit dat veteranenorganisaties aan invloed hadden ingeboet. Dit was al in 2005 gebleken toen Bernard

Bot aangaf dat Nederland in de jaren 1945-1949 aan de verkeerde kant van de geschiedenis had gestaan. De groep Indië-veteranen was inmiddels flink uitgedund en degenen die nog leefden waren inmiddels rond de negentig.³¹

Dankzij de mededeling van de Indonesische president Widodo aan premier Rutte dat ‘onderzoek een positieve bijdrage kan leveren aan de discussie in Indonesië’ verviel een van de argumenten die opeenvolgende kabinetten lange tijd hadden gebruikt om elementen van verwerking tegen te houden, zoals het doen van wetenschappelijk onderzoek, het houden van een parlementaire enquête en het alsnog strafrechtelijk vervolgen van oorlogsmisdrijven.

Slotbeschouwing

Vijfentwintig jaar nadat in de aanloop naar het staatsbezoek van koningin Beatrix aan Indonesië in 1995 de discussie over het al of niet aanbieden van excuses een aanvang nam, brak haar zoon Willem-Alexander de ban. ‘Voor geweldsontsporingen van Nederlandse zijde in die jaren wil ik hier nu, in navolging van eerdere uitspraken van mijn regering, mijn spijt uitspreken en excuses overbrengen.’¹ Deze zin, op 10 maart 2020 uitgesproken, lijkt het voorlopige sluitstuk te zijn van de verwerking door Nederland van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog en het daarin gepleegde excessieve geweld, een verwerking die in 1950 zo buitengewoon moeizaam van start ging. Die oorlog verdween na het tekenen van de soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949 zo goed als uit de publieke belangstelling. Een belangrijke oorzaak daarvoor lag bij de kabinetten-Drees die voorkwamen dat gevallen van excessief geweld vervolgd werden en dat een onthullend rapport over het geweld en de wijze waarop Nederlandse autoriteiten in Indonesië daarmee waren omgegaan openbaar werd. Met een buitengewoon riskante actie zorgde de regering ervoor dat Raymond Westerling Indonesië kon ontvluchten en zodoende aan berechting voor onder meer zijn misdrijven op Zuid-Sulawesi kon ontkomen. Tot slot negeerden die kabinetten verzoeken uit het parlement om een begin te maken met de geschiedschrijving over die oorlogsperiode. Hier is sprake geweest van een doofpotbeleid. Motief hier-

voor was het verhinderen dat bekend werd dat verschillende Nederlandse autoriteiten het grensoverschrijdend geweld niet alleen oogluikend hadden toegestaan, maar ook onbestraft hadden gelaten en in enkele gevallen hadden geïnitieerd.

Ook op het hoogste niveau zal een mate van traumaverwerking en de wens om deze periode zo snel mogelijk achter zich te laten, hebben meegespeeld. Drees' biograaf Hans Daalder gaf aan het deel over deze periode de titel *Vier jaar nachtmerrie*. De commissieleden van de parlementaire enquête regeringsbeleid 1940-1945 konden zich na jarenlange pogingen er niet toe zetten om de Indische geschiedenis op papier te zetten. 'Een pijnlijk zwijgen', noemde Loe de Jong dit.

De getuigen van de oorlog die na 1950 naar Nederland kwamen of terugkeerden, hadden allemaal hun redenen om in het publieke domein over hun ervaringen te zwijgen. Indische Nederlanders en de Molukse gezinnen werd in de eerste plaats niets gevraagd en zij hadden vermoedelijk ook weinig behoefte om in het openbaar te praten over de periode 1945-1950 die hun pijnlijke vertrek uit hun geboorteland als uitkomst had gehad. Zij voldeden

Cartoon van Tom Janssen naar aanleiding van de excuses die koning Willem-Alexander op 10 maart 2020 aanbood voor het extreem geweld in Indonesië. Bron: Trouw van 13 maart 2020.

aan de wens van de overheid om te assimileren en het verleden achter zich te laten.

Indië-veteranen hielden hun mond over de oorlog omdat dit gebruikelijk is bij gesloten organisaties als de krijgsmacht, omdat zij verder moesten met hun leven, maar ook omdat hen was ingeprent de vuile was niet buiten te hangen, zoals zij tijdens hun diensttijd ook niet werden geacht om misdrijven aan de grote klok te hangen. Veteranen die later wel over het grensoverschrijdend geweld vertelden, werden niet zelden door hun voormalige kameraden geïntimideerd en bedreigd met geweld. Voor – waarschijnlijk – kleine groepen veteranen was dit lange tijd een manier om de zwarte kanten van de oorlog uit de publiciteit te houden. Dit begon met dreigbrieven aan het adres van cabaretier Wim Kan in 1950. Daarna werd in 1956 het studentenblad *Propria Cures* in verband met de affaire-Jungschläger bedreigd. Joop Hueting moest na zijn onthullingen in 1969 met zijn gezin onderduiken. Loe de Jong voelde zich bedreigd toen aanhangers van Westerling in 1987 de ‘derde politionele actie’ afkondigden met als codewoord Madjomodo (MAak De JOng MOndDOod).

Veel journalisten die in Indonesië over de oorlog verslag deden, waren in die tijd nauw opgetrokken met de Nederlandse soldaten en zwegen uit een vorm van loyaliteit en chauvinisme. Bovendien stonden veel van hun hoofdredacteuren beslist niet open voor kritische stukken over de oorlog en het geweld. Geestelijken in het leger wier geweten door het geweld danig op de proef werd gesteld, kregen van hun meerderen de niet mis te verstane opdracht daarover naar buiten toe te zwijgen. Net als de journalisten waren zij bovendien loyaal aan de militairen met wie zij veel lief en leed hadden gedeeld en van wie zij wisten dat zij onder grote mentale druk hun werk hadden moeten doen.

Het gebrek aan nieuwsgierigheid naar en belangstelling voor de oorlog bij beroepsgroepen die in een samenleving debatten aanjagen en op gebeurtenissen reflecteren zoals de eerste generatie naoorlogse historici, journalisten, kunstenaars en schrijvers, is minder duidelijk te verklaren. Het lijkt erop dat zij, evenals veel andere Nederlanders, vier jaar lang intens met de oorlog hadden meegeleefd en vanaf 1950 dat onderwerp moe waren. Tevens zal bij hen het sentiment hebben meegespeeld dat bij Kamerleden in de enquêtecommissie heerste: de periode was voor Nederland pijnlijk en daarover kon het best gezwegen worden. In bredere zin botste de oorlog met het beeld dat veel Nederlanders van zichzelf hadden als een vredelievende natie. Zij

konden zich niet voorstellen dat ‘Nederlandse jongens’ tot het plegen van excessief geweld in staat zouden zijn.

Deze deken van stilte werd in 1969 ruw weggetrokken door de onthullingen van Indië-veteraan Joop Hueting. Het kabinet-De Jong werd door het maatschappelijke en politieke tumult dat vooral ter linkerzijde ontstond, gedwongen tot actie. Het kabinet voorkwam dat de Kamer hiernaar eigen onderzoek ging doen en liet ambtenaren in al te korte tijd een eerste inventarisatie maken van de in de archieven aanwezige meldingen van excessief geweld: dat resulteerde in de *Excessennota*. Deze nota ging onder vele inhoudelijke gebreken gebukt. In de eindtekst pleegde premier De Jong ingrepen zoals het invoeren van de term ‘excessen’ waardoor de boodschap aanzienlijk werd gerelativeerd. Hij kwam ook met dubieuze gevolgtrekkingen zoals de stelling dat de misdrijven uitzonderingen waren geweest.

Dat de ophef hierna weer snel ging liggen was in hoge mate het gevolg van drie besluiten die het kabinet-De Jong rond deze affaire nam. Zo overtuigde de premier de Tweede Kamer ervan dat waarheidsvinding in de vorm van een parlementaire enquête geen goed idee was. Er kwam geen onafhankelijk historisch onderzoek door een groep historici, zoals PvdA en D66 wilden. In plaats daarvan werd één historicus aangesteld die bronnenonderzoek moest doen, waarbij voornamelijk de diplomatieke kant van het conflict aan de orde kwam en niet het grensoverschrijdend geweld. Dit project werd 25 jaar later afgerond en zou nauwelijks invloed hebben op het debat over de oorlog. De derde maatregel was het voorkomen van strafrechtelijke vervolging van soldaten die zich aan excessief geweld schuldig hadden gemaakt. Twee jaar later werd door een aanpassing van de verjaringswet wel de verjaring van Duitse en Japanse oorlogsmisdrijven opgeheven, maar niet die van Nederlandse misdrijven gepleegd tijdens de oorlog in Indonesië.

De motieven voor deze maatregelen lagen enerzijds in het in bescherming willen nemen van Indië-veteranen. Hoewel het in de ministerraad niet letterlijk zo werd uitgesproken, is helder dat het kabinet-De Jong vanaf de start van de Hueting-affaire er niet over piekerde om militairen na twintig jaar alsnog te gaan berechten. Correspondentie tussen defensie-minister Den Toom en premier en oud-marineman De Jong maakt dit duidelijk. Anderzijds speelde mee dat confessionele en rechtse partijen er geen enkele behoefte aan hadden om bij hun politieke voorgangers ‘zondebokken’ te gaan zoeken. Zij achtten die periode ‘staatsrechtelijk afgesloten’.

Voor de verwerking was evenzeer van belang het bericht waarin de Indonesische ambassadeur liet weten dat zijn regering het ten zeerste zou be-

treuren dat er documenten over ‘oorlogsmisdaden die van beide kanten zijn bedreven’ zouden worden vrijgegeven. Indonesië verzette zich tegen elke vorm van waarheidsvinding – zowel middels een parlementaire enquête als historisch onderzoek – en zou deze lijn tot ver in de volgende eeuw vasthouden. Elk verzoek uit de Tweede Kamer om onderzoek naar de oorlog in Indonesië kon de minister van Buitenlandse Zaken pareren met het argument dat Indonesië dit niet wilde en dat men de verhoudingen met dit land niet onder druk wilde zetten.

Elders in de samenleving zou de stilte die tot 1969 had geheerst, niet meer terugkeren en dat is wellicht in strijd met het algemene beeld dat niets van de Hueting-affaire in de samenleving beklifde. Met name op televisie waren in de jaren zeventig en tachtig vele documentaires over de oorlog in Indonesië te zien. Ook verschenen er enkele historische onderzoeken over de oorlog, met name over het grensoverschrijdende geweld. Het conflict kwam in die decennia bovendien terug in enkele romans en speelfilms.

Indië-veteranen vonden, na aanvankelijk na 1969 bozig en geschokt weer voor zelfisolement te hebben gekozen, halverwege de jaren tachtig – onder meer door toegenomen aandacht voor hun problemen op televisie – geleidelijk een assertieve publieke stem. Hun zelfvertrouwen kreeg een stimulans toen Loe de Jong in 1988 zich door hun protesten gedwongen zag een paragraaf over de oorlog fundamenteel aan te passen en de term ‘oorlogsmisdrijven’ in te ruilen voor ‘excessen’. Politiek vonden zij, na wegens het al te rechts bevonden Veteranen Legioen Nederland lang te zijn genegeerd, steeds meer begrip voor hun situatie. Ook de PvdA meende dat hun al die jaren onrecht was aangedaan. Het gevolg was een veteranennota waarin voor het eerst een poging werd gedaan om hun mentale, financiële en maatschappelijke positie te verbeteren.

In kringen van de Indische Nederlanders en Molukkers werd ongetwijfeld wel over de oorlog gesproken, maar bleef het naar buiten toe stil, althans tot 1995. De eerstgenoemden leken de kritiek op de oorlog en het KNIL te ervaren als kritiek op de koloniale samenleving waarin zij geworteld waren geweest. In publieke uitingen richtten zij zich veel meer op de gevolgen van de Japanse bezetting en organiseerden zij zich om financiële onrechtmatigheden uit die periode recht te zetten. Cultureel zochten Indische Nederlanders hun heil eerder in het tempo doeloe-gevoel dan in kritiek en reflectie op de koloniale periode en de oorlog van 1945-1950.

Molukkers richtten zich vooral op de proclamatie van de RMS, de onafhankelijke Republiek der Zuid-Molukken. Als in de jaren zeventig na ge-

welddadige acties wordt teruggekeken op de Molukse geschiedenis, gaat die zelden verder terug dan 25 april 1950, de Molukse onafhankelijkheidsdag. De precieze rol van Molukse militairen in de oorlog en het excessieve geweld is nooit vastgesteld kunnen worden, mede doordat zij daar zelf het zwijgen toe deden.

De Indonesische oorlog kwam, afgezien van de korte ophef rond de publicatie van Loe de Jong in 1987, weer in 1995 langdurig in de publieke aandacht toen in Indonesië de viering van vijftig jaar onafhankelijkheid in zicht kwam. Bepalend voor de uitkomsten daarvan was hetgeen daaraan vooraf was gegaan: de visumverlening aan overloper Poncke Princen in december 1994. Bij deze kwestie liep het eerste paarse kabinet averij op en werd het protest van de Indië-veteranen, die men juist in ere wilde herstellen, zeer ongemakkelijk gevonden. Door druk uit de hoek van veteranen en Indische Nederlanders besloot het kabinet-Lubbers III om koningin Beatrix niet de viering van de onafhankelijkheid op 17 augustus 1995 in Jakarta te laten bijwonen en gaf het kabinet-Kok I haar geen ruimte om excuses aan te bieden voor het grensoverschrijdend geweld.

Vanaf de jaren negentig waren in de Nederlandse samenleving op verschillende terreinen toch vormen van verwerking van de oorlog zichtbaar. Zo zag na 1995 er een groeiend aantal wetenschappelijke werken over dat onderwerp het licht. Nadat in Roermond in 1988 het nationaal monument voor Indië-veteranen in was onthuld, nam ook het aantal plaatselijke gedenktekens voor in Indonesië omgekomen militairen vanaf 1990 toe. In journalistieke producten kreeg de oorlog in Indonesië steeds meer erkenning, zij het in negatieve zin, zodat het terecht kwam in het rijtje van zwarte bladzijden van Nederlandse geschiedenis zoals de Jodenvervolgning, het slavernijverleden en het Srebrenica-drama. In het geschiedenisonderwijs kregen de pijnlijke feiten in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog allengs meer aandacht en ontbrak vanaf 2000 nergens meer een verwijzing naar het grensoverschrijdende geweld.

Op politiek terrein zette minister van Buitenlandse Zaken Bernard Bot een betekenisvolle stap door in 2005 op 17 augustus aanwezig te zijn in Jakarta bij de viering van zestig jaar onafhankelijkheid en hieruit te spreken dat Nederland destijds 'aan de verkeerde kant van de geschiedenis' had gestaan en dat de regering 17 augustus aanvaardde als de geboortedatum van de Republiek Indonesië. Voor het eerst hadden Indië-veteranen en de Indische gemeenschap zich inschikkelijk getoond bij het voornemen tot een verzoenend gebaar in de richting van Indonesië.

Een andere mijlpaal in de verwerking werd juridisch afgedwongen met de rechtelijke uitspraak in 2011 dat Nederland verantwoordelijk was voor het bloedbad in 1947 in Rawagede en daarvoor schadeplichtig was. De staat besloot daarop schadevergoedingen uit te keren aan weduwen van omgekomen slachtoffers en ook excuses aan te bieden. Vervolgens, na een volgende gerechtelijke uitspraak over Zuid-Celebes/Sulawesi, kregen ook nabestaanden van slachtoffers van andere misdrijven in Indonesië de toezegging dat de overheid hun claims, mits onderbouwd, zou honoreren.

In 2016 besloot het kabinet-Rutte II om, na een eerdere afwijzing in 2012, in te gaan op het pleidooi van het KITLV, NIMH en NIOD om een breed wetenschappelijk onderzoek naar de oorlog te laten verrichten – in weerwil van weerstand in de inmiddels sterk uitgedunde kringen van veteranen en ook in de Indische gemeenschap. Publicatie van *Revolusi* (2020) door David van Reybrouck en *De Molukkers* (2021) door Coen Verbraak en het maken van de speelfilm *De Oost* (2021) door regisseur Jim Taihuttu zijn blijken van een verder kantelend beeld. Het voorlopige sluitstuk, in politiek opzicht, waren de excuses van koning Willem-Alexander in 2020.

De moeizame manier waarop Nederland de gewelddadige dekolonisatie van Indonesië in latere jaren verwerkte, toont vele overeenkomsten met die van andere voormalige koloniale mogendheden zoals het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. De nasleep van de oorlog in Indonesië heeft veel gelijkenis met die van de eerste Indochina-oorlog die Frankrijk van 1945 tot 1954 voerde in wat nu Vietnam heet. Dit conflict heet in Frankrijk ‘La guerre occultée’, omdat het werd overschaduwd door de Tweede Wereldoorlog en de Algerijnse oorlog die overigens weer ‘La guerre sans nom’ wordt genoemd. Die overeenkomst betreft vooral de wijze waarop Indochina-veteranen het narratief van die oorlog in Frankrijk wisten te beïnvloeden – een narratief waarin zij primair slachtoffer waren.²

Maar ook de verwerking van de oorlog in Algerije (1954-1962) verliep in Frankrijk met vertraging en moeilijkheden, wat daar zelfs een naam heeft: ‘La guerre des mémoires’. Een van die twistpunten was de herdenking van het bloedbad in Parijs in 1961 toen de politie een vreedzame demonstratie van Algerijnen neersloeg met honderden dodelijke slachtoffers als gevolg. Pas in 2012 veroordeelde president Hollande dit incident. Het gewapende conflict in Algerije werd tot 1999 officieel geen oorlog genoemd, maar heette ‘operaties voor het handhaven van de orde in Noord-Afrika’, wat sterk lijkt op het lange tijd vasthouden aan de term ‘politioele acties’ in Nederland. Hoewel Groot-Brittannië lang bekendstond als de mogendheid die weinig

gewelddadig optrad in conflicten rond de naoorlogse dekolonisatie, worstelden de Britten wel degelijk met de verwerking van het geweld in Kenia. Zo oordeelde een Britse rechtbank in 2012 – een jaar na de Rawagede-uitspraak in Nederland – ten gunste van slachtoffers van Mau Mau-opstandelingen. Minister van Buitenlandse Zaken William Hague werd gedwongen excuses aan te bieden en compensatie aan te bieden. Het bleek dat de regering belastende archieven decennialang verborgen had gehouden.³

Hoe moet de Nederlandse herinneringsgeschiedenis van de oorlog in Indonesië en het gebruik van grensoverschrijdend geweld worden getypeerd? Is die bijvoorbeeld te vergelijken met de manier waarop de schokkende foto's worden herinnerd die in 1904 zijn gemaakt na slachtpartijen in de Sumatraanse dorpen in de Gajo- en Alaslanden tijdens de Atjeh-oorlog?⁴ Historicus Paul Bijl constateerde dat de KNIL-foto's in de decennia daarna verschillende keren werden herontdekt, dat er sprake was van een 'perpetual rediscovery'.⁵ Het was alsof de pijnlijke beelden bij het Nederlandse publiek niet wilden bekliven en dat de geschiedenis telkens opnieuw verteld moest worden.

Wat dit boek zichtbaar maakt, is dat de verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in Nederland zich schoksgewijs heeft doorontwikkeld. Dat lijkt een ander patroon te zijn dan dat van de Atjeh-foto's. Er zijn duidelijke breuklijnen aan te wijzen: 1969, 1987, 1995, 2005 en 2011. De Hueting-affaire was als het ware de oerknal. Jan Bank constateerde in 1995 dat het extreem geweld sinds het optreden van Hueting 'niet meer weg te denken [is] uit een publieke discussie over kolonialisme en dekolonisatie'.⁶ De daaropvolgende uitschieters in de publieke aandacht waren momenten waarop de verwerking – met elementen zoals reflectie, onderzoek, debatteren, erkenning van het geweld en de geboortedatum van de Republiek Indonesië – telkens in een stroomversnelling kwam.

Toen in 1987 het concept van Loe de Jong over de dekolonisatieoorlog uitlekte, betrof de algemene tendens in de nieuwstukken en debatten niet de herontdekking van het geweld, maar de woede van Indië-veteranen en hun pogingen om De Jong zijn stuk te laten herschrijven. De media-aandacht naar aanleiding van de documentaire van Van Coeverden en Edelstein over Rawagede was evenmin een kwestie van het opwarmen van oud nieuws: het presenteerde nieuwe feiten. Zo bleek het aantal geëxecuteerde Indonesiërs in dat dorp veel hoger te liggen dan twintig, het aantal dat de *Excessennota* vermeldde. Bovendien zagen Nederlanders in hun huiskamer voor het eerst in 45 jaar beelden van mensen van vlees en bloed die slachtof-

fer waren geworden van het Nederlandse geweld in de jaren 1945-1950. De kern van de verslaggeving van de diplomatieke stappen van minister Bernard Bot in 2005 ging niet over het grensoverschrijdend geweld van de oorlog, maar over hoe Nederland ruim vijftig jaar later fundamenteel anders naar het conflict keek en dat Indië-veteranen en Indische Nederlanders zich bij deze verandering – schoorvoetend – hadden neergelegd.

Dat koningin Beatrix in 1995 niet op 17 augustus in Jakarta was en tijdens het staatsbezoek een paar weken daarna geen excuses aanbood, was niet het gevolg van vergeten, verdringing of absence aan Nederlandse kant. Het was het gevolg van de lobby van organisaties van Indische Nederlanders en Indië-veteranen die zich succesvol hadden verzet tegen deze plannen, omdat zij die kwetsend vonden.

Zo zijn er meerdere remmen zichtbaar op de manier waarop Nederland in de afgelopen zeventig jaar historisch onderzoek deed, reflecteerde op het excessieve geweld, debatteerde over de legitimiteit van de oorlog en pogingen deed om de pijnlijke feiten te erkennen en daarmee in het reine te komen. Eerst waren het politieke partijen en politici die de oorlog en de gevolgen daarvan uit het publieke domein wensten te houden, in toenemende mate ook om de Indië-veteranen en de Indische gemeenschap te ontzien. Na de Hueting-affaire doordrong ook Indonesië Nederlandse

Koning Willem-Alexander en prinses Máxima leggen tijdens het staatsbezoek in 2020 een krans op het Ereveld in Jakarta. Bron: ANP, foto Frank van Beek.

regeringen er herhaaldelijk van dat het geen prijs stelde op historisch onderzoek naar de oorlog.

Het is de vraag of het boek over de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog met de excuses van koning Willem-Alexander definitief is gesloten. Zo staat het regeringsstandpunt uit 1969 – een correct gevoerde oorlog met her en der excessen – formeel ook nu, meer dan een halve eeuw later, nog overeind. En als het gaat om de samenleving, dringt zich een interessante parallel op met Duitsland, zoals geschiedfilosoof Chris Lorenz betoogde in een artikel over de Nederlandse wijze van verwerking van het drama van Rawagede. Lorenz verwees daarbij naar het succes van de Duitse Vergangenheitsbewältigung, die volgens vele historici het standaardmodel is geworden voor het financieel en symbolisch herstellen van historisch onrecht. Een van de elementen in die Bewältigung – waarvoor een goede Nederlandse vertaling ontbreekt – is het tot uiting brengen van een ‘negatieve herinnering’ in de vorm van een ceremonie of monument om die misdaden te herdenken.⁷ Dit soort uitdrukkingen van verwerking ontbreken in Nederland. En ook het gesprek met Indonesië over die oorlog lijkt nog maar nauwelijks begonnen. Het lijkt er, kortom, op dat het boek van deze geschiedenis nog niet is gesloten.

Noten

Inleiding

- 1 Brief van ministers Bert Koenders (Buitenlandse Zaken) en Jeanine Hennis-Plasschaert (Defensie) en staatssecretaris Van Rijn (vws) aan Tweede Kamer, 2 december 2016.
 - 2 Zie studies van Gerda Jansen Hendriks, *Een voorbeeldige kolonie*, en Louis Zweers, *De gecensureerde oorlog*.
 - 3 Rémy Limpach, *De brandende kampongs van Generaal Spoor*, 591. Zie ook brief van RVD aan Coördinatiegroep Excessennota waarin hij meldde dat voor het overzicht van publicaties over 'excessen' voor het gemak alleen is gekeken naar bladen met 'min of meer links-politieke signatuur'. Brief Jan Prillewitz, 4 maart 1969, NA, Collectie Fasseur, 2.21.281.32, inv. 2.
 - 4 Gert Oostindie, *Soldaat in Indonesië, 1945-1950*, 10.
 - 5 Rémy Limpach, *Brandende kampongs*, compacte editie, 170.
 - 6 Ibidem, 165.
 - 7 Ibidem, 171-172.
 - 8 Ibidem, 166.
 - 9 Ibidem, 173.
 - 10 Henk Wesseling, 'Nederland zonder Indië', *Hollands Maandblad*, 1979, 374-385.
 - 11 Rudy Kousbroek, 'Diachronie van de doofpot', *NRC-Handelsblad*, 29 april 1994.
 - 12 Joop de Jong, 'Een inktzwarte bladzijde in de geschiedenis', *Achtste jaarboek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie*, 64-105.
 - 13 Henk Schulte Nordholt, *Een staat van geweld*, 2000.
 - 14 Abram de Swaan, 'Postkoloniale absences', *De Groene Amsterdammer*, 11 mei 2017.
 - 15 Dit onderscheid in verschillende groepen is gebaseerd op het werk van de Duitse Historica Ulrike Jureit, zie hiervoor: Jureit, 'Opferidentifikation und Erlösungshoffnung' in Jureit en Schneider, *Geföhlte Opfer*, 20-22.
 - 16 Op de site van het onderzoeksprogramma - ind45-50.org - staat het document *Termen, stemmen en perspectieven* waarin de gebruikte terminologie wordt toegelicht.
1. **De verhalen van ooggetuigen**
 - 1 Over de migratie en repatriëring naar Nederland zijn vele studies geschreven: *De oude Indische wereld* van Ulbe Bosma en Remco Raben, *In Indië geworteld* van Hans Meijer, *Postkoloniaal Nederland* van Gert Oostindie, *De uittocht uit Indië* van Wim Willems en *In Nederland gebleven* van Henk Smeets en Fridus Steijlen.
 - 2 Wim van den Doel, *Afscheid van Indië*, 359.

- 3 Dit is de schatting van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Daarnaast zijn er cijfers beschikbaar van het Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier initiatief voor sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden (CCKP), die over het algemeen iets boven die van het CBS liggen. Een staasje met alle cijfers is te vinden in *Indische Nederlanders en gerepatrieerden*, Ellemers en Vaillant, 38.
- 4 Ellemers en Vaillant, *Indische Nederlanders*, 39.
- 5 Hans Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 303.
- 6 Zie voor de oplopende spanningen Lambert Giebels, *Soekarno*, 48 en Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 303.
- 7 Ellemers en Vaillant, *Indische Nederlanders*, 39.
- 8 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 351.
- 9 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 304.
- 10 Willems, *Uittocht*, 127.
- 11 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 369.
- 12 Gebaseerd op schattingen van het CBS (225.000) en de CCKP (242.000).
- 13 *Trouw*, 'Repatriërenden niet optimistisch over situatie in Indonesië', 24 april 1950.
- 14 Willems, *Uittocht*, 141.
- 15 *Het gerepatriërendenvraagstuk in de Nederlandse pers*. Instituut voor perswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Auteur(s) onbekend.
- 16 *Trouw*, 'Indisch en beschoomd: "Het was vergeten en je aanpassen"', 15 augustus 2017.
- 17 Willems, *Uittocht*, 185-193.
- 18 De belangrijkste zijn die onder leiding van J.H. Kraak in 1956 en van J. Ex in 1966.
- 19 *Het gerepatriërendenvraagstuk in de Nederlandse pers*, 73.
- 20 *Ibidem*, 91.
- 21 *Rapat/Eenheid*, 29 augustus 1953.
- 22 Brief van de BVD aan ministeries van binnenlandse zaken, maatschappelijk werk en overzeese rijkdelen, 19 juni 1953, NA, KMP 2.03.01, inv. 3122.
- 23 Bron hiervoor zijn de jaargangen van *Rapat* van 1953 tot en met 1955.
- 24 Nota BVD voor ministerie van Overzeese Rijkdelen, 17 januari 1954, NA, ministerie van koloniën en opvolgers, 2.10.54, inv. 11860.
- 25 Kraak e.a., *De repatriëring uit Indonesië*, 192.
- 26 De in Den Haag gevestigde kranten *Het Vaderland* en *Het Binnenhof* volgden de activiteiten van Pro Patria op de voet.
- 27 *Het Binnenhof*, 'Naar Hendrik Karsen wordt een oorlogsbodem genoemd', 24 mei 1954.
- 28 *Algemeen Handelsblad*, 'Hulp aan landgenoten in Indonesië', 2 oktober 1956.
- 29 S.L. van der Wal (red.): *Besturen overzee. Herinneringen van oud-ambtenaren bij het binnenlands bestuur in Nederlands-Indië*.
- 30 Van Doorn, 'Om een plaats in de geschiedenis', *De Gids*, 1988, 803.
- 31 Rémy Limpach, 'De krijgsmacht overzee, 1945-1950/1962', Petra Groen e.a.(red.), *Krijgsgeweld en kolonie. Opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid, 1816-2010*, 368
- 32 Scagliola, *Last van de oorlog*, 43.
- 33 *Trouw*, 'Geen uitbundig welkom', 22 maart 1951.
- 34 *De Tijd*, 'Optreden Bureau Zuid-Molukken volstrekt ontoelaatbaar Toegang tot Ambonese kampen ontzegd', 20 juni 1951.
- 35 *De Telegraaf*, 'Ambondorp', 27 juli 1951.
- 36 Voor deze indeling zie Peter Brusse, 'Verslaggever in de Oost anno 1947', in: Van Amerongen, Blokker en Van Run (red.), *Luizen in de pels*, 42-48, en *Pleisters op de ogen*, Arnold Karskens.
- 37 Henk van Maurik, *Djokja achter de horizon*, 7.
- 38 Brusse, 'Verslaggever', 45.
- 39 Karskens, *Pleisters op de ogen*, 108.
- 40 *Ibidem*, 108.
- 41 Louis Zweers, *De gecensureerde oorlog*, 352.
- 42 Karskens, *Pleisters op de ogen*, 114.
- 43 *Ibidem*, 115.
- 44 *Ibidem*.
- 45 Zweers, *De gecensureerde oorlog*, 352.
- 46 Karskens, *Pleisters op de ogen*, 118.
- 47 Ben Maandag en Rien Robijn, *...en niet vergeten. Herinneringen aan Het Vrije Volk*, 49.
- 48 Limpach, *Brandende kampongs*, 621.
- 49 Gerard Mulder en Paul Koedijk, *Léés die krant! Geschiedenis van het naoorlogse Parool*, 206.

- 50 Ibidem, 207.
- 51 Trouw, 'Terreur in het Krawangse dwong Ned. troepen in te grijpen', van 23 december 1947.
- 52 Brusse, 'Verslaggever', 42.
- 53 Karskens, *Pleisters op de ogen*, 109.
- 54 Ibidem, 123.
- 55 Paul van 't Veer, 'Geen last van de waarheid', in: *Hollands Maandblad*, 1969-1970, 258-277.
- 56 Paul van 't Veer, 'Nieuw bericht uit hyenaland', in: *Hollands Maandblad*, 1976, 338-349.
- 57 Louis Zweers, *Front Indië - Hugo Wilmar, ooggetuige van een koloniale oorlog*, 26.
- 58 Ibidem, 111.
- 59 *Trouw*, 'Waar de Nederlandse soldaat staat, bloeien de vruchten van zijn werk', 22 april 1995.
- 60 Jansen Hendriks: *Een voorbeeldige kolonie*, 364.
- 61 Scott Kannekens, 'Vertrouwensman of verklikker?', Marleen van den Berg en George Harinck, *De kerken en de oorlog in Indonesië*, 109 en A. J. Donckers, *God bij het leger in de kolonie*, 379.
- 62 Kannekens, 'Vertrouwensman of verklikker?', 111.
- 63 Donckers, *God bij het leger in de kolonie*, 355.
- 64 Ibidem, 354.
- 65 Kannekens, 'Vertrouwensman of verklikker?', 118.
- 66 Ibidem.
- 67 *De Tijd* baseerde zich uiteindelijk toch op informatie van de overheid, zie: 'Geen wreedheden in Indonesië, Beschuldigingen inzake doodschietsen van gevangenen zijn ongegrond', 12 maart 1949, en 'Beschuldigingen over terreur ongegrond', 21 mei 1949.
- 68 Donckers, *God bij het leger in de kolonie*, 353.
- 69 *Het Parool*, 'Parachutistendominiee liet zijn mannen niet in de steek', 16 maart 1950.
- 70 Donckers, *God bij het leger in de kolonie*, 355 en 377.
- 71 Limpach, *Brandende Kampongs*, 448, 549-554 en 712.
- 72 Donckers, *God bij het leger in de kolonie*, 356.
- 73 Limpach, *Brandende kampongs*, 24.
- 74 Hans van der Wal, *Tot op het bot verdeeld*.
- 75 Limpach, *Brandende kampongs*, 494-495.
- 76 Zie over Hilderling de masterscriptie van Marleen van den Berg, *Kiest heden wie gij dienen zult, H.A.C. Hilderling en de oorlog in Indonesië 1945-1950*, 31 oktober 2017.,
- 77 Limpach, *Brandende kampongs*, 621-622.

2. Van militair naar veteraan

- 1 C.H.C. Harinck en J. Verwey, *Enkele cijfers mbt de Nederlandse militaire inzet in Indonesië 1945-1950*. Het ging om 120.000 militairen van de landmacht, 20.000 van de marine en 70.000 van het KNIL. Net als bij migratiecijfers zijn dit geen harde, betrouwbare cijfers.
- 2 Martin Elands, 'Van dader tot slachtoffer?', Martin Elands (red.), *Uit Indonesië. De erfenis van de soevereiniteitsoverdracht*, 50.
- 3 Harinck en Verwey: 120.000 landmacht, 17.000 marine en 3250 van KNIL.
- 4 Martin Bossenbroek, *De meelstreep*, 480.
- 5 Jan Hoffenaar, 'Geen woorden maar daden. De terugkeer van Nederlandse militairen uit Indonesië (1947-1951)', J. Hoffenaar en G. Teitler (red.), *De politionele acties. Afwikkeling en verwerking*, 83.
- 6 Hans Meijer, 'Zo snel mogelijk gedumpt?' De opvang van de uit Indië teruggekeerde KL-militairen, 1948-1951', Martin Elands (red.), *Oost west, thuis best? De opvang van uit Nederlands-Indië teruggekeerde militairen, 1948-1951*, 15.
- 7 Bossenbroek, *De meelstreep*, 480.
- 8 Gert Oostindie, *Soldaat in Indonesië. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis*, 285.
- 9 *Het Vrije Volk*, 'Ervaringen van een scholier die als man demobiliseert', 17 maart 1950.
- 10 Meijer, 'Snel mogelijk gedumpt?', 24.
- 11 *Trouw*, 'Het vreemde leger thuis', 30 juni 1951.
- 12 *Provinciale Drentse en Asser Courant*, 'Assen verwelkomde teruggekeerde militairen', 11 januari 1950.
- 13 Meijer, 'Snel mogelijk gedumpt?', 23.
- 14 Hoffenaar, 'Geen woorden maar daden' 86 en Meijer, 'Snel mogelijk gedumpt?', 20.
- 15 Bossenbroek, *De meelstreep*. 478.
- 16 Hoffenaar, 'Geen woorden maar daden', 86.
- 17 Hoffenaar, 'Geen woorden maar daden', 87 en Meijer, 'Snel mogelijk gedumpt?', 52.
- 18 Meijer, 'Snel mogelijk gedumpt?', 26.

- 19 Ibidem, 27.
- 20 Stef Scagliola, 'Met tropenkolder in de polder. De opvang van Indiëgangers met psychische klachten', Elands (red.), *Oost west, thuis best?*, 75.
- 21 Meijer, 'Snel mogelijk gedumpt?', 26.
- 22 *Nieuwe Leidsche Courant*, 'Komende demobilisatie legt taak op ons volk', 12 juni 1947.
- 23 *Het Vrije Volk*, 'Tegen de tropenkolder', 25 september 1948.
- 24 Meijer, 'Snel mogelijk gedumpt?', 25.
- 25 Handelingen Tweede Kamer (HTK), 14 oktober 1959.
- 26 *Het Vrije Volk*, 'Noodwachtplichtigen op rechterlijk matje met vele bezwaren', 8 september 1959.
- 27 Jan Varenne, *Eer de haan kraait*, geciteerd door Jacques van Doorn, *Vijftig jaar na de soevereiniteitsoverdracht Nederland-Indonesië, Verslag van het symposium van het Veteranen Platform op 16 december 1999 bij de KMA te Breda*, 41.
- 28 Van Doorn, *Vijftig jaar na de soevereiniteitsoverdracht*, 41.
- 29 Ibidem, 38.
- 30 Limpach, *Brandende Kampongs*, 29, 78 en 86, Limpach, 'De krijgsmacht overzee', 337, 341-343.
- 31 Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 113.
- 32 *Het Vrije Volk*, 'Angst voor weerzien was voorbarig', 2 juni 1948, *Friesch Dagblad*, 'Duimpje op voor Pioniers-Bruggenbouwers', 29 mei 1948, *Limburgsch Dagblad*, 'Dagboekkrabbels uit mooi Indonesië', 28 mei 1948, *Trouw*, 'Het woord demarcatielijn is er onbekend', 19 augustus 1948.
- 33 C.M. Schulten, 'Het afgeschreven leger', in: Teitler en Hoffenaar (red.), *De politionele acties*, 91
- 34 *Trouw*, 'Het vreemde leger thuis', 30 juni 1951.
- 35 *Wereldkroniek*, 9 juli 1949.
- 36 Jacques van Doorn, *Gevangen in de tijd. Over generaties en hun geschiedenis*, 27
- 37 Henk Wesseling, *Indië verloren, rampspoed geboren. En andere opstellen over de Europese expansie*, 305.
- 38 *Oud-Wapenbroeders*, 'Appel', jaargang 1, nr 1, oktober 1951.
- 39 Scagliola, *Last van de oorlog*, 410
- 40 Van Doorn, *Gevangen in de tijd*, 42.
- 41 *Trouw*, 'Verkeerde benadering', 25 oktober 1951.
- 42 *De Volkskrant*, 'Veteranen-Legioen', 17 oktober 1951.
- 43 *Oud-Wapenbroeders*, 'De veteranen en de pers', jg 1, nr 2, november 1951.
- 44 *Oud-Wapenbroeders*, '... En nog meer', jg 1, nr 2, november 1951.
- 45 Van Doorn, *Strijdgenoten en lotgenoten*, 42.
- 46 *Trouw*, 'Scherpe kritiek van Dürst Britt', 22 mei 1954.
- 47 *Het Parool*, 'Maakt Jun school?', 24 mei 1954, *De Tijd*, 'Vrijmoedig commentaar', 24 mei 1954. *Het Vrije Volk*, 'Nooit eigen baas', 25 mei 1954.
- 48 Kamervragen E. Visch, 25 mei 1954.
- 49 Aantekeningen secretaris ministerraad, 24 mei 1954, NA, 2.02.05.02, inv. 399. In de notulen staan over de kwestie niets, kennelijk werd het daar te gevoelig voor gevonden.
- 50 *Het Parool*, 'Chefs van staven weerleggen opvatting van Dürst Britt', 29 mei, 1954.
- 51 Beantwoording Kamervragen E. Visch door minister C. Staf, 29 mei 1954.
- 52 *Algemeen Handelsblad*, 'Ministeriële reprimande voor majoor-generaal Dürst Britt', 1 juni 1954.
- 53 *Het Vaderland*, 'Veteranen Legioen over rede gen Dürst Britt', 2 juli 1954.
- 54 Zie Oostindie, *Soldaat in Indonesië*.
- 55 Henk Biersteker aan zijn vader en moeder, *Trouw*, 'Na de acties begon het pas', 24 januari 1969.
- 56 Limpach, *Brandende Kampongs*, 638-639
- 57 Ibidem, 633-636.
- 58 Ibidem, 556.
- 59 *Oud-Wapenbroeders*, 'Sterke verhalen', nr 19, 1 augustus 1952.
- 60 Hans Helmer, *Even liatten mannen!*, 20.
- 61 Ibidem, 22.
- 62 Ibidem, 54.
- 63 *Vrij Nederland*, 'Hueting heeft altijd gelijk gehad', 6 oktober 2012.
- 64 De eerste golf van egodocumenten liep van 1945 tot en met 1959. De twee van 1980 tot en met 2009. Zie Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 315. Tabel staat in hoofdstuk 15.
- 65 Emma Keizer, *Oorlog in Indonesië. Dekolonisatie in gedenkboeken van Indiëveteranen*. 182
- 66 Van Doorn, *Strijdgenoten en lotgenoten*, 43.
- 67 Keizer, *Oorlog in Indonesië*, 180.
- 68 Van Doorn, *Strijdgenoten en lotgenoten*, 44.

- 69 Zie *Lieux de mémoire* van Pierre Nora.
- 70 Wim Ramaker en Ben van Bohemen, *Sta een ogenblik stil. Monumentenboek 1940-1945*, 23 en 29.
- 71 Website van VOMI: vomi-nederland.nl/monumenten
- 72 *Heerenveense Koerier*, 'Echtgenote van wijlen generaal Spoor onthult zuil', 9 juni 1954.
- 73 Elsbeth Locher-Scholten, 'Van Indonesische urn tot Indisch monument', *BMGN*, 114 (1999) 192-222.
- 74 Ramaker en Van Bohemen, *Sta een ogenblik stil*, 23 en 69.
- 75 Locher-Scholten, 'Van Indonesische urn', 200.
- 76 *Trouw*, 'Nationaal Monument draagt nu aarde van Nederland en Indonesië', 1 mei 1950.
- 77 *Trouw*, '7 December Divisie herdenkt gevallen', 7 december 1950
- 78 *Trouw*, 'Eenzame gang van de moeder van gesneuvelde soldaat', 8 december 1952.
- 79 Van Doorn, *Strijdgenoten en lotgenoten*, 43.
- 80 Voorlopig verslag Eerste Kamer, begroting oorlog en marine voor 1951, vastgesteld op 11 oktober 1950.
- 81 Memorie van antwoord Eerste Kamer, begroting oorlog en marine voor 1951, vastgesteld op 22 november 1950.
- 82 Handelingen Eerste Kamer (HEK), 1 augustus 1951.
- 83 *De Tijd*, '4751 doden in Indonesië', 23 november 1950.
- 84 *Het Overijsselsch Dagblad*, '4751 militairen verloren hun leven in Indonesië', 24 november 1950.
- 85 Zie hiervoor 'Lijst van gevallen' op de site van Nationaal Indië-monument 1945-1962, nim-roermond.nl.
- 3. Over tot de orde van de dag**
- 1 *Keesings Historisch Archief*, nr 968, van 1 tot 7 januari 1950.
- 2 J.C.H. Blom, *Jaren van tucht en ascese. Enige beschouwingen over de stemming in Herrijzend Nederland (1945-1950)*, 311.
- 3 Notulen ministerraad 9,16 en 23 januari 1950, NA, 2.02.05.02, inv. 394.
- 4 Kamervragen ingediend door Van der Feltz, 13 januari 1950.
- 5 Antwoorden op Kamervragen van Van der Feltz, 6 februari 1950.
- 6 *Het Vrije Volk*, commentaar, 'Wrange vragen', 25 januari 1950.
- 7 De *Excessennota* uit 1969 bevat een overzicht van opmerkingen tijdens de vergaderingen en schriftelijke vragen van Goedhart in de periode 1946-1949. Bijlage 12, 162.
- 8 Brief van Goedhart aan Van Maarseveen, 25 juli 1949. S.L. van der Wal, P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten (red.), *Officiële Bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950*, deel 19, 359.
- 9 HTK, 13 september 1949.
- 10 Voor juridisch onderzoek zie brief van Goedhart aan Van Maarseveen van 25 juli 1949, *Officiële Bescheiden*, deel 19, 359. Voor interpellatie zie Handelingen Tweede Kamer, 24 juni 1949.
- 11 Brief van Lovink aan Van Maarseveen, 6 september 1949, *Officiële Bescheiden*, deel 19, 706.
- 12 Brief van Van Maarseveen aan Goedhart, 28 september 1949, NA, Archief ministerie van Overzeese Gebiedsdelen, Letter R 57.
- 13 HTK, 7 juni 1951.
- 14 HSG, archief PvdA, notulen vergadering Tweede Kamerfractie, 21 januari 1969.
- 15 Hans Meijer, *In Indië geworteld. De twintigste eeuw*, 357.
- 16 *De Volkskrant*, 'Nee, zo waren de Hollandse jongens niet', 23 januari 1969.
- 17 Vragen Tweede Kamer van Gortzak, ingediend op 29 augustus 1950.
- 18 Antwoord op vragen Gortzak, gegeven op 28 september 1950.
- 19 Notulen ministerraad, 11 september 1950, NA, 2.02.05.02, inv. 394.
- 20 Aanhangsel tot het verslag van de handelingen der Tweede Kamer, 6 december 1948.
- 21 Limpach, *Brandende Kampongs*, 308-309.
- 22 Willem IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire. Kapitein Westerling en de standrechtelijke executies*, 151.
- 23 Aantekeningen secretaris ministerraad, 11 september 1950, NA, Ministerraad, 2.02.05.02, inv. 686.3.
- 24 *Excessennota*, Bijlage 2, 44.
- 25 HEK, 28 november 1950.
- 26 Zie hiervoor het overzicht in de *Excessennota* van dagbladen die over 'excessen Nederlandse militairen' publiceerden, 251-285.
- 27 Frits Rüter, *Enkele aspecten van de strafrechtelijke reactie op oorlogsmisdrijven en misdaden tegen de menselijkheid*, 151-152.
- 28 Nipo-enquête, persbericht 7 april 1950, nr 398. Jaap de Moor, *Westerling's oorlog. Indonesië 1945-1950*, 15.
- 29 Jan Blokker, 'Dekolonisatie en openbare mening in Nederland', P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten (red.), *De leeuw en de banteng*, 298.
- 30 Remco Raben, 'Postkoloniaal Nederland', *Internationale Spectator*, juli/augustus 2000, 359.

- 31 Ibidem, 361.
- 32 Nipo-enquêtes, persbericht no 71 van 5 december 1946, persbericht no 91 van 13 maart 1947, persbericht nr 101 van 19 april 1947.
- 33 Nipo-enquête, persbericht nr 68, 16 oktober 1946.
- 34 Nipo-enquête, persbericht nr 39, 22 mei 1946.
- 35 Nipo-enquête, persbericht nr 79, 27 januari 1947.
- 36 Nipo-enquête, persbericht nr 150, 1 november 1947.
- 37 Nipo-enquête, persbericht nr 311, 29 juni 1949.
- 38 Nipo-enquête, persbericht nr 356, 10 december 1949.
- 39 Nipo-enquête, persbericht nr 372, 11 februari 1949.
- 40 Zie Elisabeth Buettner: *Europe after Empire: Decolonization, Society, and Culture*.

4. Het probleem Westerling

- 1 Nipo-enquête, persbericht nr. 398, 7 april.
- 2 Sytse van der Zee, *Potgieterlaan 7. Herinneringen van een oorlogskind*, 35.
- 3 De Moor, *Westerling's oorlog*, 15.
- 4 Bericht van Götzen aan H.C. Hirschfeld, 29 december 1949, P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten, *Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1963*, nr. 757. Zie ook De Moor, 'Kapitein Westerling en de Apra-coup. Het einde van een mythe', in: Hoffenaar en Teitler, (red.), *De politionele Acties*.
- 5 Hoge Commissaris was de term die Nederland en Indonesië gebruikten voor elkaars ambassadeurs. Hoge Commissaris in Nederland was op dat moment Mohammad Roem.
- 6 Limpach, *Brandende kampongs*, 390-392.
- 7 Bericht van Hirschfeld aan Götzen, 6 januari 1950, Drooglever en Schouten, *Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1963*, nr 670.
- 8 Deze beschrijving van Westerling is voornamelijk gebaseerd op het boek dat Jaap de Moor over hem schreef: *Westerling's oorlog*.
- 9 Zie hiervoor De Moor, *Westerling's oorlog* en Willem IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire*.
- 10 De Moor, *Westerling's oorlog*, 533.
- 11 Ibidem, 500.
- 12 Hirschfeld aan Van Maarseveen, Götzen en Stikker, 6 januari 1950. Drooglever en Schouten, *Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1963*.
- 13 De Moor, Kapitein Westerling en de APRA-coup, Hoffenaar en Teitler (red.), *De politionele Acties*, 48-51
- 14 Notulen ministerraad, 9 januari 1950, NA, 2.02.05.02, inv. 943.
- 15 De Moor, *Westerling's oorlog*, 551
- 16 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 108.
- 17 Voorlichting en persberichten betreffende optreden van kapitein Westerling en APRA, 1950, NA, Codearchief Buitenlandse Zaken 1945-1954, 2.05.1117, inv. 14202.
- 18 *De Telegraaf*, 'Niet wij', 24 januari 1950.
- 19 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 109.
- 20 Nipo-enquête, persbericht 407, 31 mei 1950.
- 21 *Algemeen Handelsblad*, 'Dit is funest voor Indonesië', 23 januari 1950.
- 22 Notulen ministerraad, 2 februari 1950, NA, 2.02.05.02, inv. 934.
- 23 Brief van Hirschfeld aan Drees, 25 februari 1950, geciteerd in De Moor, *Westerling's oorlog*, 492.
- 24 Notulen ministerraad, 2 februari 1950, NA, 2.02.05.02, inv. 934
- 25 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 112.
- 26 De Moor, *Westerling's oorlog*, 492.
- 27 De Moor, 'Kapitein Westerling en de APRA-coup', Hoffenaar en Teitler (red.), *De politionele Acties*, 55.
- 28 De Moor, *Westerling's oorlog*, 500.
- 29 Ibidem, 493-495.
- 30 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 115.
- 31 Codetel HC aan Drees, 25 februari 1950, Drooglever en Schouten, *Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1963*, nr. 748.
- 32 Codetel HC aan Drees, 26 februari 1950, Drooglever en Schouten, *Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1963*, nr. 752.
- 33 Interview Meijer met Fockema, Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 118.
- 34 De Moor, *Westerling's oorlog*, 499. Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 117.
- 35 Codetel Fockema aan Schokking, 11 maart 1950, Drooglever en Schouten, *Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1963*, nr. 7281.

- 36 Notulen ministerraad, 27 februari 1950, NA, 2.02.05.02, inv. 934.
 37 *De Telegraaf*, 23 februari 1950 en *Het Vrije Volk*, 23 februari 1950.
 38 *De Tijd*, 27 februari 1950.
 39 Voor het rapport gedateerd 8 maart 1950, sprak Gieben met Fockema Andreae, Buurman van Vreeden, Kist, Van Schelle, Vroon, Van Langen, Borghouts, Van der Wijck en Van der Veen.
 40 Aantekening voor de minister-president van secretaris-generaal Fock, 16 maart 1950, Drooglever en Schouten, *Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1963*, nr. 7282.
 41 Memo van minister-president Drees aan secretaris-generaal Fock, datum onbekend, Drooglever en Schouten, *Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1963*, nr. 7284.
 42 Aantekeningen van secretaris ministerraad van 20 maart 1950, NA, Ministerraad, 2.02.05.02, inv. 685.4.
 43 Koninklijk Besluit nr 25, 9 december 1949.
 44 Zie Hans Goedkoop: *De laatste man. Een herinnering*.
 45 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, noot 158, 134.
 46 De Moor, *Westerling's oorlog*, 502.
 47 Meijer *Den Haag-Djakarta*, 120, Codetel van HC aan minister Stikker. 27 februari 1950.
 48 De Moor, *Westerling's oorlog*, 504.
 49 Ibidem, 505.
 50 Notulen ministerraad, 7 maart 1950, NA, Ministerraad, 2.02.05.02, inv. 934.

5. Het rapport van Van Rij en Stam

- 1 Defensie/Militair Personeel, NA, 2.13.5372, inv. 379.
 2 Limpach, *Brandende kampongs*, 307-309.
 3 Notitie van J.J. Rombach, chef kabinet ministerie van Overzeese Gebiedsdelen, naar aanleiding van rapport van Van Rij en Stam voor minister Staf van Oorlog, NA, Defensie/Militair Personeel, 2.13.5372, inv. 379.
 4 Brief van Van Maarseveen aan HVK Lovink, 12 juli 1949, *Officiële Bescheiden*, deel 19, 303.
 5 Brief van HVK Lovink aan minister Van Maarseveen, 6 september 1949, *Officiële Bescheiden*, deel 19, 709.
 6 Notitie Rombach, NA, Defensie/Militair Personeel, 2.13.5372, inv. 379.
 7 Minderheidsstandpunt van J. van Groeninx van Zoelen aangehecht bij rapport over actie bij Gunung Simping, 21 december 1949, NA, Collectie Fasseur, 2.21.281.32, inv. 2.
 8 Correspondentie tussen twee ambtenaren bij ministerie van Justitie, 7 juli 1953, NA, Ministerie van Justitie: Archiefbescheiden Onderzoek naar Excessen in Indonesië, nummer toegang 2.09.95, inv. 150.
 9 Brief van Van Maarseveen aan Van Rij, Stam en Groeninx, 20 maart 1950.
 10 Samenvatting kabinetschef Rombach van min. Overzeese Gebiedsdelen, van 15 oktober 1954, NA, Defensie/Militair Personeel, 2.13.5372, inv. 379.
 11 Ibidem.
 12 Codetelegram Hirschfeld 233 aan Götzen, 25 februari 1950, NA, 2.10.36.52, inv. 264.
 13 Limpach ontdekte het grotere deel van dit dossier in 2011 en Manon van den Brekel ontdekte in 2015 het tweede deel in een ander archief. Zie haar artikel in *De Correspondent*, 'In het Nationaal Archief verbergt de overheid namenlijsten van vermoorde Indonesiërs', 12 juni 2015.
 14 NA, Justitie/Excessen, 2.09.95, inv. 149.
 15 Limpach, *Brandende kampongs*, 313.
 16 *Het Parool*, 'Geruchten over wreedheden vaak sterk overdreven', 13 januari 1950, *Het Vrije Volk*, 'Eer van leger is niet aangetast', 16 januari 1950.
 17 Brief van Van Rij aan Van Maarseveen, 27 maart 1950, NA, verbaal B33, 2.10.36.52, inv. 187.
 18 Aantekening op nota Hoogenraad aan Donker van 18 september 1953, NA, 2.09.95, inv. 74.
 19 Maarten van der Bent (inleiding en bezorging), *Van Rij en Stam. Rapporten van de commissie van onderzoek naar excessen gepleegd door Nederlandse militairen in Indonesië, 1949-1954*.
 20 Telefonisch interview met Kees van Rij, kleinzoon van Van Rij, op 7 februari 2018. Vader woont in Frankrijk en is slechthorend, waardoor telefonisch interview niet mogelijk is. Kleinzoon heeft tijdens een bezoek de vragen aan hem voorgelegd en de antwoorden terug gerapporteerd.
 21 Ministerie van Defensie; Defensie/Militair Personeel, NA, 2.13.5372, inv. 379.
 22 Fasseur, *Dubbelspoor. Herinneringen*, 143.
 23 Limpach, *Brandende kampongs*, 40.
 24 Het rapport van Van Rij en Stam ligt in het Nationaal Archief, 2.09.95, inv. 150. Het stuk is nog tot 1 januari 2030 beperkt openbaar. Het staat inmiddels wel op verschillende plekken op internet.
 25 Nota Belinfante voor minister Donker, 13 september 1954, NA, Defensie/Militair Personeel, 2.13.5372, inv. 379.
 26 Nota B.H. Kazemier voor minister Donker, NA, Defensie/Militair Personeel, 2.13.5372, inv. 379.

- 27 Nota Hoogenraad aan Donker, 18 september 1953, NA, 2.09.95, inv. 74.
- 28 Samenvatting kabinetschef Rombach van min. Overzeese Gebiedsdelen, 15 oktober 1954. NA, Defensie/Militair Personeel, 2.13.5372, inv. 379.
- 29 *Excessennota*, 44.
- 30 Nota voor minister Donker, 8 november 1954, NA, Defensie/Militair Personeel, 2.13.5372, inv. 379.
- 31 *Excessennota*, 45.
- 32 Aantekeningen secretaris (Van Nispen tot Pannerden) van ministerraad, 20 december 1954, NA, ministerraad, 2.02.05.02, inv. 1279.17.
- 33 P-notulen ministerraad, 27 december 1954, NA, Collectie Fasseur, 1945-1969, 2.21.281.32, inv. 2.
- 34 Tegen toenmalige minister Marga Klompé zei hij in 1969 dat hij had bepleit het rapport naar de Tweede Kamer te sturen. Notulen ministerraad, NA, 2.02.05.02, inv. 1268.
- 35 *Leeuwarder Courant*, 'Mansholt in Indisch boetekleed', 14 januari 1995.

6. **Parlementaire enquête regeringsbeleid en Indonesië**

- 1 *Trouw*, 'Commentaar', 5 juli 1947.
- 2 Bijeenkomst van het Seniorenconvent, voorlopig verslag Tweede Kamer nr. 490, 4, 10 juli 1947.
- 3 Zie Anne-Marie Mrijen, *De rode jonker. De eeuw van Marinus van der Goes van Naters, 1900-2005*.
- 4 Voorlopig verslag, 11 juli en HTK 5 november 1947.
- 5 HTK, 5 november 1947.
- 6 Loe de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel twaalf, 676.
- 7 Memorie van antwoord, Van der Goes van Naters, 18 september 1947.
- 8 HTK, 6 november 1947. De vorige dateerde van 1886 en ging over de arbeidsomstandigheden in fabrieken en werkplaatsen.
- 9 Eerste verslag van enquêtecommissie, Kamerstukken, 4 februari 1948.
- 10 Tweede verslag enquêtecommissie, Kamerstukken, 21 juli 1948.
- 11 Derde verslag enquêtecommissie, Kamerstukken, 11 januari 1949.
- 12 Notulen enquêtecommissie, 25 mei 1949, NA, Inventaris van het archief van de Parlementaire Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, 2.02.27, inv. 3.
- 13 Vierde verslag enquêtecommissie, Kamerstukken 16 augustus 1949.
- 14 Vijfde verslag, Kamerstukken, 29 maart 1950 en Zesde verslag, 19 december 1950.
- 15 Notulen enquêtecommissie, 23 februari 1951, NA, Enquêtecommissie Regeringsbeleid (ECR), 2.02.27, inv. 4.
- 16 Notulen enquêtecommissie, 25 april 1951, NA, ECR, 2.02.27, inv. 4.
- 17 Notulen enquêtecommissie, 12 maart 1952, NA, ECR, 2.02.27, inv. 4.
- 18 *De Telegraaf*, 'Indië zou buiten schot blijven', 27 september 1952.
- 19 *Het Parool*, 'Zesde verslag Parlementaire Enquête-commissie', 27 september 1952.
- 20 Brief Tweede-Kamervoorzitter aan Parlementaire Enquêtecommissie, 29 september 1952, NA, Enquêtecommissie. Regeringsbeleid, 2.02.27, inv. 4.
- 21 Notulen enquêtecommissie, 21 oktober 1952, NA, ECR, 2.02.27, inv. 4.
- 22 Notulen enquêtecommissie, 23 april 1952, NA, ECR, 2.02.27, inv. 4.
- 23 Notulen van de vergadering op 20 mei 1953 van de enquêtecommissie regeringsbeleid 1940-1945 met de president en de seniores. NA, ECR, 2.02.27, inv. 4.
- 24 Ibidem.
- 25 Notulen enquêtecommissie 28 september 1954, NA, ECR, 2.02.27, inv. 4.
- 26 Vanaf dat moment ontbreken er in het Nationaal Archief verschillende notulen. In de notulen die er wel zijn, komt punt n niet aan de orde.
- 27 Nota voor de Enquêtecommissie van griffier G.M.A.M. Huigens, NA, ECR, 2.02.27, inv. 4.
- 28 Notulen enquêtecommissie, 28 september 1954, NA, ECR, 2.02.27, inv. 4.
- 29 Verslag van en voorstel tot beëindiging van de werkzaamheden, 11 december 1956.
- 30 HTK, 21 december 1956.
- 31 Ibidem.
- 32 Verslag Tweede Kamerfractie over periode oktober 1956-september 1958, van Theo van Lier. IISG, Archief PvdA, inv. 41.
- 33 De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 11 C III, 665.
- 34 *De Tijd*, 'Nederlandse regering de grootste schuldige aan oorlogsmisdaden', 21 januari 1969.

7. **De kwestie Nieuw-Guinea**

- 1 Jan van Ee choud, *Vergeeten aarde*, 248.
- 2 Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 348.

- 3 Willem Drees, *Zestig jaar levenservaring*, 262.
- 4 Arend Lijphart, *The Trauma of Decolonization. The Dutch and West Guinea*, 91.
- 5 Zie voor ontwikkeling van deze pressiegroepen Lijphart: *The Trauma*, 89-105.
- 6 P.B.R. de Geus, *De Nieuw-Guinea kwestie. Aspecten van buitenlands beleid en militaire macht*, 26-25.
- 7 Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 349.
- 8 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 249.
- 9 Nipo, persbericht nr 414, 25 mei 1950.
- 10 Nipo, persbericht nr. 459, 4 oktober 1950.
- 11 *De Tijd*, 'Band tussen Nederland en N.-Guinea dient verstevigd Adres uit academische wereld aan de Staten-Generaal', van 30 juni 1950.
- 12 Lijphart, *The Trauma*, 159.
- 13 Zie Arend Lijphart: *The Trauma*, De Geus: *De Nieuw-Guinea kwestie* en Chris van Esterik: *Nederlands laatste bastion in de oost. Economie en politiek in Nieuw-Guinea*.
- 14 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 251. Bron is M.B. van der Jagt, *Memoires van M.B. van der Jagt*, 334.
- 15 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 254.
- 16 Lijphart, *The Trauma*, 288.
- 17 Bart Stol, *Een goede kleine koloniale mogendheid. Nederland, Nieuw-Guinea en de Europese tweede koloniale bezetting in Afrika en Melanesië (ca. 1930-1962)*.
- 18 Lijphart, *The Trauma*, 128.
- 19 Leslie Palmier, *Indonesia and the Dutch*, 85.
- 20 Hans Beynon, correspondent voor de *Volkskrant*, *Nederland staat terecht in Indonesië*.
- 21 Lijphart, *The Trauma*, 128.
- 22 Palmier, *Indonesia and the Dutch*, 87.
- 23 Van den Doel: *Afscheid van Indië*, 362.
- 24 Zoekopdracht bij Delpher met zoekterm Jungschläger in de periode 1 januari 1954 tot en met 31 december 1956.
- 25 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 541.
- 26 Jan Eijkelboom, 'Een Indonesische mythe, een Nederlandse legende', Joop Goudsblom, 'Contra protest', *Propria Cures*, 13 april 1956.
- 27 *Algemeen Handelsblad*, 'Artikel in studentenblad Propria Cures fel gelaakt', 2 mei 1956.
- 28 *Nieuw Rotterdamse Courant*, 6 februari 1969. Zie ook memoires van Aad Nuis: *Op zoek naar Nederland*, 64.
- 29 Lucas Ligtenberg en Bob Polak, *Een geschiedenis van Propria Cures 1890-1990*, 190.
- 30 *De Volkskrant*, 'Daden van Indonesië zijn nooit verzwegen', 30 januari 1969.
- 31 Later verschenen in H. Teeuw, *Het conflict met Indonesië als spiegel voor Nederland*.
- 32 *De Telegraaf*, 'Geen leeuw, die Teeuw!', 31 mei 1956.
- 33 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 555.
- 34 Zie hiervoor hoofdstuk 9, blz 138.
- 35 Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 363.
- 36 Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 637; Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 366
- 37 Ben van Kaam in inleiding tot de memoires van Bruins Slot, ... *ik was gelukkig*, 40.
- 38 Lijphart, *The Trauma*, 192.
- 39 *Oproep van de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk tot bezinning op de verantwoordelijkheid van het Nederlandse volk inzake de vraagstukken rondom Nieuw-Guinea*.
- 40 Zie voor de houding van de Hervormde Kerk Hans van der Wal: *Een aanvechtbare en onzekere situatie: de Hervormde kerk en Nieuw-Guinea 1949-1962*.
- 41 *De Volkskrant*, 23 juni 1956, *Het Gereformeerde Gezinsblad*, 25 juni 1956.
- 42 *De Telegraaf*, 'Oproep Nieuw-Guinea: fel verzet in hervormde kerk', 28 juni 1956.
- 43 Lijphart, *The Trauma*, 203-208.
- 44 *Algemeen Handelsblad*, 'Intellectuelen wenden zich in adres tot politieke partijen', van 10 december 1956.
- 45 Lijphart, *The Trauma*, 209
- 46 Lijphart beschrijft deze omslag bij kranten uitgebreid: *The Trauma*, 227-249.
- 47 *Ibidem*, 231-246.
- 48 *Ibidem*, 249.
- 49 Interview/reportage in *Elseviers Weekblad* van 23 juni 1956.
- 50 Een deel van deze documenten publiceerde Oltmans in zijn boek *Vogelverrij*.
- 51 Uiteindelijk kreeg Oltmans in 2000 voor door de staat berokkende schade acht miljoen euro uitgekeerd.
- 52 Hoge officieren zoals C.E.L. Helfrich en H.J.J.W. Dürst Britt.
- 53 Lijphart, *The Trauma*, 138-139.

- 54 Zoekopdracht in Delpher met zoekterm Nieuw-Guinea.
 55 Dagboeknotitie van De Quay, 3 januari 1963, geciteerd in Jansen Hendriks: *Een voorbeeldige kolonie*, 362.
 56 P.J. Drooglevet, *Een daad van vrije keuze. De Papoea's van westelijk Nieuw-Guinea en de grenzen van het zelfbeschikkingsrecht*, 12.
 57 Lijphart, *The Trauma*, 285.

8. Stilte over de oorlog

- 1 *Nationalism and Revolution in Indonesia, Java in a time of revolution, Bandung in the early revolution, 1945-1946* en *The Indonesian National Revolution, 1945-1950*.
 2 Jan Bank, *Katholieken en de Indonesische Revolutie*, 11-12.
 3 Jur van Goor, 'Utrecht en de koloniale geschiedschrijving', *Utrechtse Historische Cahiers*, jaargang 15, 1994, nr. 3, 46.
 4 Bank, *Katholieken en de Indonesische Revolutie*, 12.
 5 Van Goor, 'Utrecht en de koloniale geschiedschrijving', 46.
 6 Zie voor de geschiedenis van de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf de masterscriptie van Elsa Miedema, *Wat weet zo'n meid in Den Haag er nou van?*, Universiteit Leiden, 29 juli 2019.
 7 J.F.R. van Vogelpoel, *De geschiedenis van de Koninklijke Landmacht na de Tweede Wereldoorlog*, in twee delen.
 8 Miedema, *Wat weet zo'n meid er nou van?*, 19.
 9 B.C. Cats, *L.I.B.'s in de tropen: Een overzicht van het verblijf van onze oorlogsvrijwilligers bij de lichte infanteriebataljons in het voormalige Nederlands-Indië 1945-1949*.
 10 Miedema, *Wat weet zo'n meid er nou van?*, 18.
 11 De titel werd toen *De rol van de KL en het KNIL in Nederlands-Indië (1945-1949)*. Beschikbaar in bibliotheek van NIMH.
 12 Miedema, *Wat weet zo'n meid er nou van?*, 20.
 13 Voor dit onderdeel is veelvuldig gebruikgemaakt van Elsbeth Locher-Scholten, 'Een bronnenpublicatie als signaal van koloniaal trauma?', *BMGN*, 111 (1996), 473-492.
 14 Notulen ministerraad, 15 november 1954, NA, 2.02.05.02, inv 400.
 15 Brief van RIOD aan minister Cals, 14 februari 1957. Locher-Scholten, 'Een bronnenpublicatie', 475.
 16 *Ibidem*, 476.
 17 HEK, 13 mei 1958.
 18 HEK, 3 december 1958.
 19 Notulen ministerraad, 21 november 1958, NA, 2.02.05.02, inv. 408.
 20 HEK, 3 december 1958.
 21 Notulen ministerraad, 23 september 1960, NA, 2.02.05.02, inv. 619.
 22 Locher-Scholten, 'Een bronnenpublicatie', 477.
 23 Notulen ministerraad, 12 augustus 1960, NA, 2.02.05.02, inv. 619.
 24 Beantwoording vragen, 13 oktober 1966.
 25 Notulen ministerraad, 17 mei 1968, NA, 2.02.05.02, inv. 881.
 26 Brief van minister Luns aan de ministerraad, 10 oktober 1968.
 27 *Excessennota*, bijlage 15.
 28 Verslag van Coördinatiegroep Indonesië 1945-1949 aan Stuurgroep Indonesië 1945-1949, NA, Collectie Fasseur, 2.21.281.32, inv. 2.
 29 Op 23 maart en 12 december 1957.
 30 Niek Pas, *Aan de wieg van het nieuwe Nederland. Nederland en de Algerijnse oorlog, 1954-1956*. Onderzoek in Delpher ondersteunt de conclusie van Pas dat wel de Tweede Wereldoorlog en niet de Nederlandse dekolonisatieoorlog werd geprojecteerd op het conflict in Algerije.
 31 Correspondentie tussen Hueting en Rooij bevindt zich in het persoonlijk archief van Joop Hueting.
 32 Correspondentie tussen Hueting en redactie *Propria Cures*, persoonlijk archief van Joop Hueting.
 33 De brieven van Koets aan Hueting zijn gedateerd op 18 augustus, 27 augustus en 30 september 1959, persoonlijk archief Joop Hueting.
 34 *Het Parool*, 'Welkom', 17 augustus 1963.
 35 Zie hiervoor Scagliola, *Last van de oorlog*.
 36 Frank van Vree, 'De vuile was van het gezag', *Jaarboek Mediageschiedenis III* (1991), 217.
 37 *De Volkskrant*, 'Vondst executie-foto's geen opzette', 28 juli 2012. Telefonisch gesprek met Leonardo Jacobs op 12 maart 2021.
 38 Chris Vos, 'De Vara, de oorlog en de doofpot', *Tijdschrift voor de Media*, jaargang 1, nr 1 juni 1999, 7-21. Op 10.17 en 24 december 2017 zond de Vara de driedelige documentaire 'De ondergang van de Van Imhoff' uit.

- 39 Chris Vos, 'Van propagandist naar makelaar', Jo Bardoel en anderen (red.), *Journalistieke cultuur in Nederland*, 275.
- 40 Brief van Neuman van 13 februari 1949, NA, Archief Logeman, inv.nr. 32. Geciteerd in: Jan Bank, 'Jezuiten in Nederlands-Indië', Van den Berg en Harinck (red.), *De Kerken en de oorlog in Indonesië*.
- 41 *Trouw*, 'Na de acties begon het pas', 24 januari 1969.
- 42 *NRC Handelsblad*, 'Historie in de vuilnisbak', 12 juli 2012. Frans van Deijl merkte in *HP/De Tijd* van 14 juli 2012 over deze column pesterig op dat Hofland, bekend als Journalist van de Eeuw, de 'primeur van de eeuw' was misgelopen.
- 43 Henk Hofland, *Tegels lichten*, 17-41. Daarnaast maakte hij de bundel *Opmerkingen over de chaos* (1962) een korte opmerking over het geweld in Indonesië, 103.
- 44 Remco Meijer, *Oostindisch doof. Het Nederlandse debat over de dekolonisatie van Indonesië*, 169.
- 45 Zoekactie in Staten-Generaal Digitaal met de term 'politieactie(s)' in de periode 1 januari 1950 tot en met 31 december 1968.
- 46 HEK, 11 maart 1952.
- 47 HEK, 12 maart 1952.
- 48 *Algemeen Handelsblad*, 'Grof geschut van prof. Gerretson in de Eerste Kamer', van 12 maart 1952.
- 49 HEK, 13 mei 1958.
- 50 Ibidem.
- 51 HEK, 13 en 14 mei 1958.
- 52 *Trouw*, 'Het overlijden van Sharir', 16 april 1966.
- 53 *De Volkskrant*, 'Soetans Sjahris laatste reis', 16 april 1966.
- 54 *De Tijd*, 'Drie Nederlandse ministers aan baar Sjahrir', 18 april 1966.
- 55 *Het Parool*, 'Grote belangstelling plechtigheid bij stoffelijk overschot Indonesische leider', 18 april 1966.
- 56 *Algemeen Handelsblad*, 'Tv-documentaire over het Indonesiëbeleid jarenlang in VARA-ijkskast', 5 februari 1969.
- 57 Jaap de Moor, *Generaal Spoor. Triomf en tragedie van een legercommandant.*, 372.
- 58 Brief van Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen aan H.T. Spoor-Dijkema van 23 juni 1949, NA, Defensie/Militair Personeel, 2.13.5372, inv. 158.
- 59 In 1965 zochten ambtenaren tevergeefs naar de reden van dit verzuim. Zie hiervoor de nota bij Kamervragen van Poulus Voogd (Boerenpartij). Minister van Defensie Piet de Jong beantwoordde de vragen. NA. Defensie/Militair Personeel, 2.13.5372, inv. 158.
- 60 *De Volkskrant*, 'Heldhaftige Nederlanders postuum onderscheiden', 29 september 1951.
- 61 De Moor, Generaal Spoor, 373
- 62 Kamervragen aan Minister van Defensie van Poulus Voogd (Boerenpartij), 27 april 1965.
- 63 *De Tijd*, 'Kazerne heet voortaan naar generaal Spoor', 29 oktober 1966.
- 64 Antwoord van minister Luns Kamervragen van Harmsen (Groep Harmsen), 26 maart 1969. 'Het ligt niet op de weg van de regering initiatief te nemen tot herdenking van 20ste sterfdag generaal Spoor.'
- 65 De Moor, *Generaal Spoor*, 378.
- 66 Tom van den Berge, *H.J. van Mook, 1894-1965. Een vrij en gelukkig Indonesië*, 355.
- 67 Ibidem, 323-324.
- 68 *De Volkskrant*, 'Een achttienkaraats Nederlander', 22 april 1995.
- 69 Ton Anbeek van der Meijden, 'De Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse roman', David Barnouw e.a., *1940-1945, Onverwerkt verleden?*, 73.
- 70 Gerard Termorshuizen, 'De roep om merdeka', *Indische Letteren*, jaargang 11 (1996), 53.
- 71 Meijer, *Oostindisch doof*, 22.
- 72 Wim Hazeu, *Lucebert. Biografie*, 203.
- 73 Hans van Straten, *Hermans: zijn tijd, zijn werk, zijn leven*, 211.
- 74 *Trouw*, 'Ja, ik ben een vreemdeling in het land van mijn geboorte', 10 juni 1993.
- 75 Kees van 't Hof, 'Een onverzettelijke speelbal', in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 2011/2012, 33-44.
- 76 Van 't Hoff heeft een biografie van Eijkkelboom in voorbereiding.
- 77 J. Eijkkelboom, *Krijgsbedrijf. Vijf benaderingen*.
- 78 Rob Nieuwenhuys, *Oost-Indische spiegel*, 449.
- 79 Harry A. Poeze, *Dominee Jac. Donker, Job Sytsen en de soldaat in Indië*, 46.
- 80 Ibidem, 47.
- 81 Ibidem, 61.
- 82 Proces-verbaal politie van 8 december 1950, NA, BZK- Centrale Veiligheidsdienst, 2.04.127, inv. 1612.
- 83 Ongedateerde brief van anonieme afzender, NA, BZK- Centrale Veiligheidsdienst, 2.04.127, inv. 1612.
- 84 Aan de hand van het lettertype van de brief werd het merk typemachine achterhaald. Proces-verbaal politie

- van 8 december 1950. NA, BZK- Centrale Veiligheidsdienst, 2.04.127, inv 1612.
- 85 *Het Parool*, 'Flinke kerels', 10 november 1950.
- 86 *De Telegraaf* 22 september 1955 en *Algemeen Dagblad*, 14 november 1963.
- 87 *Algemeen Handelsblad*, 'Stuk vol goede bedoelingen', 30 januari 1950.
- 88 *Algemeen Handelsblad*, 'Rubriek Onder de keizerskroon', 3 februari 1951.
- 9. Hueting en de storm die volgde**
- 1 Stef Scagliola analyseerde deze brieven in haar studie *Last van de oorlog*.
- 2 Liesbeth Stam en Ben Manschot: 'De Hueting-affaire', *Massacommunicatie*, 7.
- 3 *De Volkskrant*, Dag in dag Uit, 'Hartleers', 25 mei 1968.
- 4 *Het Vaderland*, 'Ook oorlogsmisdaden uit Indië-tijd onderzoeken', 25 mei 1968.
- 5 *Het Vaderland*, 'Rechts-om', half juni 1969.
- 6 Interview met Martin Ruyter op 28 en 31 januari 2019.
- 7 *De Telegraaf*: 'Waarom Soekarno toen niet werd neergeschoten', 20 december 1968, *De Volkskrant*, 'Dr. Hueting: Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië', 19 december 1968.
- 8 *De Volkskrant*, (1) 28 december 1968, (3) 4 januari 1969 en op (1) 11 januari 1969.
- 9 *De Volkskrant*, 'Nee, zo waren Hollandse jongens niet', 23 januari 1969.
- 10 Brieven van Uitgeverij De Arbeiderspers aan Hueting van 20 december 1968 en 10 januari 1969. Persoonlijk archief Hueting.
- 11 Frank van Vree, *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant*, 62.
- 12 Chris Vos, *Televisie en bezetting. Een onderzoek naar de documentaire verbeelding van de Tweede Wereldoorlog in Nederland*, 123.
- 13 Mirjam Prenger, *Televisiejournalistiek in de jaren vijftig en zestig. Achter het Nieuws en de geboorte van de actualiteitenrubriek*, 232-235.
- 14 Scagliola, *Last van de oorlog*, 311.
- 15 Prenger, *Televisiejournalistiek*, 239.
- 16 *De Tijd*, *Het Parool*, *Algemeen Handelsblad* en *GPD*-bladen, 18 januari 1969.
- 17 *De Telegraaf*: 'Zinloos en misselijk', 26 januari 1969, *Algemeen Handelsblad*, 'Onverwerkt verleden', 27 januari 1969.
- 18 *De Telegraaf*: 'Vernietigend oordeel over Herman Wigbold', 30 januari 1969, *Het Vrije Volk*, 'Vergeldingsactie', 1 februari 1969.
- 19 De PvdA en de KVP waren de hoofdrolspelers in de regeringen die verantwoordelijk waren voor de oorlog in Indonesië. De fractie van de andere hoofdrolspeler in Drees-I, de VVD, zijn geen notulen van fractievergaderingen beschikbaar.
- 20 Notulen Kamerfractie PvdA, 4 februari 1969, IISG, Archief PvdA, archo1133.
- 21 Annet Bleich, *Joop den Uyl, 1919-1987. Dromer en doordouwer*, 128
- 22 Notulen Kamerfractie PvdA, 4 februari 1969, IISG, Archief PvdA archo1133.
- 23 Notulen Kamerfractie PvdA, 26 juni 1969, IISG, Archief PvdA, archo1133.
- 24 Notulen Kamerfractie KVP, 28 januari en 11 mei 1969, Katholiek documentatie Centrum, Radboud Universiteit Nijmegen, Archief KVP.
- 25 Voor een analyse van de reacties van veteranen op de uitzending van *Achter het Nieuws* zie Scagliola, *Last van de oorlog*, 302-321.
- 26 *Ibidem*, 303.
- 27 *Ibidem*, 305.
- 28 *Ibidem*, 308.
- 29 *Leeuwarder Courant*, 'Organisaties van oud-militairen zijn boos', 20 januari 1969.
- 30 Prenger, *Televisiejournalistiek*, 234.
- 31 Rob Kroes, *De leegte van Amerika*, 173. Op het terrein van memory studies staat dit bekend als multidirectional memory. Zie Michael Rothberg: *Multidirectional memory: Remembering the Holocaust in the age of decolonization*.
- 32 *De Volkskrant*, 'Daders zonder berouw voor de rechter', 28 augustus 1967.
- 33 Elsbeth Locher-Scholten, *NRC Handelsblad*, 7 mei 1994.
- 34 Prenger, *Televisiejournalistiek*, 239 - 240.
- 35 Deze opmerkingen staan niet in de officiële notulen, maar wel in de aantekeningen van de secretaris van de ministerraad, 24 januari 1969, NA, 2.02.05.02, inv. 1268.
- 36 Notulen ministerraad, 24 januari 1969, NA, 2.02.05.02, inv 951.
- 37 Het rapport van Van Rij en Stam gaat echter alleen over het Nederlandse geweld. Het is opvallend dat Drees dit in later jaren direct koppelde aan het extreme geweld van Indonesiërs.

- 38 Notulen ministerraad, 24 januari 1969, NA, 2.02.05.02, inv. 951.
 39 Notulen ministerraad, 31 januari 1969, NA, 2.02.05.02, inv. 951.
 40 Rapport BVD van 6 februari 1969, opgemaakt door A. Mulder, NA, archief onderzoek naar excessen in Indonesië, 2.09.95, inv. 3.
 41 HTK, 11 februari 1969.
 42 Notulen ministerraad, 31 januari 1969, NA, 2.02.05.02, inv. 951.
 43 HTK, 2 juli 1969.
 44 Dit besluit had De Jong al begin maart genomen. Brief van minister-president aan de ministerraad van 6 maart 1969, NA, Collectie Fasseur, 2.21.181.32, inv. 2.
 45 Inleiding Jan Bank bij heruitgave van de *Excessennota* in 1995, 12.
 46 Scagliola, *Last van de oorlog*, 151.
 47 Limpach, *Brandende kampongs*, 598.
 48 Limpach, *Brandende kampongs*, 31.
 49 De koppen op 3 juni van dagbladen. *Leeuwarder Courant*: Gemeenschappelijke Persdienst (GPD).
 50 *De Volkskrant* opende als enige landelijk dagblad niet met de *Excessennota* en had op pagina 9 een interview met Huetting: 'Wel degelijk 't topje van de ijsberg'.
 51 *Het Vrije Volk*, 'Systeem of gewoonte', 3 juni 1969.
 52 *Trouw*, 'Oorlogsmisdaden', 3 juni 1969.
 53 Notulen ministerraad, 19 mei 1969, NA, 2.02.05.02, inv. 951.
 54 Minister Bakker (Verkeer en Waterstaat, ARP) kreeg van KVP-fractievoorzitter Schmelzer het verzoek om 'enige achtergrondinformatie' over de nota voordat deze openbaar werd gemaakt. Notulen ministerraad, 30 mei 1969, NA, 2.02.05.02, inv. 951.
 55 HTK, 1 juli 1969.
 56 HTK, 2 juli 1969.
 57 HTK, 31 januari 2008.
 58 *Trouw*, 'PvdA opent archief over Indonesië', 9 juli 1969.
 59 *Limburgs Dagblad*, 'Hoe durft u ons luf te noemen?', van 7 juli 1969.
 60 Scagliola, *Last van de oorlog*, 311-314.
 61 *Algemeen Handelsblad*, 'Achter het Nieuws over Indonesië: waardering normaal', 10 februari 1969.
 62 Chris Vos, 'Een open zenuw', *Tijdschrift voor mediageschiedenis*, december 1999, 81-82.
 63 In de heruitgave van de *Excessennota* in 1995 ontbreekt deze bijlage.
 64 Fasseur, *Dubbelspoor*, 148-149.
 65 Brief van minister-president De Jong aan de ministerraad van 6 maart 1969, NA, Collectie Fasseur, 2.21.181.32, inv. 2.
 66 Kamervragen van Den Uyl en Knol, door premier Lubbers beantwoord op 14 april 1987.
 67 Limpach, *Brandende kampongs*, 32.
 68 Brief van Fasseur aan minister Polak over voortgang van projectgroep waarin hij meldde dat 'prof van der Wal voorlopig niet veel belangstelling voor de excessen-problematiek' had, 13 maart 1969, NA collectie Fasseur, 2.21.181.32, inv. 2.
 69 Locher-Scholten, 'Een bronnenpublicatie als signaal', *BMGN*, 111 (1996), afl. 4, 489.
 70 Rüter, *Enkele aspecten van de strafrechtelijke reactie*, 161.
 71 HTK, 2 juli 1969.

10. Verjaring van misdrijven in Indonesië

- 1 Antwoorden op vragen van Hannie Singer-Dekker (PvdA), Cees Berkhouwer (VVD) en Joke Stoffels-van Haften (VVD), 23 februari 1965.
 2 HEK, 9 maart 1965.
 3 HTK, 17 maart 1965.
 4 Rijksbegroting voor het dienstjaar 1968, memorie van toelichting, hoofdstuk VI – Justitie, 7.
 5 HEK van 12 maart 1968.
 6 HEK van 13 maart 1968.
 7 Wetsvoorstel 4 september 1969, 10 251, nr. 3, blz. 5.
 8 Brief van ambtenaar mr. W. Breukelaar aan minister Polak van 10 februari 1969, NA, Inventaris van het archief van het Ministerie van Justitie: Wettendossiers, (1831) 1850-1975 (2000), 2.09.47, inv. 2479.
 9 Notulen ministerraad, 24 januari 1969, NA, 2.02.05.02, inv. 951.
 10 Notulen ministerraad, 31 januari 1969, NA, 2.02.05.02, inv. 951.
 11 Brief van minister van defensie Den Toom aan premier De Jong van 10 maart 1969, NA, Collectie Fasseur 2.21.281.32, inv. 2.

- 12 Brief aan ministerraad van minister Polak, 23 april 1969, NA, 2.09.47, inv. 2479.
- 13 Notulen ministerraad, 9 mei 1969, NA, 2.02.05.02, inv. 952.
- 14 Advies Raad van State, 18 juni 1969 aan de Koningin, NA, 2.09.47, inv. 2479.
- 15 Memo van minister Polak, 27 juni 1969, NA, 2.09.47, inv. 2479.
- 16 Brief minister Polak aan koningin Juliana van 28 augustus 1969, NA, 2.09.47, inv. 2479.
- 17 HTK, 1 juli 1969.
- 18 Brief van Fasseur aan minister Polak van 25 juni 1969, NA, Collectie Fasseur, 2.21.181.32, inv. 2.
- 19 Limpach, *Brandende kampongs*, 345.
- 20 Brief van Fasseur aan secretaris-generaal van justitie, 29 mei 1969, NA, collectie Fasseur, 2.21.181.32, inv. 2. Deze brief is naar De Jong doorgezonden als bijlage van brief van Polak aan De Jong van 30 mei 1969. NA, archiefonderzoek naar excessen, 2.09.95, inv. 153.
- 21 Kamerstukken, 4 september 1969.
- 22 Kamerstukken, voorlopig verslag 13 oktober 1969.
- 23 Zie de dagbladen van 6 september 1969.
- 24 HTK, 26 januari 1971.
- 25 Eerste Kamerstukken, eindverslag van commissie van justitie Eerste Kamer, 18 maart 1971.
- 26 Frits Rüter, 'Oorlogsmisdrijven, misdrijven tegen de menselijkheid en hun verjaring', in: *Tijdschrift voor strafrecht*, jaargang 1970, 7–169.
- 27 HEK, 6 april 1971.
- 28 Notulen ministerraad, 24 januari 1969, NA, 2.02.05.02, inv. 951. Polak haalde deze conclusie van Van Rijn en Stam aan als argument om hun rapport niet openbaar te maken.
- 29 Zie hiervoor hoofdstuk 19: Rawagede in de rechtbank.

11. Het staatsbezoek aan Indonesië, 1971

- 1 *De Telegraaf*, 'Soeharto nodigt koningin uit voor staatsbezoek', 27 januari 1968.
- 2 *Het Vrije Volk*, 'Soeharto beter dan Soekarno', 12 juli 1968.
- 3 *De Volkskrant*, 'Politieke problemen houden Soeharto thuis', 8 februari 1968.
- 4 *Trouw*, 'Minister belooft contact met Indonesië over Papoea's', 28 februari 1969.
- 5 *Algemeen Handelsblad*, 'Prins juichend begroet', 13 maart 1970, *De Telegraaf*, 'Overweldigend welkom voor de prins', 13 maart 1970.
- 6 *Trouw*, 'Prins zinspeelt op bezoek Juliana aan Indonesië', 26 maart 1970.
- 7 *Algemeen Handelsblad*, 'd'66: Soeharto moet met Zuid-Molukkers praten', 11 augustus 1970.
- 8 *De Telegraaf*, 'Petitie tijdens bezoek Soeharto', 8 augustus 1970.
- 9 *De Volkskrant*, 'Soeharto verwacht koningin spoedig', 4 september 1970.
- 10 *De Telegraaf*, 'Staatsbezoek aan Indonesië opgeschort', 20 oktober 1970.
- 11 *Nederlands Dagblad*, 'Staatsbezoek aan Indonesië fout', 25 juni 1971.
- 12 De machtswisseling in Indonesië in 1965/66, NA, Archief Schmelzer, 2.21.383, inv. 209.
- 13 Politieke gevangenen in Indonesië, NA, Archief Schmelzer, 2.21.383, inv. 209.
- 14 *Trouw*, 'Politieke gevangenen gevoelig punt bij bezoek aan Indonesië', 26 augustus 1971.
- 15 De Nederlands-Indonesische betrekkingen en Beknopt overzicht van de Nederlands-Indonesische betrekkingen van 1963 tot heden, NA, Archief Schmelzer, 2.21.383, inv. 209.
- 16 *De Tijd*, 'Koninklijk paar op zwaarbewaakt Schiphof', 24 augustus 1971.
- 17 *Algemeen Dagblad*, 'Koningin komt handen te kort'; *de Volkskrant*, 'Enthousiasme in heet Indonesië', beide 27 augustus 1971.
- 18 *Trouw*, 'Soeharto: hoogtepunt van vriendschap bereikt', 27 augustus 1971.
- 19 *De Telegraaf*, 'Djakarta bereidde een kleurige ontvangst', 27 augustus 1971.
- 20 *Trouw*, 'Koninklijk paar legt kransen op erevelden', 28 augustus 1971.
- 21 Programma staatsbezoek Indonesië, NA, Archief Schmelzer, 2.21.383, inv. 209.
- 22 *Het Vrije Volk*, 'Groots welkom Bandung', 30 augustus 1971.
- 23 *De Volkskrant*, 'Schmelzer spreekt over politieke gevangenen', *Leeuwarder Courant*, 'Staatsbezoek ook politiek en economisch succes', 30 augustus 1971.
- 24 *De Telegraaf*, 'Betrekking met Indonesië nu verbeterd', 8 september 1971.
- 25 *Het Vrije Volk*, 'Biesheuvel blunderde na de gamelan', 11 september 1971.

12. De historiografie na Hueting

- 1 Ik leg een cesuur bij 1995. In dit jaar was dekolonisatie en de oorlog, zeker in de eerste helft van het jaar, voortdurend in het nieuws. Na dit jaar nam het aantal wetenschappelijke publicaties significant toe. Dit komt aan de orde in hoofdstuk 18.

- 2 In 1995 verscheen een heruitgave van de *Excessennota* uit 1969 met een inleiding van Jan Bank.
- 3 Meijer, *Oost-Indisch doof*, 62.
- 4 Ibidem, 63.
- 5 Verklaring van Wim Hendrix in nawoord van Dirk Vlasblom bij de vierde druk van *Ontsporing van geweld* 331-332.
- 6 Jacques van Doorn en Wim Hendrix, *Ontsporing van geweld. Het Nederlands-Indonesisch conflict*, 314.
- 7 Meijer, *Oost-Indisch doof*, 64-65.
- 8 Scagliola, *Last van de oorlog*, 205-206. Persoonlijke aantekeningen Van Doorn, collectie Van Doorn.
- 9 Ibidem, 208.
- 10 Limpach, *Brandende kampongs*, 34
- 11 Meijer, *Oost-Indisch doof*, 63.
- 12 Scagliola, *Last van de oorlog*, 208.
- 13 Ibidem, 212.
- 14 Miedema, 'Wat weet zo'n meid in Den Haag er nou van?', 69.
- 15 Scagliola, *Last van de oorlog*, 214.
- 16 Miedema, 'Wat weet zo'n meid in Den Haag er nou van?', 69.
- 17 Het archief zat bij de Sectie Militaire Geschiedenis bij Defensie en was alleen beschikbaar voor medewerkers.
- 18 Limpach, *Brandende kampongs*, 35.
- 19 Scagliola, *Last van de oorlog*, 214.
- 20 Ibidem, 216.
- 21 Gesprek met Harry Poeze op 21 februari 2019.
- 22 Scagliola, *Last van de oorlog*, 215.
- 23 *De Volkskrant*, 'Deksel gaat van koloniale doofpot', 7 juli 1984.
- 24 Vara-radio, *ZI*, 9 juni 1984.
- 25 De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 12, 987-1033.
- 26 *De Telegraaf*, 'Verhoudingsgewijs te veel aandacht voor onze wandaden in Indië', 18 november 1987.
- 27 Reacties, *Koninkrijk*, deel 14, 900.
- 28 Schatting aantal aanwezigen van *De Telegraaf*, 'Begravenis van Westerling loopt uit op protest tegen Indië-geschiedschrijving', 2 december 1987.
- 29 Van Doorn, 'Om een plaats in de Indische geschiedenis', *De Gids*, jaargang 151, 1988, 802.
- 30 De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 12, 1059-1060.
- 31 Reacties, *Het Koninkrijk*, deel 14, 916.
- 32 *Leeuwarder Courant*, 'Hoofdstuk oorlogsmisdrijven is nog altijd onder de maat', 28 april 1988.
- 33 *Trouw*, 'Groep oud-Indiëgangers boycot dodenherdenking', 2 mei 1988.
- 34 *De Volkskrant*, 'Koloniaal-militaire lobby brengt De Jong enigszins uit zijn evenwicht', 28 april 1988.
- 35 Miedema, 'Wat weet zo'n meid er nou van?', 68.
- 36 *Defensiekrant*, 'Politionele acties: falen van politiek en militair beleid', nummer 11, 14 maart 1991.
- 37 Miedema, 'Wat weet zo'n meid er nou van?', 73.
- 38 Zie hoofdstuk 8, die de totstandkoming van de bronnenstudie beschrijft.
- 39 HTK, 2 juli 1969.
- 40 Locher-Scholten, 'Een bronnenpublicatie', *BMGN*, 1996, 487.
- 41 Persoonlijke mededeling van J.J.P. de Jong aan Locher-Scholten op 21-2-1996.
- 42 Locher-Scholten, 'Een bronnenpublicatie', *BMGN*, 1996, 489-490.
- 43 Ibidem, 490-491.
- 44 Daalder besteedde voornamelijk aandacht aan de diplomatieke geschiedenis. Drees' houding ten aanzien van het grensoverschrijdend geweld kwam in een bijlage terecht, 447-468.
- 45 Drees, *Zestig jaar levenservaring*, 225-226.
- 46 Willem Schermerhorn, *Het dagboek van Schermerhorn*, deel II, 786.
- 47 Notulen ministerraad, 15 november 1954, NA, 2.02.05.02, inv. 400.
- 48 Voorwoord Ben van Kaam in S. Bruins Slot, *...en ik was gelukkig*, 17.
- 49 Gesprek met Ben van Kaam, 25 september 2017.
- 50 Lambert Giebels, *Beel, van vazal tot onderkoning*, XIII-XIV.
- 51 *Het Rotterdamsch Nieuwsblad*, commentaar, 'Beel de Zwijger', 5 februari 1969.
- 52 *De Tijd*, "Krankzinnige" daden in een chaotische tijd, 25 januari 1969.
- 53 Donckers, *God bij het leger in de kolonie*, 353.
- 54 Jac. Bosmans, *Romme. Biografie 1896-1946*, 11-13.
- 55 John Jansen van Galen en Herman Vuijsje, *Drees, wethouder van Nederland*, 126.
- 56 Carl Romme schonk eind jaren zeventig zijn gehele archief aan het Nationaal Archief.

13. Journalistiek en cultuur

- 1 Gerard Termorshuizen: 'De roep om merdeka', 53.
- 2 Opiniestuk Elsbeth Locher-Scholten in *NRC*, 'Nederland leert niet van oorlogsmisdaden', 20 mei 1994.
- 3 Henk Hofland bij de presentatie van de Gids voor Historisch Beeld- en Geluidsmateriaal op 28 april 1994.
- 4 Opiniestuk Chris Vos, *NRC* van 30 mei 1994, 'Televisie is niet debet aan verdringing van oorlogsmisdaden'; Chris Vos, 'Een open zenuw. Televisie over de koloniale oorlog in Indië, 1945-1950', *Tijdschrift voor media-geschiedenis*, 1999, 84. Zie ook Chris Vos, *Televisie en bezetting, de documentaire verbeelding van de Tweede Wereldoorlog in Nederland*.
- 5 Vos, 'Een open zenuw', 85.
- 6 Ibidem, 86.
- 7 *Trouw*, 'Documentaire over Indonesië', 1 december 1976.
- 8 *Algemeen Dagblad*, 'Geen spijt van een hele avond Indonesië', 3 december 1976.
- 9 Vos, 'Een open zenuw', 90.
- 10 Ibidem, 95.
- 11 Chris Vos, 'Over "De mythe van Hendricus Colijn". Ervaringen met het maken van een historische documentaire', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 13, (1987) 321-322.
- 12 Pierre Heijboer, *De politonele acties, De strijd om Indië, 1945/1950*, 8.
- 13 *De Volkskrant*, 'Politonele acties tussen oorlog en vrede', 9 februari 1980.
- 14 Nieuwenhuys, *Oost-Indische Spiegel*, 455.
- 15 Jan Varenne, *Eer de haan kraait*, 15.
- 16 *De Volkskrant*, 'De haan kraait', *Nieuwsblad van het Noorden*, 'Oud-strijder in boekje over Indië: oplossing was doodschieten of vrijlaten', beide 12 juni 1969.
- 17 Harry Mulisch, *De verhalen 1947-1977*, 458.
- 18 Onno Blom, *Het litteken van de dood. De biografie van Jan Wolkers*, 688-692.
- 19 Ibidem, 706-707.
- 20 Olf Praamstra, 'De Indische jaren van Gerard Reve', *Indische Letteren*, 2019, 52.
- 21 Gerard Reve, 'Thuisfront', *Hollands Diep*, nr 27, 27 maart 1976, 25.
- 22 *Story*, 'Luitenant Gerard Reve redde een jonge guerrillastrijder, 12 juni 1976, 8-9
- 23 Age Bijkaart, 'Een markies onder markiezen', *Het Parool*, 18 september 1976.
- 24 Olf Praamstra, 'De Indische jaren van Gerard Reve', 52.
- 25 *NRC Handelsblad*, 'Reve had veel aan zijn diensttijd', *Trouw*, 'Reve is in dienst een man geworden', beide 17 augustus 1996.
- 26 *Nieuwsblad van het Noorden*, 'Graa Boomsma over het Indische verleden van zijn vader', 6 maart 1992.
- 27 *De Volkskrant*, 'Auteur toch vervolgd na vergelijking met SS', 19 november 1993.
- 28 *NRC Handelsblad*, 'Uitspraak Boomsma is smadelijk', 29 september 1993.
- 29 Gekkenbriefje werd uitgezonden op woensdag 22 oktober 1980.
- 30 Peter Schumacher en Gerard de Boer concludeerden in *De Zaak Aernout* (2009) dat Aernout door pech slachtoffer werd van een aanslag door Republikeinen.
- 31 Gesprek met Ben Verbong op 14 februari 2019.
- 32 *NRC Handelsblad*, 'Expositie toont stukje vergeten geschiedenis', 28 december 1991, *de Volkskrant*, 'Oorlog in Indië was geen sinecure, maar een goede opleiding deed wonderen', 30 december 1991.
- 33 P.H.M. Groen en D.W. Staat, *Inzet in Nederlands-Indië, 1945-1950*, 45.
- 34 Miedema, 'Wat weet zo'n meid in Den Haag er nou van?', 74.
- 35 In het volgende hoofdstuk komt aan de orde hoe Ter Beek, als een van de eerste PvdA'ers oog kreeg voor de benarde positie van Indië-veteranen.
- 36 *Algemeen Dagblad*, 'Toon begrip voor Indiëgangers', 20 december 1991.
- 37 *NRC Handelsblad*, toespraak C. Schulten integraal op opiniepagina, 'Tussen beleving en geschiedenis gaapt kloof', 19 december 1991.
- 38 Met behulp van Delpher is met een reeks van steekwoorden in de kranten van januari 1969 tot 31 december 1994 gezocht.
- 39 *GPD-bladen*, tv-recensie Nico Scheepmaker, 22 januari 1969.
- 40 *Leeuwarder Courant*, 'Conferencier Hoving op dreef in cabaret Tintel Tangel', 29 januari 1969.

14. Indische Nederlanders en Molukkers

- 1 Wim Willems, *Tjalie Robinson. Biografie van een Indo-schrijver*, 372-373.
- 2 Willems, *Tjalie*, 309.
- 3 Ibidem, 379.
- 4 Minder bekend werd zijn literaire pseudoniem Vincent Mahieu.

- 5 Inleiding van Wim Willems, in *Schrijven met je vuisten. Brieven van Tjalie Robinson*, 6-7.
- 6 Willems, *Tjalie*, 183-184
- 7 *Tong Tong*, 'Bij de voorplaat', 16 oktober 1961.
- 8 Tijdschrift *Moesson* heeft het archief van *Tong Tong* en *Moesson* online: moessonshop.nl/digitaal-archief.
- 9 *Tong Tong*, 'De galg', 15 februari 1969.
- 10 *Tong Tong*, 'Vrouwen hebben geen ziel', 15 februari 1971.
- 11 Jop Euwijk, *Eppo Doeve. Ter herinnering*, 15.
- 12 Gerry van der List, *Meer dan een weekblad. De geschiedenis van Elsevier*, 77.
- 13 Zie Esther Captain, *Achter het kawat was Nederland*.
- 14 Oostindie, *Postkoloniaal Nederland*, 97-104.
- 15 Na 2000 veranderde dat, net zoals bij Indische Nederlanders. Dat komt in hoofdstuk 18 aan de orde.
- 16 *Vrij Nederland*, 'Een gouden regen in den vreemde is niet te vergelijken met een stenen regen in eigen land', 2 september 1978.
- 17 Tessel Pollmann en Juan Seleky, *Istori-istory Maluku. Het verhaal van de Molukkers*, 83-89.
- 18 J.M. van Wijk e.a., *Voor orde en vrede*, 208.
- 19 Gert Oostindie en Fridus Steijlen, 'Ethnic soldiers' in colonial wars: Moluccans in the Dutch army in Indonesia, 1945-1950.
- 20 Tessel Pollmann, *Vrij Nederland*, 'Ze kennen de taal, het volk, de gewoonten: Ze zijn hardhandig maar je bent van ze afhankelijk', 27 februari 1988.
- 21 Scagliola, *Last van de oorlog*, 43.
- 22 Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 311.
- 23 *Ibidem*, 139.
- 24 *Ibidem*, 139-141.
- 25 Gert Oostindie en Fridus Steijlen, "Ethnic soldiers"
- 26 Fridus Steijlen, 'Muziek en literatuur als scharnier voor integratie', *Indische Letteren*, jaargang 2008, 17.
- 27 *Tjengkeh*, 'Ik heb maling aan Nederlandse regering', nr. 9, oktober 1979.
- 28 Henk Biersteker, *Trouw*, 'Ambonezen die wij nooit zagen', 28 januari 1977.
- 29 *Trouw*, 'Zuidmolukse kritiek, antwoord van IKON', 26 januari 1977.
- 30 Esther Captain en Onno Sinke, *Het geluid van geweld. Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog*, 1945-1946.
- 31 De Jong, wetenschappelijke uitgave van het *Koninkrijk*, deel 12, 745, noot 1.
- 32 Bill Frederick, *The killing of Dutch and Euroasians in Indonesia's national revolution*, in *Journal of Genocide Research*, 2012, nr 3-4.
- 33 Captain en Sinke, *Het geluid van geweld*.
- 34 Het elektronisch archief van *Moesson* loopt tot 2007.
- 35 Loe de Jong schreef over de bersiap in *Koninkrijk* 11 pagina's, deel 12, 718-729.
- 36 *De Telegraaf*, 'Moorden op Nederlanders zeker geen incidenten', 5 oktober 1989, *NRC Handelsblad*, 'De Indonesische vrijheidsstrijd', 21 april 1990.
- 37 Bussemaker kon met een subsidie van Stichting Het Gebaar de uitgave van zijn boek financieren.

15. Indië-veteranen komen voor zichzelf op

- 1 Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 315.
- 2 Een studie in 1995 gaf aan dat Indië-veteranen inderdaad veel vaker een uitkering of invalidenpensioen ontvingen dan andere leeftijdgenoten. Zie Van der Ploeg en Weerts, *Veteranen in Nederland*, 113-145.
- 3 Website vomnederland.nl.
- 4 Nota Oriëntatie militaire oorlogs en dienstslachtoffers, bestemd voor staatssecretaris Van Houwelingen van 17 oktober 1986, NA, 2.13.2.14, inv. 1092.
- 5 Vos, 'Open zenuw', 90.
- 6 *Het Parool*, 'Onze jongens in Nederlands-Indië', 5 november 1984.
- 7 Talrijke oproepen verschenen in de jaren tachtig in de contactadvertenties van *De Telegraaf*.
- 8 *Trouw*, "Fantastisch" weerzien voor vergeten leger', 19 oktober 1987.
- 9 *Nederlands Dagblad*, 'Indië-veteranen houden reünie in Bemmels veilinghallen', 20 oktober 1987.
- 10 *Nieuwsblad van het Noorden*, 'Oud-militairen uit nostalgie terug naar Indië. Nu de kinderen de deur uit zijn is er de kans weer voor', 13 juni 1981.
- 11 Advertentie *Militaire Spectator*, 'Groepsreis naar Indonesië in 1987', jaargang 1987, (4) 179.
- 12 Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 315.
- 13 Ant. P. de Graaf, *De heren worden bedankt. Met het vergeten leger in Indië*, 1949-1950.
- 14 *De Volkskrant*, 'Soldatenheroïek herleeft in zwart-wit Indië-verhaal', 15 oktober 1986.

- 15 Toespraak minister van Defensie Dr. W.F. van Eekelen voor reünie eerste divisie '7 december', 30 augustus 1986.
- 16 *De Volkskrant*, 'Libanon is vergeleken met Indië een biovakanticoord', *Trouw*, 'Boetkleed valt goed bij Indië-veteranen, beide 1 september 1986.
- 17 Gesprek met W.F. van Eekelen op 10 december 2018.
- 18 Nota van B. Buiten, aan de minister, 18 december 1986, NA, 2.13.214, inv. 1092.
- 19 Verslag Ministersstaf nr 2/87 van 19 januari 1987, NA, 2.13.214, inv. 1092.
- 20 *De Telegraaf*, 'Ombudsman helpt bij verwerking verleden', 21 maart 1987.
- 21 Durk van der Mei, *Dienstvervulling onder buitengewone en zeer moeilijke omstandigheden. De verantwoordelijkheid van de overheid voor de specifieke problematiek van oud-militairen Indiëgangers. Eindadvies van de Vertrouwensman oud-militairen Indiëgangers*. Den Haag, februari 1989.
- 22 Ibidem, 18.
- 23 Stichting Nationaal Indië-monument, *Palman qui meruit ferat, ere wie ere toekomt, Burgerinitiatief*, 1-7.
- 24 *De Limburger*, 'Zilveren Beiaard voor Roermondenaar Hans Cremers', 15 augustus 2019.
- 25 *De Volkskrant*, 'Voor strijders in Indië is nooit iets gedaan', 17 september 1988.
- 26 Toespraak minister Ter Beek, 7 september 1990 bij Nationaal Indië-monument.
- 27 *Trouw*, 'Standaard-weigerbriefje van Lubbers ergert Indië-veteranen', 9 september 1993.
- 28 Brief van minister Ter Beek aan de Tweede Kamer, 26 maart 1990.
- 29 Brief van minister Ter Beek aan de Tweede Kamer, 23 mei 1991.
- 30 *Haagsche Courant*, 'We hebben hen enorm tekort gedaan', 9 oktober 1997.
- 31 Verslag van algemeen overleg met staatssecretaris van Defensie Gmelich Meijling (vvd) over het veteranen-beleid, 18 mei 1995.
- 32 Herdenkingstoespraak premier Kok bij het Nationaal monument Roermond op 7 september 1995.
- 33 *Het koninkrijk*, deel 14, Reacties, tweede helft, 1009.
- 34 *NRC Handelsblad*, 'Hoe legalistisch is Loe de Jong?', 30 april 1988.
- 35 *De Volkskrant*, 'Koloniaal-militaire lobby brengt De Jong enigszins uit zijn evenwicht', 28 april 1988.
- 36 *Algemeen Dagblad*, 'De Jong geeft uitglijder toe', 28 april 1988.
- 37 *Trouw*, 'Respect voor De Jong en boodschap voor de jeugd', 28 april 1988.
- 38 Bijdragen van sprekers als J.A. de Moor, W. Manuhutu, J. Hoffenaar, J.W.M. Schulten en J. van Doorn verschenen in de bundel van Hoffenaar en Teitler (red.), *De politionele acties. Afwikkeling en verwerking*.
- 39 *NRC Handelsblad*, 'Indië-veteranen contra onbegrip en dekolonisatietrauma', 14 december 1989.
- 40 Chris Vos, 'Open zenuw', 89.
- 41 'Ons Indië', aflevering 'De heren worden bedankt', uitgezonden 3 december 1984.
- 42 'Het sprookje is uit', deel I, uitgezonden 28 november 1989.
- 43 'Wij komen als vrienden', uitgezonden 16 december 1984.
- 44 *Leeuwarder Courant*, 'Joh. Jelsma liet Indië-deserteurs onderduiken', 27 juni 1984.
- 45 *Trouw*, 'Wil van Kempen stemde met zijn voeten', 15 april 1985.
- 46 *Vrij Nederland*, 10 december 1983.
- 47 *De Telegraaf*, 'Emotioneel weerzien Indië-weigeraars', 17 oktober 1988.
- 48 Antwoord op Kamervragen van Beckers, 28 november 1988.

16. Het visum voor Poncke Princen

- 1 Zoekactie in Delfther.
- 2 Poncke Princen en Joyce van Fenema, *Een kwestie van kiezen*, 49-55.
- 3 Dossier Princen KL/KNIL, Algemeen Hoofdkwartier van de generale staf, NA, Archief Buitenlandse Zaken, DDI/Kabinet/GS, inv. 1046.
- 4 Ibidem.
- 5 Princen en Fenema, *Een kwestie van kiezen*, 62 en 70.
- 6 Dossier Princen van NEFIS, NA, Nefis en CMI, 2.10.62, inv. 2653.
- 7 Limpach, *Brandende kampongs*, 117.
- 8 Princen en Fenema, *Een kwestie van kiezen*, 110-117.
- 9 Ibidem, 99-108.
- 10 Ibidem, 129-132.
- 11 *Trouw*, 'Discriminatie', 9 januari 1952, *De Telegraaf*, 'Vier Nederlanders weer vrije burgers', 3 september 1952, *Het Vrije Volk*, 'Amsterdammer Princen wijst landgenoten uit Indonesië', 16 december 1952, *De Telegraaf*, 'Bloedbevleete handen "sorteren" Nederlanders, waar blijft het verzoek om uitlevering?', 29 december 1952.
- 12 *De Telegraaf*, 'Deserteur Princen in Nederland? Door veteranen herkend', 17 augustus 1953. Andere kranten berichten daarna dat dit een 'loos gerucht' was.
- 13 *Het Vrije Volk*, 'Hadji Princen in parlement', 30 augustus 1956.

- 14 *Algemeen Handelsblad*, ‘“Hadji” Princen in hongerstaking’, 20 oktober 1958.
- 15 *Het Vrije Volk*, ‘Deserteur Princen komt naar ons land (f 40.000 op zijn hoofd)’, 10 november 1970, *De Telegraaf*, column Bart Lulofs, ‘Princen’, 23 februari 1974.
- 16 *De Telegraaf*, ‘Deserteur werkte voor de radio’, 5 juni 1971.
- 17 *De Telegraaf*, ‘Deserteur Princen’, 30 januari 1974.
- 18 *Trouw* en *Het Vrije Volk*, 23 juli 1977.
- 19 Codebericht van minister Van der Klaauw aan ambassade Indonesië van 3 december 1980, Archief Buitenlandse Zaken, DDI/Kabinet/GS, inv. 1046.
- 20 *NRC Handelsblad*, ‘Vondeling weert “landverrader” uit Kamercommissie’, 10 februari 1978.
- 21 *Nederlands Dagblad*, ‘Oud-Strijders protesteren tegen komst deserteur naar Den Haag’, 14 februari 1978.
- 22 *Het Vrije Volk*, ‘Van der Klaauw zegt rede bij NOVIB af’, 10 december 1980.
- 23 Het verbaal over de afgifte van het visum in 1978 is niet gevonden. We moeten afgaan op de mededelingen die Van der Klaauw deed in het codebericht aan Jakarta in 1980, zie noot hierna.
- 24 Codebericht van Buitenlandse Zaken aan ambassade Jakarta van 3 december 1980, Archief Buitenlandse Zaken, DDI/Kabinet/GS, inv. 1046.
- 25 Princen en Fenema, *Een kwestie van kiezen*, 197
- 26 *Algemeen Dagblad*, ‘Pronks strootie bloemen op graf van Sukarno’, 13 april 1990.
- 27 HTK, 26 april 1990.
- 28 Kamervragen van E.G. Terpstra, S. van Heemskerck Pillis-Duvekot en J.G.C. Wiebenga, 7 juni 1991.
- 29 Antwoord van Pronk, ook namens minister Van den Broek, 17 juni 1991.
- 30 Nota Buitenlandse Zaken voor minister Pronk, 27 april 1990, Archief Buitenlandse Zaken, DDI/Kabinet/GS, inv. 1046.
- 31 *NRC Handelsblad*, ‘“Poncke” Princen ongewenst als gast’, 9 augustus 1993.
- 32 Codebericht van ambassade Jakarta aan ministerie van Buitenlandse Zaken, 5 augustus 1993 en nota voor topambtenaren, 9 augustus, Archief Buitenlandse Zaken, DDI/Kabinet/GS, inv. 1046.
- 33 Nota voor minister Kooijmans, 13 augustus 1993, Archief Buitenlandse Zaken, DDI/Kabinet/GS, inv. 1046.
- 34 Ibidem.
- 35 HTK, 1 september 1993.
- 36 VVD-Kamerlid Weisglas stelde hier al Kamervragen over in september 1993, *De Telegraaf*, ‘VVD verbijsterd over voorgenomen gesprek Kooijmans’, 10 september 1993.
- 37 Codeberichten van ministerie van Buitenlandse Zaken aan ambassade Jakarta, 12 en 13 januari 1994, Archief Buitenlandse Zaken, DDI/Kabinet/GS, inv. 1057.
- 38 *NRC Handelsblad*, ‘Kritiek op ontmoeting Kooijmans met Princen’, 8 april 1994.
- 39 HTK, Algemene Beschouwingen, 22 september 1993.
- 40 *NRC Handelsblad*, ‘Alles is bespreekbaar in Indonesië, maar met mate’, 14 januari 1994.
- 41 Brief van Princen aan minister Van Mierlo van 29 augustus 1994, ABZ, DDI/Kabinet/GS, inv. 1058.
- 42 Brief van minister Van Mierlo aan Princen van 15 september 1994, ABZ, DDI/Kabinet/GS, inv. 1058.
- 43 Brief van Princen aan minister Van Mierlo van 5 oktober 1994, ABZ, DDI/Kabinet/GS, inv. 1058.
- 44 Memorandum voor minister Van Mierlo van 31 augustus 1994, ABZ, DDI/Kabinet/GS, inv. 1058.
- 45 Overwegingen t.a.v. visumverlening aan de heer J.C. Princen, zonder datum, waarschijnlijk bestemd voor kabinetsberaad, ABZ, DDI/Kabinet/GS, inv. 1058.
- 46 HTK, 20 december 1994.
- 47 Frans Weisglas weigerde medewerking aan dit onderzoek.
- 48 *De Volkskrant*, ‘Meerderheid verzet zich niet tegen visum Poncke Princen’, 20 december 1994.
- 49 *Het Parool*, ‘VVD zwichet voor belactie’, 21 december 1994; *De Volkskrant*, ‘Rol veteranen gering in zaak-Princen’, 24 december 1994.
- 50 *NRC Handelsblad*, ‘Princen tevreden weg na bizar bezoek’, 9 januari 1995.
- 51 Notulen ministerraad, 9 januari 1995.
- 52 Evaluatie bezoek Princen aan Nederland, 10 januari 1995, ABZ, DDI/Kabinet/GS, inv. 1153.
- 53 Codebericht 10 januari 1995 van ambassade aan Buitenlandse Zaken, Archief Buitenlandse Zaken, DDI/Kabinet/GS, inv. 1057.
- 54 Brief van minister Van Mierlo aan Wim Kok en Hans Dijkstal 1 december 1997, ABZ, DDI/Kabinet/GS, inv. 1089.
- 55 Brief van landsadvocaat J.L. Wijckerslooth aan minister van Buitenlandse Zaken van 23 januari 1998, ABZ, DDI/Kabinet/GS, inv. 1089.
- 56 *HP/De Tijd*, ‘Een prachtgelegenheid voor een jonge vent’, 27 augustus 1993.
- 57 Inbreng Frans Weisglas 25 augustus 1993, Archief VVD-fractie Tweede Kamer, NA, 2.29.201, inv. 293.
- 58 *NRC Handelsblad*, ‘Het falende collectieve geheugen’, 23 augustus 1993.

17. Het staatsbezoek aan Indonesië, 1995

- 1 *NRC Handelsblad*, 'Soeharto haalt uit naar Nederland bij installatie nieuwe ambassadeur', 14 februari 1992.
- 2 *NRC Handelsblad*, 'Indonesiërs bedanken voor "die grijpstuiver"', 26 maart 1992.
- 3 Overzicht Indonesische-Nederlandse contacten, bericht van ambassade Jakarta aan Den Haag, 9 mei 1995, Archief BZ, 2018.622841, inv. 23590.
- 4 *Algemeen Dagblad*, 'Van den Broek bezoekt Indonesië', 15 juni 1992.
- 5 *Elseviers weekblad*, 'Indonesië mag geen Joegoslavië worden', 11 juli 1992.
- 6 *De Telegraaf*, 'Indonesië wil koninklijk bezoek', 25 juli 1992.
- 7 Memorandum bezoek H.M. de Koningin aan Indonesië, 21 juli 1993, Archief BZ, 2018.622842, inv. 23589.
- 8 Notitie van H. van der Voet voor premier Lubbers, Staatsbezoek Indonesië, 14 maart 1994, Archief BZ, 2018.622842, inv. 23589.
- 9 *NRC Handelsblad*, 'Lubbers bepleit bezoek koningin aan Indonesië', 5 april 1994.
- 10 *De Volkskrant*, 'Instemming met bezoek Beatrix aan Indonesië', 7 april 1994.
- 11 Verslag 'vraagpunten bezoek aan Indonesië', 18 april 1994, Archief BZ, 2018.622842, inv. 23589.
- 12 Verslag 'vraagpunten bezoek aan Indonesië', 14 april 1994, Archief BZ, 2018.622842, inv. 23589.
- 13 Memorandum Buitenlandse Zaken bezoek HM aan Indonesië, 9 mei 1994, Archief BZ, 2018.622842, inv. 23589.
- 14 Memo Van der Voet aan Lubbers, 16 mei 1994, Archief BZ, 2018.622842, inv. 23589.
- 15 Zie autobiografie *In het gareel* van Rudy Boekholt.
- 16 Memo Van der Voet periodiek overleg Indische organisaties op 17 mei 1994, Archief BZ, 2018.622842, inv. 23589.
- 17 Bericht Buitenlandse Zaken voor ambassade Jakarta, 24 mei 1994, Archief BZ, 2018.622842, inv. 23589.
- 18 Voor het eerst dat dit onderwerp in de notulen voorkomt. Het is zo goed als zeker dat hierover eerder is vergaderd, maar dit is buiten de notulen gehouden. Oud-ministers Pronk (gesprek 4 maart 2021) en Jo Ritzen (email 4 december 2019) kunnen dit zich echter niet meer herinneren.
- 19 Notulen ministerraad 17 juni 1994, NA, 2.02.05.02, inv. 7017.
- 20 Gesprek met Jan Pronk op 4 maart 2020.
- 21 Brief van Lubbers aan Boekholt van 12 juli 1994, Archief BZ, 2018.622842, inv. 23589.
- 22 Memorandum aan SG Buitenlandse Zaken, 8 augustus 1994, Archief BZ, 2018.622842, inv. 23589.
- 23 Verklaring van de Raad van Kerken in Nederland naar aanleiding van 50 jaar onafhankelijkheid van Indonesië, 11 januari 1995.
- 24 *Trouw*, 'Verklaring verbaast bisschop Muskens', 16 januari 1995.
- 25 Gesprek met Henk Koetsier op 22 februari 2018.
- 26 *Trouw*, 'Bisschop: Nederland moet Indonesië's eerste president Soekarno eren', 7 juli 1995.
- 27 *De Volkskrant*, 'Bisschop Muskens pleit voor eren van Sukarno', 7 juli 1995.
- 28 Verslag van de parlementaire delegatie naar Indonesië, vergaderjaar 1968-1969.
- 29 Verslag van een werkbezoek aan Indonesië van 16-31 augustus 1991, vastgesteld 14 november 1991.
- 30 *De Volkskrant*, 'De wrok voorbij', 7 april 1994.
- 31 *Algemeen Dagblad*, 'Tijd rijp voor staatsbezoek', 6 april 1994.
- 32 *Utrechts Nieuwsblad*, 'De wrok voorbij', 7 april 1994.
- 33 *De Telegraaf*, 'Indonesië', 6 april 1994.
- 34 *NRC Handelsblad*, 'Indonesië glimlacht om het bezoek van Lubbers', 2 april 1994.
- 35 *Trouw*, 'Pronk: Indonesië bestaat 50 jaar', 27 december 1994.
- 36 *De Volkskrant*, 'Princen was een mokerslag en Pronk een klap', 28 december 1994.
- 37 *Trouw*, 'Debat over koloniale verleden', 28 december 1994.
- 38 *Het Parool*, 'CDA en VVD bank voor debat over Indonesië', 28 december 1994.
- 39 *De Volkskrant*, 'Kabinet voelt niet voor debat over Indonesië-kwestie', *Trouw*, 'Staatsbezoek politiek geladen', beide 14 januari 1995.
- 40 *Trouw*, 'Staatsbezoek politiek geladen', 14 januari 1995.
- 41 *Hervormd Nederland*, Jos Teunissen en Cees Veltman, 'Nederland-Indonesië: een onverwerkt verleden', 9 september 1993.
- 42 Privé-aantekeningen van Jan ter Laak, ISSG, Archief Jan ter Laak - ARCHO3081 - 54.
- 43 *NRC Handelsblad*, 'Geen excuses politionele acties Indië', 26 oktober 1993.
- 44 Brieven aan Jan ter Laak, ISSG, Archief Jan ter Laak - ARCHO3081 - 57.
- 45 Door Jan ter Laak aangehaald in *Bazuin*, 'Een verzoening van de herinneringen', 24 december 1993.
- 46 Memorandum van chef Directie Oost-Azië aan de minister van 7 januari 1994, Archief BZ, DDI-Kabinet/GS, inv. 1057.
- 47 *Trouw*, 'Deetman wil debat over Indië-verleden', 10 januari 1995.

- 48 *NRC Handelsblad*, 'Deetman pleit voor politiek debat over kwestie-Indonesië', 9 januari 1995.
- 49 *Leeuwarder Courant*, 'Politionele acties fout en zinloos', 12 januari 1995.
- 50 *De Volkskrant*, 'Deetman bepleit politiek debat over Nederlands-Indië', 10 januari 1995.
- 51 *Algemeen Dagblad*, 'Meerderheid tegen Indië-debat', 12 januari 1995.
- 52 Notulen ministerraad, 13 januari 1995. Hier gaat het om de P-notulen, die alleen verspreid worden onder betrokken ministers.
- 53 *Trouw*, 'Kamer wil geen excuus', 13 januari 1995.
- 54 *De Volkskrant*, 'Bewindslieden PvdA wijzen Pronk terecht', 13 januari.
- 55 *Trouw*, 'Fractieleden: geen politiek Indië-debat', 18 januari 1995. Wolffensperger zei dit in Televizier van de AVRO.
- 56 *Trouw*, 'Kamer wil geen excuus', 13 januari 1995.
- 57 *De Volkskrant*, 'Bewindslieden PvdA wijzen Pronk terecht', 13 januari 1995.
- 58 *De Volkskrant*, 'Kabinet voelt niets voor debat over Indonesië-kwestie', 14 januari 1995.
- 59 *De Volkskrant*, 'Bewindslieden PvdA wijzen Pronk terecht', 13 januari. Pronk bevestigde in gesprek op 4 maart 2020 deze gang van zaken.
- 60 Notulen ministerraad, 13 januari 1995.
- 61 *De Volkskrant*, 'Deetman bepleit politiek debat over Nederlands-Indië', 10 januari 1995.
- 62 *De Volkskrant*, 'Bewindslieden PvdA wijzen Pronk terecht', 13 januari 1995.
- 63 *Algemeen Dagblad*, 'Rottenberg geeft Pronk gelijk met "Indië-uitspraken"', 14 januari 1995.
- 64 *Trouw*, 'Kerken betuigen spijt over Indië-verleden', 12 januari 1995.
- 65 HTK, regeling van werkzaamheden van 24 januari 1995.
- 66 Brief van de minister-president en minister van Buitenlandse Zaken aan de Tweede Kamer, 30 januari 1995.
- 67 *De Volkskrant*, 'Van Mierlo betreurt politonele acties', 3 april 1995.
- 68 Memo van SG aan minister van Buitenlandse zaken, 28 april 1995, Archief BZ, 2018.622841, inv. 23590.
- 69 Interne briefwisseling ambtenaren van 14 juli 1995, Archief BZ, 2018.622841, inv. 23590.
- 70 Verslag van een vergadering van ambtenaren over staatsbezoek op 11 mei 1995, Archief BZ, 2018.622841, inv. 23590.
- 71 Bericht van de ambassadeur aan BZ, Staatsbezoek Indonesië, 27 juli 1995, Archief BZ, 2018.622841, inv. 23590.
- 72 *Trouw*, 'Beatrix werkte keihard aan rede', 21 augustus 1995. Interview per email met Jan Bank van 13 januari 2021.
- 73 *De Volkskrant*, 'Kok hield excuus tegen van Beatrix', 23 april 2005.
- 74 Interview per email met Jan Bank van 19 januari 2021.
- 75 *Ibidem*, 13 januari 2021.
- 76 Bericht van BZ aan ambassadeur, Staatsbezoek (speech), 2 augustus 1995, Archief BZ, 3200.376, inv. 9242.
- 77 Bericht van ambassadeur aan BZ, toespraak staatsdiner, 27 juli 1995, Archief BZ, 3200.376, inv. 9242.
- 78 Toespraak Hare Majesteit Beatrix uitgesproken bij banket in Jakarta op 21 augustus 1995.
- 79 *NRC Handelsblad*, 'Alles is even scheef en raar geworden', 22 augustus 1995.
- 80 *NRC Handelsblad*, 'Nederland is verpletterend vernederd in Indonesië', 29 augustus 1995.
- 81 *De Telegraaf*, 'Bezoek Indonesië werd dieptepunt', 12 maart 2013.
- 82 *Algemeen Dagblad*, 'Staatsbezoek "rampzalig"', 14 september 1995.
- 83 Notulen ministerraad, 6 oktober 1995.

18. De verkeerde kant van de geschiedenis

- 1 *De Volkskrant*, 'Eindelijk zijn de postkoloniale trauma's eruit', 26 augustus 1995.
- 2 Gesprek met Bernard Bot op 11 maart 2020.
- 3 Bernard Bot, *Achteraf bezien. Memories van een diplomaat en politicus*, 24-26.
- 4 Gesprek met Bot, 11 maart 2020.
- 5 *Trouw*, 'Geen Nederlandse korvetten aan Indonesië leveren', 4 juni 2005.
- 6 Bot, *Achteraf bezien*, 342-343.
- 7 Gesprek met Bot, 11 maart 2020.
- 8 Bot, *Achteraf bezien*, 343.
- 9 *Ibidem*.
- 10 Gesprek met Bot, 11 maart 2020
- 11 *Ibidem*.
- 12 *NRC Handelsblad*, 'Afscheid van Indië een stapje verder', 27 juli 1995.
- 13 *De Volkskrant*, 'Indië-gangers niet tegen bezoek Bot', 27 juli 1995.
- 14 *Trouw*, 'Den Haag negeerde zestig jaar een datum', 27 juli 1995.

- 15 *NRC Handelsblad*, 'Kamer erkent 60 jaar Indonesië', 13 augustus 1995.
- 16 *Trouw*, 'Den Haag negeerde zestig jaar een datum', 27 juli 1995.
- 17 *Reformatorisch Dagblad*, 'Uitlating Bot valt goed', 16 augustus 1995.
- 18 Gesprek met Bot, 11 maart 2020.
- 19 Ibidem.
- 20 Toespraak minister Bot van Buitenlandse Zaken, 15 augustus 2005, Haagse Congresgebouw.
- 21 *Trouw*, 'Ben Bot ervaart zijn rede als een bevrijding', 16 augustus 1995.
- 22 Speech by Bernard Bot on the 60th anniversary of the Republic of Indonesia's independence declaration.
- 23 *NRC Handelsblad*, 'Minister Bot lost "unfinished business"' op, 17 augustus 2005.
- 24 Vragen van VVD-leden Van Baalen en Veenendaal, 18 augustus 2005.
- 25 Antwoord op vragen Van Baalen en Veenendaal, 9 september 2005.
- 26 Bot, *Achteraf bezien*, 338.

19. Rawagede in de rechtbank

- 1 Harm Scholtens, *Rawagedeh, 9 december 1947. Een nieuwe Nederlandse versie?*, 29-31, Robert Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 157-162.
- 2 Scholten, *Rawagedeh*, 32-34, Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 157-162.
- 3 Scholten, *Rawagedeh*, 36-48, Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 157-162.
- 4 Limpach, *Brandende kampongs*, 332.
- 5 *De kleine oorlog*, vijf reportages van Jaap Vermeer, uitgezonden juli/augustus 1983. Een fragment is te vinden op de site //aup.figshare.com/articles/media/vp_7_de_kleine_oorlog_kro_scholten.
- 6 Excessen van Rawagedeh, van Karen van Coeverden en Alfred Edelstein, door RTL5 uitgezonden op 15 augustus 1995.
- 7 *Report of the Rawagedeh Observation Team*, 12 januari 1948, 8.
- 8 Limpach, *Brandende kampongs*, 325.
- 9 *Report of the Rawagedeh Observation Team*, 12 januari 1948, 8.
- 10 Scholtens, *Rawagedeh*, 48.
- 11 Limpach, *Brandende kampongs*, 328-329.
- 12 Scholtens, *Rawagedeh*, 72.
- 13 *De Locomotief*, 'Aan het Republikeinse terreur moest een einde worden gemaakt', 23 december 1947.
- 14 *Het Vrije Volk*, *Trouw* en *de Volkskrant*, van 22 december 1947.
- 15 *Trouw*, 'Schuldigen werden niet vervolgd, 3 juni 1969 en *Het Vrije Volk*, 'Gegevens over excessen in nota archievenonderzoek', 10 december 1969.
- 16 Scholtens, *Rawagedeh*, 51.
- 17 *Vrij Nederland*, 'De excessennota moet opnieuw', 5 december 2008.
- 18 *De kleine oorlog*, vijf reportages van Jaap Vermeer, uitgezonden juli/augustus 1983.
- 19 *Het Vrije Volk*, 'Ex-tirailleurs bekennen: "Wij moordden kampong uit"', 20 juli 1983.
- 20 *Het Vrije Volk*, "'De kleine oorlog': grove insinuaties, 30 juli 1983.
- 21 *Het Vrije Volk*, 'Begrip voor die Nederlandse oorlogsmisdaden', 24 augustus 1983.
- 22 Scagliola, *Last van oorlog*, 113.
- 23 Limpach, *Brandende kampongs*, 323 e.v.
- 24 *Trouw*, 'Massamoord op Java in 1947 onthuld', 9 augustus 1995.
- 25 *De Volkskrant*, 'OM onderzoekt optreden leger bij executies in Rawagedeh', 10 augustus 1995.
- 26 *Trouw*, 'Veteranen: conclusie te snel getrokken', 10 augustus 1995.
- 27 *NRC Handelsblad*, 'Geen bewijzen voor Indisch excess', 12 augustus 1995. Deze kop dekte overigens niet de lading van het stuk, waarin wel werd erkend dat er sprake was geweest van excessen.
- 28 *Trouw*, 'Geen sprake van 431 executies', 12 augustus 1995.
- 29 Van Doorn en Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 38.
- 30 Scholtens, *Rawagedeh*, 74, en Cribb, *Gangsters en revolutionaries*, 152 en 165.
- 31 De Moor, *Westerling's oorlog*, 240.
- 32 *Vrij Nederland*, 'Nieuw bewijs van massa-executie in Indonesië', 10 oktober 2008.
- 33 Ibidem.
- 34 Scholtens, *Rawagedeh*, 50-51.
- 35 Ibidem, 63-64.
- 36 Telefonisch gesprek met Harm Scholtens op 9 maart 2021.
- 37 Zo legde Van der Wal uit in de *Officiële Bescheiden*, deel 12, 364, noot 15.
- 38 Notulen ministerraad, 2 februari 1948.
- 39 Telegram van consul-generaal van de vs in Batavia, C. Livengood, aan minister van Buitenlandse Zaken van

- vs van 28 februari 1948, aangehaald door Scholtens, *Rawahgedeh*, 63.
- 40 Jeroen Kemperman, Emma Keizer en Tom van den Berge, *Diplomatie en geweld. De internationale context van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*.
- 41 Brief van Van Kleffens aan Van Boetzelaer van Oosterhout van 6 februari 1948, *Officiële Bescheiden*, deel 12, 709.
- 42 *De Volkskrant*, 'OM onderzoekt optreden leger bij executies in Rawahgedeh', 10 augustus 1995.
- 43 Antwoorden op Kamervragen van Blaauw (VVD), Hillen (CDA), Dijkzema (PvdA) en Roethof (D66) van minister Sorgdrager, 6 september 1995.
- 44 *De Volkskrant*, 'VN-stuk komt na 47 jaar boven water', 16 augustus 1995.
- 45 Tweede Kamer, motie Van Velzen, nr 60, voorgesteld, 13 februari 2008.
- 46 Brief van minister van Buitenlandse Zaken aan Tweede Kamer, 16 februari 2009.
- 47 Verslag van een algemeen overleg op 11 maart 2009 naar aanleiding van brief minister Verhagen, 2 december 2008.
- 48 *NRC Handelsblad*, 'Geen bewijzen voor Indisch exces', 12 augustus 1995.
- 49 *De Volkskrant*, 'Advocatenkantoor helpt slachtoffers politionele acties', 16 augustus 1995.
- 50 *Trouw*, 'Schadeclaims hebben geen zin', 17 augustus 1995.
- 51 Gesprek met Jeffry Pondaag, 31 augustus 2017.
- 52 *Trouw*, 'Excus en smartengeld geëist voor leed politonele acties', 16 augustus 2006.
- 53 George Marlet, *Trouw*, 'Verbreek de stilte rond oorlogsmisdaad', 10 juni 2006.
- 54 Brief aan Tweede Kamer van 11 december 2007.
- 55 Vragen Kamerlid Van Velzen aan minister van Buitenlandse Zaken, 4 januari 2008.
- 56 Antwoord Verhagen op vragen Van Velzen, 21 januari 2008.
- 57 *De Volkskrant*, 'Aanklacht wegens politionele acties', 9 september 2008.
- 58 *De Volkskrant*, 'Civielrechtelijke haalbaarheid van claim bewoners Rawagede niet groot geacht', 10 september 2008.
- 59 Commentaar van Van Baalen in het tv-programma *Een Vandaag* op 6 februari 2008.
- 60 *NRC Handelsblad*, 'Rawagede kwam naar het Mariott', 20 oktober 2008.
- 61 *Algemeen Dagblad*, 'Nederland neemt anderen de maat, maar niet zichzelf', 18 oktober 2008.
- 62 *Trouw*, 'Nabestaanden Nederlands bloedbad geven de strijd niet op', 25 november 2008.
- 63 *NRC Handelsblad*, 'Nabestaanden Rawagede klagen Nederland aan', 9 december 2009.
- 64 Pleitnota Zegveld, Pleidooi nabestaanden Rawagede, 24 juni 2011.
- 65 Rawagede-uitspraak, Rechtbank 's-Gravenhage op 14 september 2011, RBSGR:2011:BS8793, 4.14.
- 66 Ibidem, 4.16.
- 67 Ibidem, 4.17.
- 68 *Algemeen Dagblad*, 'Eindelijk gerechtigheid voor het volk van Rawagede', 10 december 2011.
- 69 *Trouw*, 'Weduwen Celebes zinnen op schadeclaim', 20 december 2011.
- 70 *De Volkskrant*, 'Westerling geeft in tv-interview wandaden op Zuid-Celebes toe', 14 augustus 2012.
- 71 *Trouw*, 'Westerling gaf het in 1969 al toe', 15 augustus 1995.
- 72 *Trouw*, 'Snel excuses voor executies voormalig Nederlands-Indië', 31 augustus 2013.
- 73 Voor een overzicht van de rechtszaken tot maart 2020, zie het Zaakoverzicht Indonesië-zaken in de uitspraak van de Haagse rechtbank op 25 maart in de zaken RBDHA:2020:2584 en RBDHA:2020:2585 op de website Rechtspraak.nl.
- 74 Email van M. van der Kloet (NIMH), 19 april 2021.
- 75 Chris Lorenz, 'Can a Criminal Event in the Past Disappear in a Garbage Bin in the Present? Dutch Colonial Memory and Human Rights: The Case of Rawagede', Marek Tamm (red.), *Afterlife of events: perspectives of Mnemohistory*, 228.
- 76 Bart Lutikhuis, Juridisch afgedwongen excuses, *BMGN*, 2014, 104-105.
- 20. Tekenen van verwerking**
- 1 Op de website van VOMI staan de gedenktekens per provincie aangegeven. vomi-nederland.nl/monumenten.
- 2 Daar van een aantal monumenten onduidelijk is wanneer die precies zijn onthuld, kunnen het er meer dan 240 zijn.
- 3 Het betrof een gezamenlijk initiatief van de Vereniging Oud-Militairen Indiëgangers, afdeling Noord-Brabant Oost en Werkgroep Gedenkteken Indiëgangers Tilburg.
- 4 *Brabants Dagblad*, 'Tilburgse raad: samen gesneuvelden herdenken', 30 juni 1998.
- 5 *Goudsche Courant*, 'Boskoop krijgt Indië-monument', 29 oktober 2001.
- 6 *Trouw*, 'Indië-monument alleen voor Nederlandse soldaten', 18 december 1999.
- 7 *Algemeen Dagblad*, 'Gorcums monument voor Indië', 29 mei 1999.

- 8 Gert Oostindie e.a., *Postkoloniale monumenten in Nederland*, 30.
- 9 *Goudsche Courant*, 'Alsof de laatste jongens thuiskomen', 24 april 1997.
- 10 G. Oostindie e.a., *Postkoloniale monumenten*, 60.
- 11 Martin Elands, 'Veteranenbeleid in vogelvlucht, 1990-2005', *Carré*, nr. 6, 2005, 6.
- 12 Commissie Tiesinga (1997). *Deelname aan vredesmissies: gevolgen, opvang en nazorg. Aanbevelingen van de Commissie Tiesinga. Beleidsaanbevelingen naar aanleiding van een onderzoek onder veteranen, gezinsleden en zorginstellingen*.
- 13 *Rapport Nederlandse Veteranendag 2007*, Stichting Veteraneninstituut.
- 14 Henny Zwart, *Er waren er die niet gingen, Vijftien eeuwen straf voor Indonesië-weigeraars*, 20-25.
- 15 *Trouw*, 'Indië-weigeraars: herzie ons vonnis', 15 mei 2013.
- 16 Uitspraak op 25 juni 2013, rechtspraak.nl, zaaknummer ECLI:NL:HR:2013:73.
- 17 Antwoord op Kamervragen van Bert Bakker, 2 november 2005.
- 18 HTK, 13 februari 2008.
- 19 *Trouw*, 'Roep in Kamer om eerherstel Indië-weigeraars', 9 juli 2013.
- 20 Anne-Lot Hoek, *Vrij Nederland*, 'Jongens, laten we dit huis sparen', 10 juli 2012.
- 21 Antwoorden op vragen van Kamerleden Timmermans en Eijssink door minister Hillen, 17 september 2012.
- 22 HTK, 19 december 2012.
- 23 *Leeuwarder Courant*, 'Commotie om Indië-programma Omrop Fryslân', 24 september 1993.
- 24 *Algemeen Dagblad, ANP/GPD*, 'Kok bereid tot excuses', 25 februari 2000.
- 25 *NRC Handelsblad*, 'Excuus Kok afgezwakt', 2 maart 2000.
- 26 *Trouw*, 'Excuus is kwetsend voor Indië-veteranen', 28 februari 2000.
- 27 *NRC Handelsblad*, 'Excuus Kok afgezwakt', 2 maart 2000.
- 28 *Algemeen Dagblad*, 'Lege zaal op Dag van de Arbeid', 2 mei 1996.
- 29 *Algemeen Dagblad*, 'Altijd trouw aan de "rooien"', 22 februari 2006.
- 30 *De Volkskrant*, 'Vader waarschuwde voor de kapitalisten', 11 februari 2006.
- 31 *Tubantia*, 'De arbeidsklasse moesten het beter krijgen', 2 mei 2011.
- 32 *De Volkskrant*, 'Het ontbreekt ons aan historische ijkpunten', 13 april 2002.
- 33 *De Volkskrant*, 'Vrij Nederland was een zootje', 1 oktober 2005.
- 34 *De Volkskrant*, 'Een ontwapenend kind van 87', 27 september 2017.
- 35 *Trouw*, 'Groter dan Drees', 17 april 2002.
- 36 *Het Parool*, 'Kok groter dan Drees?', 23 april 2002.
- 37 *Groene Amsterdammer*, 'Oorlogsjournalistiek', 29 september 2010.
- 38 *Journal of Genocidal Research*, 2012, vol. 14, issue 3-4.
- 39 Anne-Lot Hoek, *NRC Handelsblad*, 'Op de vlucht neergegeschoten', 15 augustus 2015.
- 40 Gerda Jansen met *Een voorbeeldige kolonie* (2014) en Louis Zweers met *De gecensureerde oorlog* (2013).
- 41 A.J. Donckers met *God bij het leger in de kolonie* (2005), Herman Smit met *Gezag is gezag...* (2006) en Hans van der Wål met *Tot op het bot* (2013).
- 42 Wim Willems: *Uittocht uit Indië*, 2001, Hans Meijer: *In Indië geworteld*, 2004 en Fridus Steijlen en Henk Smeets: *In Nederland gebleven*, 2006.
- 43 *De Volkskrant*, 'Nederland deed het zo slecht nog niet', 21 januari 1995.
- 44 J.J.P. de Jong, *Avondschot*.
- 45 De Jong schreef over de dekolonisatie *Diplomatie of strijd* (2002) en *Avondschot* (2011) en vatte de inhoud daarvan samen in *De Terugtocht* (2015).
- 46 *De Volkskrant*, 'Was het beleid van Nederland wel een mislukking?', 19 augustus 1995.
- 47 Ulbe Bosma, Remco Raben: *De oude Indische wereld, 1500-1920*, 2003, Wim Willems: *Uittocht uit Indië, 1945-1995*, 2001 en Hans Meijer: *In Indië geworteld, de twintigste eeuw*, 2004.
- 48 *NRC handelsblad*, 'Twee Nederlandse fotografen hun tijd vooruit in Indonesië', 15 april 1995.
- 49 *De Volkskrant*, 'Breijer en Oorthuys fotografeerden het ontwaken van de Republiek Indonesia', 17 februari 1995.
- 50 Cas Oorthuys, *Een staat in wording*, teksten van Alb. De la Court, 1-3.
- 51 Voorwoord Jan Blokker bij heruitgave van *Een staat in wording*, 1995.
- 52 *De Volkskrant*, 'Breijer en Oorthuys fotografeerden het ontwaken van de Republiek Indonesia', 17 februari 1995.
- 53 Martin Bossenbroek, *Fout in de Koude Oorlog. Nederland in tweestrijd, 1945-1989*, 46-56.
- 54 *Trouw*, 'Minister Brinkman tot Joris Ivens: de historie gaf u meer gelijk dan opponenten', 12 september 1985.
- 55 Andere voorbeelden van tentoonstellingen zijn 'Tussen twee vuren' in 2002 in Mariniersmuseum Rotterdam, 'Van Nederlands-Indië naar Indonesië' in 1999 Historisch Museum Rotterdam. 'Koloniale oorlog 1945-1949, Gewenst en ongewenst beeld' in 2015 in Verzetsmuseum Amsterdam.
- 56 Schriftelijke reactie van Frans de Jonge (3 maart 2019), in 1989 wel medewerker van het museum, maar bij de

tentoonstelling niet direct betrokken.

- 57 *Haagsche Courant*, 'Voor sommigen doorbreek ik de code', 30 oktober 1998.
- 58 *Trouw*, 'Is hun strijd dan voor niets geweest?', 8 februari 2000.
- 59 Moesson, 'Held of oorlogsmisdadiger?', maart 2013.
- 60 Herman Keppy, *Pendek. Korte verhalen over Indische levens*, 106-117.
- 61 Moesson, 'Held of oorlogsmisdadiger', maart 2013.
- 62 De broer van Alfred Birney, George Philip, redigeerde de verslagen en gaf die uit onder de titel *De marinier uit Soerabaja. Adolf Birney – Dolf sie Birnie*.
- 63 Pessireron, *De verzwegen soldaat*.
- 64 *De Volkskrant*, 'Leed is opgebouwd uit kleine stukjes', 8 maart 2012.
- 65 Toelichting uitgedeeld bij theatervoorstelling.

21. De oorlog in Indonesië in de schoolklas

- 1 Arie Wilschut, *Beelden van tijd. De rol van historisch bewustzijn bij het leren van geschiedenis*, 11-13 en 14.
- 2 Ibidem, 15.
- 3 J.G. Toebes, 'Van een leervak naar een denk- en doevak', *Kleio* 1976, nr 3, 236.
- 4 J.H. van der Werff, 'Van aanvaarding naar keuze, dertien jaar Kleio over doelstellingen van het geschiedenisonderwijs', *Kleio*, 1973, nr 10, 432-439.
- 5 J. Mora en H. Klompmaker, *De wereld van vroeger en nu*, 627-629.
- 6 Novem, *Wereld in wording*, 55.
- 7 *De Tijd*, 'Experiment met leerboek geschiedenisonderwijs', 10 februari 1955.
- 8 S. van der Werff en S.H. Woudsma, *Geschakeld verleden*, 181.
- 9 *Trouw*, 'Voor scholen is "Indië" al lang niet meer taboe', 14 januari 1995.
- 10 Zie hiervoor de eerder behandelde studies van Zweers en Jansen Hendriks.
- 11 'Nederlands-Indië en Indonesië', *Kleio*, 1970, nr. 3, blz 115-119.
- 12 J.W. Jansen, *Voorstel leerplan Rijksscholen*, 14.
- 13 Novem, *Wereld in wording*, 356-358.
- 14 A. Adang en F.E.M. Vercauteren, *Mensen en machten*, 551-554.
- 15 H. Ulrich, K. van Dijk, A.J. Plas, A.L. Verhoog, *Geschiedenis van gisteren*, 221-222.
- 16 W.F. Kalkwiek, *Geschiedenis in onderwerpen*, 401-402.
- 17 K. van Dijk, *Gamma, geschiedenis voor de bovenbouw*, 301-302.
- 18 L. Hildingson, *Levende geschiedenis*, 442-444.
- 19 H. Ulrich, K. van Dijk, A.J. Plas, A.L. Verhoog, *Geschiedenis van gisteren*.
- 20 L.G. Dalhuisen en H.J.M. van der Geest, *Sprekend verleden*, 147-159.
- 21 P.F.M. Fontaine, 'Schriftelijk eindexamen', *Kleio*, 1971, nr 4, 19-26.
- 22 'Omschrijving eindexamen', *Kleio*, 1974, nr. 9, 622-625.
- 23 'Commissie eindexamenexperimenten geschiedenis en staatsinrichting', *Kleio*, 1976, nr. 1, 61-65.
- 24 'De experimentele c.s.e.g.s. in 1976 en 1978', *Kleio*, 1978, nr. 9, 821.
- 25 *Trouw*, 'Vragen over Indonesië politiek gevoelig', 20 mei 1976.
- 26 Moesson, 'Nederlands-Indië in het huidige onderwijs', 1 oktober 1986, 18-19.
- 27 'Het CSE 1988 slechtste examen sinds jaren', *Kleio*, 1988, nr. 6, 24-25.
- 28 Dienke Hondius, *Oorlogslessen. Onderwijs over de oorlog sinds 1945*, 285.
- 29 Ibidem, 133.
- 30 Email van Martin Elands, hoofd kennis- en onderzoekscentrum Veteraneninstituut, 12 december 2020.
- 31 W. Schrover, *Memo, leerkatern voor 3+4 VMBO*, 30-33.
- 32 M. Kropman en I. van Manen, *Memo, handboek havo*, 151-161.
- 33 T. van der Geugten, B. Hijstek en D. Verkuil, *Geschiedeniswerkplaats, tweede fase vwo*, 178-179.
- 34 Marc van Berkel, *Welk verhaal telt? De oorlogen in Nederlands-Indië/Indonesië 1942-1949 in het geschiedenisonderwijs*, 5.
- 35 Ibidem, 19-21.
- 36 Ibidem, 27.
- 37 Ibidem, 25-29.
- 38 Ibidem, 43-45.
- 39 Ibidem, 27-29.
- 40 Gert Oostindie en Henk Schulte Nordholt, *NRC Handelsblad*, 'Pak ook dekolonisatie van het onderwijs aan', 15 augustus 2005.
- 41 Elsbeth Locher-Scholten en Remco Raben, *Kleio*, 'Verengd verleden', 2006, nr. 8, 4-9.
- 42 *De canon van Nederland, rapport van de commissie ontwikkeling Nederlandse canon*. Deel B, 88-89.

- 43 Zie hoofdstuk 18, paragraaf 'historici' waarin het debat tussen deze twee groepen historici wordt uitgelegd.
 44 Roelof Bouwman (red.), *De canon van Nederland. Onze geschiedenis in 50 thema's*, 169-172.
 45 Zie het proefschrift *Plotlines of Victimhood* van Marc van Berkel over de behandeling van de Holocaust in Nederlandse en Duitse lesboeken. Hij constateerde dat het aantal academisch gevormde docenten in Nederland relatief veel lager is dan in Duitsland. 242.

22. Na 65 jaar: het wetenschappelijk onderzoek

- 1 Zie voor de geschiedenis van het KITLV Maarten Kuitenbrouwer, *Tussen oriëntalisme en wetenschap*.
 2 'KITLV's postcolonial predicament', bijdrage van Oostindie aan afscheidssymposium ter ere van Henk Schulte Nordholt, 5-6 september 2019.
 3 Mail van Schulte Nordholt aan Oostindie van 28 februari 2012.
 4 Gesprekken met Piet Kamphuis op 16 en 30 april 2021.
 5 *De Volkskrant*, 'Onderzoek opnieuw het Nederlandse militaire geweld in Indië', 19 juni 2012.
 6 *Trouw*, 'Indië-veteraan is weer snel veroordeeld', 14 juli 2012.
 7 *NRC Handelsblad*, 'Historische mislukkingen', 25 juli 2012.
 8 *De Volkskrant*, 'Eerste beeld van executies in Indië', 10 juli 2012.
 9 Gespreksnotitie van Oostindie van bijeenkomst met Bart van Poelgeest, Marjan Schwegman en Piet Kamphuis op 24 juli 2012. Persoonlijk archief Oostindie.
 10 Brief aan de Tweede Kamer, 14 augustus 2012.
 11 Advies ministerraad over 'kabinetsreactie studie Limpach', 1 december 2016.
 12 HTK, 18 december 2012. Op 14 januari 2013 beantwoordde minister Timmermans een verzoek om nadere uitleg van onder anderen Kamerlid Timmermans.
 13 Verslag overleg initiatiefgroep Ind45-50, 31 januari 2013.
 14 Oostindie werd bij zijn onderzoek bijgestaan door Ireen Hogeboom en Jonathan Verweij.
 15 Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 150-151.
 16 *Trouw*, 'Koenders sluit onderzoek Indië niet uit', 29 september 2016.
 17 Gespreksnotitie Oostindie, 20 juli 2016.
 18 Een korte voorgeschiedenis van de onderzoeksopzet, site van Onafhankelijkheid, dekolonisatie en geweld en oorlog, ind45-50.org/korte-voorgeschiedenis-van-de-onderzoeksopzet.
 19 Advies ministerraad over 'kabinetsreactie studie Limpach', 1 december 2016.
 20 Brief van ministerie van Buitenlandse Zaken aan Tweede Kamer, 2 december 2016.
 21 *Trouw*, 'Koenders sluit onderzoek Indië niet uit', 29 september 2016.
 22 Telefonisch gesprek met Leen Noordzij, 3 maart 2021.
 23 Brief van Veteranen Platform aan ministeries van Defensie, Buitenlandse Zaken, en Volksgezondheid, 16 december 2016.
 24 Brief van ministers Buitenlandse Zaken, Defensie en Volksgezondheid aan Tweede Kamer, 23 februari 2017.
 25 Open brief van Jeffrey Pondaag en Francisca Pattipilohy, november 2017.
 26 Open brief Hans Moll, 14 juni 2019, website FIN.
 27 Opinie van Hans Moll, 13 september 2019, website FIN.
 28 Opinie van Leo Reawaruw, 11 september 2020, website Maluku4Maluku.
 29 Bauke Geersing, *Kapitein Raymond Westerling en de Zuid-Celebes-affaire*.
 30 Open brieven aan de programmaleiding van ODGOI van 1 januari en 6 februari 2020, website ODGOI.
 31 De schatting is dat in 2020 tussen de 7000 en 8000 Indië-veteranen nog in leven zijn. Email van Martin Elands, hoofd expertisecentrum Veteraneninstituut, van 28 maart 2021.

23. Slotbeschouwing

- 1 Nederlandse vertaling van toespraak die koning Willem-Alexander 10 maart 2020 hield in Jakarta, koninklijkhuus.nl.
 2 Zie Kathryn Edwar, *Contesting Indochina, French Remembrance between Decolonization and Cold War*.
 3 Rémy Limpach, 'Zwarte bladzijden: in Nederland, Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië', *Geschiedenis Magazine*, jrg. 52 (2017), nr. 4, 52-57.
 4 Foto's gemaakt door KNIL-militair H.M. Neeb, 14 juni 1904, waarop KNIL-militairen in het dorpje Koetö Réh poseren bij een reeks van levenloze lichamen van Indonesiërs.
 5 Zie: Paul Bijl, *Emerging Memory. Photographs of Colonial Atrocity in Dutch Cultural Remembrance*.
 6 Jan Bank in inleiding heruitgave van *Excessennota* in 1995, 16.
 7 Lorenz, 'De Nederlandse koloniale herinnering en de universele mensenrechten', *Tijdschrift voor de Geschiedenis*, 2015, nr. 1, 118.

Bronnen

LITERATUUR

- Adang, A. en F.E.M. Vercauteren, *Mensen en machten* (Amsterdam 1974).
- Alers, Henri J.H., *Om een rode of groen Merdeka: 10 jaren binnenlandse politiek Indonesië, 1943-1953* (Eindhoven 1956).
- Anbeek van der Meijden, A.G.H., 'De Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse roman, in: David Barnouw en anderen, *1940-1945: Onverwerkt verleden* (Utrecht 1985).
- Assmann, Aleida, Memory, 'Individual and Collective', in: Robert E. Goodin en Charles Tilly, *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis* (Oxford 2006).
- Bank, Jan, 'Jezuiten in Nederlands-Indië en Indonesië, 1945-1949. Een loyaliteitsconflict', in: Berg, Marleen van den Berg en George Harinck (red.), *Voor de geest en het moreel van de troepen. De kerken en de oorlog in Indonesië, 1945-1950* (Hilversum 2018).
- Bank, Jan, *Katholieken en de Indonesische revolutie* (Baarn 1983).
- Bank, Jan, 'Inleiding bij de heruitgave van de Excessennota, in: *Excessennota* (Den Haag 1995) 7-16.
- Baudet, H. en I.J. Brugmans, *Balans van beleid. Terugblik op de laatste halve eeuw van Nederlandsch-Indië*. (Assen 1961).
- Berg, Dirkjan van den, *De koloniale geschiedenis in schoolboeken*. Masterscriptie Radboud Universiteit Nijmegen, 16 augustus 2013.
- Berg, Marleen van den en George Harinck (red.), *Voor de geest en het moreel van de troepen. De kerken en de oorlog in Indonesië, 1945-1950* (Hilversum 2018).
- Berg, Marleen van den, *Kiest heden wie gij dienen zult. H.A.C. Hildering en de oorlog in Indonesië 1945-1950*, masterscriptie Universiteit van Leiden (2017).
- Berge, Tom van de, *H.J. van Mook, 1894-1965. Een vrij en gelukkig Indonesië* (Bussum 2014).
- Berkel, Marc van, *Plotlines of victimhood. The Holocaust in German and Dutch history textbooks, 1920-2010* (Rotterdam 2017).
- Berkel, Marc van, *Welk verhaal telt? De oorlogen in Nederlands-Indië/Indonesië 1942-1949 in het geschiedsonderwijs* (Amsterdam 2017).
- Beynon, H.C. *Nederland staat terecht in Indonesië: achtergrond bij de processen tegen de Nederlanders Jungschläger, Schmidt en anderen in Djakarta*. (Utrecht 1956).
- Bijl, Paul, *Emerging Memory. Photographs of Colonial Atrocity in Dutch Cultural Remembrance* (Amsterdam 2015).

- Bleich, Annet. *Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en doordouwer* (Amsterdam 2008).
- Blokker, Jan, 'Dekolonisatie en openbare mening in Nederland', in: P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten, *De leeuw en de banteng. Bijdragen aan het congres over de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950, gehouden in Den Haag van 27-29 maart 1996* (Den Haag 1997).
- Blokker, Jan, 'Voorwoord', in: Cas Oorthuys, *Een staat in wording* (Amsterdam 1995).
- Blom, Onno, *Het litteken van de dood. De biografie van Jan Walkers* (Amsterdam 2017).
- Boom, Bart van der. *Atoomgevaar? Dan zeker B.B.: de geschiedenis van de Bescherming Bevolking* (Den Haag 2000).
- Bosmans, J. *Romme. Biografie 1896-1946* (Utrecht 1991).
- Bossenbroek, Martin, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001).
- Bossenbroek, Martin, *Fout in de Koude Oorlog. Nederland in tweestrijd, 1945-1989* (Amsterdam 2016).
- Birney, Alfred. *De tolk van Java*. (Amsterdam 2016).
- Birney, George Philip. *De marinier uit Soerabaja, Adolf Birney – Dolfie Birnie*. (Zonder plaats 2019).
- Boekholt, Rudy. *In het gareel. Memoires van een Indisch zondagskind* (Zutphen 2004).
- Boomsma, Graa. *De laatste tyfoon* (Amsterdam 1992).
- Boomsma, Graa. *Leven op de rand. Biografie A. Alberts* (Amsterdam 2017).
- Bosma, Ulbe, Remco Raben en Wim Willems. *De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam 2005).
- Boscher, Doeko en Bertekje Waaldijk, *Ambon. Eer & schuld. Politiek en pressie rond de Republiek Zuid-Molukken* (Weesp 1985).
- Bramsen, I., M.T.A. Klarenbeek en H.M. van der Ploeg, 'Psychische aanpassing van oorlogsveteranen op de lange termijn', in: H.M. van der Ploeg en J.M.P. Weerts (red.), *Veteranen in Nederland. Onderzoek naar de gevolgen van oorlogservaringen – Tweede Wereldoorlog – politonele acties – Korea* (Lisse 1995).
- Brusse, Peter, "Net had hij zijn stuk geschreven, of een officier meldde dat 200 republikeinen aan de balch-balch waren geprikt", in: Martin van Amerongen en anderen, *Luizen in de pels. 100 jaar journalistiek* (Amsterdam 1984) 42-47.
- Burgers, Herman. *De garoeda en de ooievaar: Indonesië van kolonie tot nationale staat* (Leiden 2010).
- Buettner, Elizabeth, *Europe after Empire. Decolonization, Society and Culture* (Cambridge 2016).
- Bussemaker, Herman, *Bersiap! Opstand in het paradijs. De Bersiap-periode op Java en sumatra 1945-1946* (Zutphen 2005).
- Captain, Esther, *Achter het kawat was Nederland. Indische oorlogservaringen en -herinneringen 1942-1995* (Kampen 2002).
- Captain, Esther en Onno Sinke, *Het geluid van geweld. Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1946*. (Amsterdam 2022).
- Cats, B.C., *L.I.B.S in de tropen. Een overzicht van het verblijf van onze oorlogsvrijwilligers bij de lichte infanteriebataljons in het voormalige Nederlands-Indië 1945-1949* (zonder plaats 1961).
- Constandse, Anton, Heldring J.L. en Veer, Paul van 't, *Gelijk hebben en krijgen: commentaren op Nederlands buitenlandse politiek*. (Amsterdam 1962).
- Cribb, Robert, *Gangsters and Revolutionaries: the Jakarta People's Militia and the Indonesian Revolution 1945/1949* (Sydney 1991).
- Daalder, Hans, *Vier jaar nachtmerrie. Willem Drees 1886-1988. De Indonesische kwestie 1945-1949* (Amsterdam 2004).
- Dalhuisen, L.G., en H.J.M. van der Geest (red.), *Sprekend verleden* (Den Bosch 1994).
- Dames, G.W.T., *Oom Ambon van het K.N.I.L.*, (Den Haag 1954).
- De canon van Nederland. Rapport van de commissie ontwikkeling Nederlandse canon, deel B* (Den Haag 2006).
- Delden, Mary C. van, *De republikeinse kampen in Nederlands-Indië, oktober 1945-mei 1947. Orde in de chaos?* (Kockengen 2007).
- Dijk, K. van, *Gamma. Geschiedenis in onderwerpen* (Den Bosch 1986).
- Doel, Hans van den, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlandse imperium in Azië* (Amsterdam 2001).
- Donckers, A.J., *God bij het leger. Een geschiedenis van het pastoraat als geestelijke verzorging in Nederlands-Indië, 1807-1950* (Budel 2004).
- Doorn, J.A.A. van, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1994).
- Doorn, J.A.A. van, *Gevangen in de tijd. Over generaties en hun geschiedenis* (Amsterdam 2002).
- Doorn, J.A.A. van, *Vijftig jaar na de soevereiniteitsoverdracht Nederland-Indonesië. Verslag van het symposium van Veteranen Platform op 16 december 1999 bij de KMA te Breda* (Maastricht 2000).
- Doorn, J.A.A. van en Hendrix, W.J., *Het Nederlands/Indonesisch conflict. Ontsporing van geweld* (Dieren 1983)
- Doorn, J.A.A. van en Hendrix, W.J., *Ontsporing van geweld. Het Nederlands-Indonesisch conflict* (Zutphen 2012).
- Doorn, J.A.A. van, 'Om een plaats in de geschiedenis', *De Gids* (1988) 801-823.

- Doorn, J.A.A. van, 'De verwerking van het einde van Indië', in: G. Teitler en J. Hoffenaar (red.), *De politionele acties. Afwikkeling en verwerking* (Amsterdam 1990) 115-127.
- Drees, W., *Zestig jaar levenservaring* (Amsterdam 1962).
- Drooglever, P.J., Schouten, M.J.B. (red.), *De leeuw en de banteng. Bijdragen aan het congres over de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950, gehouden in Den Haag 27-29 maart 1996* (Den Haag 1996).
- Drooglever, P.J., *Een daad van vrij keuze. De Papoea's van westelijk Nieuw-Guinea en de grenzen van het zelfbeschikkingsrecht* (Amsterdam 2005).
- Drooglever, P.J. en M.J.B. Schouten, *Officiële Bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950*, deel 19 (Den Haag 1994).
- Edwards, Kathryn M., *Contesting Indochina. French Remembrance Between Decolonization and Cold War* (Oakland, California 2016).
- Eechoud, Jan van, *Vergeeten aarde. Nieuw-Guinea* (Amsterdam 1952).
- Eekelen, W.F. van, *Sporen trekken door strategische jaren* (Meppel 2000).
- Eekert, Peter van, *Johnson moordenaar! De kwestie Vietnam in de Nederlandse politiek* (Amsterdam 1986).
- Eijkelboom, J., *Het krijgsbedrijf. Vijf benaderingen* (Amsterdam 2000).
- Elands, Martin, 'Van dader tot slachtoffer?' in: Martin Elands (red.), *Uit Indonesië. De erfenis van de soevereiniteitsoverdracht* (Den Haag 2000) 49-65.
- Elands, Martin, *Van strijd tot veteranenbeleid. Het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger en zijn veteranen, 1941-2001* (Amsterdam 2001).
- Elands Martin, 'Veteranenbeleid in vogelvlucht, 1990-2005', in: *Carré* nr. 6 (2005) 4-8.
- Ellemers, J.E. en Vaillant, R.E.F., *Indische Nederlanders en gerepatrieerden* (Middelburg 1985).
- Escher, R.Th., Ph.G. Lange, en S.A. Lapré, *Orde en vrede. De humanitaire/militaire missie* (Zutphen 1997).
- Esterik, Chris van, *Nederlands bastion in de Oost. Economie en politiek in de Nieuw-Guinea-kwestie* (Baarn 1982).
- Euwijk, Job, *Eppo Doeve. Ter herinnering 1907-1981* (Amsterdam 2013).
- De Excessennota* (Den Haag 1995).
- Fasseur, Cees, *Dubbelspoor. Herinneringen* (Amsterdam 2016).
- Fijn van Draat, Wijmie, A. Teeuw, en C. van der Straaten, *Terdege ter discussie. Vraagstukken betreffende de verbouwing Nederland-Indonesië-Nieuw Guinea* (Den Haag 1958).
- Fontaine, P.F.M., 'Schriftelijk eindexamen', in: *Kleio* nr. 4 (1971) 19-26.
- Frederick, Bill, 'The Killing of Dutch and Eurasians in Indonesia's National Revolution', in: *Journal of Genocide Research* nr. 3-4 (2012).
- Geugten, T. van der, B. Hijstek en D. Verkuil, *Geschiedeniswerkplaats, tweede fase vwo*, (Groningen 2012).
- Geus, P.B.R. de, *De Nieuw-Guinea kwestie. Aspecten van buitenlands beleid en militaire macht* (Leiden 1984).
- Giebels, Lambert, *Soekarno. President. Biografie 1950-1970* (Amsterdam 2001).
- Glissenaar, Frans, *Indië verloren, rampspoed geboren* (Hilversum 2003).
- Goedhart, F.J., *Een revolutie op drift. Indonesisch reisjournaal* (Amsterdam 1953).
- Goedkoop, Hans, *De laatste man. Een herinnering* (Amsterdam 2012).
- Goor, Jur van, 'Utrecht en de koloniale geschiedschrijving', in: *Utrechtse Historische Cahiers* jg. 15 nr. 3 (1994) 40-54.
- Gooyer, A.C., *Met groot verlof* (Baarn 1952).
- Gorkom, L.H.J.B. van, *Door Europa en de wereld. Een trektocht in de Buitenlandse Dienst* (Amsterdam 2009).
- Gortzak, Henk, *Hoop zonder illusies. Memoires van een communist* (Amsterdam 1985).
- Graaff, Ant.P. de, *De heren worden bedankt. Met het vergeten leger in Indië, 1949-1950* (Franeker 1986).
- Graaf, Bob de, *'Kalm temidden van woedende golven'. Het ministerie van koloniën en zijn taakomgeving, 1912-1940* (Den Haag 1997).
- Grever, Maria, 'Opvattingen en misvattingen over het geschiedenisonderwijs', in: Gerbrand Muller en Piet den Boer (red.), *Geschiedenis op school. Zes voordrachten over het geschiedenisonderwijs* (Amsterdam 1998).
- Groen. P.M.H., *Marsroutes en dwaalsporen. Het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* (Den Haag 1991).
- Groen, P.M.H. en D.W. Staat, *Inzet in Nederlands-Indië 1945-1950* (Amsterdam 1992).
- Hagen, Piet, *Journalisten in Nederland. Een persgeschiedenis in portretten, 1850-2000* (Amsterdam 2002).
- Hartman, Marjolein, *Geschiedschrijving en Nederlandse schoolboeken. De weergave van de dekolonisatie van Indonesië in het Nederlands geschiedenisonderwijs tussen 1945-2013*, masterscriptie Utrecht 17 oktober 2013.
- Hazeu, Wim, *Lucebert, Biografie* (Amsterdam 2018).
- Hildingson, L., *Levende geschiedenis*, (Amsterdam 1987).
- Helmer, Hans, *Even liatten mammen!* (Zenderen 1951).

- Helmer, Hans, *Dit volk is uw vijand niet* (Den Haag 1957).
- Heijboer, Pierre, *De politionele acties. De strijd om 'Indië' 1945-1949* (Bussum 1979).
- Hermans, W.F. *Ik heb altijd gelijk* (Amsterdam 2004).
- Heshusius, C.A., *Het KNIL van tempo doelloe* (Amsterdam 1988).
- Hoeve, W. van, *Laatste actie. Een cocktail van soldatenleven en politiek in Indonesië* (Den Haag 1949).
- Hoff, Kees van 't, 'Een onverzettelijke speelbal', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (2011/2012) 33-44.
- Hoffenaar, Jan, 'Geen woorden maar daden', in: G. Teitler en J. Hoffenaar (red.), *De politionele acties. Afwikkeling en verwerking* (Amsterdam 1990).
- Hofland, H.J.A., *Opmerkingen over de chaos* (Amsterdam 1964).
- Hofland, H.J.A., *Tegels lichten* (Amsterdam 1973).
- Hofwijk, J.W., *De hitte van de dag. Onze soldaten in Indonesië* (Hecmstede 1947).
- Hoogte, Albert van der, *Het laatste uur. Een kroniek uit het na-oorlogse Indonesië* (Amsterdam 1955).
- Hoogte, Albert van der, *Huis in de nacht* (Amsterdam 1956).
- Hondius, Dienke, *Oorlogslessen. Onderwijs over de oorlog sinds 1945* (Amsterdam 2010).
- Houtepen, A en H. Noordegraaf, *Waakvlam van de geest. 40 jaar Raad van Kerken in Nederland* (Zoetermeer 2008).
- Hoven, Marleen van der, *Afscheid van een kolonie*, masterscriptie Universiteit van Amsterdam, 18 december 2013.
- Ijzereef, Willem, *De Zuid-Celebes affaire. Kapitein Westerling en de standrechtelijke executies* (Dieren 1984).
- Indonesië 50 jaar vrij. De verklaring van de Raad van Kerken, toelichting en commentaar* (Kampen 1995).
- Instituut voor perswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, *Het gerepatrieerdenvraagstuk in de Nederlandse pers*. (Amsterdam 1955).
- Jacobs, Hans en Jan Roelands, *Indisch ABC. Een documentaire over historie en samenleving van Nederlands-Indië en Indonesië* (Amsterdam 1970).
- Jansen Hendriks, Gerda, *Een voorbeeldige kolonie. Nederlands-Indië in 50 jaar overheidsfilms 1912-1962* (Amsterdam 2014).
- Jansen van Galen, J. en H. Vuijsje, *Drees. Wethouder van Nederland* (Alphen aan den Rijn 1980).
- Jong, Joop de, 'Indonesië 1945-1950. Een kolonie vecht zich vrij', in: Roelof Bouwman (red.), *De canon van Nederland. Onze geschiedenis in 50 thema's* (Amsterdam 2014).
- Jong, Joop de, 'Een inktzwarte bladzijde in de geschiedenis', in: *Achtste jaarboek van het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie* (Zutphen 1997).
- Jong, Joop de, *De terugtocht. Nederland en de dekolonisatie van Indonesië* (Amsterdam 2015).
- Jong, Joop de, *Avondschot. Hoe Nederland zich terugtrok uit zijn Aziatisch imperium* (Amsterdam 2011).
- Jong, Lo de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Delen 11, 12 en 14 (Den Haag 1985, 1988 en 1991).
- Jureit, Ulrike, 'Opferidentifikation und Erlösungshöpfung', in: Christian Schneider en Ulrike Jureit, *Ge-föhlte opfer. Illusionen der Vergangenheitsbewältigung* (Stuttgart 2010).
- Kaam, Ben van, *Ambon door de eeuwen* (Baarn 1977).
- Kaam, Ben van, 'Verhaal vooraf', in: J.A.H.J.S. Bruins Slot, *...en ik was gelukkig* (Baarn 1972).
- Kalkwiek, W.F., *Geschiedenis in onderwerpen* (Amsterdam 1979).
- Kannekens, Scott, 'Vertrouwensman of verklikker?', in: Berg, Marleen van den en George Harinck (red.), *Voor de geest en het moreel van de troepen. De kerken en de oorlog in Indonesië, 1945-1950* (Hilversum 2018).
- Karskens, Arnold, *Pleisters op de ogen. De geschiedenis van de Nederlandse oorlogsverslaggeving van Heiligerlee tot Kosovo* (Amsterdam 2001).
- Keizer, Emma, *Oorlog in Indonesië. Dekolonisatie in gedenkboeken van Indië-veteranen* (Amsterdam 2017).
- Keizer, Madelon de, *Frans Goedhart. Een biografie. Journalist en Politicus (1904-1990)* (Amsterdam 2012).
- Keppy, Herman, *Pendek. Korte verhalen over Indische levens* (Amsterdam 2013).
- Kok, Ruth, *Statutory Limitations in International Criminal Law* (Den Haag 2007).
- Kooistra, Jack, *Laatste bericht. Ereveld van Indië en Nieuw Guinea* (Leeuwarden 2007).
- Kooistra, Redmar en Stephan Koole, *Beatrix. Invloed en macht van een eigenzinnige vorstin* (Amsterdam 2000).
- Kousbroek, Rudy, *Het Oostindisch kampsyndroom* (Amsterdam 1992).
- Kraak, J.H., *De repatriëring uit Indonesië. Een onderzoek naar de integratie van de gerepatrieerden uit Indonesië in de Nederlandse samenleving* (Den Haag 1957).
- Kroes, Rob, *De leegte van Amerika. Een massacultuur in de wereld* (Amsterdam 1992).
- Kuitenbrouwer, M., *Tussen orientalisme en wetenschap. Het Koninklijk Instituut voor Land-, Taal- en Volkenkunde in historisch verband, 1851-2001* (Leiden 2001).
- La Court, J.F.H.A., *Het vraagstuk Indonesië* (Deventer 1945).

- Langeveld, H.J., *De man die in de put sprong. Willem Schermerhorn, 1894-1977* (Amsterdam 2014).
- Liempt, Ad van, *De lijktrein. Waarom 46 gevangenen de reis naar Surabaya niet overleefden* (Den Haag 1997).
- Ligtenberg, Lucas en Bob Polak, *Een geschiedenis van Propria Cures 1890-1990* (Amsterdam 1990).
- Lijphart, Arend, *The Trauma of Decolonization. The Dutch and West New Guinea* (New Haven, VS 1966).
- Limpach, Rémy, *De brandende kampongs van generaal Spoor* (Amsterdam 2016).
- Limpach, Rémy, *Brandende kampongs, compacte editie* (Amsterdam 2020).
- Limpach, Rémy, 'De krijgsmacht overzee, 1945-1950/1962', Petra Groen e.a. (red.), *Krijggeweld en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid, 1816-2010*.
- List, Gerry van der, *Meer dan een weekblad. De geschiedenis van Elsevier* (Amsterdam 2005).
- Locher-Scholten, Elsbeth, 'Een bronnenpublicatie als signaal van een koloniaal trauma? Ontstaan en ontvangst van de Officiële bescheiden', in *BMGN* (1996) afl. 4. 473-492.
- Locher-Scholten, Elsbeth, 'Verwerking en koloniaal trauma. Balans van begrippen', in: *Bzzlletin*, 228 (september 1995) 3-9.
- Locher-Scholten, Elsbeth en Remco Raben, 'Verengd verleden', in: *Kleio* nr. 8 (2006) 4-9.
- Locher-Scholten, Elsbeth, 'Van Indonesische urn tot Indisch monument', in: *BMGN* 114 (1999) 192-222.
- Lorenz, Chris, 'De Nederlandse koloniale herinnering en de universele mensenrechten. "De casus 'Rawagede"', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jg. 128, nr. 1 (2015).
- Lorenz, Chris, 'Can a Criminal Event in the Past Disappear in a Garbage Bin in the Present? Dutch Colonial Memory and Human Rights: The Case of rawagede', in: Marek Tamm (red.), *Afterlife of Events. Perspectives of Mnemohistory* (Basingstoke, VK 2015) 219-241.
- Lucassen, Leo, *Vijf eeuwen migratie. Een verhaal van winnaars en verliezers* (Amsterdam 2018).
- Lucebert, *...en morgen de hele wereld* (Amsterdam 1972).
- Luttikhuis, Bart, 'Juridisch afgedwongen excuses. Rawagedeh, Zuid-Celebes en de Nederlandse terughoudendheid', in: *BMGN* (2014) afl. 4. 92-105.
- Maandag, Ben en Rien Robijns, *...en niet vergeten. Herinneringen aan Het Vrije Volk* (Amsterdam 1991).
- Maurik, Henk van, *Djokja achter de horizon* (Nijmegen 1949).
- Mei, D.F. van der, *Dienstvervulling onder buitengewone en zeer moeilijke omstandigheden* (Den Haag 1989).
- Meijer, Hans, *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Utrecht 1994).
- Meijer, Hans, *In Indië geworteld. De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam 2004).
- Meijer, Hans, "'Zo snel mogelijk gedumpt?' De opvang van de uit Indië teruggekeerde KL-militairen, 1948-1951', in: Martin Elands (red.), *Oost west, thuis best? De opvang van de uit Indië teruggekeerde militairen, 1948-1951* (Doorn 2004) 9-53.
- Meijer, Remco, *Oostindisch doof. Het Nederlandse debat over de dekolonisatie van Indonesië* (Amsterdam 1995).
- Meijer, Wouter, *'Ze zijn gék geworden in Den Haag'. Willem Oltmans en de kwestie Nieuw-Guinea* (Amsterdam 2009).
- Meuwese, Stan, *Twee eeuwen dienstplicht, discipline, dienstweigering en desertie* (Oosterwijk 2017).
- Miedema, Elsa, 'Wat weet zo'n meid in Den Haag er nou van?' *De Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf en geschiedschrijving over de Indonesische dekolonisatieoorlog (1945-1950), 1950-2001*, masterscriptie Universiteit Leiden, 29 juli 2019.
- Moor, Jaap de, *Generaal Spoor. Triomfen en tragiek van een legercommandant* (Amsterdam 2011).
- Moor, Jaap de, *Westerling's oorlog. Indonesië 1945-1950* (Amsterdam 1999).
- Moor, Jaap de, 'Kapitein Westerling en de APRA-coup. Het einde van een mythe', in: G. Teitler en J. Hoffenaar (red.), *De politionele acties. Afwikkeling en verwerking* (Amsterdam 1990).
- Mora, J en H. Klompmaker, *De wereld van vroeger en nu* (Baarn 1955).
- Mrijen, Anne-Marie, *De rode jonker, De eeuw van Marinus van der Goes van Naters, 1900-2005* (Amsterdam 2015).
- Mulder, Gerard en Paul Koedijk, *Léés die krant! Geschiedenis van het naoorlogse Parool* (Amsterdam 1996).
- Mulisch, Harry, *De verhalen 1947-1977* (Amsterdam 1977).
- Nieuwenhuys, Rob, *Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven. Vanaf de eerste jaren der compagnie tot op heden* (Amsterdam 1972).
- Novem, *Wereld in wording. Tussen toekomst en verleden* (Den Haag 1954).
- Novem, *Wereld in wording. Tussen toekomst en verleden* (Den Haag 1971).
- Nuis, Aad, *Op zoek naar Nederland* (Amsterdam 2004).
- Oltmans, Willem, *Vogelwrij* (Amsterdam 1992).
- Oorthuys, Cas, *Een staat in wording. Fotoreportage van Cas Oorthuys* (Amsterdam 2009).
- Oostindie, Gert, *Postkoloniaal Nederland. Vijftenzestig jaar verbeteren, herdenken en verdringen* (Amsterdam 2010).

- Oostindie, Gert, *Soldaat in Indonesië 1945-1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam 2015).
- Oostindie, Gert, *Postkoloniale beeldenstormen, Daendelslezing* (Nijmegen 2018).
- Oostindie, Gert, Henk Schulte Nordholt en Fridus Steijlen, *Postkoloniale monumenten in Nederland* (Leiden 2011).
- Oostindie, Gert, Ireen Hoogenboom, Tom van den Berge en Bart Luttkhuis, “‘Alles is natuurlijk te begrijpen als je erover nadenkt.’ Interview met Prof. Dr. Cees Fasseur over Nederlandse oorlogsmisdrijven in Indonesië, het ontstaan van de Excessennota en het metier van de historicus”, in: *Leidschrift* 31 3 (oktober 1995) 95-107.
- Oostindie, Gert en Fridus Steijlen, “‘Ethnic Soldiers’ in colonial wars. Moluccans in the Dutch Army in Indonesia 1945-1950”, in: nader invullen.
- Ooijen, Iris van, en Ilse Raaijmakers, ‘Competitive or multidirectional memory? The interaction between postwar and postcolonial memory in the Netherlands’, in: *Journal of Genocide Research* 14 (2012) 463-483.
- Palmier, Leslie, *Indonesia and the Dutch* (London, 1962).
- Pas, Niek, *Aan de wieg van het nieuwe Nederland. Nederland en de Algerijnse oorlog 1954-1962* (Amsterdam 2008).
- Pessireron, Sylvia, *De verzwegen soldaat* (Vianen 2012).
- Poeze, Harry A., *Dominee Jac. Jonker. Job Sytzen en de soldaat in Indië* (Hilversum 2019).
- Pollmann, Tessel, *Bruidstraantjes en andere Indische geschiedenissen* (Den Haag 1999).
- Pollmann, Tessel en Juan Seleky, *Istori-istori Maluku. Het verhaal van de Molukkers* (Amsterdam 1979).
- Praamstra, Olf, ‘De Indische jaren van Gerard Reve’, in: *Indische Letteren* nr. 52 (2019).
- Princen, H.J.C., *Een kwestie van kiezen* (Den Haag 1995).
- Raben, Remco, ‘Postkoloniaal Nederland’, in: *Internationale Spectator juli/augustus* (2000) 351-363.
- Ramaker, Wim en Ben van Bohemen, *Sta een ogenblik stil... Monumentenboek 1940/1945* (Kampen 1980).
- Reve, Gerard, ‘Thuisfront’, in: *Hollands Diep* nr. 27, (1976).
- Reve, Gerard, *De taal der liefde* (Amsterdam 1972).
- Romijn, Peter, *De lange Tweede Wereldoorlog. Nederland 1940-1949* (Amsterdam 2020).
- Rüter, C.F., *Enkele aspecten van de strafrechtelijke reactie op oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid* (Amsterdam 1973).
- Rüter, C.F., ‘Oorlogsmisdrijven, misdrijven tegen de menselijkheid en hun verjaring’, in: *Tijdschrift voor strafrecht* (1970) 7-169.
- Scagliola, Stef, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Amsterdam 2002).
- Scagliola, Stef, ‘Met tropenkolder in de polder. De opvang van Indiëgangsters met psychische klachten’, in: Martin Elands (red.), *Oost west, thuis best? De opvang van de uit Indië teruggekeerde militairen, 1948-1951* (Doorn 2004) 54-76.
- Schermerhorn, W., *Het dagboek van Schermerhorn* (Groningen 1970).
- Schrover, W., *Memo. Leerkatern voor 3+4 VMBO* (Den Bosch 2010).
- Schulte Nordholt, Henk, Een staat van geweld, oratie (Leiden 2000).
- Schulten, C.M., ‘Het afgeschreven leger’. In: G. Teitler en J. Hoffenaar (red.), *De politionele acties. Afwikkeling en verwerking* (Amsterdam 1990).
- Schumacher, Peter, *De gewelddadige dekolonisatie van Indonesië* (Amsterdam 2011).
- Schumacher, Peter en Gerard de Boer, *De zaak Aernout* (Soesterberg 2009).
- Smeets, Henk en Fridus Steijlen, *In Nederland gebleven. De geschiedenis van Molukkers 1951-2006* (Amsterdam 2006).
- Smit, C., *De liquidatie van een imperium. Nederland-Indonesië 1945-1962* (Amsterdam 1962).
- Smit, Herman, *Gezag is gezag ... Kanttekeningen bij de houding van de gereformeerden in de Indonesische kwestie* (Hilversum 2006).
- Strikker, Dirk U. *Memoires* (Rotterdam/Den Haag 1966).
- Sprang, Alfred van, *En Soekarno lacht...! Journalistieke ervaringen van een Nederlandsch oorlogscorrespondent in Indië* (Den Haag 1946).
- Sprang, Alfred van, *Wij werden geroepen* (Den Haag 1949).
- Stam, Liesbeth en Ben Manshot, ‘De Huetting-affaire’, in: *Massacommunicatie* nr. 1 (herfst 1972) 3-12.
- Steijlen, Fridus, ‘Molukse militairen, een nuancering’, in: *Vraagstelling. Tijdschrift voor de gammawetenschappen*, 1 nr. 2 (zomer 1994).
- Steijlen, Fridus, ‘Muziek en literatuur als scharnier voor integratie’, in: *Indische Letteren* nr. 17 (2008).
- Stichting Nationaal Indië-monument 1945-1962, *Palman qui meruit ferat – Ere wie ere toekomt* (Melick 1996).

- Stol, Bart, *Een goede kleine koloniale mogendheid. Nederland, Nieuw-Guinea en de Europese tweede koloniale bezetting in Afrika en Melanesië (ca. 1930-1962)* (Utrecht, 2017).
- Straten, Hans van, *Hermans: zijn tijd, zijn werk, zijn leven* (Soesterberg 1999).
- Teeuw, A., *Het conflict met Indonesië als spiegel voor Nederland* (Den Haag 1956).
- Temorshuizen, Gerard, 'De roep om merdeka', in: *Indische Letteren* jg. 11 (1996) 46-56.
- Ulrich, H., K. van Dijk, A.J. Plas en A.L. Verhoog, *Geschiedenis van gisteren* (Den Bosch 1976).
- Varenne Jan, *Eer de haan kraait ... Een serdado soeso tussen de peloppers op Java* (Amsterdam 1969).
- Veer, Paul van 't, *Je moet er geweest zijn* (Amsterdam 1971).
- Veer, Paul van 't, 'Geen last van de waarheid', in: *Hollands Maandblad* (1969-1970) 258-277.
- Veer, Paul van 't, 'Nieuw bericht uit hyenaland' in: *Hollands Maandblad* (1976) 338-349.
- Verhoog, Jeroen, *Herinneringsliteratuur betreffende het Nederlandse militaire optreden te land in Indonesië 1945-1950* (Den Haag 1989).
- Vlasblom, Dirk, 'Nawoord', in: J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, *Ontsporing van geweld* (Zutphen 2012).
- Vos, Chris, *Televisie en bezetting. Een onderzoek naar de documentaire verbeelding van de Tweede Wereldoorlog in Nederland* (Hilversum 1995).
- Vos, Chris, 'De Vara, de oorlog en de doofpot. Waarom de Van Imhoff-affaire nooit het televisiescherm heeft gehaald', in: *Tijdschrift voor mediageschiedenis* jg. 1, nr. 1 (juni 1999).
- Vos, Chris, 'Een open zenuw. Televisie over de koloniale oorlog in Indië 1945-1950', in: *Tijdschrift voor mediageschiedenis*, jg.2, nr. 2 (december 1999).
- Vos, Chris, 'Van propagandist naar makelaar', in: Jo Bardoel en anderen (red.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002).
- Vos, Chris, 'Over "De mythe van Hendricus Colijn". Ervaringen met het maken van een historische documentaire', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 13 (1987).
- Vree, Frank van, *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant* (Amsterdam 1996).
- Vree, Frank van, *In de schaduw van Auschwitz. Herinneringen, beelden, geschiedenis* (Groningen 1995).
- Vree, Frank van, 'Onze gemartelde bruid'. De Japanse bezetting van Indonesië in Nederlandse films en documentaires', in: R. Raben (red.), *Beelden van de Japanse bezetting van Indonesië. Persoonlijke getuigenissen en publieke beeldvorming in Indonesië, Japan en Nederland* (Amsterdam-Zwolle 1999) 202-217.
- Vree, Frank van, 'De vuile was van het gezag', in *Jaarboek Mediageschiedenis* III (1991) 215-242.
- Vuyk, Bebb, *Gerucht en geweld* (Amsterdam 1959).
- Wal, Hans van der, *Een aanvechtbare en onzekere situatie. De Nederlands Hervormde Kerk en Nieuw-Guinea 1949-1962* (Hilversum 2006).
- Wal, S.L. van der (red.), *Besturen overzee. Herinneringen van oud-ambtenaren bij het binnenlands bestuur in Nederlands-Indië* (Franeker 1977).
- Werf, S. van der en S.H. Woudsma, *Geschakeld verleden* (Groningen 1966).
- Wesseling, H.L., *Indië verloren, rampspoed geboren en andere opstellen over de geschiedenis van de Europese expansie* (Amsterdam 1988).
- Wesseling, H.L., 'Nederland zonder Indië', in: *Hollands Maandblad* (1979) 374-385.
- Wijk, J.M. en anderen, *Voor orde en vrede* (Barneveld 2001).
- Willems, Wim, *De uittocht uit Indië 1945-1995* (Amsterdam 2001).
- Willems, Wim, *Tjalie Robinson. Biografie van een Indo-schrijver* (Amsterdam 2008).
- Willems, Wim, 'Inleiding', in: Tjalie Robinson, *Schrijven met je vuisten. Brieven van Tjalie Robinson* (Amsterdam 2009).
- Wilschut, A.H.J., *Beelden van tijd. De rol van historisch tijdsbewustzijn bij het leren van geschiedenis* (Assen 2011).
- Zee, Sytze van der, *Potgieterlaan 7. Herinneringen van een oorlogskind* (Amsterdam 1997).
- Zerubavel, Eviatar, *The Elephant in the Room. Silence and Denial in everyday Life* (Oxford 2006).
- Zo zijn wij. De eerste vijfentwintig jaar NIPO* (Amsterdam 1970).
- Zwart, H., *Er waren er die niet gingen. Vijftien eeuwen straf voor Indonesië-weigeraars* (Amsterdam 1995).
- Zweers, Louis, *Alfred van Sprang. Het gezicht van de Koude Oorlog* (Zutphen 1999).
- Zweers, Louis, *De gecensureerde oorlog. Militairen versus media in Nederlands-Indië 1945-1949* (Zutphen 2013).
- Zweers, Louis, *Front-Indië. Hugo Wilmar, ooggetuige van een koloniale oorlog* (Zutphen 1994).

KRANTEN EN TIJDSCHRIFTEN

Algemeen Dagblad
Algemeen Handelsblad
Het Binnenhof
Brabants Dagblad
Defensiekrant
Elseviers Weekblad
De Gids
GPD-bladen
De Groene Amsterdammer
Goudsche Courant
Haagsche Courant
Heerenveensche Koerier
Hervormd Nederland
Hollands Diep
Hollands Maandblad
HP/De Tijd
Indische Letteren
Journal of Genocide Research
Keesings Historisch Archief
Kleio
Leeuwarder Courant
Leidsch Dagblad
De Limburger
De Locomotief
De Maasbode
Massacommunicatie
Militaire Spectator
Moesson/Tong Tong
Nederlands Dagblad
Nieuwe Leidsche Courant
Nieuw Rotterdamse Courant
Nieuwsblad van het Noorden
De Nieuwsgier
NRC Handelsblad
Oud-Wapenbroeders
Het Overijsselsch Dagblad
Het Parool
Propria Cures
Provinciale Drentse en Asser Courant
Reformatorisch Dagblad
Het Rotterdamsch Nieuwsblad
Story
De Telegraaf
De Tijd
Tijdschrift voor de Geschiedenis
Tijdschrift voor Mediageschiedenis
Tijdschrift voor strafrecht
Tjengkeh
Trouw
Tubantia
Het Vaderland
De Volkskrant
Vrij Nederland
Het Vrije Volk
Utrechtse Historische Cabiers
Utrechts Nieuwsblad
Wereldkroniek

ARCHIEVEN EN COLLECTIES

Archief ministerie van Algemene Zaken
 Notulen ministerraad

Archief ministerie van Buitenlandse Zaken
 Algemeen Hoofdkwartier Generale Staf
 Kabinet
 Collectie Staatsbezoek Indonesië 1995

Archief KITLV
 Collectie Wilhelmus Theodorus IJzereef

Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme
 Collectie ARP

Katholiek Documentatie Centrum
 Katholieke Volkspartij
 De Volkskrant

Nationaal Archief
 Collectie Schmelzer
 Collectie Fasseur
 Kabinet van de Minister-President
 Ministerie van Koloniën en opvolgers
 Archieven van de Raad van Ministers
 Archief ministerie van Overzeese Gebiedsdelen
 Code-archief Buitenlandse Zaken
 Archief ministerie van Justitie
 Archief van de Algemene Secretarie van het ministerie van Defensie, Beleidsterrein Militair Personeel
 Onderzoek naar Excessen in Indonesië
 Kabinet Geheim Archief 1941-1957
 Inventaris van het Archief van de Parlementaire Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945
 Inventaris van de Centrale Veiligheidsdienst en de Binnenlandse Veiligheidsdienst
 Archief Ministerie van Justitie: Wettendossiers

Persoonlijk archief Joop Hueting
 ISSG
 Archief PvdA
 Collectie Jan ter Laak

Websites
 moesson.com
 parlement.com
 uitspraken.rechtspraak.nl
 resources.huuygens.knaw.nl/retroboeken/nib (Officiële Bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen, 1945-1950)
 resources.huuygens.knaw.nl/indonesischebetrekkingen1945-1969
 vgnkleio.nl
 vomi-nederland.nl
 zoek.officiëlebekendmakingen.nl (Staten-Generaal Digitaal)

INTERVIEWS

- Jan Bank (per mail) op 13 en 19 januari 2021
Marleen van den Berg op 21 maart 2018
Bernard Bot op 11 maart 2020
Wim van Eckelen op 10 december 2018
Martin Elands (per mail) op 9 december 2020,
22, 24 en 28 maart 2021 en (telefonisch) op 7
december 2020
Tom van der End (per mail) op 29 augustus en 2
oktober 2018
Jelle Gaemers op 20 september 2017
Jur van Goor op 7 november 2018
Kees van 't Hoff (telefonisch) op 5 september 2018
Frans de Jonge (per mail) op 3 maart 2019
Ben van Kaam op 13 juli 2017
Piet Kamphuis (telefonisch) op 16 en 30 april 2021
Henk Koetsier op 22 februari 2018
Rémy Limpach (telefonisch) op 12 augustus 2021
Elsbeth Locher-Scholten 25 september 2017
Hans Meijer (telefonisch) op 23 april 2021.
Elsa Miedema 16 april en 18 juni 2019
Leen Noordzij (telefonisch) op 3 maart 2021
Gert Oostindie 24 maart 2021
Harry Poeze op 21 februari 2019
Tessel Pollmann (telefonisch) op 21 februari 2019
Jeffry Pondaag 31 augustus 2017
Jan Pronk op 4 maart 2020
Kees van Rij (telefonisch) op 7 februari 2018
Jo Ritzen (per mail) op 11 november 2019
Frits Rüter (per mail) op 14 februari 2019 en (tele-
fonisch) op 15 februari 2019
Martin Ruyter (telefonisch) op 28 en 31 januari 2019
Harm Scholtens (telefonisch) op 9 maart 2021
Ben Verbong op 14 februari 2019
Chris Vos (per mail) op 18 juli
Hans van der Wal (per mail) op 28 en 29 augustus
2018

Register

- 7 December Divisie 52, 202, 203
17 Augustus Divisie *zie*: Jakarta-
brigade
- Aarden, J. 142
Achter het Nieuws (TV-programma) 9,
13, 31, 117, 118, 131-133, 136, 137, 143,
167, 168, 178, 191, 192
Achtkarspelen 51
Aernout, R. 185, 333
Afghanistan 277
Agt, A.A.M. van 215, 234
Akkoord van Linggarjati (15 november
1946) 62, 94, 98, 121, 237, 246, 278
Akkoord van New York (15 augustus
1962) 156, 160
Alberts, A. 192
Alers, H.J.A. 110
Algemeen Dagblad (dagblad) 15, 179,
330
Algemeen Handelsblad (dagblad) 21,
119, 127, 133, 140
Algerije 114, 313, 327
- Algra, H. 120
Alloctonenkrant (tijdschrift) 259
Alst, T. van 246
Ambon *zie*: Molukken
Amerongen, M. van 207
Amsterdam 19, 38, 81, 102, 127, 135, 136,
170, 205, 259
Anbeek van der Meijden, A.G.H. 124
Ancona, H. d' 227
Anderson, B. 109
Andriessen, J.A. 291
Aneta 29
Angkatan Perang Ratu Adil (APRA)
65, 66, 68, 70
Anti-Revolutionaire Partij (ARP) 69,
70, 85, 87, 88, 92, 96, 105, 106, 117,
119-121, 133, 138, 141, 151, 156, 157, 167,
175, 275, 330
APRA *zie*: Angkatan Perang Ratu Adil
ARP *zie*: Anti-Revolutionaire Partij
Assen 39, 158
Atalas, A. 241

- Atjeh-oorlog (1873-1914) 30, 162, 314
 Aurore 305
 Australië 56, 281
 AVRO 214, 231
 Azis, A.A. 22
- Baalen, J.C. van 247, 248, 259, 261
 Bakker, A.D. 272
 Bakker, M. 141
 Balkenende, J.P. 245, 246
 Balongsari *zie*: Rawagede
 Bandung 22, 56, 65, 68, 69, 76, 81, 163, 185, 192, 201
 Bank, J.T.M. 109, 110, 165, 171, 176, 207, 231, 239, 314
 Barnard, W. 269
 Bastiaans, J. 178
 Baudet, E.H.P. 288
 BB *zie*: Bescherming Bevolking
 Beatrix (koningin) 13, 14, 206, 218, 225-228, 230, 236, 238-243, 249, 255, 258, 271, 292, 312, 315
 Beckers, M.B.C. 209
 Beek, A.L. ter 186, 205, 206, 214, 215, 227
 Beel, L.J.M. 112, 122, 166, 175, 187, 257, 278, 293
 België 60, 81
 Belinfante, A.D. 82-84, 86
 Bemmell 201
 Benda, I.I.J. 110
 Berg, C.T. 98
 Berg, E.L. 133
 Berge, T. van den 123
Berita Indonesia (dagblad) 254
 Berkel, M. van 293, 343
 Bernhard (prins) 52, 122, 123, 156, 157, 161, 162, 204, 227
 Bescherming Bevolking (BB) 42
 Beyen, J.W. 47
 Bierema, S.E.B. 88
 Biersteker, H. 118, 196
 Biesheuvel, B.W. 121, 138, 163
 Bijl, P. 314
- Bijlandt, W.F.L. graaf van 101
 Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) 20, 138
 Birney, Adolf 282, 283
 Birney, Alfred 282, 283
 Blaauw, J.D. 255
 Blitar 238
 Bloem, M. 179, 208
 Blokker, J.A. 62, 123
 Blom, O.P. 181, 182
 Bodriesz, J. 179
 Boekholt, R. 227, 228, 238
 Boer, R. 252, 253, 256, 257
 Boer, M. de 235
 Boerenpartij 123
 Boetzelaer van Oosterhout, C.G.W.H. van 258
 Bolkestein, F. 206, 219, 237, 276
 Bommel, H. van 259, 261, 272, 273, 300
 Bond van Stoottroepers en Oud-Stoottroepers (BOSS) 135
 Bondowoso 257, 258, 277, 293
 Boomsma, G. 183, 184, 187
 Boon, J. *zie*: T. Robinson
 Boon, M. 113
 Boschma, H. 274
 Boskoop 268
 Bosmans, J. 176
 Bosnië 270, 276
 BOSS *zie*: Bond van Stoottroepers en Oud-Stoottroepers
 Bot, B.R. 13, 243-249, 261, 267, 272, 276, 294, 306, 312, 315
 Bot, T.H. 244
 Both, N. 247
 Bouwman, M.A. 132
 Bouwman, W. 201
 Boven-Digoel 98
 Boxtel, R.H.M. van 279
 Brehm, A. 275
 Breijer, C. 280
 Brekel, M. van den 324
 Brinkhorst, L.J. 245

- Brinkman, L.C. 281
 Broek, H. van den 216, 224
 Bronbeek 238, 276, 282
 Brongersma, E. 153, 154
 Brouwer, P. 240
 Brückel-Beiten, M. 190
 Burgman, I.J. 110, 112
 Bruijns, M. 199
 Bruins Slot, J.A.H.J.S. 28, 39, 105, 117, 120, 122, 165, 174, 175
 Buiten, B. 203
 Bukman, P. 205
 Buma, L. 183, 184
 Burger, J.A.W. 117, 118
 Busken, H. van der 263
 Bussemaker, H. 198
 Buttinghausen, J. 263
 Buurman van Vreeden, D.C. 68, 71, 73, 83
 BVD *zie*: Binnenlandse Veiligheidsdienst
- Cals, J.M.L.T. 112, 114
Het Capitool (TV-programma) 237
 Cats, B.C. 111
 CBS *zie*: Centraal Bureau voor de Statistiek
 CCKP *zie*: Centraal Comité van Kerkelijke en Particulier Initiatief voor de sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden
 CDA *zie*: Christen-Democratisch Appèl
 Celebes *zie*: Sulawesi en *zie*: Zuid-Celebes affaire
 Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) 16, 318
 Centraal Comité van Kerkelijke en Particulier Initiatief voor de sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden (CCKP) 16, 19, 318
 Centrum '45 *zie*: Stichting Centrum '45
 Christen-Democratisch Appèl (CDA) 144, 200, 203, 205, 215-217, 219, 224, 225, 231, 234, 243, 245, 258, 273, 276, 281, 299
 CGD *zie*: Commissie van Goede Diensten
 CGI *zie*: Consultative Group on Indonesia
 Christen Unie 261
 Cilacap 27, 58, 78
 Cisarua 211
 Claus (prins) 239
 Coeverden, K. van 255, 265, 314
 Comité Nederlandse Ereschulden *zie*: Komitee Utang Kehormatan Belanda
 Comité Stop Eerbetoon aan Kolonialisme 270
 Commissie van Goede Diensten 259, 265, 287
 Commissie-van Oostrom 294
 Commissie-Werner 17
 Commissie-generaal voor Nederlands-Indië 30, 174
 Communistische Partij van Nederland (CPN) 26, 28, 42, 43, 48, 55, 60, 63, 95, 96, 119, 138, 141, 152
 Compagnie Erik 212
 Concertgebouw (Amsterdam) 102
 Constantijn (prins) 239
 Consultative Group on Indonesia (CGI) 224
 Coolhaas, W.P. 110
 Court, J.F.H.A. de la 280
 Couzy, H.A. 172
 CPN *zie*: Communistische Partij van Nederland
 Cremers, H. 204
 Cribb, R. 256, 264
- D66 *zie*: Democraten 66
 Daalder, H. 174, 278, 308, 332
 Dalhuisen, L. 288
 Dames, G. 45
 Darul Islam 67, 68
 Deetman, W.J. 170, 234, 235, 236, 242,

- 276, 292
Defensiekrant (tijdschrift) 172
 Delden, M.C. van 198
 Delpher 12, 327, 333
 Democraten66 133, 142, 143, 151, 157,
 173, 218, 219, 233, 235, 237, 245, 255,
 258, 271-273, 279, 300, 301, 310
 Den Haag 23, 39, 43, 50, 66, 85, 90, 98,
 116, 123, 126, 156, 158, 169, 172, 190,
 204, 205, 225, 227, 238, 248, 257, 258,
 281, 299
 Depot Nazending Nederlands-Indië
 208, 212
 Depot Speciale Troepen 25, 57, 65-67,
 69, 78, 171, 189
 Derks, J. 102
 Dienst Geestelijke Verzorging 32
 Dienst Legercontacten 45, 118, 191
 Diepenhorst, I.A. 141, 151
 Dijkema, J. 255
 Dijkstal, H.F. 220, 236, 241
 Dili 224
 Doel, H.W. van den 278
 Doeve, E. 192
 Donckers, A.J. 32, 279
 Donker, J. *zie*: Job Sytzen
 Donker, L.A. 47, 81-85, 89, 92
 Door De Eeuwen Trouw *zie*: Stichting
 Door De Eeuwen Trouw
 Doorn 271
 Doorn, L. 34
 Doorn, J.A.A. van 8, 18, 21, 43-45, 51,
 52, 165-168, 170, 256, 278, 297
 Doppen, W.H.J. 47
 Drees, W. 16, 27, 30, 42, 47, 55, 56, 60-
 70, 74-76, 84, 85, 88, 94, 95, 98, 112,
 113, 119-123, 133, 134, 137, 165, 174,
 176, 187, 236, 257, 269, 275-278, 293,
 308
 Drooglever, P.J. 108, 144, 157, 165, 174,
 278, 279
 DST *zie*: Depot Speciale Troepen
 Dürst Britt, H.J.J.W. 46, 47, 50, 52
 Düster, H. 171
 Dussel, W. 25
 Edelstein, A. 255, 265, 314
 Eechoud, J. van 97, 98
 Eekelen, W.F. van 202, 203, 205, 206
 Eerherstel Indië-weigeraars 209
 Eerste Politionele Actie *zie*: Operatie
 Product
 Ego, P.J.G.A. 21, 135, 214
 Eijkelboom, J. 101, 102, 121, 122, 125,
 200
 Eijnsink, A. 273, 304
 Eisma, D. 233
 Engles, E. 45
 Enquetecommissie *zie*: Parlementaire
 Enquetecommissie Regeringsbeleid
 1940-1945
 Enschede 268, 269, 299
 Enthoven, K.L.J. 60, 61, 63, 78
 Ereteken voor Orde en Vrede 38
 Ermelo 123
 Es, A. van 138
 Excessennota 7, 9, 13, 110, 129, 134,
 139-145, 150-154, 156, 164, 167, 170,
 173, 187, 234, 244, 254, 256, 265, 277,
 278, 288, 298, 301, 303, 310, 314, 317,
 321, 330
 Fallaux, E.M. 275
 Fasseur, C. 82, 114, 139, 144, 152, 239,
 254, 260, 278, 297
 Federatie Indische Nederlanders (FIN)
 305
 Federatie van Nederlandse Oud-
 Strijders 135, 215
 Federatie van Verenigingen van Indië-
 Veteranen 235
 Felderhof, H. 80, 82, 253, 257
 Feltz, W.F.F. van der 56, 57
 Fens, J.J. 92, 93
 Feuilletau de Bruyn, W.K.H. 21, 69
 Fiévez, F.A.A.M. 41
 FIN *zie*: Federatie Indische
 Nederlanders

- Flores 23
 Fock, C.L.W. 74
 Fockema Andreae, W.H. 70-75
 Fokkema, J. 92
 Fontijn, F. 281, 282
 Frankrijk 114, 123, 211, 313, 324
 Frederick, B. 197
 Frinking, A.B.M. 215
 Frisart, R. 174
 Friso (prins) 239
- Galen, Hr.Ms. Van (schip) 238
 Gans, J. 102
 Geer, D.J.de 87
 Geer van Oudegein, L.E. de 148
 Geersing, B. 305
Gelderlander, De (dagblad) 25, 29, 106
 Generaal Spookazerne (Ermel) 123
 Geneve 103, 218
 Genootschap Nederland-Indonesië
 102
 Gerbrandy, P.S. 69, 87, 88, 94, 95, 107
 Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)
 156, 157
Gereformeerde Gezinsblad (tijdschrift)
 105
 Gerretson, C. 107, 110, 113, 119, 128
 Giebel, C. 169
 Gieben, A.H.C. 74, 75
 Goedhart, F.J. 27, 28, 43, 55, 57-60, 63,
 78, 133, 321
 Göring, H. 85
 Goes van Naters, M. van der 57, 78,
 87-89, 95
 Götzen, L. 57, 69
 Gooyer, A.C. de 28, 126, 181
 Gorinchem 269
 Gortzak, H. 43, 55, 60, 61, 63, 94, 95
 Goslinga, H. 276
 Goudsblom, J. 101, 102
Goudsche Courant (dagblad) 269
 GPD 214, 234
 GPV *zie*: Gereformeerd Politiek
 Verbond
- Graaff, A.P. de 202, 292
 Groen Links 216, 236, 268, 273
 Groen, P.M.H. 165, 168, 171, 172, 186,
 191, 278
Groene Amsterdammer, De (tijdschrift)
 28, 38, 48
 Groeninx van Zoelen, F.A. 59, 78-80
 Groep-De Winter 200
 Grooter Nederland Actie 98
- Haarlems/Leidsch Dagblad* (dagblad)
 174
 Haasse, H. 124, 125, 181, 185
 Habibie, B. 225
 Hague, W. 314
 Hamengkubuwono 73
 Hans, J.C.H. 175
 Harjadi, I.M. 34
 Hartman, D. 221
 Hatta, M. 8, 66, 67, 70, 71, 89, 94, 98,
 179
 Heerjansdam 269
 Heijboer, P. 180
 Helfrich, C.E.L. 45, 46
 Helfrich, W. 47
 Helmer, H. 49, 50
 Hendrix, P. 176
 Hendrix, W. 8, 165-167, 170, 256
 Hennis-Plasschaert, J.A. 273, 301-303
 Herinneringscentrum Westerbork 292
 Hermans, H. 175
 Hermans, W.F. 124, 125, 181, 183, 184
Hervormd Nederland (tijdschrift) 233
 Hervormde Synode 105
 Heshusius, C. 170, 171, 201, 207, 208
 Heutz-monument, Van (Amsterdam)
 136
 Heuven Goedhart, G.J. van 27, 28
 Hijdra, T. 179
 Hildering, H. 34
 Hillen, J.S.J. 273, 299
 Hilversum 66, 132
 Hirschfeld, H. 66-68, 70, 71, 73, 74, 99
 Hoek, A.-L. 273

- Hoekema, J. 235
 Hoen, P. 't *zie*: F. Goedhart
 Hof, K. van 't 125
 Hofland, H. 117, 119, 178, 299, 327
 Hofwijk, J.W. 25, 28, 29, 126, 181
 Hoge Raad 23, 271-273
 Hollande, F. 313
Hollands Diep (tijdschrift) 182
Hollands Maandblad (tijdschrift) 30
 Hollandsche Schouwburg
 (Amsterdam) 292
 Hondius, D. 291
 Hoog Militair Gerechtshof 271
 Hoog Militair Gerechtshof (Indonesië)
 80
 Hoog, J. van 273
 Hoop Scheffer, J.G. de 220, 235, 276
 Horsen, H. van 269
 Hosokawa, M. 232
 Hotel des Indes (Den Haag) 25, 169
 Houwelingen, J. van 200, 205
 Hoving, S. 187
 Hueting, J. 9, 13, 13, 31, 48, 50, 59, 96,
 102, 114-118, 128-145, 167, 170, 173,
 175, 178-180, 183, 191, 255, 263, 292,
 302, 310
 Hueting-affaire 8, 10, 13, 34, 59, 96,
 103, 114-118, 123, 129-145, 148-150,
 164-166, 170, 173, 176, 177, 180-182,
 187, 189, 191, 193, 198, 199, 244, 255,
 288, 295, 310, 311, 314, 315
 Hugenholtz, F.W.N. 114, 144
 Huigens, G.M.A.M. 93
 Hummelo 81
 Huurdeman, H. 132
 Hyllkema, H. 185
- IGGI *zie*: Inter-Governmental Group
 on Indonesia
 IJzereef, W.T. 165, 168-170
 IKON 214, 255
 Van Imhoff-affaire 117, 132
In de Waagschaal (tijdschrift) 34
 Indisch Monument (Den Haag) 204,
 227
 Indisch Platform 227, 274
 Indische Pensioenbond 19
Indische Verlofganger, De (tijdschrift)
 19
 Indo-Europeesch Verbond 98
Indonesia Raya (dagblad) 72
 Indonesisch leger *zie*: Tentara
 Nasional Indonesia (TNI)
 Instituut voor Sociale Studies (Den
 Haag) 123
 Inter-Governmental Group on
 Indonesia (IGGI) 216, 224
 Ivens, J. 281
- Jacobs, H. 118, 132, 137, 179, 200
 Jacobs, L. 117
 Jakarta 13, 14, 22, 25, 29, 35, 57, 69-71,
 73, 78, 118, 121, 157, 159, 161, 189, 215-
 218, 221-228, 23, 238, 239, 243-248,
 252, 260, 261, 264, 267, 276, 312, 315
 Jakarta-brigade 252
 Jansen Hendriks, G. 21, 279
 Jansen van Galen, J. 277
 Jong, A. de 284
 Jong, G. de 270
 Jong, J. de 10, 173, 278, 279, 294, 295
 Jong, L. de 13, 51, 95, 114, 143, 165, 170,
 171, 176, 180, 187, 192, 197, 207-209,
 271, 278, 279, 290, 295, 308, 309, 311,
 312, 314
 Jong, P. de 9, 114, 129, 137-145-147, 149,
 151, 152, 154, 173, 310
 Jongeling, P. 156
 Jonkman, J.A. 98, 113, 122, 165, 174, 257
 Joods Historisch Museum
 (Amsterdam) 292
 Jordaan, L. 72
 Juliana (koningin) 24, 52, 63, 99, 122,
 150, 155-158, 161, 162, 234, 273
 Jungschläger, L. 100-103, 115, 125, 213,
 309
 Jungschleger, I. 132
 Jureit, U. 317

- Kaam, B. van 175-196
 Kabinet Balkenende II 243
 Kabinet De Jong 9, 114, 129, 137-145, 149, 151-153, 173, 310
 Kabinet Drees I (Drees-Van Schaik) 16, 56, 61, 63, 65, 66, 69-73, 76, 78, 145, 163, 307
 Kabinet Drees II 63, 145, 307
 Kabinet Drees III 77, 112, 145, 307
 Kabinet Drees IV 42
 Kabinet Kok I 223, 276, 312
 Kabinet Lubbers III 223, 236, 275, 312
 Kabinet Rutte I 7, 263, 299
 Kabinet Rutte II 7, 264, 297, 300, 305, 313
 Kabinet Schermerhorn-Drees 87, 88, 94, 95
 Kadt, J. de 57, 59, 278
 Kaifu, T. 227
 Kalibata 238, 162
 Kamp Vught *zie*: Lunetten
 Kamp, H.G.J. 245
 Kamp, J. van de 282
 Kamp, K. van de 282
 Kamphuis, P.H. 298
 Kan, W.C. 127, 309
 Karawang 28, 252, 254, 256
 Karel Doorman, Hr. Ms. (schip) 15, 104
 Katholieke Gewestelijke Pers 25
Katholieke Illustratie (tijdschrift) 31
 Katholieke Nationale Partij (KNP) 21
 Katholieke Volkspartij (KVP) 21, 27, 41, 57, 74, 75, 91, 92, 96, 98, 105, 105, 108, 112, 113, 117, 122, 123, 133-135, 137, 138, 141, 151, 165, 167, 175, 176, 275, 329
 Kazemier, B.H. 83
 Keesing, E. 192
 Keller, H. 178
 Kennedy, J.F. 104
 Keppy, E. 282, 283
 Keppy, H. 282, 283
 Kieft, J. van de 85
 Kiers, R. 178, 179
 Kist, F.J. 71
 KITLV *zie*: Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde
 Klaauw, C.A. van der 214, 215, 336
 Kleffens, E.N. van 257, 258
 Kleijwegt, A. 26
Kleio (tijdschrift) 12, 288, 291
 Klompé, M.A.M. 137, 324
 Kluis Koningsberger, A.T.W. de 33
 KMA *zie*: Koninklijke Militaire Academie
 Knaap, C. van der 245
 Knoops, G.J. 261
 Knoppen, A. 274
 KNP *zie*: Katholieke Nationale Partij
 Koenders, A.G. 243, 246, 301, 302
 Koersen, T.D.J.M. 92
 Koets, P.J. 116, 180
 Koetsier, H. 229
 Kok, W. 205-207, 220, 221, 223, 230-232, 235-237, 239, 242, 246, 258, 271, 274-276, 312
 Kolonel H.J. Schmidt-Fonds 20
 Komite Utang Kehormatan Belanda (KUKB) 259, 260, 263
 Koning, J. de *zie*: P. Princen
 Koningsberger, J.C. 32, 33
 Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) 7, 169, 297-306
 Koninklijke Militaire Academie (KMA) 168
 Kooijmans, P. 216, 217, 225-228
 Korea 46, 215
 Kortenhorst, L.G. 91, 92, 95, 112
 Koster, H. de 138
 Kota Inten (schip) 23, 38, 39, 119
 Kousbroek, R. 10, 192, 241
 Krawang *zie*: Karawang
 KRO 118, 233, 254
 Krönig, H.J. 152
 Kroes, R. 136
 Kroft, P. van der 259, 260
 Krom, H.J. 110

- Kroon, B. 26
 KUKB *zie*: Komite Utang Kehormatan
 Belanda
 Kustario, L. 252, 255
 KVP *zie*: Katholieke Volkspartij
- Laak, J. ter 233
 Lages, W. 85
 Lamping, A.T. 16, 99
 Langen, D.R.A. van 34, 43, 70, 71, 75
 Lankhorst, H.J. 148
 Lataputty, P. 194
 Legermuseum Generaal Hoefer (Delft)
 186
 Leiden 70, 110, 217, 267, 270, 302
 Leur, J.C. van 110
 Libanon 270, 271
Libelle (tijdschrift) 280
Libertinage (tijdschrift) 125
 Lieftinck, P. 70
 Liempt, A. van 277
 Lier, T.J.A.M. van 92
 Lijphart, A. 100, 105-108
 Limpach, R.P. 7, 9, 10, 33, 80, 82, 140,
 169, 277, 279, 293, 300, 301, 303, 305,
 324
 Locher-Scholten, E.B. 51, 136, 145, 173,
 174, 177, 180, 222, 278, 294
 Locht, T. van de 50
 Lockefer, H.A.L. 132
 Logemann, J.H.A. 118
 Lorenz, C.F.G. 264, 316
 Lovink, A.H.J. 58, 59, 78
 Lubbers, R.F.M. 144, 169, 205, 209,
 217, 225-228, 230-234
 Lucebert 124, 125
 Lunetten 24
 Luns, J.M.A.H. 103, 104, 106, 113, 114,
 120, 144, 156
 Lutikhuis, B.W. 264, 265, 277
 Luyn, J. van 271, 272
- Maarseveen, J.H. van 57-61, 63, 70, 74,
 78-80, 98, 119, 122
- Maasbode, De* (dagblad) 25, 29, 114
 Maassen, J. 271-273
 Maastricht 166
Madjoe (tijdschrift) 19, 135
 Madsen, O. 185
 Makassar 22
 Malaka, T. 298
 Malang 152
 Malik, A. 160, 163
 Maluku⁴Maluku 305
 Mansholt, S.L. 84, 85
 Marine Voorlichtingsdienst 31
 Matthijsen, T. 45
 Maurik, H. van 25, 28, 29, 126, 181
 Maxima (koningin) 315
 McTurman Kahin, G. 109
 Medan 66, 67
 Meekren, J.H. van 26, 29
 Mei, D.F. van der 203, 204, 206
 Meijer, H. 70
 Meijer, J.K. 130
 Meines, T. 202, 226, 228, 230, 233, 238,
 255
 Melkert, A.P.W. 236
 Mellema, J.T. 142, 151
 Menado 23
 Menteng Pulo 123, 162, 238, 241
Merdeka (dagblad) 72, 73, 157
 Meyer Ranneft, J.W. 90
 Mierlo, H.A.F.M.O. van 13, 211, 217-
 221, 237-239, 241, 243, 246, 247
 Militaire Willems-Orde 122
 Ministerie van Buitenlandse Zaken 13,
 68, 100, 104, 106, 120, 138, 144, 156,
 159, 160, 163, 175, 203, 214, 216, 220,
 224-226, 229, 233, 237, 238, 243, 244,
 258-260, 272, 273, 299, 300, 302, 311,
 312
 Ministerie van Defensie 31, 53, 73,
 138, 149, 168, 169, 172, 186, 200-202,
 205, 227, 245, 270-273, 298, 299, 302-
 304, 310
 Ministerie van Justitie 47, 57, 75, 81, 82,
 85, 137, 139, 148, 150, 258

- Ministerie van Maatschappelijk Werk 18
- Ministerie van Oorlog 31, 32, 40, 41, 46, 47, 53, 61, 70, 83, 84, 123
- Ministerie van Overzeese Rijksdelen 48, 57, 70, 78, 83, 85, 98, 257
- Mochél, H.E. 178
- Möllmann, J.J.F. 48
- Moesson* (tijdschrift) 12, 191, 197, 282, 283
- Moll, H. 304
- Molukken 22-24, 100, 157, 195, 196
- Mook, H.J. van 60, 82-84, 94, 109, 116, 122, 123, 180, 257, 278, 293
- Moor, J.A. de 67-69, 71, 123, 256, 277, 279, 282
- Moriën, J. 173
- Moses, A.D. 277
- Most, N. en C. van der 275
- Mulisch, H. 181
- Museum voor Volkenkunde (Rotterdam) 280
- Muskens, M.P.M. 229, 230
- Nasution, A.H. 179
- Nationaal Archief 13, 80, 90, 257, 325, 332
- Nationaal Comité 4 en 5 Mei 293
- Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid (NCHR) 94, 107
- Nationaal Indië-monument (Roermond) 199, 203, 204, 206, 312
- Nationaal Monument (Amsterdam) 51, 52
- Nationaal Monument Kamp Vught 292
- Nationale Demobilisatieraad (NDR) 38
- Nationale Monumenten Commissie (NMC) 51
- NAVO *zie*: Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
- NCHR *zie*: Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid
- NDR *zie*: Nationale Demobilisatieraad
- NDVN *zie*: Nederlands Detachement Verenigde Naties
- Nederlands Dagblad* (dagblad) 173, 201
- Nederlands Detachement Verenigde Naties (NDVN) 46
- Nederlands Economisch Archief 112
- Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) 7, 168, 264, 297-306
- Nederlands Intituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) *zie*: NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocidestudies
- Nederlands Veteraneninstituut 271, 292
- Nederlandse Antillen 52, 103, 140
- Nederlands-Indische Bond van Ex-Krijgsgevangenen, -Geïnterneerden en Grepatrieerden (NIBEG) 19
- Nederlands-Indische Guerrilla Organisatie (NIGO) 101, 102
- Nederlands-Indonesische Unie 103
- NEFIS *zie*: Netherlands Forces Intelligence Service
- Netherlands Forces Intelligence Service (NEFIS) 101, 102, 212, 213
- Neuman, H. 118
- NIBEG *zie*: Nederlands-Indische Bond van Ex-Krijgsgevangenen, -Geïnterneerden en Grepatrieerden
- Nibeg-organ* (tijdschrift) 19
- Niet, M. de 120
- Nieuwe Rotterdamsche Courant* (dagblad) 106, 115
- Nieuwenhuys, R. 126, 181, 298
- Nieuw-Guinea 17, 18, 20, 53, 56, 59, 62, 97-100, 107, 108, 156, 157, 160, 200, 204, 244, 246, 268
- Nieuwsblad van het Noorden* (dagblad) 119, 181, 183
- Nieuwsgier, De* (dagblad) 254
- Nieuwspoor 301
- NIGO *zie*: Nederlands-Indische

- Guerrilla Organisatie
 NIMH *zie*: Nederlands Instituut voor Militaire Historie
 NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocidestudies 7, 276, 297-306
 NIPO-enquetes 62, 236
 NMC *zie*: Nationale Monumenten Commissie
 Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) 105
 Noordzij, L. 299, 303, 304
 NOS 179
 Nova Zembla-groep 120, 134
 NRC *Handelsblad* (dagblad) 101, 140, 141, 173, 183, 186, 198, 216, 241, 256, 277, 298
 Nuis, A. 102
- Obuchi, K. 274
 Oltmans, W.L. 106
Onze Brug (tijdschrift) 190
Onze Koers (tijdschrift) 19
 Oorthuys, C.B. 275
 Oosterhuis (echtpaar) 275
 Oostindie, G.J. 9, 194, 195, 278, 294, 298, 300-302, 305
 Operatie Kraai 124, 131, 275
 Operatie Product 25, 27, 124, 273, 280, 292
 Opland 232
 OSL *zie*: Oud-Strijders Legioen
 Oud-Strijders Legioen (OSL) 207-214
Oud-Wapenbroeders (tijdschrift) 20, 45, 46, 49, 107
Overijsselsch Dagblad (dagblad) 53
- Paardekooper, J.L. 80
 Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP) 42, 148, 153, 215
 Patee, M. van 304
 Palar, L.N. 43, 57
Panorama (tijdschrift) 31, 280
 Parlementaire Enquetecommissie
- Regeringsbeleid 1940-1945 90-96, 112, 113, 309
Parool, Het (dagblad) 20, 27, 28, 57-59, 80, 91, 116, 119, 127, 133, 140, 173, 180, 183, 277
 Partij van de Arbeid (PvdA) 20, 21, 27, 42, 43, 47, 55, 57-60, 70, 77, 78, 84, 85, 87, 88, 92, 96, 98, 106, 113, 117-121, 129, 133-135, 137, 138, 141-143, 153, 167, 173, 186, 205, 206, 214, 215, 219, 227, 231, 232, 235-237, 243, 246, 255, 269, 273, 275, 278, 304, 310, 311, 320, 333
 Partij voor de Vrijheid (PVV) 300
 Pas, N. 115
 Pasundan 68
 Pattimura 195
 Pattipilohy, F. 304
 Paulis, A.W. 216
 Pax Christie 233
Pedoman (dagblad) 72
 Peereboom, E. 119
 Peeters, J. 241
 Peniwen 34, 58
 Peschar, H. 113
 Pessireron, S. 24, 283, 284
 Peters, A. 48
 Pflaum, H. 81
 Ploeg, A. 170, 215
 Pluvier, J.M. 159, 168
 Poel, F. van der 163, 164
 Poeze, H.A. 127, 277, 298
 Polak, C.H.F. 137, 138, 147-154, 330, 331
 Politieke Partij Radikalen (PPR) 209
 Politionele acties (zie ook Operatie Product en Operatie Kraai) 8, 11, 20, 96, 111, 115, 119, 124, 131, 140, 149, 163, 172, 176, 178, 180-182, 191, 192, 203, 205, 212, 226, 232, 233, 236-238, 252, 260, 264, 273-277, 280, 281, 284, 287-289, 291-293, 295, 313
 Poll, W. van de 28, 31
 Pollman, T. 193, 194
 Polygoonjournaal 8, 11, 15, 31, 137, 280, 299

- Poncke Prinsen Stichting 221
- Pondaag, J. 260, 261, 304, 305
- Posthumus, S. 92
- PPR *zie*: Politieke Partij Radikalen
- Praamstra, O.J. 182-183
- Prenger, M. 137
- Presser, J. 136
- Princen, P. 13, 208, 211-222, 223, 231, 235, 245, 276, 292, 293, 295, 312
- Prinses Irene Brigade 67, 268
- Pro Patria 19-21
- Proklamasi (17 augustus 1945) 13, 98, 159, 196, 230, 231, 237, 248
- Pronk, J.P. 215, 216, 224, 225, 228, 231-236, 239, 242
- Propria Cures* (tijdschrift) 101, 102, 115, 116, 125, 309
- PSP *zie*: Pacifistisch-Socialistische Partij
- Pulles, G.J. 261
- Puntjak *zie*: Puncak
- Puncak 67
- PvdA *zie*: Partij van de Arbeid
- PVV *zie*: Partij voor de Vrijheid
- Pyle, E.T. 25
- Quarles van Ufford, G.C. 45
- Quay, J.E. de 108, 113
- Raad van Kerken 229, 230, 235
- Raad van State 122, 150, 152, 176
- Raben, R. 62, 294, 318
- Radio Batavia 26
- Rajakowitsch, E. 148
- Randwijk, H.M. van 134
- Rapat/Eenheid* (tijdschrift) 19, 20, 21, 189
- Rapport-Enthoven 60, 61, 63, 78
- Rapport-Gieben 74, 75
- Rapport-Van Rij en Stam 59, 61, 78-86, 133, 153
- Rawagede 13, 28, 142, 152, 251-265, 267, 292, 293, 298, 300, 302, 313, 314, 316
- RCGV *zie*: Rijkscommissie voor de Vaderlandse Geschiedenis
- Reawaruw, L. 305
- Rechts-om* (tijdschrift) 131
- Reflector* (tijdschrift) 19
- Reflex* (tijdschrift) 124
- Regiment Speciale Troepen (RST) *zie*: Depot Speciale Troepen (DST)
- Reid, A. 109
- Reisbureau Van Vulpen 201
- Rengelink, J.W. 117
- Renville-overeenkomst (17 januari 1948) 258
- Republiek Maluku Selatan (RMS) 22, 24, 193, 195, 196, 229, 284, 311
- Republikeinse troepen *zie*: Tentara Nasional Indonesia (TNI)
- Reve, G. 181-184
- Reybrouck, D. van 313
- Riel, H. van 112, 113
- Rij, C. van 59, 61, 77-86, 153, 324
- Rij, K. van 324
- Rijborz, B.E. 80, 82, 169
- Rijkscommissie voor de Vaderlandse Geschiedenis (RCGV) 112, 114, 144
- Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) 112, 186
- Rijksuniversiteit Groningen 168
- Rijksvoorlichtingsdienst (RVD) 31, 122, 205, 225, 227, 228, 239
- RIOD *zie*: Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie
- RMS *zie*: Republiek Maluku Selatan
- Robinson, T. 190
- Roem, M. 43
- Roethof, G.D. 255
- Roijen, J.H. van 27, 43, 205, 216, 224
- Roijen-Roemverklaring, Van (mei 1949) 98
- Romme, C.P.M. 27, 28, 74, 75, 92, 113, 117, 122, 166, 175, 176
- Ronde Tafel Conferentie (Den Haag, augustus-november 1949) 28, 56, 58, 59, 63, 70, 90, 97, 99

- Rooij, M. 115
 Rooijen, J.H. van 205
 Rooy, P. de 275
 Rosenthal, U. 299
 Rottenberg, F. 236
 Rotterdam 15, 18, 19, 23, 38, 212, 280
 RTC *zie*: Ronde Tafel Conferentie
 RTL5 253, 255, 258-260, 292
 Rüter, C.F. 61, 145, 153
 Ruitenbeek, W. *zie*: R.P.P. Westerling
 Rukiyah, A. 251
 Rutte, M. 264, 265, 302, 303, 306
 Ruyter, M. 59, 131, 132
 RVD *zie*: Rijksvoorlichtingsdienst
- Samkalden, I. 121
 Sassen, E.M.J.A. 113, 122
 Scagliola, S.I. 8, 140, 143, 168, 191, 194,
 278, 279
 Schaarsbergen 202, 231
 Schalker, J. 48
 Schattenberg 24
 Scheepmaker, N. 132
 Schermerhorn, W. 87, 94, 113, 122, 165,
 174, 175, 187, 278, 293
 Schilling, T. 45
 Schilt, J. 190
 Schilthuis, T. 275
 Schiphol 76, 121, 156, 161, 220
 Schmal, J.J.R. 94
 Schmelzer, W.K.N. 135, 141, 151, 160,
 162, 163, 330
 Schmidt, H. 101, 103, 213
 Schokking, W.F. 61, 70, 73, 75, 123
 Scholten, P. 21
 Scholten, Y. 148
 Scholtens, H. 256, 257
 Schoonhoven 208, 212
 Schotborgh, L. 111
 Schouten, J. 92
 Schreiner, K. 27
 Schulte Nordholt, H.G.C. 10, 294,
 298
 Schulten, C.M. 186
- Schutte, G.J. 173
 Schwegman, M.J. 298
 Sectie Krijgsgeschiedenis van de
 Generale Staf 110
 Seleky, J. 193
 Semarang 166
 Seunke, O. 185
 SGP *zie*: Staatkundig-Gereformeerde
 Partij
 Simatupang 73, 178
 Singapore 60, 62, 71, 74-76, 81, 239
 Singer-Dekker, H. 134
 Sinterklaas 17, 104, 161
 Sipkes, L. 236
 Sjahrir, S. 120, 121
 Sjoerdsma, S.W. 300
 Sleuvenhoek, H.C.L. 263
 Smail, J.R.W. 109
 Smit, C. 109
 Smit, H. 279
 Smit, M. 273
 Smulders, R. 207
 Socialistische Partij (SP) 259-261, 272,
 273
 Soegijapranata, A. 34
 Soeteman, G. 179
 Sorgdrager, W. 258
 SP *zie*: Socialistische Partij
 Spek, A.G. van der 148, 215
 Spoor, S.H. 25, 34, 43, 44, 51, 66-68,
 71, 82, 122, 123, 162, 171, 172, 191, 252,
 253, 257, 268, 278, 289, 293
 Spoor-Dijkema, H.T. 51, 122, 123, 268
 Sprang, A. van 25, 28, 31
 Srebrenica 261, 271, 276
 Staatkundig-Gereformeerde Partij
 (SGP) 96
 Staartjes, A. 196
 Staf, C. 47, 53, 83-85, 323
 Stam, W.J.H. 59, 61, 77-86, 139, 153
 Steijlen, F. 195
 Stevens, J. 31
 Stichting 1940-1945 38
 Stichting Centrum '45 178

- Stichting Door De Eeuwen Trouw 21, 24, 159
- Stichting Het Nederlands Volkstoneel 127
- Stichting Indië in de Tweede Wereldoorlog 112
- Stichting Nationaal Indië-Monument 274
- Stichting Nederlandse Slachtoffers Japane Vrouwenkampen 136
- Stichting Nieuw-Rechts 131
- Stichting Rijksbehoud 21, 107
- Stikker, D.U. 68, 119, 122, 174, 175
- Stokking, L. 273
- Story* (tijdschrift) 183
- Stufkens, J. 80, 82, 169
- Stufkens, N. 92
- Suharto 113, 156-160, 162, 224-226, 230, 240, 241, 298
- Suhren, F. 81
- Sukarno 8, 17, 59, 66-68, 73, 89, 94, 98, 100, 103, 104, 106, 124, 131, 156, 160, 167, 169, 192, 212, 213, 216, 224, 230, 238, 280, 287-289
- Sulawesi 22, 25, 29, 57, 65-69, 76, 77, 81-83, 86, 102, 134, 142, 145, 162, 168, 169, 174, 186, 189, 194, 196, 253, 257, 263, 264, 293, 305, 307, 313
- Sunarjo 101
- Surabaya 238
- Suriname 103
- Suurhoff, J.G. 85
- Swaan, A. de 10
- Swaanswijk, B. *zie*: Lucebert
- Sydney 281
- Sytzen, J. 126
- Tans, J.G.H. 167
- Taihuttu, J. 313
- Teeuw, A. 102
- Teeuw, H. 298
- Telegraaf, De* (dagblad) 26, 69, 91, 102, 119, 11, 133, 140, 141, 162, 169, 170, 172, 197, 198, 207, 213, 215, 231, 241, 334
- Televizier* (TV-programma) 26
- Tentara Nasional Indonesia (TNI) 10, 66, 68, 69, 73, 124, 172, 211, 212
- Termorshuizen, G. 124
- Thailand 161, 233, 234
- Thijn, E. van 133
- Tiemeyer, H. 127
- Tiesinga, J.L.E.M.W.R.R. 271
- Tijd, De* (dagblad) 33, 53, 96, 102, 106, 118, 121, 140, 141, 176, 287, 319, 327
- Tijd-De Maasbode, De* (dagblad) 106
- Tijger-Brigade 43
- Tijn, J. van 135
- Tilanus, H.W. 89, 92
- Tilburg 268
- Timens, H. 33
- Timmermans, F.C.G.M. 273, 300
- Timor 23, 224-226, 233
- Tjengkeh* (tijdschrift) 195
- Tjilatjap *zie*: Cilacap
- Tjisaroea *zie*: Cisarua
- TNI *zie*: Tentara Nasional Indonesia
- Tong Tong* (tijdschrift) 12, 190-192, 197
- Toom, W. den 149, 150, 310
- Toxopeus, E.H. 42, 141, 151
- Traa, M. van 219, 231, 236, 255
- TROS Aktua* (TV-programma) 26, 199
- Trouw* (dagblad) 9, 18, 28, 32, 39, 44, 46, 52, 69, 87, 106, 117, 118, 120, 126, 140-143, 172, 175, 179, 183, 196, 213, 219, 231, 254, 260, 276
- Tur, P.M. 215
- Tweede Politie Actie *zie*: Operatie Kraai
- Uitvlugt, M. 130-132
- Ulrici, H. 212
- Universiteit van Amsterdam 18
- Utrecht 110, 269
- Utrechts Nieuwsblad* (dagblad) 231
- Uyl, J.M. den 61, 121, 129, 133, 134, 138, 142, 144, 145, 151

- Vaderland, Het* (dagblad) 130, 137, 318
 VARA 9, 34, 117, 118, 121, 122, 127, 129,
 132, 133, 135, 139, 143, 149, 168, 169,
 176, 178, 179, 200, 301
 Varenne, J. 181
 Veen, F. van der 71, 171, 207
 Veenendaal, H.J. 83
 Veenendaal, J. 248
 Veer, P. van 't 29-31, 173
 Veld, J. in 't 113
 Veld, E. ter 275
 Velzen, K. van 259, 260
 Verbong, B. 185
 Verboom, J. 90
 Verbraak, C. 313
 Verdonk, M.C.F. 245, 246
 Verenigd Koninkrijk 40, 75, 103, 287,
 313, 314
 Verenigde Naties (VN) 30, 43, 46, 107,
 156, 163, 217, 253, 257, 258, 265
 Verenigde Staten van Amerika 43, 103,
 123, 257, 258
 Vereniging Indische Nederlanders 19
 Vereniging Nederland-Indonesië 136
 Vereniging Oud-Militairen Indië- en
 Nieuw-Guineagangers (VOMI) 200,
 246
 Vereniging Nederlands Nieuw-Guinea
 Militairen 246
 Vereniging Oud-Strijders (VOS) 246
 Vereniging van Docenten in
 Geschiedenis en Staatsinrichting in
 Nederland (VGN) 286
 Vereniging van Indische Verlofgangers
 en Gerepatrieerden 19
 Vereniging van Oud-Officieren van het
 KNIL 19
 Vereniging voor de Rechten van de
 Mens 214
 Verhagen, H. 178
 Verkijk, D. 117
 Vermeer, E.A. 43, 78
 Vermeer, J. 254, 255
 Vermeulen, J.B. 80, 82, 126, 169
 Verrips, G.J. 185
 Verroen, D. 275
 Verzetsmuseum Gouda 281
 Veteranen Legioen Nederland (VLN)
 20, 21, 45-50, 107, 135, 200, 311
 Veteranendag 271
 Veteraneninstituut *zie*: Nederlands
 Veteraneninstituut
 VGN *zie*: Vereniging van Docenten in
 Geschiedenis en Staatsinrichting in
 Nederland
 Vietnam 136, 255, 313
 Vis, M. 246
 Visch, E. 47
 Visser, E.C. 151
 Vixseboxse, G. 61
 VLN *zie*: Veteranen Legioen
 Nederland
 VN *zie*: Verenigde Naties
 Voet, M.J.D. van der 225-227, 239
 Vogelpoel, J.F.R. van 111
 Volendam, TSS De (schip) 38
Volkskrant, De (dagblad) 9, 28, 46, 59,
 69, 101, 105, 106, 114, 117, 130-132,
 137, 161, 172, 173, 180, 181, 186, 205,
 230, 239, 278, 297-299, 330
 Volkspartij voor Vrijheid en
 Democratie (VVD) 42, 68, 70, 92,
 99, 112, 133, 137, 138, 141, 149, 151,
 170, 202, 206, 214-221, 224, 225, 231,
 235, 237, 245, 247, 248, 255, 258, 259,
 261, 264, 268, 273, 275, 276, 299, 300,
 302, 304, 329
 VOMI *zie*: Vereniging Oud-Militairen
 Indië- en Nieuw-Guineagangers
 Vondeling, A. 215
 Vonhoff, H.J.L. 133
 Vonk, C. 127
 Voogd, P. 123
 Voordewind, J.S. 261
 VOS *zie*: Vereniging Oud-Strijders
 Vos, C. 132, 143, 178, 179
 Vos, H.M. 246
 Voskuil, K. 27, 30, 31

- VPRO 26, 178
 Vree, F.P.I.M. van 117
 Vries, H.J. de 83
Vrij Nederland (tijdschrift) 9, 28, 34, 72, 134, 135, 192, 193, 208, 273
Vrije Volk, Het (dagblad) 20, 27, 30, 31, 39, 57, 80, 106, 117, 125, 133, 141, 163, 213, 214, 254
 Vuyk, B. 192
 vvd *zie*: Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
- Waal, S. de 47
Waarheid, De (dagblad) 9, 26, 28, 101, 140, 173
 Wal, S.L. van der 110, 114, 144, 173, 174, 278
 Wallage, J. 235
 Wamel 255
Wapenbroeders (tijdschrift) 45, 191
 Waterman, ss De (schip) 38
 Waveren, J. van *zie*: J. Varenne
 Weisglas, F.W. 219, 221, 235, 336
 Welter, C.J.I.M. 94, 107
 Wereldomroep 55, 118, 246
 Wermuth, E.D. 90
 Werner, P.H.M. 17
 Wertheim, W.F. 110, 159, 168
 Wery, R.F. 89
 Wesseling, H. 10, 45, 239
 Westerbork *zie*: Schattenberg
 Westerling, R.P.P. 20-22, 25, 26, 29, 44, 46, 56, 57, 60-62, 65-76, 77, 80-86, 99, 102, 127, 145, 168-171, 174, 175, 181, 186, 189, 193-195, 212, 213, 253, 256, 263, 277, 282, 284, 290, 291, 305, 307, 309
 Westfries Museum (Hoorn) 281
 Wetering, F.H. van de 94, 95
 Widodo, J. 303, 306
 Wierda, W. 42, 96
 Wigbold, H.A. 117, 118, 132, 133, 137, 254
 Wijers, T.R.J. 75
- Wijk, (kapitein) van 212
 Wijk, J.H. van 152, 154
 Wijnen, A.J.H. 152, 253, 257, 259
 Wilhelmina (koningin, prinses) 8, 20, 202
 Willem Ruys (schip) 18
 Willem-Alexander (koning, prins) 239, 307, 308, 313, 316
 Willems, J.M. 92
 Willems, W.H. 190, 191
 Wilmar, H.A. 31
 Wilschut, A.H.J. 286
 Wirajuda, H. 245, 248
 Wladimiroff, M. 260
 Wolff, J. 152
 Wolffensperger, G.J. 235, 237
 Wolffers, I.N. 179, 208
 Wolkers, J. 181, 182
 Wttewaal van Stoetwegen, C.W.I. 90, 92
- Yogyakarta 43
 Yudhoyono, S.B. 248
- Zee, S. van der 66
 Zegveld, L. 261-263, 272
 Zijlstra, J. 85
 Zijlstra, M. 206
 Zuid-Celebes affaire 25, 29, 57, 60, 63, 65-69, 76, 77, 81-83, 86, 102, 134, 142, 145, 168, 169, 173, 174, 186, 189, 194, 196, 253, 257, 258, 263, 264, 290, 293, 305, 307, 313
 Zuiderkruis, ss Het (schip) 38
 Zwaan, J. 181
 Zwaan, T. de 262, 263
 Zweeres, K. 48
 Zweers, L. 31, 279

**Overzicht van publicaties voortgekomen uit het onderzoeksprogramma
*Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië, 1945-1950***

Publicaties bij Amsterdam University Press

Gert Oostindie, Thijs Brocades Zaalberg, Eveline Buchheim, Esther Captain, Martijn Eickhoff, Roel Frakking, Azarja Harmanny, Meindert van der Kaaij, Jeroen Kemperman, Rémy Limpach, Bart Lutikhuis, Remco Raben, Peter Romijn, Onno Sinke, Fridus Steijlen, Stephanie Welvaart, Esther Zwinkels, *Over de grens. Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Abdul Wahid en Yulianti (red), *Onze Revolutie. Bloemlezing uit de Indonesische geschiedschrijving over de strijd voor de onafhankelijkheid, 1945-1949*

Esther Captain en Onno Sinke, *Het geluid van geweld. Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische revolutie, 1945-1946*

Remco Raben en Peter Romijn, mmv Maarten van der Bent en Anne van Mourik, *Talen van geweld. Stilte, informatie en misleiding in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Jeroen Kemperman, Emma Keizer en Tom van den Berge, *Diplomatie en geweld. De internationale context van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Rémy Limpach, *Tasten in het duister. Inlichtingenstrijd tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Azarja Harmanny, *Grof geschut. Artillerie en luchtstrijdkrachten in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Esther Zwinkels, *De klewang van Vrouwe Justitia. Recht en onrecht in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*

Bambang Purwanto, Roel Frakking, Abdul Wahid, Martijn Eickhoff, Yulianti and Ireen Hoogenboom (eds), *Revolutionary worlds. Local perspectives and dynamics during the Indonesian Independence war, 1945-1949*

Meindert van der Kaaij, *Een kwaad geweten. De worsteling met de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog vanaf 1950*

Eveline Buchheim, Satrio Dwicahyo, Fridus Steijlen en Stephanie Welvaart, *Sporen vol betekenis. In gesprek met 'Getuigen & Tijdgenoten' over de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog / Meniti Arti. Bertukar Makna bersama 'Saksi & Rekan Sezaman' tentang Perang Kemerdekaan Indonesia*

Van Rij en Stam. Rapporten van de Commissie van onderzoek naar beweerde excessen gepleegd door Nederlandse militairen in Indonesië, 1949-1954 (Bronnenpublicatie), ingeleid en bezorgd door Maarten van der Bent

Overige publicaties

Thijs Brocades Zaalberg, Bart Luttkhuis en anderen, 'Extreem geweld tijdens dekolonisatieoorlogen in vergelijkend perspectief, 1945-1962' in: *BMGN – Low Countries Historical Review*, Volume 135 nr.2

Thijs Brocades Zaalberg and Bart Luttkhuis (eds), *Empire's Violent End. Comparing Dutch, British, and French Wars of Decolonization, 1945-1962*. Cornell University Press

MEINDERT VAN DER KAAIJ was tot 1992 journalist bij het *Leidsch Dagblad* en van 1999 tot 2020 bij dagblad *Trouw*. Ook was hij freelancer in New York voor *de Volkskrant*, *De Morgen* en BRT-radio. In 2012 promoveerde hij aan de Universiteit Leiden op de politieke biografie *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer (1870-1960)*. Van 2017 tot 2021 was hij als onderzoeker verbonden aan het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) in Leiden.

De oorlog in Indonesië en het extreme geweld dat de Nederlandse troepen daarbij gebruikten, zijn lange tijd geen onderwerp geweest waarover in Nederland veel werd gesproken en geschreven. Na het einde van de oorlog deed de regering veel moeite om discussies daarover uit de weg te gaan of zelfs in de kiem te smoren. Onthullingen van Indië-veteraan Joop Hueting in 1969 leidden aanvankelijk tot grote commotie, met als uitkomst de *Excessenota* en het regeringsstandpunt dat de krijgsmacht zich correct had gedragen, afgezien van een aantal 'excessen'. Daar bleef het bij, totdat er in de laatste decennia steeds meer aanwijzingen kwamen dat de krijgsmacht op grotere schaal extreem geweld had toegepast.

Behalve de politiek worstelden ook journalisten, historici en geschiedenisdocenten met de gewelddadig verlopen dekolonisatie van Indonesië. De meest betrokken groepen, zoals de veteranen, Molukkers en Indische Nederlanders, waren eveneens lang terughoudend om in het openbaar over hun vaak bittere ervaringen te praten. Ten slotte leek ook Indonesië niet erg geïnteresseerd in het oprakelen van deze geschiedenis van wederzijds geweld. Zo kreeg de oorlog pas laat, heel voorzichtig en schoksgewijs, een plek in de Nederlandse herinneringscultuur.

WWW.AUP.NL

Hoe de
politiek,
journalisten,
historici en
geschiedenis-
docenten
worstelden
met de
gewelddadig
verlopen
dekolonisatie
van Indonesië

9 789463 720687 >